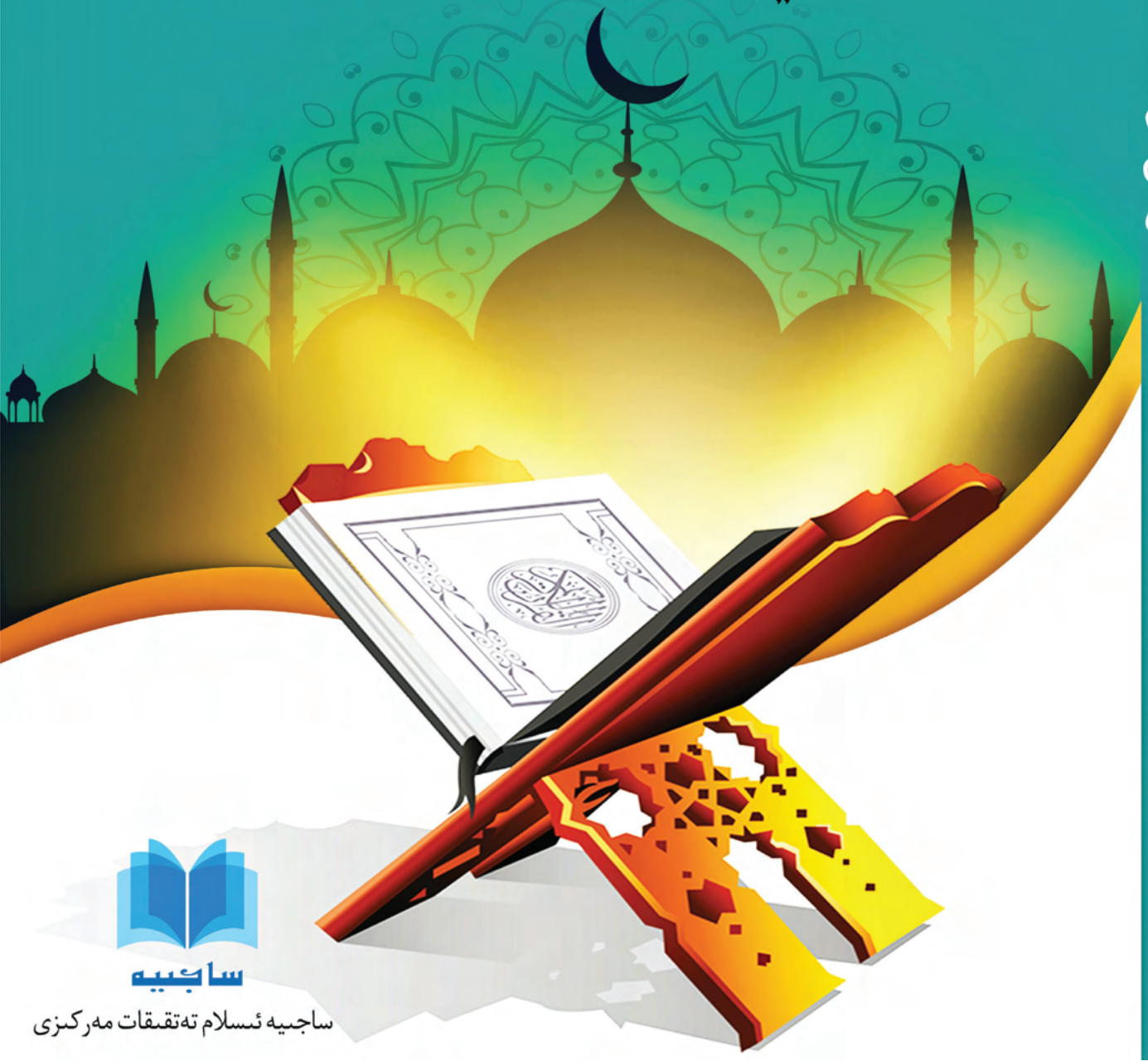
ئىمام نەۋەۋي

قارىلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى

التبيان
في آداب حملة القرآن

ساجىيە
ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئىمام نەۋەۋي
قارىلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى

ساجىيە ئىسلام
تەتقىقات مەركىزى

ئىمام يەھيا ئىبنى شەرەف نەۋەۋي

قاريلارنىڭ ئەدەب ـ قائىدىلىرى

ئەرەبچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ئاتائۇللاھ سەئىد

ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى
ئىستانبۇل، 1445 / 2023

ساڵیە
ئیسلام تەقنیات مەرکەزی

ئۇشبۇ كتاب بېيرۇت «داروڵ منهاج» نەشرىياتى 1432 / م. 2011 - يىلى نەشر قىلغان ئەرەبچە 1 - نەشرى 2 - باسمىسى ئاساسىدا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

نەشر ئۇچۇرى (CIP)

قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى / التبيان في آداب حملة القرآن؛ ئىمام نەۋەۋىي؛ ئاتاۋۇللاھ سەئىد تەرجىمىسى؛ ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى 3 - نەشرى 1 - بېسلىشى (ئىستانبۇل)، ھ. 1445 / م. 2023؛

جەمئىي 327 بەت.

كىتابتا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر تەرجىمھاللىرى ۋە پايدىلىنىلغان ئەسەرلەر بار.

خەلقئارالىق ئۇلۇچەملىك كىتاب نومۇرى: ISBN 978-1-959-397-34-2

I ① قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى II ① ئىمام نەۋەۋىي؛ ② ئاتاۋۇللاھ سەئىد III «قۇرئان» ئىلىملىرى تۈرى ــ ئۇيغۇرچە I ساجىيە تەتقىقات مەركىزى تەرجىمە ۋە تەئلىف ئەسەرلىرى ــ (2)

قارىيلارنىڭ ئەدەب ــ قائىدىلىرى

ئىمام نەۋەۋىي

الإمام محيي الدين أبو زكريا يحيى بن شرف الدين النووي

پىلانلىغۇچى : دوكتور ئابدۇلئەزىز رەھمەتۇللاھ
مۇئەللىف : يەھيا ئىبنى شەرەف ئەننەۋەۋىي
تەرجىمە قىلغۇچى : ئاتاۋۇللاھ سەئىد
نەشر قىلغۇچى : ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى
مۇھەررىرى : ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى تەھرىراتى
كوررېكتورى : ئابدۇۋەلى ئابلىز، مۇھەممەد بارات
بەت لايىھەلىگۈچى : يەلكەن لايىھە
ئالاقىلىشىش ئادرېسى : saciyeder@gmail.com
ھ. 1445 / م. 2023 ـ يىلى 3 ـ نەشرى 1 ـ قېتىم بېسىلىشى (ئىستانبۇل)

نەشر ھوقۇقى «ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى» گە تەۋە، ھەرقانداق ئورۇن ياكى شەخسنىڭ خاھلىغانچە كۆپەيتىپ تارقىتىشىغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ.

ساجیه
ئیسلام تەتقیقات مەرکەزی

مۇندەرىجە

ئوقۇرمەنلەر سەمىگە 1
قىسقارتمىلار 7
كىتابتا ئۇچرايدىغان بەزى ئاتالغۇلار 9
«دارۇل مىنھاج نەشرىياتى»نىڭ سۆزى 11
ئىمام نەۋەۋىينىڭ تەرجىمىھالى 17
كىتابنىڭ قوليازما نۇسخىلىرىدىن ئۆرنەكلەر 31

مۇقەددىمە

1 .....

بىرىنچى باب

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشنىڭ ۋە قارىيلارنىڭ پەزىلىتى 7

ئىككىنچى باب

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشنىڭ باشقا زىكىرلەردىن ئەۋزەللىكى 13

ئۈچىنچى باب

قارىيلارنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى ۋە ئۇلارغا ئەزىيەت بېرىشنىڭ چەكلىنىدىغانلىقى 15

تۆتىنچى باب

«قۇرئان» ئۆگەتكۈچى ۋە ئۆگەنگۈچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئەدەب - قائىدىلەر 19
ئىخلاس قىلىش 19
دۇنياغا بېرىلمەسلىك 22
ئىلىم ئۆگىتىش نىيىتىدىكىلەر ھەزەر ئەيلەشكە تېگىشلىك ئىشلار 24
«قۇرئان» ئۆگەتكۈچىلەرنىڭ ئەخلاقلىرى 25
مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىلىشى لازىم 26
مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرگە كۆيۈنۈشى، ئۇلارنى ھۆرمەتلىشى لازىم 27

ئىلىم ئۆگىتىشنىڭ ھۆكمى.....30
ئۆگەنگۈچىنىڭ نىيىتى.....31
مۇئەللىمنىڭ ئەدەبلىرى.....31
ئىلىمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىش لازىم.....32
ئىلىم سورۇنىنى كەڭرى تۇتۇش.....32
ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەدەبلىرى.....33
لاياقەتلىك مۇئەللىمدە ئوقۇش ۋە ئۇنى ھۆرمەتلەش.....34
ئىلىم سورۇنىغا كىرىشنىڭ ئەدەبلىرى.....35
ئوقۇغۇچىنىڭ ساۋاقداشلىرى بىلەن بولغان ئەدەبلىرى.....36
ئۇستازىنىڭ ئەڭ مۇناسىپ ۋاقتىنى تاللاش ۋە ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ جاپالىرىغا سەۋر قىلىش..37
ئىلىمگە قىزغىن بولۇش.....38
دەرسنى ئەتىگەن تەرەپتە ئوقۇپ بېرىش، ھەسەت قىلماسلىق ۋە ئۆزىگە تەمەننا قويماسلىق.....40

بەشىنچى باب

قارىلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى.....43
«قۇرئان»نى تېرىكچىلىك ۋاستىسى قىلىۋېلىشتىن ھەزەر ئەيلەش
ۋە «قۇرئان» ئۆگىتىشكە ھەق ئېلىشنىڭ ھۆكمى.....44
«قۇرئان»نى قەرەللىك تاماملاپ تۇرۇش.....48
كېچىدە «قۇرئان» ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش.....56
«قۇرئان»نى تەكرار قىلىپ تۇرۇش ۋە ئۇنتۇپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەش.....59
كۆندىلىك تىلاۋەت ۋەزىپىسىنى ئۆخلاپ قېلىپ ئوقۇيالمىغان كىشىنىڭ ئەھۋالى...61

ئالتىنچى باب

قىرائەتنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى.....63
«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىش ئۈچۈن مىسۋاك ئىشلىتىش مۇستەھەبتۇر.....63
تاھارەتسىز «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ ھۆكمى.....65
«قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن تەيەممۇم قىلىش.....68
«قۇرئان» ئوقۇيدىغان ئورۇنلار.....70
«قۇرئان» ئوقۇغاندا قىبلىگە ئالدىنى قىلىش ۋە ئولتۇرۇشنىڭ ئۇسۇلى.....73
«قۇرئان» ئوقۇشتىن بۇرۇن شەيتاندىن پاناھ تىلەشنىڭ مۇستەھەبلىكى.....74
ھەر سۈرىنى ئوقۇشتىن بۇرۇن بىسمىللاھىررەھمانىررەھىيم دېيىش.....75
«قۇرئان» ئوقۇغاندا مەنسىنى تەپەككۇر قىلىپ خۇشۇئ بىلەن ئوقۇش.....76
مەنسىنى تەپەككۇر قىلىش ئۈچۈن بىر ئايەتنى تەكرارلاشنىڭ مۇستەھەبلىكى....78

«قۇرئان»نى يىغلاپ تۇرۇپ ئوقۇش 80
«قۇرئان»نى تەرتىل قىلىپ ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى 83
مەزمۇنىغا قاراپ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا تەسىرىنى ئېيتىش، پاناھلىق تىلەش ۋە دۇئا قىلىشنىڭ مۇستەھەبلىكى 84
بىپەرۋا قارىيلاردىن سادىر بولىدىغان بەزى سەھۋەنلىكلەردىن ساقلىنىش 87
«قۇرئان»نى ئەرەب تىلىدىن باشقا تىللارغا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى 88
مۇتەۋاتىر ۋە شاز (مەشھۇر بولمىغان) قىرائەتلەر بىلەن «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ ھۆكمى 89
بىر قىرائەتتىن يەنە بىر قىرائەتكە يۆتكىلىشنىڭ ھۆكمى 91
«قۇرئان»نى سۈرىلەرنىڭ رەت تەرتىپى بويىچە ئوقۇش 91
«قۇرئان»غا قاراپ ئوقۇشنىڭ ئەۋزەللىكى 93
توپلىشىپ «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى، جامائەت ئىچىدىكى «قۇرئان» ئوقۇغۇچىلارنىڭ، تېكىشىغۇچىلارنىڭ، ئۇلارنى «قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن توپلىغان، «قۇرئان» ئوقۇشقا قىزىقتۇرغان ۋە تەكلىپ قىلغان كىشىلەرنىڭ پەزىلىتى 94
«قۇرئان»نى ئايلاندۇرۇپ ئوقۇش 98
«قۇرئان»نى ئۇنلۇك ئاۋازدا ئوقۇش 98
«قۇرئان»نى چىرايلىق ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى 103
ئاۋازى چىرايلىق كىشىلەرنى قىرائەت قىلدۇرۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى 106
قىرائەتنى باشلىغان ۋە توختاتقاندا مەنسىنى ئاساس قىلىش 108
«قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھ بولىدىغان ئەھۋاللار 109
تىلاۋەتتە چەكلىنىدىغان بىر قىسىم بىدئەتلەر 112
دۇچ كېلىپ قالىدىغان بىر قىسىم ئالاھىدە مەسىلىلەر 112
«قۇرئان» ئايەتلىرىنى ئادەتتىكى گەپ - سۆز قاتارىدا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى 115
قىرائەتنى ئۇزۇپ، توختاتىشقا بولىدىغان ئىشلار 116
ئۇلىمالارغا، پەزىلەتلىك، سالىھ كىشىلەرگە ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى 118
نامازدىكى قىرائەتكە ئالاقىدار مۇھىم مەسىلىلەر 119
بىر رەكئەتتە بىرقانچە سۈرە ئوقۇشنىڭ ھۆكمى 123
نامازدا ئۇنلۇك ۋە ئۇنسىز قىرائەت قىلىشنىڭ ھۆكمى 124
ئۇنلۇك قىرائەت قىلىنىدىغان نامازلاردا ئىمام يەككىگە توختايدىغان ئورۇنلار 126
«ئامىن»نىڭ مەنىسى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئەھكاملار 127
تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ھۆكمى 131
سەجدە ئايەتلىرىنىڭ سانى ۋە ئورۇنلىرى 132
تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ دۇرۇس بولۇشىنىڭ شەرتلىرى 136
نامازدا سەجدە قىلىش كەسكىن «ۋاجىب» بولمىغان ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا سەجدە

قىلىشنىڭ ھۆكمى.....136
تىلاۋەت سەجدىسى قىلىدىغان كىشىلەر.....138
سەجدە ئايەتى بار جايىنىلا تاللاپ ئوقۇش.....139
نامازدىكى تىلاۋەت سەجدىسىگە دائىر ھۆكۈملەر.....140
تىلاۋەت سەجدىسىنىڭ ۋاقتى.....141
سەجدە ئايەتلىرىنى تەكرار ئوقۇشنىڭ ھۆكمى.....142
ئۇلاغ ئۈستىدىكى كىشىنىڭ تىلاۋەت سەجدىسى قىلىشنىڭ ھۆكمى.....143
سەجدە ئايەتىنى نامازدا ئۆز ئورنىدىن باشقا ئورۇنلاردا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى.....144
سەجدە ئايەتىنى ئەرەبچىدىن باشقا تىلدا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى.....144
سەجدە ئايەتىنى تىلاۋەت قىلغۇچىنىڭ سەجدىسى بىلەن ئاڭلىغۇچىنىڭ سەجدىسىنىڭ مۇناسىۋىتى يوقلۇقى.....145
ئىمامنىڭ سەجدە ئايەتىنى ئوقۇشنىڭ ھۆكمى.....145
نامازئوقۇش چەكلەنگەن ۋاقىتلاردا تىلاۋەت سەجدىسى قىلىشنىڭ ھۆكمى.....145
تىلاۋەت سەجدىسىنىڭ ئورنىدا تۇرىدىغانلىقى.....146
تىلاۋەت سەجدىسىنى قىلىش ئۈسۈلى.....147
«قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن ئەڭ ئەۋزەل ۋاقىتلار.....153
قىرائەتتە ئاخىرىنى تاپالماي توختاپ قالغان قارىي قانداق قىلىدۇ؟.....154
«قۇرئان» ئايەتلىرىنى دەلىل كەلتۈرۈشنىڭ ھۆكمى.....154
خەتمە «قۇرئان»نىڭ ئەدەبلىرى ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار مەسىلىلەر.....156

يەتتىنچى باب

بارلىق ئىنسانلارنىڭ «قۇرئان»غا قارىتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەبلىرى .165
«قۇرئان»نى ئۇلۇغلاش ۋاجىب.....166
«قۇرئان»نى تەپسىر قىلىشنىڭ ھۆكمى.....168
«قۇرئان» ھەققىدە تالاش - تارتىش قىلىشنىڭ ھارام ئىكەنلىكى.....170
«قۇرئان»دىكى پەقەت ئاللاھنىڭ بايان قىلىپ بېرىشى بىلەنلا بىلگىلى بولىدىغان ئىشلار ھەققىدە سوئال سوراشنىڭ ئەدەبلىرى.....171
«پالانى ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىم» دېيىشنىڭ مەكرۇھلۇقى.....171
سۈرىلەرنى ئىسىملار بىلەن ئاتاش.....172
قىرائەتنى قىرائەت ئىمامىلىرىغا مەنسۇپ قىلىشنىڭ ھۆكمى.....173
كافىرغا «قۇرئان» ئۆگىتىشنىڭ ھۆكمى.....174
دەمدە قىلىش ئۈچۈن «قۇرئان» ئايەتلىرىنى يېزىشنىڭ ھۆكمى.....177
تام ۋە كىيىم - كېچەكلەرگە ئايەتلەرنى نەقىش قىلىپ ئويۇشنىڭ ۋە ئايەتلەردىن

تىلتۇمار پۇتۇشنىڭ ھۆكمى 176
دەمدە قىلىش ئۈچۈن ئايەت ئوقۇپ سۇغلەشنىڭ ھۆكمى 177

سەككىزىنچى باب

مەلۇم ۋاقىت ۋە ئەھۋاللاردا ئوقۇش مۇستەھەب بولغان ئايەت ۋە سۈرىلەر 179
ئىمام جۇمە نامىزى ۋە ئىككى ھېيت نامازىدا ئوقۇيدىغان سۈرىلەر..... 179
بامدات بىلەن شامنىڭ ئىككى رەكئەت سۈننىتى، ئىستىخارە نامىزى ۋە ھېيت نامازلىرىدا ئوقۇلىدىغان سۈرىلەر 180
جۇمە كۈنى ئوقۇش مۇستەھەب بولغان سۈرىلەر..... 182
«ئايەتۇلكۇرسىي»نى، «فەلەق» ۋە «ناس» سۈرىلىرىنى ئوقۇشنىڭ مۇستەھەب بولىكى. 183
ئۇخلايدىغان چاغدا ئوقۇيدىغان ئايەت ۋە سۈرىلەر..... 183
ئۇيقۇدىن ئويغانغاندىن كېيىن ئوقۇيدىغان ئايەتلەر..... 185
كېسەل كىشىنىڭ يېنىدا ئوقۇيدىغان ئايەت ۋە سۈرىلەر 185
مېيىتنىڭ يېنىدا ئوقۇلىدىغان سۈرىلەر..... 186

توققۇزىنچى باب

«قۇرئان»نىڭ يېزىلىشى ۋە مۇسھەفنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى 189
«قۇرئان كەرىم»نى يېزىش ۋە ئۇنىڭغا چېكىت، زىر، زەۋەر ۋە پەش قاتارلىق بەلگىلەرنى قويۇشنىڭ ھۆكمى 191
«قۇرئان»نى ناپاك نەرسىلەر بىلەن يېزىش ۋە تامغا يېزىشنىڭ ھۆكمى 192
«قۇرئان»نى ھۆرمەتلەش ۋە قوغداشنىڭ ۋاجىبلىقى 193
«قۇرئان»نى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ دۇشمەن زېمىنىغا سەپەر قىلىش، زىممىيگە «قۇرئان» سېتىش، ساراڭ كىشىنىڭ ۋە كىچىك بالىنىڭ «قۇرئان»نى كۆتۈرۈشنىڭ ھۆكمى 193
تاھارەتسىز كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشى ۋە كۆتۈرۈشنىڭ ھۆكمى 194
«قۇرئان»نى بۇاستە قول تەگكۈزمەي بىرەر نەرسە بىلەن ۋاراقلاشنىڭ ھۆكمى ... 195
تاھارەتسىز كىشىنىڭ «قۇرئان»نى يېزىشنىڭ ھۆكمى 196
تەپسىر، فىقھ، ھەدىس كىتابلىرىدەك «قۇرئان» ئايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىتابلارنى تۇتۇشنىڭ ھۆكمى 196
ئۇستىدە نىجاسەت بار كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشنىڭ ھۆكمى..... 198
سۇ تاپالمىغان كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشنىڭ ھۆكمى..... 199
كىچىك بالىنىڭ «قۇرئان» تۇتۇش ئۈچۈن تاھارەت ئېلىشنىڭ ھۆكمى 200
«قۇرئان»نى سېتىش ۋە سېتىۋېلىشنىڭ ھۆكمى..... 200

ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئونىنچى باب

كىتابنىڭ ئەڕەبچە نۇسخىسىدا كەلگەن بىر قىسىم ئىسىم ۋە سۆزلۈكلەرنىڭ تۇغرا ئوقۇلۇشى ۋە مەنالىرى.....203
خاتىمە.....221
كىتابتا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر.....223
مۇئەللىف پايدىلانغان ئەسەرلەر تىزىملىكى.....277
كىتابنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى تەييارلاشتا قوللىنىلغان مەنبەلەر.....179

ساپىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

ئوقۇرمەنلەر سەمىگە

بارلىق ھەمدۇسانالار جانابىي ئاللاھقا بولسۇن، دۇرۇد ۋە سالاملار پەيغەمبىرىمىزگە، ئۇ زاتنىڭ ئائىلە - تاۋابئاتلىرىغا، ئەسھابلىرىغا ۋە ئۇ زاتقا تاكى قىيامەتكىچە ئەگەشكەنلەرگە بولسۇن!

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن:

«قۇرئان كەرىم» پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ﴿ياراتقان پەرۋەردىگارىڭنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇ﴾[96/«ئەلەق»: 1] دېگەن بۇيرۇق بىلەن نازىل بولۇشقا باشلىغان ۋە 23 يىل جەريانىدا تولۇق تاماملانغان ئىلاھىي كىتابتۇر. ئۇ ھەرقانداق ئۆزگەرتىلىش ياكى بۇرمىلىنىشلاردىن خالىي، تاكى قىيامەتكىچە ئالىلاھ تائالا قوغداشقا كاپالەتلىك قىلغان ساپ ۋەھيدۇر. شۇنداقلا ئۇ پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەڭ كاتتا مۇئجىزىسى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى تۇزەيدىغان ھايات قانۇنى، ئەقىدە، ئەخلاق، ئىبادەت، مۇئامىلە قاتارلىق ھەرقايسى ساھەلەردە يېتەكچى رەھبەر، ساماۋى دەستۇردۇر.

ئۇنىڭ ساماۋىيلىقىنىڭ يارقىن ئىپادىسى شۇكى، يەر يۈزىدە «قۇرئان كەرىم»دىن باشقا «ساپ ۋەھيى ياكى ئىلاھىي كىتاب» دېيىشكە يارايدىغان بىرەر كىتابنى تېپىش مۇمكىن ئەمەس. بۇ سەۋەبتىن، جانابىي ئاللاھ قۇرئاننىڭ بېشىدىلا ﴿بۇ كىتابتا ھېچ

شەك يوقتۇر﴾[2/«بەقەرە»: 2] دېيىش ئارقىلىق بۇ ھەقتە ھەرقانداق بىر ئېھتىماللىققا يول قويمىغان.

دەرۋەقە، بۇ كىتاب ئاللاھنىڭ سۆزىدىن باشقا ھېچبىر مەۋجۇداتنىڭ سۆزى ئارىلىشىپ قالغان ياكى پىكرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ قالغان ئەمەس، بەلكى ئۆزى ئېيتقىنىدەك: ﴿ئۇ بىباھا كىتابتۇر. ئۇنىڭغا ئالدىدىنمۇ، ئارقىسىدىنمۇ (يەنى ھېچقايسى تەرىپىدىن) باتىل يوزلەنمەيدۇ، ئۇ ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، مەدھىيەگە لايىق زات تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان﴾[41/«فۇسسىلەت»: 41، 42] كىتابتۇر.

دېمەك، «قۇرئان كەرىم» ئاللاھ تائالانىڭ بىزگە نازىل قىلىپ بەرگەن ھىدايەت كىتابى ۋە بىزگە تاشلاپ بەرگەن قۇتقۇزۇش ئارغامچىسى بولغاچقا، ئۇنىڭغا چىڭ ئېسىلغان ۋە ئەمەل قىلغانلار نىجاتلىققا ئېرىشىدۇ. شۇڭا، «قۇرئان كەرىم»نىڭ مەزمۇنىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇنى باشقىلارغا ئۆگىتىش ھەربىر مۇسۇلمان ئۈچۈن ئەڭ ئەۋزەل ئىبادەتتۇر.

«قۇرئان كەرىم»دىن قالسا ئەڭ سەھىھ كىتاب بولغان، «سەھىھۇلبۇخارىي» نامى بىلەن مەشھۇر «جامىئۇسسەھىھ»تە ئىمام بۇخارىي رىۋايەت قىلغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «سىلەرنىڭ ياخشىلىرىڭلار قۇرئان ئۆگەنگەن ۋە ئۇنى ئۆگەتكەن كىشىلەردۇر»[«بۇخارىي»، 5027] دېگەن سۆزىمۇ قۇرئاننىڭ ئەقىدە، ئەھكام ۋە بارلىق مەزمۇنلىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىشنى كۆرسىتىدۇ.

ئەلبەتتە، «قۇرئان»نى ئۆگىنىش، تىلاۋەت قىلىش، يادلاش ۋە توغرا تىلاۋەت قىلىشنى ئۆگىتىشمۇ ئەۋزەل ئىبادەت دائىرىسىگە كىرىدۇ. ئاللاھ تائالا بۇيرۇغان ئەمەللەر قاتارىدا ﴿**وَرَتِّلِ ٱلْقُرْءَانَ تَرْتِيلًا** / قۇرئاننى تەرتىل بىلەن ئوقۇغىن﴾[73/«مۇززەممىل»: 4] دېگەن بۇيرۇقمۇ بار بولۇپ، ھەربىر مۇسۇلمان بۇ ئەدەب - قائىدىگە

رىئايە قىلىشى، بولۇپمۇ قارىيلار بۇنىڭغا ئىزچىل ئەمەل قىلىپ مېڭىشى كېرەك.

ھەربىر ئەمەل - ئىبادەتنىڭ ئۆز ئالدىغا ئەدەب - قائىدىسى، ئەھكاملىرى بولغىنىدەك، «قۇرئان كەرىم»نى ئوقۇش، ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىشكە ئالاقىدار، بولۇپمۇ «قۇرئان كەرىم»نى تولۇق يادلىغان قارىيلارغا خاس ئەدەب - قائىدىلەرمۇ، ئەھكاملارمۇ بار. بۇلارنى پەيغەمبىرىمىز ساھابىلىرىگە، ساھابىلىرى تابىئىنلارغا، ئۇلار بولسا ئۆزىدىن كېيىنكىلەرگە ئەۋلادمۇئەۋلاد مىراس قالدۇرۇپ كەلگەن. دىيارىمىزدىكى نۇرغۇن قارىيلارنى يېتىشتۈرۈپ چىققان ئاتاقلىق ئۇستازلارنىڭ تىلاۋەت ۋە تەجۋىد سەنەدلىرى پەيغەمبىرىمىزگە تۇتاشقىنىدەك، ئۇلار قارىيلىقتا ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن ئەدەب - قائىدە، ئەھكاملارمۇ پەيغەمبىرىمىزدىن يېتىپ كەلگەن ئىلىم ئىدى. پەيغەمبىرىمىز زامانىدا «قارىي» دېگەن نام قۇرئان كۆرسەتمىلىرىنى ئەڭ ياخشى چۈشىنىدىغان ۋە ئۇنىڭغا ئەڭ كۆپ ئەمەل قىلىدىغان زاتلارنى كۆرسىتەتتى. تېخى يېقىنقى زامانلارغا قەدەر دىيارىمىزدىكى ئۇستازلارمۇ قىرائەت ۋە تەجۋىد بىلەنلا كۇپايىلىنىپ قالماي، ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ قارىيلارغا خاس ئەدەب - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇن، تەقۋادارلىق ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك ئەھكاملارنمۇ بىللە ئوقۇتاتتى.

ئەپسۇسكى، «قۇرئان»چە ياشايدىغان، ئۇنىڭ تىلاۋىتىنى ھەر كۈن دېگۈدەك ئۇزۇپ قويماي داۋاملاشتۇرۇپ تۇرىدىغان رەببانىي ئۇستازلارنىڭ بىر - بىرلەپ دۇنيادىن كېتىشى بىلەن قارىيلىق پەقەتلا يادلاشنى بىلمىدىغان، ئەممما ئۇنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرىگە رىئايە قىلمايدىغانلارنىڭ نام - ئاتىقىغا، ئۇنى ئوقۇش بەزىلەر ئۈچۈن بولسا تىرىكچىلىك يولىدىكى ئاددىي ۋاستىغا، ئۇنىڭ تىلاۋىتى بولسا بەزىبىر مۇراسىملاردا ئىجرا قىلىنىدىغان ئادەتكە، شەكىلگە، ئالۋانغا ئايلىنىپ قالدى. ھەتتا

«قۇرئان» تىلاۋىتى تىرىكلەرنىڭ ھاياتىدىن سىقىپ چىقىرىلىپ، ئاساسەن ئۆلۈكلەرگىلا ئاتاپ ئوقۇيدىغان نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇلدى. ھالبۇكى، «قۇرئان» تىلاۋىتى ئۆلۈكلەر ئۈچۈن رەھمەت بولۇشتىن بەكرەك ھاياتلارنىڭ روھىيىتىنى تىرىك تۇتقۇچى بىباھا ئىكسىر، قەلبلەرنىڭ ھاياتلىقى ئۈچۈن شىپالىق يامغۇر ئىدى. ھەممىدىن مۇھىمى، «قۇرئان» تىلاۋىتى مۇسۇلمان ئۈچۈن كۈندىلىك ھاياتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇشى ۋە ئۇزۇلدۇرمەي داۋام قىلىشى تەرغىب قىلىنغان ئالاھىدە ئىبادەت ئىدى. بۇ سەۋەبتىن، «ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى» ساغلام ئىسلام چۈشەنچىسىنى قانات يايدۇرۇش ۋە قارىيلىقتىن ئىبارەت پەزىلەتلىك ۋەزىپە ۋە مەرتىۋىنى توغرا يۈنىلىشتە جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولۇشىنى كۆزلەپ، ئۇيغۇر خەلقىگە «ياخشىلار باغچىسى (رياض الصالحين)» ئاتلىق ئەسىرى بىلەن تونۇلغان يۈيۈك ئالىم، ئىمام نەۋەۋىي رەھمەھۇللاھنىڭ بۇ خۇسۇستىكى «التبيان في آداب حملة القرآن» ناملىق ئەسىرىنى «قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى» ئىسمى بىلەن ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى نەشرگە تەييارلاپ ئەزىز ئوقۇرمەنلەرگە سۇندى. ئەسەر ئون بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، «قۇرئان كەرىم»نى ئوقۇپ، يادقا ئېلىشنىڭ پەزىلەتلىرى، «قۇرئان» ئۆگەتگۈچى ۋە ئۆگەنگۈچىلەر رىئايە قىلىشى كېرەك بولغان ئاساسلار، شەخسنىڭ «قۇرئان» ئالدىدىكى ۋەزىپىلىرى، مەلۇم ۋاقىت ۋە شارائىتلاردا ئوقۇلۇشى ساۋابلىق بولغان ئايەت ۋە سۈرىلەر قاتارلىق خۇسۇسلار قەلەمگە ئېلىنغانىدۇر.

ئەسەر «دارۇل منهاج نەشرىياتى» تەرىپىدىن ھ. 1432 / م. 2011 - يىلى لىۋان ئەرەب جۇمھۇرىيىتى بېيرۇت شەھىردە چاپ ئېتىلگەن نۇسخىسىغا ئاساسەن تەرجىمە قىلىنىپ، ھ. 1440 / م. 2019 - يىلى 5 - ئايدا تۇنجى ئۇيغۇرچە تەرجىمە نەشرى ئېلان قىلىندى.

ئەسەرنىڭ تۇنجى نەشرى قىسقا ۋاقتتا تۈگەپ، ئېھتىياجغا بىنائەن تۇنجى نەشرىدە كۆزدىن قاچقان بەزى ئىملا خاتالىقلىرى تۈزىتىلىپ، 2020 - يىلى 10 - ئايدا ئىككىنچى نەشرى ئوقۇرمەنلەر قولىغا تەگدى، ئۇمۇ ئېھتىياجنى قامدىيالماي 2023 - يىلى قايتا قاراپ چىقىلىپ، ئۇچىنچى قېتىم نەشرگە تەييارلاندى. رەببىم ياخشىلىقلارغا ۋەسىلە قىلغاي.

ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرچە نەشرىنىڭ بەزى ئۆزگىچىلىكلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئەسەردە كەلتۈرۈلگەن سۈرە ۋە ئايەتلەر دەلىل ماھىيىتىدە بولغانلىقى ۋە ئانا تىما «قۇرئان كەرىم» بولغانلىقى يۈزىدىن ئىستىسنالار سىرتىدا ھەم ئەرەبچە ئەسلى، ھەم ئۇيغۇرچە مەنا تەرجىمىسى بىرگە بېرىلدى. ھەر ئايەتنىڭ ئۇيغۇرچە مەنا تەرجىمىسىنىڭ ئاخىرىغىلا شۇ ئايەت كەلگەن سۈرىنىڭ تەرتىپ نومۇرى، نامى ۋە ئايەت نومۇرى بېرىلدى. مەسىلەن، ﴿**وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِلۡمُؤۡمِنِينَ** / مۇئمىنلەرگە كەمتەر بولغىن﴾(15/«ھىجر»: 88).

2. ئۇشبۇ ئۇيغۇرچە تەرجىمىدىن پەقەت قارىيلارلا ئەمەس، قۇرئان ئىلمىگە قىزىققۇچى باشقا ئوقۇرمەنلەرنىڭمۇ پايدىلىنىشىغا قولاي بولسۇن ئۈچۈن ئەسەردە ئۇچرايدىغان بەزى دىنىي ئاتالغۇلارغا كىتابنىڭ بېشىدا ئىزاھ بېرىلدى.

3. كىتابنىڭ ئاخىرىدا ئەسەردە تىلغا ئېلىنغان بەزى مۇھىم شەخسلەر ھەققىدە ئۇيغۇرچە كونا يېزىق ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە قىسقىچە تەرجىمھال بېرىلدى.

4. ئەسەرنىڭ ئەرەبچىسىدە بېرىلگەن ھىجرى يىل بىلەن بىرگە ماس ھالدىكى مىلادى يىلنمۇ «ھ. / م.» شەكلىدە بېرىلدى.

5. ئەسەردە ئېھتىياجغا قاراپ تەرجىمان نامىدىن ياكى ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى تەرىپىدىن بېرىلگەن ئىزاھلار «ــ ت» شەكلىدە ئەسكەرتىلدى.

6. ئەسەرنىڭ ئۇشبۇ ئۇچىنچى نەشرىدە مۇئەللىف ئىمام نەۋەۋىي ئۆز ۋاقتىدا پايدىلانغان مەنبەلەرنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنغان يەردە تىرناق ئېچىلىپ، ھازىرقى زامان نۇسخىلىرىغا مۇراجىئەت قىلىنىپ تېگىشلىك ھەدىس نومۇرى بېرىلدى. مۇئەللىف كۆرسەتكەن مەنبەلەردىن تولۇق نۇسخىسى كۆنىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن ياكى تېخىچە ھازىرقى زامان تەتقىقاتى بويىچە نەشر قىلىنمىغانلىرىنىڭ كەينىدىن ھەدىس نومۇرى بېرىلمىدى. شۇنداقلا كىتابنىڭ ئاخىرىدا مەزكۇر ئەسەرلەرنىڭ تىزىقى ھەر ئەسەرنىڭ مۇئەللىفىنىڭ ھەمدە ئەسەرنىڭ ئەڭ تونۇلغان ئىسمى بىلەن قىسقىچە ئۇيغۇرچە مەنىسى ۋە قايسى بەتتە كەلگەنلىكى بېرىلدى.

7. بۇ قېتىمقى نەشرىدە يەنە مەزكۇر ئۇيغۇرچە تەرجىمىنىڭ ھاشىيەلىرى قايتىدىن قولدىن ئۆتكۈزۈلدى، شۇنداقلا ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا مەزكۇر ھاشىيەلەردە پايدىلىنىلغان ئەسەرلەرنىڭ تىزىملىكى قوشۇپ قويۇلدى.

ھەقتائالا ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ كىتابى بولغان «قۇرئان كەرىم»نى ھۆرمەتلەش، ئوقۇش ۋە يادلاشقا ئالاقىدار ئەدەب - قائىدە ۋە ئەھكاملارنى تۆپلاپ قەلەم تەۋرەتكەن ئىمام نەۋەۋىي رەھمەھۇللاھقا، ئۇنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغۇچىغا، نەشرگە تەييارلىغۇچىغا، بىسىپ تارقاتقۇچىغا ۋە بۇ ئىشلارغا كۈچ چىقارغان بارلىق قېرىنداشلىرىمىزغا ئۆز لايىقىدا ئەجىر ئاتا قىلغاي، ئامىن!

دوكتور ئابدۇلئەزىز رەھمەتۇللاھ

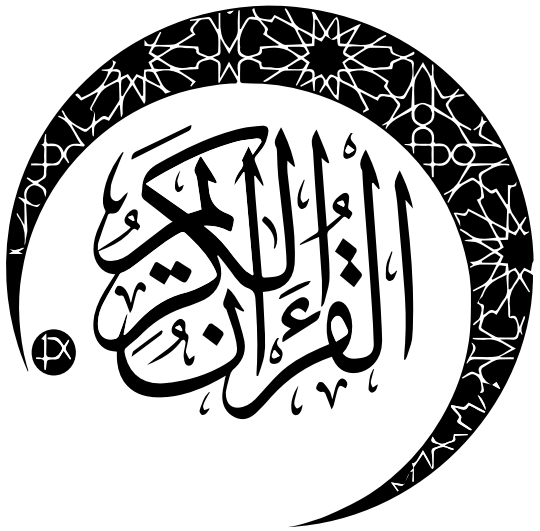
ھ. 1445، 29 - سەفەر / م. 2023، 2 - سىنتەبىر.

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

قىسقارتمىلار

ـــ ت.	تەھرىردىن ياكى تەرجىماندىن
ھ.	ھىجرىيە
م.	مىلادىيە
«ئابدۇررازاق»	ئەلمۇسەننەف (المصنّف عبد الرزاق)
«ئاجۇرىي»	قارىيلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى (أخلاق حملة القرآن)
«ئەبۇ ئۇبەيد»	قۇرئاننىڭ پەزىلەتلىرى (فضائل القرآن ومعالمه وآدابه)
«ئەبۇ داۋۇد»	سۇنەنى ئەبى داۋۇد (سنن أبي داود)
«ئەبۇ نۇئەيم»	ئەۋلىيالار زىننىتى (حلية الأولياء)
«ئەھمەد»	ئەلمۇسنەد (مسند الإمام أحمد بن حنبل)
«بەززار»	ئەلمۇسنەد (البحر الزخّار / مسند البزّار)
«بەيھەقىي»	ئەسسۇنەنۇل كۇبرا (السنن الكبرى)
«بۇخارىي»	سەھىھۇلبۇخارىي (صحيح البخاري)
«تىرمىزىي»	ئەسسۇنەن (سنن الترمذي / الجامع الكبير)
«خەتتابىي»	مەئالىمۇسسۇنەن (معالم السنن شرح سنن أبي داود)
«دارىمىي»	ئەسسۇنەن (مسند الدارمي / سنن الدارمي)
«مۇسلىم»	سەھىھۇ مۇسلىم (صحيح مسلم)
«نەسائىي»	ئەسسۇنەن (سنن النسائي)
«ھاكىم»	ئەلمۇستەدرەك (المستدرك على الصحيحين)
«ئىبنى ئەبى شەيبە»	ئەلمۇسەننەف (المصنّف)
«ئىبنى جەئد»	مۇسنەد (مسند ابن الجعد)
«ئىبنى خۇزەيمە»	ئەسسەھىھ (مختصر المختصر من المسند الصحيح)
«ئىبنى ماجە»،	ئەسسۇنەن (السنن)
«ئىبنى ھىببان»	ئەسسەھىھ (صحيح ابن حبان: التقاسيم والأنواع)

ئىسلام ئەقىدىسى مەركىزى

ساجيه
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

كىتابتا ئۇچرايدىغان بەزى ئاتالغۇلار

سەنەد (السند): لۇغەت مەنىسى «تايىنلىدىغان نەرسە» دېمەك بولۇپ، ھەدىس ئىلمىدە: «ھەدىسنىڭ مەتندىن بۇرۇن تىلغا ئېلىنىدىغان راۋىيلەر»نى كۆرسىتىدۇ. راۋىيلەر ھەدىس مەتنىگە ئېلىپ بارىدىغان بولغاچقا، سەنەد يەنە «يول (تەرىق / الطريق)» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئىسناد (الإسناد): «سەنەد» مەنىسىدىمۇ قوللىنىلىدىغان بولۇپ، بىر ھەدىس ياكى بىر سۆزنى تۇنجى رىۋايەت قىلغۇچى ياكى تىلغا ئالغۇچىنى ئىما قىلىش ئۈچۈن، سەنەدىدە ئورۇن ئالغان راۋىيلەرنىڭ ئىسىملىرىنى بايان قىلماق، سەنەدنى بايان قىلماقتۇر.

تەخرىج (التخريج): ئەرەب تىلىدا: «چىقارماق» دېگەن مەنىدە بولۇپ، ھەدىس ئىلمىدە: «ھەدىسلەرنىڭ ئەسل مەنبەسىنى ۋە ئىسنادلىرىنى ئېنىق بايان قىلىش، سەھىھ - زەئىف دەرىجىلىرىنى ئايرىشنى، شۇنداقلا مۇھەددىسنىڭ ھەدىسنى بىرەر كىتابىدا سەنەدلىك رىۋايەت قىلىشى»نى كۆرسەتسە؛ فىقھ ۋە ئۇسۇلۇلفىقھ ئىستىلاھىدا: «مەزھەب ئىمامىنىڭ بىرەر بايانى بولمىغان مەسىلىلەرگە مەزھەب ئىمامىنىڭ ئوخشاپ قالىدىغان بىر مەسىلىدىكى بايانىنى ياكى مەزھەبنىڭ ئومۇم ئۇسۇل - قائىدىلىرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ ھۆكۈم چىقىرىش»نى كۆرسىتىدۇ.

سەھىھ ھەدىس (الحديث الصحيح): لۇغەت مەنىسى «ساق، ساغلام، ئەيىبتىن خالىي» دېمەك بولۇپ، ھەدىس ئىلمىدە: «ئىشەنچلىك» دەپ قوبۇل قىلىنىشى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان سەنەدنىڭ تۆتىنشىسى، راۋىيلەرنىڭ ئىشەنچلىك بولۇشى، باشقا تېخىمۇ ئىشەنچلىك ياكى كۆپ راۋىيلەرنىڭ رىۋايەتىگە زىت رىۋايەت

بولماسلىقى ۋە كۆزگە ئاسانلىقچە چېلىقمايدىغان ئەيىبلەردىن خالىي بولۇشى قاتارلىق شەرتلەرنى ھازىرلىغان ۋە دىنىي خۇسۇسلاردا دەلىل بولىدىغان ھەدىس»نى كۆرسىتىدۇ.

ھەسەن ھەدىس (الحديث الحسن): لۇغەت مەنىسى «گۈزەل، چىرايلىق» دېمەك بولۇپ، ھەدىس ئىلمىدە: «سەھىھ ھەدىسنىڭ شەرتىنى ھازىرلىغان، لېكىن راۋىينىڭ سەھۋەنلىك سادىر قىلمايدىغان ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە بولۇشى شەرت قىلىنمايدىغان، سەھىھ ھەدىسنىڭ تۆۋەن دەرىجىسى ياكى زەئىف ھەدىستىن يۇقىرى، ئەممما سەھىھ ھەدىس دەرىجىسىگە يەتمىگەن ھەدىس»نى كۆرسىتىدۇ.

مەشھۇر ھەدىس (الحديث المشهور): مۇتەۋاتىرلىق دەرىجىسىگە يەتمىگەن، لېكىن راۋىيلەر تەبىقىسىنىڭ ھەربىر تەبىقىسىدە ئەڭ ئاز دېگەندە ئۈچتىن راۋىي رىۋايەت قىلغان ھەدىسنى كۆرسىتىدۇ.

زەئىف ھەدىس (الحديث الضعيف): «زەئىف ۋە كۈچسىز» دېگەندەك مەنىلەردە بولۇپ، «سەھىھ» ۋە «ھەسەن» ھەدىسنىڭ شەرتلىرىدىن بىرىنى ياكى بىرقانچىسىنى ھازىرلىمىغان رىۋايەتنى كۆرسىتىدۇ.

ساۋىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

«داروُل منهاج نەشريياتى»نىڭ سۆزى

«قۇرئان كەرىم»نى نازىل قىلىپ، ئۇنى يەتكۈزۈشكە بۇيرۇغان، ئۇ ئارقىلىق بىزلەرنى توغرا يولغا باشلىغان ۋە «رەببىم مېنى گۈزەل ئەخلاق بىلەن تەربىيەلىدى» دېگەن گۈزەل ئەخلاقلىق پەيغەمبىرىگە ئەگىشىشكە بۇيرۇغان ئاللاهقا ھەمدۈسانالار بولسۇن!

ئاللاھ تائالا ئۆزىنىڭ كىتابى بولغان «قۇرئان كەرىم»نى ئىنسانلارنىڭ ئۆزگەرتۈپتىشى، ئالماشتۇرۇۋۈپتىشى ۋە قالايمقان چېقىلىشلىرىدىن ساقلىغان. بۇ ھەقتە ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿قۇرئاننى ھەقىقەتەن بىز نازىل قىلدۇق ۋە بىز چوقۇم ئۇنى قوغدايمىز﴾(15/«ھىجر»: 9).

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ۋە ئۇ زاتنىڭ پاك، ئېسىل ئائىلە - تاۋابئاتلىرىغا، ھىدايەتكە باشلىغۇچى، تەقۋادار ساھابىلىرىگە ۋە قىيامەتكىچە ئۇلارغا ئەگەشكەن بارلىق كىشىلەرگە قارىيلارنىڭ قۇرئان تىلاۋىتى ۋە ئەزانلارنىڭ ئاسمانغا ئۆرلىشى توختىغانغا (يەنى قىيامەتكە) قەدەر ئاللاھنىڭ سالامى ۋە رەھمىتى بولسۇن!

ھەقىقەتەن، كۈنمىزدە بىز تىلاۋەت قىلىۋاتقان «قۇرئان كەرىم» جىبرىل سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئارقىلىق مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە نازىل قىلىنغان «قۇرئان كەرىم»نىڭ دەل ئۆزىدۇر.

ساھىبە
تىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئۇ تا ھازىرغا قەدەر، يۇرت - يۇرتلاردا، مەسجىد - مېھرابلاردا، ئىسلامىي تەلىم - تەربىيە مەركەزلىرىدە سان - ساناقسىز كىشىلەر ئۈچۈن ھىدايەت مەشئىلى بولۇپ كەلمەكتە. ئۇ بۇ دۇنيادىلا ئەمەس، بەلكى ئۇ دۇنيادىمۇ جىبرىل سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېلىپ چۈشكەن ئەسلىي ھالىتى بويىچە تىلاۋەت قىلىنىپ تۇرىدۇ.

سەھىھ ھەدىستە كېلىشىچە: «قىيامەت كۈنى قارىغا: ‹ئوقۇ، ئۆرلە، دۇنيادا تەرتىل قىلىپ ئوقۇغىنىڭدەك تەرتىل بىلەن ئوقۇ! سېنىڭ مەرتىۋەڭ سەن ئوقۇغان ئاخىرقى ئايەت بىلەن بەلگىلىنىدۇ› دېيىلىدۇ»[1].

«قۇرئان كەرىم» ئاللاھ تەرىپىدىن مۇھاپىزەت قىلىنىش ۋە مەڭگۈلۈك كىتاب بولۇش ئالاھىدىلىكى بىلەن باشقا كىتابلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان بولۇپ، ئۇ ئاللاھنىڭ داستىخىنى، ئارغامچىسى، روشەن نۇر، شىپالىق دورا، چىڭ ئېسىلغانلارنى ساقلاپ قالغۇچى، ئەگەشكەنلەرنى نىجاتلىققا ئېرىشتۈرگۈچىدۇر.

ئۇنىڭغا ھەقىقىي ئەگەشكەنلەر ئېزىپ كېتىپ مەغپىرەت تىلەشكە، خاتا كېتىپ توغرىلاپ قويۇشقا موھتاج بولۇپ قالمايدۇ. ئۇنىڭ ئاجايىباتلىرى تۈگىمەيدۇ، تەكرار - تەكرار ئوقۇش بىلەن كونىراپ قالمايدۇ. بۇلارغا ھەدىس شەرىپلەردە ئىشارە قىلىنغان.

شۇبھىسىزكى، قۇرئان تىلاۋىتى زېكىرلەرنىڭ ئەڭ ئەۋزىلىدۇر. تىلاۋەت قىلىشتا قارىلارنىڭ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەب - قائىدىلىرىنىڭ، مەقسەت ۋە يوليورۇقلارنىڭ

(1) «تىرمىزىي»، (2914)؛ «ئەبۇ داۋۇد»، (1464). ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەتى. تىرمىزىي «ھەسەن» دېگەن

بولۇشىدىمۇ ھېچ شەك يوقتۇر.

بۇ كتاب قارىلار ۋە قرائەتنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى، پەزىلەتلىرى ۋە قرائەتكە مۇناسىۋەتلىك مەسىللەر ھەققىدىكى قىممەتلىك مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دۇئا قىلغان «شام بەربكەتلىرى»نىڭ ۋە ئىمام نەۋەۋىينىڭ قىممەتلىك خەزىنىلىرىنىڭ جۇملىسىدىندۇر[1]. بۇ كتابنى ئىمام نەۋەۋىينىڭ ماختىغانلىقى ۋە «قىممەتلىك كتاب» دەپ سۈپەتلىگەنلىكىنىڭ ئۆزىلا ئۇنىڭ ئىلمىي قىممىتىنى باھالاشتا يېتەرلىكتۇر.

ۋاقىتلىرىمىزنىڭ كۆپ قىسمىنى دۇنيا ھەلەكچىلىكى ۋە تىرىكچىلىك مۇشكۈلاتلىرى ئەسىر ئالغان بۇ كۇنلەردە رەببىمىزنىڭ كىتابىنى تىلاۋەت قىلىش ئارقىلىق رەببىمىزگە قايتىشىمىز ۋە ئىمانىمىزنى يېڭىلىشىمىز نەقەدەر زۆرۈر - ھە!

ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەت قىلغان سەھىھ ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «سىلەرنىڭ قەلبلىرىڭلاردىكى ئىمانىمۇ كىيىم كونىرىغاندەك كونرايدۇ. ئاللاھتىن قەلبلىرىڭلاردىكى ئىماننى يېڭىلاپ بېرىشنى تىلەڭلار»[2] دېگەن.

شەكسىزكى، دۇئا قىلىش بىلەن بىرگە خالىس ئەمەللەرنى قىلىشمۇ زۆرۈر. چۈنكى، ئاللاھقا يېقىنلاشتۇرغۇچى ئەمەللەر ئارقىلىق ئىمان كۈچىيىدۇ. «قۇرئان»نىڭ مەنالىرىنى

(1) بۇ يەردە ئىمام بۇخارىي رىۋايەت قىلغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «ئى ئاللاھ! شامىمىزغا ۋە يەمەنىمىزگە بەربكەت ئاتا قىلغىن!»(«بۇخارىي»، 1037) دېگەن دۇئاسىنىڭ بەربكەتلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(2) بۇ ھاكىم قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان سەھىھ ھەدىستۇر. «ئەلمۇستەدرەك»، (5)

تەپەككۇر قىلىپ، چۈشىنىپ، خۇشۇئ (ئاللاھتىن ئەيمىنىش) ۋە تەرتىل قىلىپ ئوقۇش ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەڭ چوڭ ئەمەللەر جۈملىسىدىندۇر. ئۇ ئارقىلىق ئىمان تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

بىزنى «قۇرئان» ئوقۇشقا رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بۇيرۇغان. پەيغەمبىرىمىز سەھىھ ھەدىستە: «قۇرئاننى ئايدا بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگىتىڭلار... يىگىرمە بەش كۈندە بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگەتكىن... يىگىرمە كۈندە بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگەتكىن... ئون بەش كۈندە بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگەتكىن... يەتتە كۈندە بىر قېتىم ئوقۇپ تۈگەتكىن... قۇرئاننى ئۇچ كۈندىن ئاز ۋاقىتتا ئوقۇپ تۈگەتكەن كىشى ئۈنىڭ مەنسىنى چۈشىنەلمەيدۇ»[1] دېگەن.

مانا بۇ ھەدىس شەرىئەتنىڭ داۋاملىق قۇرئان ئوقۇپ تۇرۇشنىڭ كۈچلۈك تەرغىب قىلىنغانلىقى، قۇرئاننى ئوقۇماي تاشلاپ قويۇش چەكلەنگەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. چۈنكى، ئۇ دىللارنى يورۇتقۇچى نۇر ۋە ھىدايەتكە باشلىغۇچى توغرا يولباشچىدۇر.

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ بۇ يولىورۇقلىرىنى كىملەر لايىقىدا ئورۇنداپ كېلىۋاتىدۇ؟! كىملەر ئايدا بىرەر قېتىم قۇرئان تامام قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇۋاتىدۇ؟!

«بەزى مۇسۇلمانلار رامازاندىن باشقا ۋاقىتتا ئەسلا ‹قۇرئان› ئوقۇمايدۇ، رامازاندا ئوقۇپ قويۇپلا كېلەر يىلغىچە ‹قۇرئان›نى پۈتۈنلەي تاشلاپ قويىدۇ» دېسەك، ئاشۇرۇۋەتكەن بولمايمىز. بەلكى، «قۇرئان» ئوقۇشقا سەل قارىغان بۇ مۇسۇلمانلار مەسجىدكە كىرىپ، «قۇرئاننى ئوقۇي» دەپ ئېچىپ بولۇپلا ئوقۇشتىن زېرىكىپ يەنە يېپىپ قويۇشى مۇمكىن.

(1) «ئەھمەد»، (6546).

شۇ ۋاقىتتا «قۇرئان» ئۇلارغا: «ئوقۇماي تاشلاپ قويىدىغان هالىڭغا مېنى تۇتمىساڭ بولمامدۇ؟ سىلەر ئاللاه بىلەن سىردىششقا، ‹قۇرئان› تىلاۋەت قىلغۇچىلار ئېرىشىدىغان ئالىي ماقاملارغا ئېرىشىشكە لايىق ئەمەسسىلەر» دەۋاتقان بولۇشى مۇمكىن.

بۇ تۇزىتىشكە تېگىشلىك ئەھۋال ئىكەنلىكىنىڭ جىددىي سىگنالىدۇر. ئىماندىكى ئېتىش زۆرۈر بولغان يوچۇقتۇر.

بىزلەر ئۆتكەن سالىھلارنىڭ ئاللاهنىڭ كىتابىنى كۇنۇك ۋەزىپە قىلىپ ئوقۇيدىغانلىقىنى بىلمىز. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ ۋەزىپىنى نامازشام بىلەن خۇپتەن ئارىسىغا ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

هاسىلكالام، بۇ زۆرۈر ۋەزىپە سەل قارالماقتا ياكى تاشلاپ قويۇلماقتا. قولىڭىزدىكى بۇ كىتاب «قۇرئان كەرىم»نىڭ پەزىلەتلىرى، ئۇنى ئۆزئارا تىڭشىشىنىڭ ئۇسۇللىرى ۋە ئەدەبلىرى، سەلەف - سالىھلارنىڭ «قۇرئان» تامام قىلىش ئادەتلىرى، قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بولغاچقا، كىتابنىڭ قايتا نەشر قىلىنىشى ئىمان ئەھلى ئۇچۇن ئەسلەتمە، ئىرپان ئەھلى ئۇچۇن ئىشارەت بولغۇسى

بۇ كىتاب مەزمۇنى ئېسىل، نوپۇزلۇق كىتاب بولغانلىقى ئۇچۇن، «دارۇل منهاج نەشرىياتى» مەزكۇر كىتابنىڭ نوپۇزى ۋە ئېسىل مەزمۇنىغا يارىشا خىزمەت قىلىشنى كۇنتەرتىپكە كىرگۈزۈپ، بۇ كىتابنى تەھقىقلىدى؛ ئېنىقسىز سۆزلۇكلەرنى ئىزاهلىدى؛ چۇشەنىش قىيىن، مۇجمەل يەرلىرىنى شەرهلىدى؛ هەدىسلىرىنى تەخرىج قىلدى؛ قىيىن مەسىللىرىنى ئاسانلاشتۇردى؛ مەزمۇنلىرىغا تېما قويۇپ تىرناق بىلەن پەرقلەندۇردى ۋە كىتابنىڭ مەقسىتىنى تېخىمۇ

روشەنلەشتۈرىدىغان ئەھمىيەتلىك، پايدىلىق ئىزاھاتلارنى بەردى. كىتابتىكى ھەدىسلەر ۋە مەزمۇنلار ئۇچۇن بىرنەچچە مۇندەرىجە قىلدى، شۇنداقلا تېخنىكىلىق خىزمەتلەرنىمۇ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىتاب كۆركەم تونلىرىنى كىيىپ گۈزەل قىياپەتتە نامايان بولدى.

ئاللاھنىڭ بىزنى بۇ ياخشى ئىشقا مۇۋەففەق قىلغانلىقىغا شۈكۈرلەر بولسۇن!

بۇ كىتابقا مەنپەئەتلىك، ئالاھىدە خىزمەتلەرنى قىلغان ھەيئەتنى خالىس دۇئالىرىمىزدا ياد ئېتىمىز.

ئاللاھ ھەممىمىزنىڭ قەدەملىرىنى ئۇممىتىمىزگە مەنپەئەتلىك ئىشلارغا توغرىلاپ بەرسۇن!

بارلىق گۈزەل ماختاشلار ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا خاستۇر.

دارۇل مىنھاج نەشرىياتى

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئىمام نەۋەۋىينىڭ تەرجىمىھالى

ئىسمى، تۇغۇلۇشى ۋە ئۆسۈپ يېتىلىشى

شەيخۇلئىسلام ئىمام نەۋەۋىي ئۆز دەۋرىنىڭ يېتۈك مۇھەددىسى، فەقىھى ۋە رەببانىي ئالىمى بولۇپ، تولۇق ئىسمى ئەبۇ زەكەرىييا يەھيا ئىبنى شەرەف ئىبنى مۇررىي ئىبنى ھەسەن ئىبنى ھۇسەين ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى جۇمۇئە ئىبنى ھىزام ئەننەۋەۋىيدۇر.

ئىمام نەۋەۋىي ئۆز دەۋرىدە ۋە ئۇندىن بۇرۇنقى دەۋرلەردە ياشاپ ئۆتكەن فەقىھلەردىمۇ ئۇچراتقىلى بولمايدىغان پەرھىز-كارلىقنى ئۆزىدە مۇجەسسەملىگەن، نامى تىللاردا داستان بولغان، ئاللاھنىڭ ئارىف، زاھىد بەندىلىرىدىن بىرى ئىدى. مەسىلەن، ئۇ: «دەمەشىق باغلىرىنىڭ ئىگىدارچىلىق مەسىلىسىدە شۇبھە بار» دەپ قارايدىغان بولغاچقا، ئۇ باغلارنىڭ مېۋىلىرىنى يېمىگەن[1] ئۇ بۇنى ئوچۇق ئېيتقان.

ئۇ ئاممۇۋى مۇنچىلارغا كىرمەيتتى، بىر كېچە - كۈندۈزدە خۇپتەندىن كېيىن بىرلا ۋاخ تاماق يەيتتى، ئەتىگىنى بىر يۈتۈملا سۇ ئىچىپ، شۇنى سوھۇرلۇققا ھېساب قىلاتتى. يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك قاتارلىق ھەممە ئىشلىرىدا ئىنتايىن ئىقتىسادچىل، تۇرمۇشىنىڭ قاتتىقچىلىقلىرىغا نىسبەتەن سەۋرچان ئىدى.

---

(1) دەمەشىق شەھىرىدە ۋەقىف زېمىنلار كۆپ، ئىگىدارچىلىقى مۇجمەل بولغانلىقى ئۈچۈن، بىلمەي ئۇ زېمىنلاردىن كەلتۈرۈلگەن مېۋىلەرنى يەپ سېلىشنى كۆڭلى كۆتۈرمىگەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق قىلغان. ــ ت

ئۇ «ئەشرەفىيە دارۇل ھەدىس مەدرەسەسى»نىڭ باش شەيخلىك ۋەزىپىسىنى ئۇستىگە ئالغان بولسىمۇ، لېكىن مەدرەسەدىن ئازراقمۇ مائاش ئالمىغان، ھەدىيەمۇ قوبۇل قىلمىغان. ئۇ پەقەت دادىسى يۈرتى نەۋادىن ئەكىلىپ بېرىدىغان تاتلىق - تۇرۇم ۋە ئەنجۇر بىلەنلا ئوزۇقلىناتتى. ئۇچىسىغا يۈرتىغا خاس ھەۋران كىيىمى، بېشىغا شەبەختان سەللىسى كىيەتتى. بىرلا ۋاقتتا ئىككى خىل يېمەكلىك يېمەيتتى. ۋاقتىنى تائەت - ئىبادەتسىز ئۆتكۈزمەيتتى، بىراۋ يوقلاپ كەلسە، پەقەت سالاملا قىلاتتى ۋە زۆرۈر ئىلمىي مەسىلىلەرگىلا جاۋاب بېرەتتى. ئەگەر يېنىدا ئولتۇرسا، مەشغۇل قىلماسلىقى ئۈچۈن ئوقۇشقا كىتاب بېرەتتى. ھەربىر ھەربىكەت ۋە يۈرۈش - تۇرۇشىدا، باسقان قەدەم ۋە ئوي - خىياللىرىدا ئاللاھنى ئېسىدىن چىقارمايتتى. ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن توسىاتتى. سۇلتان زاھىر (رۇكنىددىن بايبارس ئەلبۇنداقدارى، ھ. 658 – 676 / ھ. 1260 – 1277 - يىللار ئارىسى مەملۇك سۇلتانى ــ تەھرىردىن) غا كۆپ قېتىم تۇزىتىش بەرگەن ئىدى. سۇلتان: «مەن مۇشۇ نەۋەيىدىن باشقا ھېچكىمدىن ئەيمەنمەيمەن» دەيتتى ۋە ئۇ بۇيرۇغان ھەممە ئىشلارنى ئىجرا قىلاتتى.

بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ راستچىللىقىنىڭ، ئىخلاسىنىڭ، ئىلىم ۋە ئەمەلدە ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

ئىمام نەۋەۋىينى ياخشى ئەمەللەرگە مۇۋەففەق قىلغان، ئۇنىڭغا كۆپ ياخشىلىقلارنى ئاتا قىلغان، پەزلى ۋە سېخىيلىقلىرىنى تۆكۈۋەتكەن ئاللاھ ئەيىب - نۇقسانلاردىن پاكتۇر، بۇيۇك پەزلەت ئىگىسىدۇر.

ئىمام نەۋەۋىينىڭ پەزىلەتلىرى ۋە ئىش - ئىزلىرىنى ساناپ

تۇغەتكىلى بولمايدۇ. شاگىرتى ئالائۇددىن ئىبنى ئەتتار (ئۆ. ھ. 724 / م. 1324) ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى ۋە ئىش - ئىزلىرى ھەققىدە ئايرىم بىر كىتاب يازغان بولۇپ، ئىمام نەۋەۋىي ھىجرىيە 631 - يىلى مۇھەررەم ئېيىنىڭ ئوتتۇرىدىكى ئون كۈنلۈرىنىڭ بىرىدە، يەنى مىلادىيە 1233 - يىلى ئۆكتەبىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا بۈگۈنكى سۈرىيە ئەرەب جۇمھۇرىيىتىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى دەرا ۋىلايىتىگە قاراشلىق نەۋا قەسەبەسى (پايتەخت شامغا 85 كىلومېتىر كېلىدۇ) دە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان. ئۇ كىچىكىدىن باشلاپلا زېرەكلىكتە باشقىلارنى بېسىپ چۈشۈشى بىلەن تونۇلغان. «قۇرئان كەرىم»نى مەھەللىسىدە يادلاپ تۇگەتكەن. ھ. 649 / م. 1251 - يىلى، تېخى 18 يېشىدا دەمەشىققە كېلىپ، تۆت يېرىم ئاي ئىچىدە «التنبيه»[1] ناملىق كىتابنى ئۇستازدا ئوقۇپ تۇگەتكەن. يىلنىڭ قالغان قىسمىدا «المهذب»[2] ناملىق كىتابنىڭ تۆتتىن بىرىنى يادلاپ بولغان. ئۇ شەيخ كامالۇددىن ئىسھاق ئىبنى ئەھمەد ئەلمەغرىبىنى ئۇستاز تۇتقان. ئۇنىڭ يېنىدا ئوقۇغۇچىلارغا دەرس تەكرار قىلىپ بېرەتتى. ئۇ ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت بېقىنىنى يەرگە چاپلاپ قېنىپ ئۇخلاپ باقمىغان. «رەۋاھىيىە مەدرەسەسى»[3] دە ھ. 651/م. 1253 - يىلىغچە ئىلىم ئۆگىنىش بىلەن مەشغۇل بولۇپ تۇرۇپ قالغان. ئاتىسى بىلەن بىللە ھەج قىلغان.

---

(1) ئەبۇ ئىسھاق شىرازىي (ھ. 393–476 / م. 1003–1083) تەرىپىدىن يېزىلغان شافىئىي مەزھەبىنىڭ بەش ئاساسىي مۇختەسەرىدىن بىرىدۇر.– ت

(2) ئەبۇ ئىسھاق شىرازىي تەرىپىدىن يېزىلغان شافىئىي فىقھىغا دائىر ئەسەر.– ت.

(3) ئىبنى رەۋاھە دېگەن ئىسىم بىلەن مەشھۇر بولغان كاتتا باي ئەبۇلقاسىم ھىبەتۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ۋەقف قىلغان دەمەشىق شەھىرىدىكى بىر مەدرەسە. قاراڭ: «الدارس في تاريخ المدارس للنعيمي». – ت

ئىمام نەۋەۋىينىڭ ئۇستازلىرى

ئىمام نەۋەۋي ئۆز دەۋرىنىڭ يېتۈكلىرى، ئىسلامنى ھىمايە قىلغۇچى كاتتىلىرى بولغان نۇرغۇن ئالىملاردىن ئىلىم ئۆگەنگەن. ئۇلار:

1. ئىمام كامالۇددىن ئىسھاق ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئوسمان ئەلمەغربىي، ھ. 650 / م.53~1252 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

2. ئىمام كامالۇددىن سەللار ئىبنى ھەسەن ئىبنى ئۆمەر ئەلئىربىلي، ھ. 670 / م. 72~1271 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

3. ئىمام شەمسۇددىن ئابدۇررەھمان ئىبنى نۇھ ئىبنى مۇھەممەد ئەلمەقدىسي، ھ. 654 / م. 1256 - يىلى ۋاپات بولغان.

4. شەيخ ئىززۇددىن ئۆمەر ئىبنى ئەسئەد ئىبنى ئەبى غالىب رىبئىي ئەلئىربىلي. ھ. 675 / م. 77~1276 - يىلىرى ۋاپات بولغان.

5. قازى ئۆمەر ئىبنى بۇندار ئىبنى ئۆمەر ئەتتىفلىسي، (ھ. 02~601 – 672 / م. 74~1273).

6. شەيخ ئىبراھىم ئىبنى ئىسا ئەلمۇرادي، ھ. 668 / م. 1269 - يىلى ۋاپات بولغان.

7. شەيخ رەزىيۇددىن ئىبراھىم ئىبنى ئۆمەر ئىبنى مۇزەر ئەلمىسرىي ئەلۋاستي، ھ. 664/م. 1266 - يىلى ۋاپات بولغان.

8. ئىمام شەمسۇددىن ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى قۇدامە ئەلمەقدىسي، ھ. 682 / م. 84~1283 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

9. شەيخ ئىمادۇددىن ئابدۇلكەرىم ئىبنى ئابدۇسسەمەد ئىبنى مۇھەممەد ئەلئەنسارىي ئەددىمەشقي ئىبنى ھەرستانىي،

ھ. 662 / م. 1264 - يىلى ۋاپات بولغان.

10. ئىمام تاجۇددىن ئابدۇررازاق ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى زىيائ فەزارىي ئىبنى فەركاھ، ھ. 690 / م. 1291 - يىلى ۋاپات بولغان.

11. ئىمام شىھابۇددىن ئابدۇررازاق ئىبنى ئىسمائىل دىمەشقي ئەبۇ شامە، ھ. 665 / م. 1267 - يىلى ۋاپات بولغان.

12. ئىمام، ئەللامە جامالۇددىن ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى مالىك، ھ. 672 / م. 74~1273 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

13. ئىمام ئەھمەد ئىبنى سالىم ئەلمىسرىي، ھ. 664 / م. 1266 - يىلى ۋاپات بولغان.

14. ئىمام، ھافىز خالىد ئىبنى يۈسۈف ئىبنى سەئد ئەنـ ـنابۇلۇسىي، ھ. 663 / م. 1265 - يىلى ۋاپات بولغان.

15. شەيخ ئىبراھىم ئىبنى ئەلى ئىبنى ئەھمەد ئىبنى فەزل ئەلۋاستىي، ھ. 692 / م. 1293 - يىلى ۋاپات بولغان.

16. ئىمام ئەھمەد ئىبنى ئابدۇددائىم ئەلمەقدىسىي، ھ. 668 / م. 1269 ~ 1270 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

17. ئىمام ئىسمائىل ئىبراھىم ئىبنى ئەبى يۈسر ئەتتەنـ ـنۇخىي، ھ. 672 / م. 74~1273 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

18. ئىمام ئابدۇلئەزىز ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلمۇھ ـسىن ئەلئەنساري، ھ. 662 / م. 1264 - يىلى ۋاپات بولغان.

19. ئىمام جامالۇددىن يەھيا ئىبنى ئەبى مەنسۇر ئىبنى ئەبىلفەتھ ھەررانىي ئەسسەيرەفي. ھ. 678 / م. 80~1279 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

ئاللاھ تائالا ئىمام نەۋەۋىينىڭ ۋاقتىغا بەرىكەت بەرگەن،

شۇنداقلا ئۇنىڭغا قۇرئان - سۈننەتنى تېگىگە يېتىپ چۈشىنىـ لەيدىغان چوڭقۇر چۈشەنچە ئاتا قىلغان.

ئىمام نەۋەۋىينىڭ شاگىرتلىرى

ئىمام نەۋەۋىينىڭ قولىدا نۇرغۇن فىقھىشۇناسلار يېتىشىپ چىققان ۋە كۆپلىگەن ئالىملار ئۇنىڭدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. ئۇلار:

1. قازى سەدرۇددىن سۈلايمان ئىبنى ھىلال ئىبنى شىبل ئەددارانىي، ھ. 725 / م. 1325 - يىلى ۋاپات بولغان.

2. ئىمام ئەلائۇددىن ئەلى ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئەتتار، (ھ. 654 – 724 / م. 1256 – 1324).

3. ئىمام، ھافىز جامالۇددىن يۈسۈف ئىبنى ئابدۇررااھمان ئىبنى يۈسۈف ئەلمىززىي، (ھ. 654 – 742 / م. 1256 – 1341).

4. باش قازى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرى ئىبنى نەقىب. ھ. 745 / م. 1344 ~ 1345 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

5. ئىمام بەدرۇددىن مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى سەئدۇللاھ ئىبنى جەمائە، (ھ. 639 – 733 / م. 1241 – 1333).

6. شەيخ ئەمنۇددىن سالىم ئىبنى ئەبۇددۇر، ھ. 726 / م. 1326 - يىلى ۋاپات بولغان.

7. ئىمام، ھافىز شىھابۇددىن ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئاببىاس ئىبنى جەئۋان، ھ. 682 / م. 1284 - يىلى ۋاپات بولغان.

8. ئىمام شەمسۇددىن مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇلفەتھ ئەلھەنبەلىي، ھ. 709 / م. 10~1309 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

9. شەيخ شىھابۇددىن ئەھمەد ئىبنى فەرەھ ئەلئىشبىيلي، (ھ. 624 – 699 / م. 1227 – 1300).

10. ئىمام رەشىد ئىبنى مۇئەللىم ئەلھەنەفي، ھ. 714 / م. 15~1314 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

11. ئىمام ئەلائۇددىن ئەلى ئىبنى ئەييۇب ئىبنى مەنسۇر ئەلمەقدىسي، ھ. 748 / م. 48~1347 - يىللىرى ۋاپات بولغان.

12. شەيخ ھىبەتۇللاھ ئىبنى ئابدۇررەھىم ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئەلبارىزي، (ھ. 645 – 738 / م. 1246 – 1338).

ئىمام نەۋەۋىينىڭ ئەسەرلىرى

ئاللاھ ئۇنىڭغا ئەسەرلىرى بىلەن مەزھەبداشلىرىلا ئەمەس، بەلكى باشقىلارنىڭمۇ پايدىلىنىش نىيىتىنى پۇتۇۋەتكەن ئىكەن. ئۇلار:

ھەدىس:

1. «ياخشىلار باغچىسى (رياض الصالحين)»: ئىسلامي ئەخلاق ۋە ئەدەب ھەققىدىكى ئەسەر، 18 باب، 1900 ئىشەنچلىك ھەدىستىن تەشكىل تاپقان. ھ. 670، 14 - رامازان / م. 1272، 14- ئاپرىل تاماملانغان.

2. «ئەلمىنھاج (المنهاج)»: ئىمام مۇسلىم ئىبنى ھەجـ- جاجنىڭ «سەھىھ ھەدىسلەر توپلىمى (سەھىھ مۇسلىم)»غا يېزىلغان شەرھلەرنىڭ ئەڭ مۇھىملىرىدىن بىرىدۇر. ھ. 674 / م. 1275 - يىلىدىن كېيىن يېزىلغان. ھاياتىنىڭ سوڭغى ئىككى يىلىدا يېزىلغان ئەسەردە ھەدىسلەرنىڭ سەنەدىدىكى راۋىيلەر تونۇشتۇرۇلغان، مەتىنلەردىكى مۇجمەل كەلىمەلەرگە ئېنىقلىما بېرىلىپ، بىر - بىرىگە زىتتەك كۆرۈنگەن ھەدىسلەر يورۇتۇپ

بېرىلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ دىققەتكە سازاۋار يەنە بىر تەرىپى «سەھىھ مۇسلىم»نىڭ بابلارغا ئايرىلىپ رەتلىنىشىدۇر.

3. «ئەلئەزكار (الأذكار)»: «كۈتۈبى سىتتە»دىن كۆپرەك ئىمام ئىبنى ماجەنىڭ «سۇنەن»دىن باشقىلاردىن تاللانغان ئەسەردە ھەدىسلەر 19 بۆلۈم، 356 باب ھالىدا جەملەنگەن.

4. «ئەلئىرشاد (الإرشاد)»: ئىمام نەۋەۋىي، ئېھتىمال «ئەشرەفىيە دارۇلھەدىس»كە شەيخ بولغاندىن كېيىن، تەلەبەلەر ئۈچۈن يادلاشقا ئاسان بىر ئۇسۇلى ھەدىس كىتابى تەييارلاشنى خاھلىغان ۋە ئىبنۇسسالاھنىڭ «مۇقەددىمە»سىنى قىسقارتىپ، بەزى جايلارغا يېڭىدىن ئىلاۋەلەر كىرگۈزگەن.

5. «ئەتتەقرىب ۋەتتەيسىر (التقريب والتيسير)»: «ئەلئىرشاد» يېتەرلىك دەرىجىدە ئوقۇلمىغان» دەپ قاراپ، ئىبنۇسسالاھنىڭ «مۇقەددىمە»سىنى يەنە بىر قېتىم قىسقارتىپ يازغان.

6. «ئەلئەربەئۇن نەۋەۋىيە (الأربعين النووية)»: ئىمام نەۋەۋىي بۇ ئەسەرنى ئىبنۇسسالاھ يازغان «شەھرەزۇرى»نىڭ دىنىنىڭ ئاساسلىرىغا دائىر 26 ھەدىستىن تەشكىل تاپقان «ھەدىسۇل كۇللىيىە» ئاتلىق ئەسىرىگە كۆپى «سەھىھۇلبۇخارىي» ۋە «سەھىھۇ مۇسلىم»دىن تاللىغان 16 ھەدىسنى قوشۇپ تەييارلىغان، لېكىن ھەدىسلەرنىڭ سەنەدلىرى زىكىر قىلىنمىغان ئەسەر.

7. «ئەتتەلخىس سەھىھۇلبۇخارىي (التلخيص شرح الجامع الصحيح البخاري)»: ئىمام نەۋەۋىي «سەھىھۇلبۇخارىي»نىمۇ شەرھلەشنى خاھلىغان بولسىمۇ، «كىتابۇل ئىمان»نىڭ كەينىنى يېزىشقا ئۈمرى يەتمىگەن. ئەسەرنىڭ مۇئەللىف قولىيازمىسى بولغان 105 ۋاراقلىق بىر نۇسخىسى ئىستانبۇلدا «سۈلايمانىيە كۈتۈبخانىسى»دا ساقلانماقتا.

8. «ما تەمۇسسۇ ئىلەيھى ھاجەتۇلقارىي لىسەھىھل

ئىمام ئەلبۇخارىي (ما تمس إليه حاجة القاري لصحيح الإمام البخاري)»: ئىمام بۇخارىي رەھىمەھۇللاھ، ئۇنىڭ ئۇستازلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلىرى سەھىھ ھەدىس ۋە «سەھىھەين»نىڭ قىمـ ـمتى بايان قىلىنغاندىن كېيىن بەزى ھەدىس ئاتالغۇلىرى تونۇشتۇرۇلغان. ئومۇمەن «سەھىھۇلبۇخارىي»نى ئوقۇغۇچىغا لازىملىق مەلۇماتلار بېرىلگەن.

9. «مۇھىممماتۇل ئەھكام (مهمات الأحكام)»: «زاكات بابى» غىچە يېزىلغان ئەسەر سەھىھ ۋە ھەسەن ھەدىسلەردىن مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، ھەر تېمىنىڭ ئاخىرىدا مەزكۇر تېما بىلەن ئالاقىدار زەئىف ھەدىسلەرمۇ ــ زەئىف ئىكەنلىكى بىلدۈرۈلۈپ ــ بېرىلگەن.

10. «ئەلئىيجاز فىي شەرھى سۇنەنى ئەبى داۋۇد (الإيجاز في شرح سنن أبي داود)»: ئىمام ئەبۇ داۋۇدنىڭ «سۇنەن»ىگە يېزىلغان شەرھ، «كىتابۇل ۋۇزۇئ (تاھارەت)»نىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر نۇسخىسى ئىستانبۇلدا «سۇلايمانىيە كۈتۈبخانىسى» دا ساقلانماقتا.

11. «مۇختەسەر تىرمىزىي (مختصر الترمذي)»

12. «ئەلخۇلاسە فىي ئەھادىيسىل ئەھكام (الخلاصة في أحاديث الأحكام)»

فىقھ:

1. «رەۋزەتۇتتالىبىن (روضة الطالبين)»: ئىمام ئەبۇ ھامىد غەززالىينىڭ شافئىي فىقھىغا دائىر «ئەلۋەجىز (الوجيز)» ئاتلىق ئەسىرىگە ئابدۇلكەرىم بىن مۇھەممەد ئەررافئىينىڭ شەرھى بولغان «فەتھۇل ئەزىز (فتح العزيز في شرح الوجيز)» ئاتلىق ئەسىرىنىڭ مۇختەسىرىدۇر.

2. «مىنھاجۇتتالىبىن (منهاج الطالبين)»: ئىمام رافئىينىڭ «ئەلمۇھەررەر (المحرّر)» ئاتلىق كىتابىنى قايتا تۈزۈپ چىققان

ۋە يادلاشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن قىسقارتقان. شافئىي ئالىملار بۇ ئەسەرگەن 40 تىن كۆپ شەرھ يازغان. ئەسەردىكى سۆزلۈكلەرنى ئىزاھلاش ئۈچۈن ئىمام نەۋەۋىي ئۆزى قەلەمگە ئالغان كىچىك ھەجىملىك «دەقائىقۇل منهاج (دقائق المنهاج)» ئاتلىق ئەسەرمۇ بار.

3. «ئەلمەجمۇئ شەرھۇلمۇھەززەب (المجموع شرح المهذب)»: ئەبۇ ئىسھاق شىرازىينىڭ شافئىي فىقھىنى دەللىلىرى بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان «المهذب» ئاتلىق ئەسىرىنى ھەدىسلىرىنى تەھقىقلەپ، ھەر مەسىلىدە باشقا مەزھەبلەرنىڭ قاراشلىرىنى كەلتۈرۈپ شەرھلەشكە باشلىغان، لېكىن «سودا بابى»نى يېزىۋاتقاندا ۋاپات بولۇشى بىلەن يېرىم قالغان ئەسەردۇر. ئەسەر باشقا بىرقانچە شافئىي ئالىملارنىڭ غەيرىتى بىلەن تاماملىنىپ، 20 جىلد قىلىپ نەشر قىلىنغان.

4. «تەسھىھۇ تەنبىھ (العمدة في تصحيح التنبيه)»: ئىمام نەۋەۋىينىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرىدىن بىرى بولۇپ، شافئىي فىقھىنىڭ مۇتۇەر بەش كىتابىنىڭ تۇنجىسى بولغان شىرازىينىڭ «ئەتتەنبىھ (التنبيه)»نگە يېزىلغان بىرنەچچە كىتابتىن بىرىدۇر.

5. «ئەتتەنقىھ (التنقيح)»: ئىمام غەززالىينىڭ «ئەلۋەسىت (الوسيط)» دېگەن ئەسىرىدىن بايقىغان خاتا ۋە نۇقسانلارنى تۈزىتىش ۋە تولۇقلاش ئۈچۈن قەلەمگە ئېلىنغان ئەسەردۇر.

6. «ئەلئۇسۇل ۋەززاۋابىت (الأصول والضوابط)»: كىچىك بىر رىسالە بولۇپ، كۆپەرەك فىقھىگە ئالاقىدار بەزى مەسىلىلەر ئۈرۈن ئالغان.

7. «ئەلئىيزاھ فى مەناسىكىل ھەج (الايضاح في مناسك الحج)»: ئىمام نەۋەۋىينىڭ ھەجگە دائىر يازغان ئالتە كىتابىنىڭ ئەڭ چوڭ ھەجىملىكى.

8. «ئەلمەناسىك (المناسك)»: بۇ ئەسەر «چوڭ (الأكبر)»، «ئوتتۇرا (الأوسط)» ۋە «كىچىك (الأصغر)» ھەجملىك قىلىپ يېزىلغان ئايرىم - ئايرىم ئۇچ كىتابتۇر.

9. «ئەلمەنسۇرات (المنثورات)»: ئوقۇغۇچىسى ئالائۇددىن ئىبنى ئەتتار تەرىپىدىن ئىمام نەۋەۋىينىڭ فەتۋالىرىدا كەلتۈرگەن ۋە دەرسلىرىدە ئىزاھلىغان فىقھى، تەفسىر ۋە ھەدىسلەرگە دائىر 362 مەسىلە توپلانغان ئەسەر.

10. «كىتابۇتتەھقىق (كتاب التحقيق)»: شافئىي فىقھ كىتابى، تولۇق تاماملانمىغان.

11. «مەسئەلەتۇل غەنىيمە (مسألة الغنيمة)»

12. «ئەدەبۇل فەتۋا (أدب الفتوى)»

13. «مۇختەسەرۇتتەنبىھ (مختصر التنبيه)» ۋە ئۇنىڭ شەرھى «تۇھفەتۇتتالىبىننەبىھ (تحفة الطالب النبيه)».

قۇرئان ئىلىملىرى:

1. «قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى (التبيان في آداب حملة القرآن)»، يەنى مەزكۇر كىتاب.

تىل:

1. «تەھزىبۇل ئەسمائ ۋەللۇغات (تهذيب الأسماء واللغات)»: ئەبۇ ئىسھاق شىرازىينىڭ «ئەتتەنبىھ» ۋە ئىمام نەۋەۋىي شەرھ يازغان «مۇھەززەب» ئاتلىق ئەسەرى، ئۇزۇن تۇزگەن «رەۋزەتۇتتالىبىن»، مۇزەنىينىڭ «ئەلمۇختەسەر»، غەززالىينىڭ «ئەلۋەسىت» ۋە «ئەلۋەجىز» قاتارلىق ئەسەرلەردە كۆرۈلگەن ئىسىم، كەم ئۇچرايدىغان سۆزلەر، ئىستىلاھ ۋە فىقھىي ئاتالغۇلارغا ئېنىقلىما بېرىش مەقسىتىدە يېزىلغان. لېكىن، مۇئەللىف ئەسەرنى رەتلەپ تۇپلەشكە ئۇلگۇرەلمىگەن.

2. «ئەل ئىشارە ئىلە بەيانىل ئەسمائىل مۇبھەمات (الإشارة الى بيان الأسماء المبهمات)»: ھ. 667 / م. 1269 - يىلى خەتتىب ئەلبەغدادىينىڭ «ئەلئەسمائۇل مۇبھەمە فىل ئەنبائىل مۇھكەمە (الأسماء المبهمة في الأنباء المحكمة)» ئاتلىق ئېلىپبە تەرتىپلىك ئەسەرىنى يەڭگىللەشتۈرگەن ۋە تەرتىپلەرنى ئۆزگەرتىپ رىۋايەتلەرنى ساھابەلەرنىڭ ئىسىملىرىغا قاراپ تىزغان.

3. «تەھرىرۇ فى لۇغاتىتتەنبىھ (التحرير في لغات التنبيه)»: شىرازىينىڭ «ئەتتەنبىھ»دە ئۇچرايدىغان كەم قوللىنىلغان سۆزلەر ۋە فىقھ ئىستىلاھىنى شەرھلىگەن.

باشقىلار:

1. «ئەلمەقاسىد (المقاصد)»: ئەقائىد، ئىبادەت ۋە تەسەۋۋۇف بىلەن ئالاقىدار بىر رىسالە.

2. «بۇستانۇل ئارىفىن (بستان العارفين)»: زۇھىد ۋە ئىخلاس قاتارلىق تېمىلار ئايەت، ھەدىس، ئىسلام ئالىملىرىنىڭ سۆزلىرى، بەزى ھېكايە ۋە شېئىرلار بىلەن قولغا ئېلىنغان كىچىك ھەجىملىك بىر ئەسەر.

3. «ئەتتەرخىس فىلقىيام (الترخيص في القيام)»

4. «مۇختەسەرۇتتاباقات (مختصر الطبقات)»: ھافىز ئىبنى سالاھنىڭ «الطبقات» ناملىق كىتابىنى قىسقارتقان ۋە ئۇنىڭغا بىر بۆلەك ئۆلىمالارنىڭ ئىسىملىرىنى كىرگۈزگەن.

5. «مەناقىبۇششافىئىي (مناقب الشافعي)»: ئىمام بەيھەقىينىڭ شۇ ناملىق كىتابىدىن قىسقارتىلغان، لېكىن سەنەدلىرى ۋە بەزى مەزمۇنلىرى چىقىرىپ تاشلانغان.

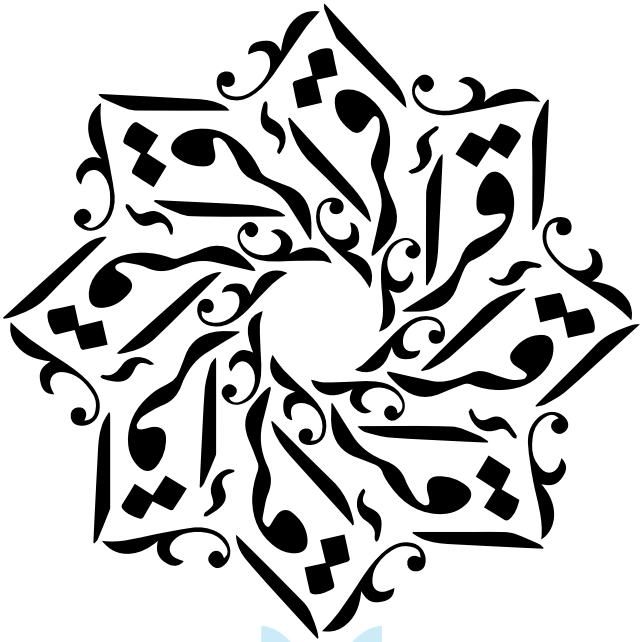
ئىمام نەۋەۋىي سۆرلۈك، سالماق كىشى ئىدى. ئۇنىڭ مۇبارەك ساقىلىغا ئاق سانجىلغان بولۇپ، قۇياش نۇرىدەك

چاقنايتتى. ئۇ قۇددۇسنى ۋە ئىبراھىم خەلىلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلغان (ئىبراھىم سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئاللاھنىڭ سان - ساناقسىز رەھمەت ۋە سالاملىرى بولسۇن!)

ئۇ زىيارىتىنى تۈگىتىپ نەۋاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاتىسىنىڭ يېنىدا تۇرغان ۋە كېسەل تېگىپ، ھ. 676 - يىلى 24 - رەجەب / م. 1277 - يىلى 21 - دېكابىر چارشەنبە كېچىسى ۋاپات بولغان. كىندىك قېنى تۆكۈلگەن نەۋا يېزىسىغا دەپنە قىلىنغان. قەبرىستانلىقى كىشىلەر ئارىسىدا مەشھۇر بولۇپ، زىيارەتچىلەرنىڭ ئايىغى ھازىرمۇ ئۈزۈلمەيدۇ. سالىھ ۋە تەقۋادار كىشىلەر كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ[1].

ئاللاھ ئىمام نەۋەۋىيگە كاتتا مۇكاپاتلارنى بەرسۇن، بىزنى ۋە دوست - يارەنلىرىمىزنى ئۇنىڭ بىلەن نازۇ - نېئمەتلىك ئالىي جەننەتلەردە جەم قىلسۇن، ئامىن!

(1) بۇ تەرجىمھال ھ. 776 / م. 1375 - يىلى ۋاپات بولغان شەرىف مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ئەلئاستىينىڭ «ئەلمەتالىبۇل ئەلىيە فى تاباقاتۇششافىئىيە (المطالب العلية في مناقب الشافعية)» ناملىق ئەسەرىنىڭ قولىيازما نۇسخىسىغا ئاساسەن ھازىرلاندى ۋە باشقا مەنبەلەردىن پايدىلىق مەزمۇنلارمۇ قېتىلدى

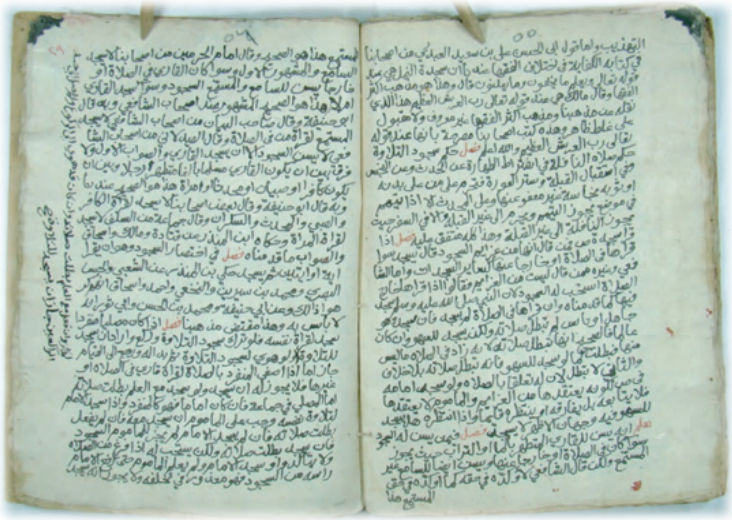

كىتابنىڭ قوليازما نۇسخىلىرىدىن ئۆرنەكلەر

ئەلئەزھەر كۇتۇبخانىسىدا ساقلانغان قوليازما نۇسخىنىڭ 2 -، 3 - بەتلىرى (ھ 666 / م. 1267 - يىلى مۇئەللىفنىڭ ھايات ۋاقتىدا يېزىلغان) مىسىر، قاھىرە.

ساپىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

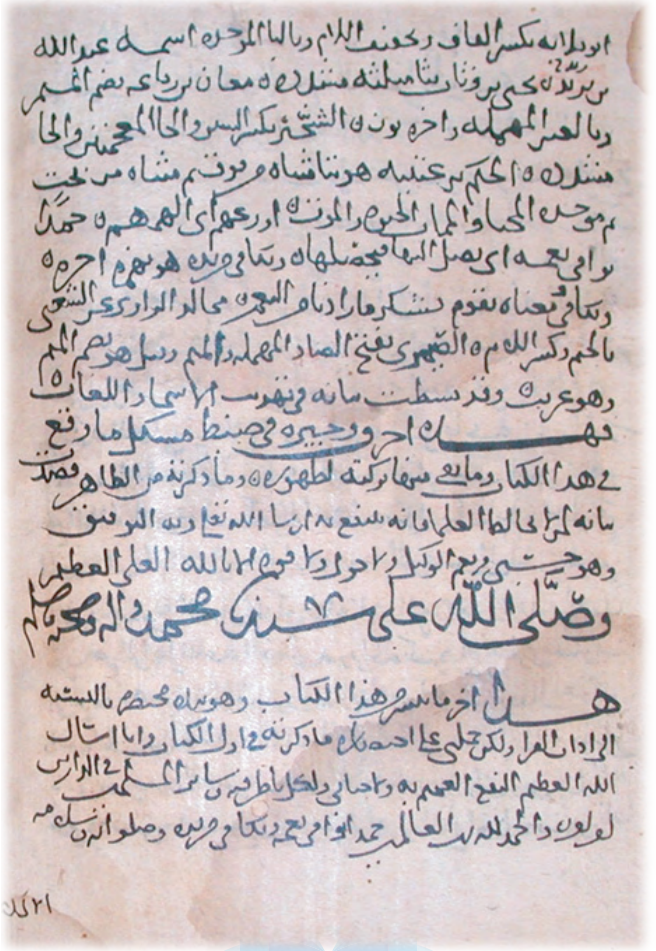
دەۋھە/دوھا كۆتۈبخانىسىدا ساقلانغان قوليازما نۇسخىنىڭ 55 ـ، 56 ـ بەتلىرى (ھ 666 / م. 1267 ـ يىلى مۇئەللىف ھايات ۋاقتىدا يېزىلغان نۇسخىدىن ھ 1177 / م. 1763 ـ كۆچۈرۈلگەن) قاتار، دەۋھە.

ساپىيە
تىسلام تەتقىقات مەركىزى

راغـب پاشـا كۆتۈبخانىسـىدا سـاقلانغان قوليازمـا نۇسـخىنىڭ 7 ـ، 8 ـ بەتلىـرى (ھ. 809 / م. 1406 ـ يىلـى كۆچۈرۈلگـەن) تۈركىيە، ئىستانبۇل.

ساپىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئىسفاھان كۆتۈبخانىسىدا ساقلانغان قولىازما نۇسخىنىڭ 94 - بېتى (ھ 961 / م. 1554 - يىلى كۆچۈرۈلگەن) ئىران، ئىسفاھان.

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

مۇقەددىمە

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن ۋە ئۇنىڭدىن ياردەم تىلەيمەن

ئى ئاللاھ! ئاسان قىل ۋە ياردەم بەر!

زاھىد ئۆلىما، يېتۈك مۇھەققىق[1]، شەيخ ئىمام ئەبۇ زەكەرىييا يەھيا ئىبنى شەرەف ئىبنى مۇررىي نەۋەۋي رەھمەھۇللاھ ئېيتۇر[2]:

---

(1) مۇھەققىق ـــ بىرەر مەسىلە ئۈستىدە توختالغانىدا، ئۇنىڭدىكى مەۋجۇد قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەنلا كۇپايىلىنىپ قالماستىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى پەرقلەرنى ئايرىپ، ئىنچىكە نۇقتىلىرىغا ئىشارە قىلغان ئاساستا مەسىلىنى دەللىلىرى بىلەن چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق مۇھاكىمە قىلىپ، ئاخىرىدا بىرسىنى تاللىيالىغۇدەك دەرىجىدە ۋايىغا يەتكۈزۈپ تەتقىق قىلىدىغان، ئىلمىدە ھەق ۋە توغرا قاراشنى يەكۈنلەپ بېرىش بىلەن تونۇلغان ـــ ئىمام غەززالىي، نەۋەۋي، فەخرۇررازىي، ئىبنۇلقەييىم، ئىبنۇلھۇمام ۋە تەفتازانىي كەبى ـــ يېتۈك ئالىمنى كۆرسىتىدۇ. ـــ ت.

(2) ئەنئەنىۋى قولىيازمىلار ئادەتتە «بىسمىللاھ»، ھەمدۇسانا ۋە دۇرۇد - سالاملار بىلەن باشلىنىدۇ. بەزى نۇسخىلار مۇئەللىفنىڭ ئۆز قەلمى بىلەن يېزىلغان بولسا، يەنە بەزىلىرى مۇئەللىفنىڭ تالىبلىرى ياكى كىتابنى كۆچۈرۈپ تارقىتىدىغان كاتىپلار، ياكى كىتابپۇرۇشلار تەرىپىدىن يېزىلىدۇ. بۇ سەۋەبتىن، بەزى قولىيازمىلاردا كىتابنىڭ باشلىنىشىدا، بەزىلىرىدە ھەربىر باب ياكى بۆلۈملىرىدە يۇقىرىقىدەك «پالانى ئالىم ئېيتۇر» دېگەنىدەك ئىبارىلەر بولىدۇ. بۇ سۆزلەر ئادەتتە قولىيازمىنى پۈتكۈچىلەرگە ئائىت. ـــ ت.

ئىنئام ۋە ئېھسانلىرى ھەددى - ھېسابسىز، مەرھەمەتلىك ۋە كەرەملىك ئۇلۇغ ئاللاھقا ھەمدۇسانالار بولسۇنكى، ئۇ زات بىزنى ئىمانغا يېتەكلىدى؛ دىنىمىزنى باشقا دىنلاردىن ئۈستۈن قىلدى، ئۆزىنىڭ ئەلچىسى ھۆرمەتلىك ۋە ئەڭ سۆيۈملۈك بەندىسى، دوستى ۋە ئەلچىسى بولغان مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى بىزلەرگە ئەۋەتىپ كۆپ ئىنئاملارنى ئاتا قىلدى ۋە ئۇ ئارقىلىق بۇتلارغا ئىبادەت قىلىشنى يوقاتتى؛ ئۇ زاتنى پۈتۈن ئىنسۇجىنغا جەڭ ئېلان قىلغان، ئازغۇن ۋە ئاشقۇنلارنى مات قىلغۇچى، زامان كونىرىتالمايدىغان، ماكان چەكلىيەلمەيدىغان مەڭگۈلۈك مۇئجىزىسى قۇرئاننى ۋەھيى قىلىش ئارقىلىق ئەزىز قىلدى؛ قۇرئاننى پاراسەت ۋە ئىرپان ئەھلىنىڭ كۆڭۈل ئارامى ئەيلىدى؛ ئۇ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى ۋە زاماننىڭ ئۆزىرىشى بىلەن ياكى قولدىن - قولغا ئۆتۈش بىلەن كونىراپ قالمايدۇ. ئاللاھ ئۆزى ئۈنى ئەستە ساقلاشقا ئاسان قىلدى، شۇڭا ئۈنى كىچىك بالىلارمۇ راۋان يادلىيالايدۇ. كېچە - كۈندۈز ئالمىشىپلا تۇرىدىكەن (يەنى قىيامەت قايىم بولغانغا قەدەر) ئۇشبۇ قۇرئان زاماننىڭ بالايى - ئاپەتلىرىنىڭ زىيان - زەخمەتلىرىگە، بەدبەختلەرنىڭ ئۆزگەرتىشلىرىگە دۇچار بولۇشتىن ساقلاشقا كېپىل بولغان ئاللاھنىڭ پەزلى بىلەن مەڭگۈ ساقلىنىپ ماڭغۇسى! ئاللاھ ئۆزى تەرىپىدىن تاللانغان، قابىلىيەتلىك ۋە كامالەتكە يەتكەن كىشىلەرنى قۇرئان ئىلملىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشكە مۇۋەففەق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ھەر پەندە ئىمان ئەھلىنىڭ دىللىرى سۆيۈندىغان ئىلملەرنى توپلىدى. ئاللاھنىڭ بۇ ۋە بۇنىڭدىن باشقا ساناقسىز نېئمەتلىرىگە، بولۇپمۇ ئىمانغا مۇيەسسەر قىلغان نېئمىتىگە ھەمدۇسانالار ئېيتىمەن. ئاللاھنىڭ پېقىر غا، دوستلىرىمغا ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارغا ئۆز رازىلىقىنى ئىنئام قىلىشىنى سورايمەن. بىر ئاللاھتىن باشقا ئىلاھنىڭ ۋە ئۇنىڭ شېرىكىنىڭ يوقلۇقىغا، مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى

ۋەسـەللەمنىڭ (ئۇنىڭغـا ئاللاھنىڭ رەھمەت، سـالاملىرى بولسـۇن، ئالـلاھ ئـۇ زاتنـىڭ شـان - شـەرىپى ۋە ئـىززەت - ھۆرمىتىنـى داۋاملـىق زىيـادە قىلسـۇن!) ئاللاھنـىڭ بەندىسـى ۋە ئىمانغـا چاقىرغۇچـى ئەلچىسـى ئىكەنلىكىگـە، ئاللاھنـىڭ مەغپىرىتىگـە ئېرىشـتۇرەلەيدىغان، دوزاخ ئوتىدىـن قۇتقۇزالايدىغان، جەننەتلەردە ماكانلىشىشـقا يەتكۈزەلەيدىغـان رەۋىشـتە گۈۋاھلىـق بېرىمـەن.

ئەمـدى مەقسـەتكە كەلسـەك، ئالـلاھ بـۇ ئۈممەتنـى ئـۆزى رازى بولغـان دىـن ـــ ئىسـلامغا مۇيەسسـەر قىلىپ، بـۇ ئۈممەتكە ئىنسـانلارنىڭ ئـەڭ ياخشىسـى بولغـان مۇھەممـەد سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەمنى ئەۋەتـىش ئارقىلـىق كـۆپ ئىنئـام ئاتـا قىلـدى. ئالـلاھ بۇ ئۈممەتنىڭ شـان - شـۆھرىتىنى تېخىمـۇ زىيادە قىلسـۇن! بـۇ ئۈممەتنـى ئۆزىنـىڭ ئۆلـۈغ كالامـى بولغـان «قۇرئـان كەرىم»نـى ئەۋەتـىش ئارقىلـىق ئىززەتلىـدى. ئۇنىڭـدا ئۈممـەت موھتـاج بولىدىغـان ئىلگىرىكـى ۋە كېيىنكىلەرنـىڭ خەۋەرلىرىنـى، ۋەز - نەسـىھەت، مىسـال، ئـەدەب - ئەخـلاق ۋە ھـەر تۈرلـۈك ئەھكامـلار، ئاللاھنـىڭ بىرلىكىگە دالالەت قىلىدىغان ئىشـەنچلىك، ئوچـۇق - ئاشـكارا دەلىـل - ئىسـپاتلارنى، باشـقا پەيغەمبەرلـەر ئېلىـپ كەلگـەن، ھاماقەتلەرنـى، دىنسـىزلارنى، ئازغۇنلارنـى مـات قىلغۇچـى كۈچلـۈك دەلىللەرنـىڭ ھەممىسـىنى مۇجەسسـەملىدى. (ئاللاھ) ئۇنى تىلاۋەت قىلىشـقا ھەسسـىلەپ ساۋاب ۋەدە قىلدى. ئۇنىڭغـا كۆڭـۈل بۆلۈشـكە، ئۇنـى ئۆلۈغلاشـقا، ھۆرمەتلەشـكە ۋە ئۇنـىڭ ئـەدەب - ئەخلاقلىرىغـا رىئايـە قىلىشـقا بۇيـرۇدى.

«قۇرئـان» تـىلاۋەت قىلىشـنىڭ پەزىلىتـى ھەققـىدە نۇرغـۇن كاتتـا ئالىمـلار ۋە پازىلـلار كـۆپ كىتابلارنـى يـازدى. بـۇ كىتابـلار ھەرقايسـى ئەقـىل - ئىـدراك ساھىبلىرىغا مەلۇمـدۇر. لېكـىن، ئـۇ كىتابلارنـى يـادلاش ئۈيـاقتا تۇرسـۇن، ئوقۇشـقىمۇ ھىممەتلـەر ئاجـىز كەلگەنلىكـى ئۈچـۈن، پەقـەت ئـاز سـاندىكى ئۆتكـۈر پىكىرلىـك كىشـىلەرلا پايدىلىنالىـدى.

پېقىر، بىزنىڭ دەمەشىق ئەھلىنىڭ ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ «قۇرئان» تىلاۋىتى قىلىشقا، ئۆگىنىشكە ۋە ئۆگىتىشكە، تۇپ - تۇپ ۋە يەككە - يەككە ھالدا مۇتالىئە قىلىش ۋە تېكىشتىشقا تولمۇ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنى (ئاللاھ ئۇلارنىڭ قۇرئان تىلاۋىتى قىلىش ۋە باشقا تائەت - ئىبادەتلەرگە بولغان قىزىقىشىنى تېخىمۇ زىيادە قىلسۇن!) شۇنداقلا كېچە - كۈندۈز تىرىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قارىي، ھافىزلارنىڭ ۋە قۇرئان يادلاش باسقۇچىدىكى تالىبلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى ۋە سۈپەتلىرىنى مەزمۇن قىلغان ئىخچام بىر كىتاب يېزىش قارارىغا كەلدىم. چۈنكى، ئاللاھ ئۆز كىتابىغا كۆيۈنۈشكە تەۋسىيە قىلغان ئەمەسمۇ؟! قارىيلارنىڭ ۋە «قۇرئان» يادلاۋاتقان تالىبلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرىنى بايان قىلىش، ئۇلارنى شۇ ئەخلاقلارغا يېتەكلەش ۋە رىغبەتلەندۈرۈش ئەنە شۇ كۆيۈنۈش جۈملىسىدىندۇر.

پېقىر بۇ كىتابنىڭ ئىخچام بولۇشىنى خاھلاپ، ھەجمىنىڭ چوڭ، ئۇزۇن بولۇپ كېتىشىدىن ساقلاندىم. ھەر بابتا مەلۇم تەرەپلەرنىلا بايان قىلدىم. ھەربىر ئەدەب - ئەخلاقتا ئۇنىڭ مەلۇم تۈرلىرىگىلا ئىشارەت قىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەدىسلەرنىڭ ئىسنادلىرى زېھنىمدە ھازىر بولسىمۇ (ئاللاھقا شۈكۈرلەر بولسۇن) يازمىدىم. بايان قىلغانلىرىم قالدۇرۇۋەتكەنلىرىمگە يېتەرلىك بېشارەتتۇر. بۇ كىتابنىڭ ئىخچام بولۇشىنى تاللىشىمدىكى سەۋەب يادلاشقا قولاي بولۇشى، تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشى ۋە كەڭ تارقىلىشىنى ئۈمىد قىلغانلىقىم ئۈچۈندۇر. ئوقۇرمەنلەرنىڭ تولۇق پايدىلىنىشى ۋە ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ شەكتىن خالي بولۇشى ئۈچۈن ھەرقايسى بابلاردا كەلگەن چۈشىنىش قىيىن سۆزلۈكلەر ۋە بەزى ئىسىملارنى ئەڭ ئاخىرقى بابتا تەرتىپ بويىچە ئېنىق، قىسقا شەرھلىدىم ۋە بېكىتىپ چىقتىم.

ھەربىر باب يەنە بەزىبىر قائىدىلەرنى، پايدىلىق، ئېسىل

مەزمۇنلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. قىسمەن ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، «سەھىپە» ۋە «زەئىف» ھەدىسلەرنى قايسى ئىشەنچلىك ئىمامىلارنىڭ رىۋايەت قىلغانلىقىنىمۇ بايان قىلدىم.

شۇنى بىلىش كېرەككى، مۇھەددىسلەر ۋە باشقا ئالىملار پەزىلەتلىك ئەمەللەردە «زەئىف» ھەدىسلەرگە ئەمەل قىلىشنى دۇرۇس دەپ قارىغان.

شۇنداقتىمۇ، كەمىنە مۇمكىنقەدەر «سەھىپە» ھەدىسلەرنى كەلتۈردۇم. پەقەت بەزى ئەھۋاللاردىلا «زەئىف» ھەدىسلەرنىمۇ ئالدىم.

تەۋەككۈل ئۇل ئۇلۇغ ئاللاھقاكىم، بارلىق ئىشلىرىمنى ئۇنىڭغىلا تاپشۇرىمەن. ئاللاھتىن مېنى، دوستلىرىمنى ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارنى توغرا يولدا مېڭىشقا، ئازغۇنلارنىڭ سۇيىقەتلىرىدىن ساقلىنىشقا، داۋاملىق ياخشىلىق ئۈستىدە تۇرۇشقا، تەقۋادار، ئىخلاسمەنلەردىن بولۇشقا، رازىلىقىغا ئېرىشتۇرىدىغان ياخشى ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشقا مۇۋەففەق قىلىشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنۈپ سورايمەن.

بىزگە ئاللاھ كۇپايەدۇر! ئاللاھ ياخشى ئىگىدۇر!

ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتى ۋە ياردىمىسىز قولۇمدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ.

بۇ كىتاب تۆۋەندىكى بابلاردىن تۈزۈلگەندۇر:

بىرىنچى باب: «قۇرئان» تىلاۋىتى قىلىشنىڭ ۋەقارىيلارنىڭ پەزىلىتى

ئىككىنچى باب: «قۇرئان» تىلاۋىتى قىلىشنىڭ باشقا زىكىرلەردىن ئەۋزەللىكى

ئۈچىنچى باب: قارىيلارنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى ۋە ئۇلارغا ئەزىيەت بېرىشنىڭ چەكلىنىدىغانلىقى

تۆتىنچى باب: «قۇرئان» ئۆگەتكۈچى ۋە ئۆگەنگۈچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئەدەب - قائىدىلەر

بەشىنچى باب: قاريىلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى

ئالتىنچى باب: قىرائەتنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى. بۇ باب مەزكۇر كىتابنىڭ كۆپ قىسمىنى ۋە بۇ كىتابنى يېزىشتىكى ئاساسىي مەقسەتنى تەشكىل قىلىدۇ.

يەتتىنچى باب: بارلىق ئىنسانلارنىڭ «قۇرئان»غا قارىتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەبلىرى

سەككىزىنچى باب: مەلۇم ۋاقىت ۋە ئەھۋاللاردا ئوقۇش مۇستەھەب بولغان ئايەت ۋە سۈرىلەر

توققۇزىنچى باب: «قۇرئان»نىڭ يېزىلىشى ۋە مۇسھەف[1]نىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى

ئونىنچى باب: كىتابنىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدا كەلگەن بىر قىسىم ئىسىم ۋە سۆزلۈكلەرنىڭ توغرا ئوقۇلۇشى ۋە مەنالىرى.

(1) مۇسھەف (الْمُصْحَفُ): ئەرەب تىلىدا: «سەھىپىلەرنىڭ جۇغلانمىسى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، قىرائەت ۋە قۇرئان ئىلملىرى ئىستىلاھىدا: بىر جىلدقا ياكى ئىككى مۇقاۋا ئارىسىغا جەملەنگەن، پەقەت ئاللاھنىڭ جىمى ئايەتلىرىلا يېزىلغان سەھىپىلەرنىڭ ئىسمىدۇر. «قۇرئان» بولسا ئاشۇ كىتابتا يېزىلغان ئاللاھنىڭ كالامىدۇر. قاراڭ: ئىلمىي گۇرۇپپا: «كۇۋەيت فىقھىي ئېنسىكلوپېدىيەسى»، 38/5؛ ئىلمىي گۇرۇپپا: «ئومۇمىي ئىسلام ئېنسىكلوپېدىيەسى»، مىسىر ئەۋقاف (ۋەقفلەر) مىنىستىرلىكى، قاھىرە، م. 2003، 1306 - بەت. ــ ت.

بىرىنچى باب

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشنىڭ ۋە قارىيلارنىڭ پەزىلىتى

ئاللاھ تائالا ئېيتىدۇ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَتۡلُونَ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنفَقُواْ مِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ سِرّٗا وَعَلَانِيَةٗ يَرۡجُونَ تِجَٰرَةٗ لَّن تَبُورَ ٢٩ لِيُوَفِّيَهُمۡ أُجُورَهُمۡ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ غَفُورٞ شَكُورٞ ٣٠﴾ / شۇبھىسىزكى، ئاللاھنىڭ كىتابىنى تىلاۋەت قىلىپ تۇرىدىغان، نامازنى ئادا قىلىدىغان ۋە بىز رىزق قىلىپ بەرگەن نەرسىلەرنى يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا سەرپ قىلىدىغانلار كاسات بولمايدىغان تىجارەتنى ئۈمىد قىلىدۇ، ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەجرلىرىنى تولۇق بېرىدۇ ۋە مەرھەمتىنى زىيادە قىلىدۇ. ئاللاھ ھەقىقەتەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ئاز ياخشىلىققا كۆپ ساۋاب بەرگۈچىدۇر﴾(35/«فاتىر»: 29، 30).

ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئېيتىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «سىلەرنىڭ ياخشىلىرىڭلار ‹قۇرئان› ئۆگەنگەن ۋە ئۇنى ئۆگەتكەن كىشىلەردۇر» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي «قۇرئان»دىن قالسا ئەڭ سەھىھ كىتاب بولغان «سەھىھۇلبۇخارىي» (5027) دە رىۋايەت قىلغان.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان›نى ماھىرلىق بىلەن ئوقۇيدىغان كىشى پۈتۈكچى مالائىكىلەر بىلەن بىللە بولىدۇ. ‹قۇرئان›نى دۇدۇقلاپ، قىينىلىپ تۇرۇپ ئوقۇيدىغان كىشى بولسا قوش

ئەجرگە ئېرىشىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (4937) بىلەن ئىمام مۇسلىم (798) «سەھىھ»لىرىدە رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئېيتىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان› ئوقۇپ تۇرىدىغان مۇئمىن تۇرۇنجغا[1] ئوخشايدۇ، ئۇ خۇشپۇراق ھەم تەملىكتۇر. ‹قۇرئان› ئوقۇپ تۇرمايدىغان مۇئمىن بولسا خورمىغا ئوخشايدۇ، ئۇ پۇراقسىز، ئەممۇ تەملىكتۇر. ‹قۇرئان› ئوقۇيدىغان مۇناپىق رەيھانغا ئوخشايدۇ. ئۇ پۇراقلىق، لېكىن تەمسى ئاچچىق بولىدۇ. ‹قۇرئان› ئوقۇمايدىغان مۇناپىق ئاچچىق تاۋۇزغا ئوخشايدۇ. ئۇ ھەم پۇراقسىز ھەم تەمسى ئاچچىق بولىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (5427) بىلەن ئىمام مۇسلىم (797) رىۋايەت قىلغان.

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئېيتىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئاللاھ بۇ كىتاب (يەنى ‹قۇرئان كەرىم›) ئارقىلىق نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى يۇقىرى قىلىدۇ، يەنە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى تۆۋەن قىلىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (817) رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇ ئۇمامە ئەلباھىلىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: ‹قۇرئان ئوقۇڭلار! چۈنكى ئۇ قىيامەت كۈنى ئۆزىنى ئوقۇغانلارغا شاپائەتچى بولۇپ

(1) تۇرۇنج ــ سۇزاپ ئائىلىسىدىكى دائىم كۆكىرىپ تۇرىدىغان دەرەخ ياكى چاتقال ۋە ئۇنىڭ مېۋىسى. قىسقا تىكەنلىرى بولىدۇ، مېۋىسى سوقچاق ۋە سېرىق، شۆپۈكى يېرىك ھەم قېلىن كېلىدۇ. قاراڭ: «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»(تــخ)،مىللەتلەرنەشرىياتى،1991،330-بەتــت.

كېلىدۇ› دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم» دەيدۇ. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (804) رىۋايەت قىلغان.

ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ئېيتىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «مۇنداق ئىككى تۈرلۈك كىشىدەك بولۇشنى ئارزۇ قىلىشقا بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى، ئاللاھ ‹قۇرئان› ئاتا قىلسا، كېچىلىرى ۋە كۈندۈزلىرى ئۇنى ئوقۇپ قىيامدا تۇرغان كىشى. يەنە بىرى، ئاللاھ مال - دۇنيا ئاتا قىلسا، كېچە - كۈندۈز ئاللاھ يولىدا چىقىم قىلغان كىشىدۇر» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (5025) بىلەن ئىمام مۇسلىم (815) رىۋايەت قىلغان.

بىز بۇ ھەدىسنى يەنە ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىنمۇ رىۋايەت قىلغانمىز: «مۇنداق ئىككى تۈرلۈك كىشىدەك بولۇشنى ئارزۇ قىلىشقا بولىدۇ. بىرى، ئاللاھ مال - دۇنيا بېرىپ، ئۇنى ھەق يولدا ئىشلىتىشكە مۇۋەففەق قىلغان كىشى. يەنە بىرى، ئاللاھ ئىلىم - ھېكمەت ئاتا قىلغان ۋە شۇ ئىلىم بىلەن ھۆكۈم قىلغان ۋە ئۇنى ئۆگەتكەن كىشى». بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (73) بىلەن ئىمام مۇسلىم (816) رىۋايەت قىلغان.

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يەنە ئېيتقانكى: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كىمكى ئاللاھنىڭ كىتابىدىن بىر ھەرپ ئوقۇسا بىر ياخشىلىققا ئېرىشىدۇ. بىر ياخشىلىققا ئون ھەسسە ساۋاب بېرىلىدۇ. مەن ‹ئەلىف، لام، مىيم›نى بىر ھەرپ دەپ قارىمايمەن، بەلكى ‹ئەلىف› بىر ھەرپ، ‹لام› بىر ھەرپ، ‹مىيم› بىر ھەرپتۇر» دېگەن. بۇ ھەدىسنى تىرمىزىي (2910) رىۋايەت قىلغان ۋە «ھەسەن، سەھىھ» دېگەن.

ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن رىۋايەت قىلىدۇكى: ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: «**كىمكى ‹قۇرئان› ئوقۇش ۋە ماڭا زىكىر ئېيتىش بىلەن بولۇپ كېتىپ، مەندىن بىرنەرسە تىلەشكە ۋاقىت چىقىرالمىغان بولسا، تىلىگەنلەرگە بېرىدىغان نەرسىنىڭ ئەڭ ئەۋزىلىنى ئۇنىڭغا بېرىمەن. ئاللاھنىڭ كالامىنىڭ باشقا سۆزلەردىن ئارتۇقچىلىقى خۇددى ئاللاھنىڭ ئۆز مەخلۇقاتلىرىدىن ئارتۇقچىلىقىغا ئوخشايدۇ**». بۇ ھەدىسنى تىرمىزىي (2926) رىۋايەت قىلغان ۋە «ھەسەن ھەدىس» دېگەن.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئىچىدە ‹قۇرئان›دىن ھېچنەرسە يوق كىشى بەئەينى تاشلاندۇق كۆلبىگە ئوخشايدۇ» دېگەن. بۇھەدىسنى تىرمىزىي (2913) رىۋايەت قىلغان ۋە «سەھىھ» دېگەن.

ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «قىيامەت كۈنى قارىغا: ‹ئوقۇ، ئۆرلە، دۇنيادا تەرتىل بىلەن ئوقۇغىنىڭدەك تەرتىل بىلەن ئوقۇ! سېنىڭ مەرتىۋەڭ سەن ئوقۇغان ئاخىرقى ئايەت بىلەن بەلگىلىنىدۇ› دېيىلىدۇ». بۇ ھەدىسنى ئىمام ئەبۇ داۋۇد (1464)، نەسائىي (8002) ۋە تىرمىزىي (2914) لەر رىۋايەت قىلغان. تىرمىزىي: «ھەسەن، سەھىھ ھەدىس» دېگەن.

مۇئاز ئىبنى ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان› ئوقۇغان ۋە ئوقۇغىنىغا ئەمەل قىلغان كىشىنىڭ ئاتا - ئانىسىغا قىيامەت كۈنى تاج كىيدۈرۈلىدۇ. ئۇنىڭ نۇرى قۇياش نۇرىدىنمۇ نۇرلۇقتۇر. ئاتا - ئانىسىغا شۇنداق بولغان يەردە ‹قۇرئان›

ئوقۇغـان ۋە ئەمـەل قىلغـان كىشـىنىڭ ئۆزىگـە قانـداق مۇكاپاتـلار بولىدىغانـدۇ؟!» دېگـەن. بـۇ ھەدىسـنى ئەبـۇ داۋۇد (1453) رىۋايـەت قىلغـان. سـەنەدى «زەئـىـف».

داريمـي (3363، 3322، 3323) «سـەھىھ» سـەنەدلىرى بىلـەن رىۋايـەت قىلىدۇكـى، ئابدۇلـلاھ ئىبنـى مەسـئۇد رەزىيـەللاھـۇ ئەنھـۇ: «‹قۇرئـان› ئوقـۇڭلار! ئاللاھ ‹قۇرئـان› بـار قەلبنـى ئازابلىمايـدۇ» ؛ «بـۇ ‹قۇرئـان› ئاللاھنـىڭ زىياپىتـىدۇر، ئۇنىڭغـا داخـل بولغـان كىشـى ئەمـن بولـىدۇ»؛ «‹قۇرئان›نـى ياخشـى كۆرگـەن كىشـى خـۇش بىشـارەت ئالسـۇن» دېگـەن.

ئابدۇلھەمىد ھىممانـي دەيدۇكى: «مەن سۇفيان سەۋرىيدىن:

ــ جىھـاد قىلغـان كىشـىنى ياخشـى كۆرەمسـەن ياكـى ‹قۇرئان› ئوقۇغـان كىشـىنمۇ؟ ــ دەپ سورىسـام، ئۇ:

ــ ‹قۇرئـان› ئوقۇغـان كىشـىنى ياخشـى كۆرىمـەن. چۈنكـى، پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم: ‹سـىلەرنىڭ يـاخشـىلىرىڭلار قۇرئـان ئۆگەنگـەن ۋە ئۇنـى ئۆگەتكەنلـەردۇر› دېگـەن، ــ دەپ جـاۋاب بەرگەنـدى»[1].

(1) ئەبۇ نۇئەيم ئەلئەسبەھانـي: «ئەۋلىيائلار زىننىتى»، 65/7.

ساجيه

ئىككىنچى باب

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشنىڭ باشقا زىكىرلەردىن ئەۋزەللىكى

بەدر غازىتىغا قاتناشقان ئەبۇ مەسئۇد ئەلئەنسارىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ سەھىھ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كىشىلەرگە ئاللاھنىڭ كىتابىنى ئەڭ ياخشى ئوقۇيدىغانلار ئىمام بولسۇن» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (673) رىۋايەت قىلغان.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «ياش بولسۇن ياكى ياشانغان بولسۇن، خەلىفە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سورۇنىدا سۆھبەتداشلىرى ۋە مەسلىھەتچىلىرى قارىيلار ئىدى» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي «سەھىھ» (4642) دە رىۋايەت قىلغان.

كېيىنكى بابتا بۇ مەزمۇندىكى ھەدىسلەر كېلىدۇ. بىلگىنكى، كۆپلىگەن نوپۇزلۇق ئالىملار «توغرا» دەپ تاللىغان قاراش شۇكى، «قۇرئان» تىلاۋەت قىلىش تەسبىھ («سۇبھانەللاھ» دېيىش)، تەھلىل («لا ئىلاھە ئىللەللاھ» دېيىش) قاتارلىق زىكىرلەردىن ئەۋزەلدۇر. بۇنىڭ دەلىللىرى ناھايىتى كۆپ[1].

(1) ئىمام نەۋەۋىي دەيدۇكى: «قۇرئان ئوقۇش زىكىر - تەسبىھتىن ئەۋزەل، لېكىن زىكىر - تەسبىھلەرنى ئايەت ۋە ھەدىسلەردە بەلگىلەنگەن ۋاقىت ۋە ئورۇنلاردا ئېيتىش ئەۋزەل. شۇڭا رۇكۇ بىلەن سەجدىدە زىكىر - تەسبىھ ⇐

⇒ ئېيتىشقا بۇيرۇلۇپ، ‹قۇرئان› ئوقۇش چەكلەنگەن». قاراڭ: «ئەلمەجمۇئ شەرھۇلمۇھەززەب»، 48/8.

ئۈچىنچى باب

قاريىلارنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى ۋە ئۇلارغا ئەزىيەت بېرىشنىڭ چەكلىنىدىغانلىقى

ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ / كىمكى دىنىي ئىشلارنى ئۇلۇغلايدىكەن، بۇ دىللارنىڭ تەقۋالىقىدىندۇر﴾(22/«ھەج»: 32). ﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ / كىمكى ئاللاھنىڭ دىنىنىڭ ئەھكاملىرىنى ئۇلۇغلىسا، بۇ، پەرۋەردىگارىنىڭ دەرگاھىدا ئۇنىڭ ئۈچۈن ياخشىدۇر﴾(22/«ھەج»: 30). ﴿وَٱخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ / مۇئمىنلەرگە كەمتەر بولغىن﴾(15/«ھىجر»: 88). ﴿وَٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ بِغَيْرِ مَا ٱكْتَسَبُوا۟ فَقَدِ ٱحْتَمَلُوا۟ بُهْتَٰنًا وَإِثْمًا مُّبِينًا / مۇئمىن ۋە مۇئمىنەلەرگە قىلمىغان ئىشلارنى چاپلاپ ئازار بېرىدىغانلار ئوچۇق - ئاشكارا بوھتان ۋە گۇناھنى ئۈستىگە ئارتقۇالغان بولىدۇ﴾(33/«ئەھزاب»: 58).

بىز ئىلگىرىكى بابتا ئەبۇ مەسئۇد ئەلئەنسارىي ۋە ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار رىۋايەت قىلغان (مۇناسىۋەتلىك) ھەدىسلەرنى بايان قىلغان ئىدۇق.

ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن ئىدى: «ياشانغان مۇسۇلمانلارنى ھۆرمەتلەش، ‹قۇرئان›غا ئەمەل قىلىشتا چەكتىن ئاشۇرۇۋەتمىگەن، ‹قۇرئان›دىن چەتنىمىگەن قارىيلارنى ۋە ئادىل ھۆكۈمرانلارنى ھۆرمەتلەش

ئاللاھنىڭ ئۇلۇغلاش جۈملىسىدىندۇر». بۇ ئەبۇ داۋۇد (4843) رىۋايەت قىلغان «ھەسەن» ھەدىستۇر.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا مۇنداق دەيدۇ: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىزنى كىشىلەرگە لايىقدا مۇئامىلە قىلىشقا بۇيرۇغان». بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد «سۇنەن» (4842) دە، بەززار «مۇسنەد» نامىلىق كىتابىدا رىۋايەت قىلغان، ھاكىم «ھەدىس ئىلىملىرى (معرفة علوم الحديث)» (48 - بەت) نامىلىق كىتابىدا «سەھىھ» دېگەن.

جابىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئېيتىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇھۇد شەھىدلىرىنى ئىككىدىن - ئىككىدىن قىلىپ بىر يەرگە يىغقاندىن كېيىن: «ئۇلارنىڭ قايسىسى ‹قۇرئان›نى كۆپرەك يادقا بىلىدۇ؟» دەپ سورايتتى. ئۇلارنىڭ قايسىسىغا ئىشارەت قىلىنسا، شۇنى بۇرۇن يەرلىكىگە قويىاتتى. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (1343) رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «ئاللاھ تائالا: ‹**كىمكى مېنىڭ ياخشى بەندەمگە ئەزىيەت بەرسە، مەن ئۇنىڭغا جەنئەت ئېلان قىلسام**› دەيدۇ» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان. بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (6502) رىۋايەت قىلغان.

«سەھىھۇ مۇسلىم» (657) دە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «كىمكى بامدات نامىزىنى ئوقۇسا، ئاللاھنىڭ ھمايىسىدە بولىدۇ. ئاللاھ تائالا سىلەردىن ئۆز ھمايىسىدىكى كىشى توغرۇلۇق ھېساب ئېلىپ قالمىسۇن!» دېگەنلىكى كەلگەن.

ئىككى كاتتا ئىمام ئەبۇ ھەنىفە ۋە شافىئىيلار (ئاللاھ ئۇلارغا رەھىم قىلسۇن): «ئەگەر ئۆلىمالار ئاللاھنىڭ

ئەۋلىيالىرى بولمىسا، ئۇنداقتا ئاللاھنىڭ ھېچ ئەۋلىياسى يوق دېمەكتۇر» دېگەن[1].

ئىمام، ھافىز ئەبۇلقاسىم ئىبنى ئەساكىر رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «ئى قېرىندىشىم! ئاللاھ ھەممىمىزنى ئۆز رازىلىقىغا مۇۋەففەق قىلسۇن، ئاللاھتىن قورقىدىغان ۋە لايىقىدا تەقۋادارلىق قىلىدىغان كىشىلەردىن قىلسۇن، ئېسىگىزدە بولسۇنكى، ئۆلىمالارنىڭ گۆشىلىرى ‹زەھەرلىك›تۇر. ئاللاھنىڭ ئۇلارغا تىل ئۇزارتقانلارنى رەسۋا قىلىپ كېلىۋاتقانلىقى ھەممىگە مەلۇمدۇر، كىمكى ئۇلارنى ھېچ ھېيىقماستىن ھەدىسىلا ئەيىبلەيدىكەن، ئۇ تىرىكلىكىدە ئاللاھ ئاۋۋال ئۇنىڭ قەلبىنى ئۆلتۈرۈپ قويىدۇ. ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿**فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ** / پەيغەمبەرنىڭ ئەمرىگە خىلاپلىق قىلغۇچىلار دۇنيادا چوڭ بىر فىتنىگە يولۇقۇشتىن ياكى ئاخىرەتتە قاتتىق ئازابقا دۇچار بولۇشتىن قورقسۇن﴾(24/«نۇر»: 63)»(2).

(1) خەتىب ئەلباغدادىي («ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، 137 - بەت) ئەبۇ ھەنىفە رەھمەتۇللاھى ئەلەيھىدىن، بەيھەقىي («ئىمام شافىئىينىڭ پەزىلەتلىرى»، 155/2) ئىمام شافىئىيدىن رىۋايەت قىلغان.

(2) ئەبۇلقاسىم ئىبنى ئەساكىر: «تەبيىينۇ كىزبىل مۇفتەرىي»، 29 - بەت.

سابيه

تۆتىنچى باب

«قۇرئان» ئۆگەتكۈچى ۋە ئۆگەنگۈچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك ئەدەب - قائىدىلەر

بۇ ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى بابتا كىتابنىڭ ئاساسلىق مەقسەتلىرى مۇجەسسەملەنگەن. بۇ مەقسەتلەر ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ يادلاش ۋە ئەستە ساقلاش ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، بىرنەچچە پاراگرافتا قىسقىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن.

ئىخلاس قىلىش

«قۇرئان» ئوقۇتقۇچى ۋە قۇرئان ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن قىلىشقا تېگىشلىك بىرىنچى ئىش ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلەشتۇر.

ئاللاھ تائالا : ﴿وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ حُنَفَآءَ وَيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤۡتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلۡقَيِّمَةِ / ئۇلار پەقەت ئىبادەتنى ئاللاھقا خالىس قىلغان، ھەق دىنغا ئېتىقاد قىلغان ھالدا (يالغۇز) ئاللاھقىلا ئىبادەت قىلىشقا، نامازنى ئادا قىلىشقا، زاكات بېرىشكە بۇيرۇلدى، ئەنە شۇ توغرا دىندۇر﴾[98/«بەيىنە»: 5] دەيدۇ.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 1؛ «مۇسلىم»، 1908) دە رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئەمەللەر نىيەتلەرگىلا باغلىقتۇر، ھەركىمگە نىيەت قىلغىنىلا بولىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىس ئىسلامنىڭ ئۇل - ئاساسلىرىنىڭ بىرىدۇر.

ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

بىز يەنە سەنەدى بىلەن[1] رىۋايەت قىلىمىزكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «ئىنسانىنىڭ ئېرىشىدىغىنى نىيىتىگە بېقىپ بولىدۇ» دېگەن. يەنە بىر ساھابە كىرامنىڭ: «ئىنسانلارنىڭ نىيەتلىرىگە قارىتا بېرىلىدۇ» دېگەنلىكىمۇ رىۋايەت قىلىنغان[2].

بىز يەنە سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىمىزكى، ئۇستاز ئەبۇلقاسىم قۇشەيرىي ـ ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن ـ مۇنداق دەيدۇ: «ئىخلاس ـ ئەمەل - ئىبادەتنى بىر ئاللاھ ئۈچۈنلا قىلىش دېمەكتۇر. يەنى، ئۆز ئەمەلى ئارقىلىق پەقەت ئاللاھقا يېقىنلىشىشنىلا مەقسەت قىلىش دېمەكتۇر. كىشىلەرگە ياسالمىلىق قىلىش، ئۇلارنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىش، ماختىلىشنى ياخشى كۆرۈش قاتارلىق ئاللاھقا يېقىنلىشىشتىن باشقا ھەرقانداق نەرسىنى ئويلىماسلىقتۇر. ئىخلاسنى يەنە ‹ئەمەل - ئىبادەتنى مەخلۇقلارنى كۆزلەشتىن خالىي ھالدا قىلىش› دېسەكمۇ بولىدۇ»[3].

يەنە ھۇزەيفە مەرئەشىي (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) دەيدۇكى: «ئىخلاس ـــ بەندىنىڭ ئەمەللىرىنىڭ پىنھاندىمۇ، جاراستان[4] دىمۇ ئوخشاش بولۇشىدۇر»[5].

زۇننۇن مىسرىي (ئاللاھ ئۇنىڭدىن رازى بولسۇن) ئېيتىدۇكى: «ئۇچ نەرسە ئىخلاسنىڭ ئالامىتىدۇر: جىمى كىشىلەرنىڭ ماختىشى ۋە سۆكۈشلىرىنى ئوخشاش كۆرۈش، ئەمەللىرىنى كۆز

(1) ئىمام نەۋەۋىي بۇنى ئېغىزدىن ئېغىزغا رىۋايەت قىلىپ تا ئىگىسىگە قەدەر تۇتاشتۇرغان. ـــ ت.
(2) خەتىب ئەلباغدادىي: «راۋىيلەرنىڭ ئەخلاقى توپلىمى» (1843، 1845).
(3) ئەلقۇشەيرىي: «قۇشەيرىي رىسالىسى»، 162 - بەت.
(4) جاراستان: كۆپچىلىكنىڭ ئالدى، ئاممىا ئارىسى. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (ت ـــ خ)، 508 - بەت، ـــ ت.
(5) «قۇشەيرىي رىسالىسى»، 163 - بەت.

ئالدىدا قويۇۋالماي ئۇنتۇپ كېتىش، ئەمەللەرنىڭ مۇكاپاتىنى ئاخىرەتتە ئېلىشنى ئويلاش»[1].

فۇزەيل ئىبنى ئىياز رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «كىشىلەرنى دەپ ئەمەلنى تەرك ئېتىش رىيادۇر. كىشىلەرنى دەپ ئەمەل قىلىش شىركتۇر. ئىخلاس ئاللاھنىڭ سېنى ھەر ئىككىسىدىن ساقلاپ قېلىشىدۇر»[2].

سەھل ئەتتۇستەرىي رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «ئاقىللار ئىخلاسنىڭ تەبىرى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ، مۇنۇ تەبىردىن باشقىنى تاپالمىدى: ئىخلاس ـــ جەمئى ئاشكارا - يوشۇرۇن ھەربىرىدە ۋە سۆكۈناتلار بىر ئاللاھ ئۈچۈنلا بولۇش، ئۇنىڭغا نە مال - دۇنيا، نە ھاۋايى - ھەۋەس ۋە نە نەپسى خاھىشىنىڭ ھېچبىرى ئارىلاشماسلىقتۇر»[3].

سەرىي ئەسسەقەتي رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «ھېچبىر ئىشنى كىشىلەرنى دەپ قىلما. ھېچ ئىشنى كىشىلەرنى دەپ تەرك ئەتمە. كىشىلەرنى دەپ ھېچنەرسە بەرمە. كىشىلەرگە ھېچبىر ئەمەلنى ئاشكارىلما»[4].

ئىمام قۇشەيري رەھمەھۇللاھمۇ: «راستچىللىقنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىسى ئىچ - تېشىنىڭ ئوخشاش بولۇشىدۇر» دېگەن.

ھارىس مۇھاسىبي رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «راستچىل كىشى ئۆز قەلبىنىڭ ئىسلاھ بولۇشى ئۈچۈن، پۈتكۈل ئىنسانىيەت قەلبىدىكى ھۆرمەت - ئېتىبارىنىڭ يوقاپ كېتىشىگە پەرۋا قىلمايدىغان، زەررىچىلىك ياخشى ئەمەلنىمۇ كىشىلەرنىڭ بىلىپ قېلىشىنى خاھلمايدىغان، يامان

(1) «قۇشەيري رىسالىسى»، 163 - بەت.
(2) بەيھەقي: «ئىمان شاخلىرى» (6468).
(3) يۇقىرىقى كىتاب، (6468).
(4) يۇقىرىقى كىتاب، (6521).

ئەمەللىرىنى كىشىلەرنڭ بىلىپ قېلىشىنى يامان كۆرمەيدىغان كىشىدۇر. چۈنكى، يامان ئەمەللىرىنى كىشىلەرنڭ بىلىپ قېلىشىنى ياقتۇرماسلىق ئەل نەزىرىدە نام - شۆھرەت تەمەخورلىقىنىڭ ئالامىتىدۇر. بۇنداق قىلىش سەددىقلار (يەنى راستچىللار) ئەخلاقىنىڭ جۈملىسىدىن ئەمەستۇر»[1].

يەنە بىرى دەيدۇكى: «سەن راستچىللىق بىلەن ئاللاھ رازىلىقىنى ئىزدىسەڭ، ئاللاھ ساڭا دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ جىمى ئاجايىباتلىرىنى كۆرەلەيدىغان بىر ئەينەك ئاتا قىلىدۇ»[2].

سەلەف سالىھلەرنڭ بۇ ھەقتىكى سۆزلىرى ئىنتايىن كۆپ. بىز مەقسەتنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئاز بىر قىسمىغلا ئىشارەت قىلىدۇق. يېقىر «ئەلمەجمۇئ شەرھۇلمۇھەززەب (المجموع شرح المهذب)» ئاتلىق ئەمگىكىمنىڭ بېشىدا سەلەف ئۆلىمالارنىڭ نۇرغۇن سۆزلىرىنى شەرھلىرى بىلەن يازدىم ۋە تالىبلار ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچى، فىقھ ئالىملىرى ۋە فىقھ ئۆگىنىۋاتقۇچىلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرىنىمۇ بايان قىلدىم[3].

دۇنياغا بېرىلمەسلىك

ئۆز ئەمەلى ئارقىلىق «مال - دۇنيا، ئەمەل - مەنسەپ، يۈز - ئابرۇي، تەكەبباغلىرىدىن يۇقىرىراق مەرتىۋە تەمەسىدە بولۇش، كىشىلەرنىڭ مەدھىيە - ماختاشلىرىغا ئېرىشىش، كىشىلەرنى ئۆزىگە قارىتىش» دېگەندەك دۇنيا مەنپەئەتلىرىنى كۆزلە-

(1) «قۇشەيرى رىسالىسى»، 167 - بەت.

(2) يۇقىرىقى كىتاب، 167 - بەت. شەيخ بۇ يەردە ئاللاھنى، جەننەت نېئىمەتلىرىنى، دوزاخ ئازابلىرىنى كۆرۈپ تۇرغاندەك ئىبادەت قىلىشقا ئىشارە قىلغان بولۇشى ياكى ئاللاھ سالىھ بەندىلىرىگە بېرىدىغان كارامەتنى كۆزدە تۇتقان بولۇشى مۇمكىن. ـــ ت.

(3) «ئەلمەجمۇئ»، 1/26–31.

مەسىلكى، «قۇرئان» ئۆگىتىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ خىزمەتنى بەزى تالىبلىرىدىن كېلىدىغان «ئازغىنە كىرىم، خىزمەت، ئۆگەتمىگەن بولسا بەرمەيدىغان ھەدىيە سۇرىتىدىكى بەدەل» دېگەندەك ئەرزىمەس مەنپەئەتلەرنى تەمە قىلىپ بۇلغىماسلىقى لازىم.

ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْأَخِرَةِ نَزِدْ لَهُۥ فِى حَرْثِهِۦ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْأَخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ / كىمكى (ئۆزىنىڭ ئەمەلى بىلەن) ئاخىرەتنىڭ ساۋابىنى كۆزلىسە، ئۇنىڭ ساۋابىنى زىيادە بېرىمىز، كىمكى دۇنيا مەنپەئەتىنى كۆزلىسە، ئۇنىڭ تىلىگىنىنى بېرىمىز، ئۇنىڭغا ئاخىرەتتە ھېچ نېسىۋە يوقتۇر﴾[42/«شورا»: 20]، ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا / بىز دۇنيانى كۆزلىگەنلەر ئىچىدىن خالىغان ئادەمگە (ئۇنىڭ خالىغىنىنى ئەمەس) بىزنىڭ خالىغىنىمىزنى بېرىمىز، ئاندىن ئۇنى (ئاخىرەتتە) جەھەننەم بىلەن جازالايمىز، جەھەننەمگە ئۇ خارلانغان، (ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن) قوغلانغان ھالدا كىرىدۇ﴾[17/«ئىسرا»: 18].

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دېيىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كىمكى ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن ئۆگىنىشكە تېگىشلىك ئىلمىنى دۇنيا مەنپەئەتلىرىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆگەنسە، قىيامەت كۈنى جەننەتنىڭ پۇرىقىنى پۇرىيالمايدۇ» دېگەن[1].

بۇ مەزمۇندىكى ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپ. ھەزرىتى ئەنەس، ھۇزەيفە، كەئب ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئېيتقانكى: «كىمكى جاھىللار بىلەن

(1) «ئەبۇ داۋۇد»، (3664). سەنەدى «سەھىھ».

دەتالاش قىلىش ياكى ئۆلىمالار ئالدىدا پەخىرلىنىش، ياكى كىشىلەرنى ئۆزىگە قارىتىش ئۈچۈن ئىلىم ئۆگەنگەن بولسا، ئۆزىگە دوزاختىن ئورۇن تەييارلاپ قويسۇن». تىرمىزىنىڭ كەئىب ئىبنى مالىكتىن قىلغان رىۋايىتىدە يەنە: «... ئاللاھ ئۇنى دوزاختا كىرگۈزىدۇ» دېگەن[1].

ئىلىم ئۆگىتىش نىيىتىدىكىلەر ھەزەر ئەيلەشكە تېگىشلىك ئىشلار

مۇددەررەس ئىلىم ئۆگىتىش ئارقىلىق تالىبلارنى ۋە ئۆز يېنىغا كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغانلارنى كۆپەيتىشنى مەقسەت قىلىشتىن ساقلىنىشى، ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ باشقا مەنپەئەتلىك ئۇستازلارنىڭ يېنىدا ئوقۇشىنى يامان كۆرۈشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلىشى لازىم. بۇ بەزى نادان ئۇستازلار گىرىپتار بولغان يامان ئىللەتتۇر، ئوقۇتقۇچىنىڭ نىيىتىنىڭ خالىس ئەمەسلىكىنىڭ، قەلبىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنىڭ بەلگىسىدۇر، شۇنداقلا ئىلىم ئۆگىتىش ئارقىلىق ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلىمىگەنلىكىنىڭ كەسكىن دەللىدۇر. چۈنكى، ئۇ ئىلىم ئۆگىتىش ئارقىلىق ئاللاھ رازىلىقىنى كۆزلىگەن بولسا ئىدى، ئۆز ئوقۇغۇچىسىنىڭ باشقىلار يېنىدا ئوقۇشىنى يامان كۆرمىگەن بولاتتى، بەلكى ئۆز - ئۆزىگە: «مەن ئىلىم ئۆگىتىش ئارقىلىق ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشنى كۆزلىگەن ئىدىم، مۇرادىم ھاسىل بولدى. ئۇ باشقىلارنىڭ يېنىدا ئوقۇش ئارقىلىق ئىلمىنى تېخىمۇ كۆپەيتىشنى مەقسەت قىلدى، نارازى بولۇشنىڭ نە ھاجىتى!» دېگەن بولاتتى.

بىز ھەدىسشۇناسلىقتا ھەممە بىردەك ئېتىراپ قىلغان

(1) «تىرمىزى»، (2654)؛ تەبەرانى: «ئەلئەۋسەت»، (5704)؛ «ئىبنى ماجە»، (2509). ئالبانى: «ھەسەن» دېگەن.

ئىمام داربىمىنىڭ «مۇسنەد» (394) دە سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلدۇقكى، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئى ئىلمدارلار! ئىلمىڭلارغا ئەمەل قىلىڭلار، ئالىم – بىلگىنىگە ئەمەل قىلغان، ئىلمى ۋە ئەمەلى بىردەك بولغان كىشىدۇر، يېقىن كەلگۈسىدە شۇنداق بىر قەۋملەر پەيدا بولىدۇكى، ئۇلار ئىلمنى كۆتۈرۈپ يۇرۇشىدۇ، لېكىن ئىلىم ئۇلارنىڭ بوغۇزىدىن ئۆتمەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئىلمى بىلەن ئەمەلى، ئىچى بىلەن تېشى بىردەك بولمايدۇ؛ ئۇلار ئۆزئارا (بەسلىشىپ) پەخرلىنىش ئۈچۈن دەرسلەرنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ بىرى ئۆز دەرسىدىكى بىرىنىڭ باشقا دەرسلەردە ئولتۇرۇشىنى ۋە ئۆزنى تاشلاپ قويۇشىنى يامان كۆرىدۇ، ئۇلارنىڭ ئەمەللىرى شۇ دەرس سورۇنلىرىدا قېپقېلىپ، ئاللاھ دەرگاھىغا ئۆرلىمەيدۇ».

ئىشەنچلىك رىۋايەتلەردە كېلىشچە ئىمام شافىئىي رەھىمەھۇللاھ: «كىشىلەرنىڭ بۇ ئىلمنى (ئۆزىنىڭ ئىلمنى ۋە كىتابلىرىنى دېمەكچى) ماڭا بىر ھەرپىمۇ مەنسۇپ قىلىنماستىن ئۆگىنىشىنى ئارزۇ قىلىپ قالدىم» دېگەن[1].

«قۇرئان» ئۆگەتكۈچىلەرنىڭ ئەخلاقلىرى

«قۇرئان» مۇئەللىمى دۇنياغا بېرىلمەسلىك، باربغا قانائەت قىلىش، مال - دۇنياغا ۋە مال - دۇنيا ئەھلىگە «ۋاي!» دەپ كەتمەسلىك، سېخىي، مەرد، خۇش چىراي، ئېغىر - بېسىق، سەۋرچان بولۇش قاتارلىق ئېسىل ئەخلاقلار بىلەن قوراللىنىشى، ناچار قىلىقلاردىن نېرى تۇرۇش، پەرھىزكارلىق، خۇشۇئ، تەمكىنلىك، سالماقلىق، كەمتەرلىك، كىچىك پېئىللىق

(1) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 118/9؛ بەيھەقىي: «ئىمام شافىئىينىڭ پەزىلەتلىرى»، 173/1؛ بەيھەقىي: «ئەسەر ۋە سۈننەتلەرنى بىلىش»، (458).

قاتارلىقلارنى ئۆزىگە يار قىلىش، كۆلكە - چاقچاقتىن ئۆزىنى تارتىش، شەرئىي ۋەزىپىلەرگە ئەمەل قىلىش، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىش، كىر - مەينەتلەرنى ۋاقتى - ۋاقتىدا تازىلاپ تۇرۇش، بۇرۇتنى قىرقىپ تۇرۇش، تىرناقلىرىنى ئېلىپ تۇرۇش، ساقلىنى تاراپ تۇرۇش، غەيرىي پۇراقلارنى يوقىتىپ تۇرۇش، كۆرۈمسىز كىيىملەرنى كىيمەسلىك، ھەسەت، رىيا، كۆرەڭلىك، ئەمەلىيەتتە ئۆزىدىن تۆۋەن بولغان تەقدىردىمۇ باشقىلارنى تۆۋەن كۆرۈش قاتارلىقلاردىن قاتتىق ھەزەر ئەيلەش، ھەدىسلەردە كەلگەن تەسبىھ، تەھلىل ۋە زىكىر - دۇئالارغا ئەمەل قىلىش، پىنھاندىمۇ جاراسىتاندىمۇ ئاللاھنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويماسلىق، بۇ ئىشلاردا ئىزچىل بولۇش، بارلىق ئىشلىرىدا ئاللاھقىلا تايىنىش قاتارلىق شەرىئەت تەلەپ قىلغان ئىشلارنى بەجا كەلتۈرۈشى لازىم.

مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرگە ياخشى مۇئامىلە قىلىشى لازىم

«قۇرئان» ئۆگەتكۈچى ئۆزىگە «قۇرئان» تىڭشىتىدىغان كىشىلەرگە سىلىق - سىپايە مۇئامىلە قىلىشى، ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئېلىشى، ئۆز لايىقىدا ياخشى مۇئامىلە قىلىشى لازىم.

ئەبۇ ھارۇن ئەلئەبدىي دەيدۇكى: «بىز ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كەلسەك، ئۇ: ‹رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم تەۋسىيە قىلغان كىشىلەرنى قىزغىن قارشى ئالمەن، رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم: ”كىشىلەر سىلەرگە ئەگىشىدۇ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىن كىشىلەر كېلىپ، سىلەرنىڭ يېنىڭلاردا دىن ئۆگىنىدۇ، ئۇلار كەلسە ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىڭلار“ دېگەن› دەيتتى» بۇ ھەدىسنى ئىمام تىرمىزىي (650)، ئىبنى ماجە (249) ۋە باشقىلار رىۋايەت قىلغان.

بىز «مۇسنەدۇ دارىمىي» (360) دا ئەبۇددەردائ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىنمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش بىر ھەدىسنى رىۋايەت قىلغان ئىدۇق.

مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرگە كۆيۈنۈشى، ئۇلارنى ھۆرمەتلىشى لازىم

رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم ئېيتقانكى: «دىن ـ ئاللاھقا، ئاللاھنىڭ كىتابىغا، ئاللاھنىڭ پەيغەمبەرلىرىگە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىمامىلىرىغا ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارغا سەمىمىي بولۇش دېمەكتۇر»[1].

قارىيلارنى ۋە «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرنى ھۆرمەتلەش، ئۇلارنى پايدىلىق ئىشلارغا يېتەكلەش، ئۇلارغا مۇلايىم بولۇش، قولىدىن كېلىشىچە ئۇلارنىڭ ئارزۇلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يارىدەم بېرىش، ئۇلارنىڭ قەلبىنى مايىل قىلىش، ئۇلارغا «قۇرئان» ئۆگىتىشتە مۇلايىم، كەڭ قورساق بولۇش، ئۇلارنى ئىلىم ئۆگىنىشكە قىزىقتۇرۇش قاتارلىقلار ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ كىتابىغا سەمىمىي بولۇش جۈملىسىدىندۇر.

مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ روھلۇق، قىزىقىشىنىڭ تېخىمۇ زىيادە بولۇشى ئۈچۈن داۋاملىق «قۇرئان» ئۆگىنىشىنىڭ پەزىلىتىنى ئەسلىتىپ تۇرۇشى، مال - دۇنياغا بېرىلىپ ئالدىنىپ كېتىشتىن توسۇپ تۇرۇشى، «قۇرئان» ۋە باشقا شەرئىي ئىلىملەر بىلەن مەشغۇل بولۇشنىڭ ئاللاھنىڭ ئاللاھنى ھەقىقىي تونۇغان ئىرادىلىك بەندىلىرىنىڭ يولى، پەيغەمبەرلىرىنىڭ مەرتىۋىسى ئىكەنلىكىنى داۋاملىق ئەسلىتىپ تۇرۇشى، ئوقۇغۇچىسىغا كۆيۈنۈشى، ئۆزىگە ۋە بالىسىغا پايدىلىق ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلگەندەك ئوقۇغۇچىسىنىڭ پايدىلىق ئىشلىرىغا

(1) «مۇسلىم»، (55).

كۆڭۈل بۆلۈشى، ئۇنى مېھىر - شەپقەتتە ئۆز بالىسىنىڭ ئورنىدا كۆرۈشى، ئۇنىڭغا پايدىلىق ئىشلارغا ئەھمىيەت بېرىشى، ئۇنىڭ جاپا - مۇشەققەتلىرىگە، تەنتەكلىكلىرىگە سەۋر قىلىشى، بەزى ۋاقىتلاردا قىلىپ سالغان ئەدەبسىزلىكلىرىنى كەچۈرۈۋېتىشى لازىم. چۈنكى، ئىنسان كەمچىلىكلەردىن خالىي ئەمەس، بولۇپمۇ ياشتا كىچىكلەر تېخىمۇ شۇنداق.

مۇئەللىم ئۆزىگە ياخشى كۆرگەننى تالبلىرى ئۈچۈنمۇ ياخشى كۆرۈشى، يامان كۆرگەننى يامان كۆرۈشى لازىم. «سەھىھەين» («بۇخارىي»، 13؛ «مۇسلىم»، 45) دە رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «سىلەردىن ھەرقانداق بىر كىشى ئۆزى ياقتۇرغان (ياخشى) نەرسىلەرنى قېرىندىشىغىمۇ ياقتۇرمىغۇچە مۇئمىن بولالمايدۇ» دېگەنلىكى كەلگەن.

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما دەيدۇكى: «مەن ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان كىشى كىشىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرىدىغان سورۇندىشىمدۇر؛ ئەگەر ئۇنىڭ يۈزىگە چۈشۈن قوندۇرماسلىق قولۇمدىن كېلىدىغان بولسا ئىدى، ئەلبەتتە (شۇنداق) قىلغان بولاتتىم»[1]. يەنە بىر رىۋايەتتە: «ئۇنىڭغا چۈشۈن قونسىمۇ بىئارام بولمەن» دەپ كەلگەن[2].

مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلار ئالدىدا ئۆزىنى چوڭ تۇتماسلىقى، ئۇلارغا سىلىق مۇئاملە قىلىشى، كەمتەر بولۇشى لازىم.

ئادەتتىكى كىشىلەرگە كەمتەر بولۇش ھەققىدە نۇرغۇن دەللىلەر كەلگەن تۇرسا، «قۇرئان» بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان، ئۇستىدە سورۇنداشلىق ھەققى بولغان، يېنىغا كېلىپ - كېتىپ

(1) بۇخارىي: «ئەلئەدەبۇل مۇفرەد»، (1146)؛ «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (887)؛ بەيھەقىي: «ئىمان شاخلىرى»، (9122).

(2) «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (893).

تۇرۇۋاتقان باللىرىنىڭ ئورنىدىكى بۇ تالبلارغا قانداقمۇ كەمتەر بولمىسۇن؟!

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «سىلەرگە ئىلىم ئۆگەتكەن ۋە سىلەردىن ئىلىم ئۆگەنگەن كىشىلەرگە مۇلايىم بولۇڭلار» دېگەن[1].

ئەبىيۇب ئەسسەختىيانىي رەھىمەھۇللاھ: «ئالىم دېگەن ئاللاھ تائالاغا كەمتەر بولۇش يۈزىسىدىن بېشىغا توپا چېچىپ تۇرۇشى كېرەك» دېگەن[2].

مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارنى گۈزەل ئەدەب - ئەخلاققا ئىگە قىلىپ تەربىيەلىشى لازىم

مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارغا تەدرىجىي ھالدا ئېسىل ئەخلاقنى، كىشىنى سۆيۈندۈرىدىغان مىجەز - خۇلقلارنى سىڭدۈرۈشى، يوشۇرۇن ھالدا ئىنچىكە ئىشلار بىلەن ئۇنىڭ روھنى چېنىقتۇرۇشى، ئاشكارا - يوشۇرۇن ھەممە ئىشلاردا گۈناھ - مەئسىيەتلەردىن ئۆزىنى ساقلاشقا ئادەتلەندۈرۈشى، سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئىخلاس، راستچىللىق، ياخشى نىيەت، ھەر دائىم ئاللاھنى ئېسىدىن چىقارماسلىق قاتارلىقلارغا ئۇندەپ تۇرۇشى، ئۇنىڭغا ئەنە شۇلار ئارقىلىق مەرپىەت ئىشىكلىرىنىڭ ئېچىلىدىغانلىقىنى، قەلبىنىڭ يورۇيدىغانلىقىنى، قەلبىدىن ئىلىم - ھېكمەت بۇلاقلىرىنىڭ ئېتىلىپ چىقىدىغانلىقىنى، ئىلمىگە ۋە ئەھلىلىرىگە بەرىكەت بېرىلىدىغانلىقىنى، سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرىدە توغرىغا مۇۋەففەق قىلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇرۇشى لازىم.

---

(1) «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (893)؛ دەيلەمىي: «فىردەۋس»، (238). ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەتى.

(2) «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (894)؛ «ئاجۇرىرىي»، 65 - بەت.

ئىلىم ئۆگىتىشنىڭ ھۆكمى

باشقىلارغا ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىتىش پەرز كۇپايە[1]دۇر. ئەگەر بىر يۇرت ياكى بىر مەھەللىدە ئىلىم ئۆگىتەلەيدىغان پەقەت بىرلا كىشى بولسا، ئۇ كىشىنىڭ باشقىلارغا ئىلىم ئۆگىتىشى پەرز ئەين[2] گە ئايلىنىدۇ، ئەگەر بىرەر جامائەت ئارىسىدا بەزى كىشىلەر تەلىم - تەربىيە ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانسا، باشقىلار (تەلىم - تەربىيە بىلەن شۇغۇللانمىغانلىقتىن) گۇناھكار بولمايدۇ.

ئەمما، ھەممەيلەن تەلىم - تەربىيەدىن باش تارتسا، ھەممە بىردەك گۇناھكار بولىدۇ، بەزىلەر بەجا كەلتۇرسە، قالغانلاردىن ساقىت بولۇپ كېتىدۇ.

ئەگەر (ئىلملىك) بىر كىشىدىن ئىلىم ئۆگىتىش تەلەپ قىلىنسا-يۇ، ئۇ باش تارتقان بولسىچۇ؟ ئىككى قاراشنىڭ كۇچلۇكرەكى شۇكى، ئۇ گۇناھكار بولمايدۇ، لېكىن ئۆزرىسىز باش تارتىش مەكرۇھتۇر.

ئەگەر ئوقۇغۇچىلار كۆپ بولسا، ئۇلارغا دەرس بېرىشتە، تەرتىپ بويىچە بۇرۇن كەلگەنلەرگە بۇرۇن دەرس بېرىش

---

(1) پەرز كۇپايە (فَرْضُ كِفَايَةٍ): چوقۇم ئادا قىلىنىشى كېرەك بولغان، بىر قىسىم كىشىلەر ئادا قىلسا، باشقىلاردىن ساقىت بولىدىغان، ھېچكىم تەرىپىدىن ئادا قىلىنمىسا، ھەممە گۇناھكار بولىدىغان پەرزلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: مېيىتنى يۇيۇپ - تاراپ، نامىزىنى چۈشۈرۈش، ئەمرىمەرۇپ ۋە نەھيىمۇنكەر مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىش، تۇرلۇك ئىلىملەرنى چوڭقۇرلاپ ئۆگىنىش قاتارلىقلار. قاراڭ: «ئىسلامدىكى ھالال ۋە ھارام»، 2 - بەت. ــ ت.

(2) پەرز ئەين (فَرْضُ عَيْنٍ): نامىز ۋە زاكاتقا ئوخشاش ھەربىر كىشى ئۆزى چوقۇم ئورۇندىشى كېرەك بولغان، ئۆزى ئادا قىلغاندىلا گەدىنىدىن ساقىت بولىدىغان، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىرى ئادا قىلىپ قويسا بولمايدىغان پەرزدۇر. ــ ت

لازىم. ئەگەر بۇرۇن كەلگۈچى كېيىن كەلگۈچىگە دەرس بېرىشكە قوشۇلسا، كېيىن كەلگۈچىگە بۇرۇن دەرس بەرسە ھېچقىسى يوق.

مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارغا خۇش چىراي بولۇشى، ئىللىق مۇئامىلە قىلىشى، ئۇلارنىڭ ھال - ئەھۋاللىرىنى سوراپ تۇرۇشى، يوقاپ كەتكەنلەرنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشى لازىم.

ئۆگەنگۈچىنىڭ نىيىتى

ئۆلىمالار بىرەر ئوقۇغۇچىغا نىيىتى دۇرۇس بولمىغانلىقى سەۋەبلىك ئىلىم ئۆگىتىشتىن باش تارتماسلىقى لازىم، چۈنكى سۇفيان سەۋرىي ۋە باشقىلار: «ئۇلارنىڭ ئىلىم ئىزدەپ كەلگەنلىكىنىڭ ئۆزىلا (توغرا) نىيەتتۇر» دېگەن[1].

بەزى ئۆلىمالار دەيدۇكى: «بىز ئىلمىنى باشقا مەقسەتتە ئۆگەنگەن، ئەممما ئىلىم ئاللاھ رازىلىقىدىن باشقىغا ئۇنىمىدى (يەنى ئاقۇۋەتتە يەنىلا ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن بولدى)»[2].

مۇئەللىمنىڭ ئەدەبلىرى

مۇئەللىم «قۇرئان» ئۆگىتىۋاتقىچ زۆرۈر بولمىغان بىھۇدە قول ھەرىكەتلىرىنى قىلماسلىقى، زۆرۈرىيەتسىز ھالدا ئۈياق - بۇياققا قارىماسلىقى، قىبلىگە ئالدىنى قىلىپ، تاھارەت بىلەن تەمكىن ئولتۇرۇشى، كىيىملىرى ئاق، پاكىزە بولۇشى، مەسجىد بولسۇن ۋە باشقا يەر بولسۇن، قۇرئان ئۆگىتىدىغان يېرىگە يېتىپ كەلسە

(1) «دارىمىي»، (370)؛ «راۋىيلەر ئەخلاقى توپلىمى»، (207).

(2) ئىبنى ئابدۇلبەر: «ئىلىم ۋە ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى توپلىمى»، (1376)؛ «راۋىيلەرنىڭ ئەخلاقى توپلىمى»، 782 - بەت. ھەر ئىككىسى مەئمەر ئىبنى راشىد رەھىمەھۇللاھ رىۋايەتى.

ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن ئىككى رەكئەت نامازغا ئوقۇشى لازىم. چۈنكى، مەسجىدكە كىرىپ نامازغا ئوقۇماستىن ئولتۇرۇش مەكرۇھتۇر[1]. خاھلىسا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرسىمۇ ياكى باشقا شەكىلدە ئولتۇرسىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئەسسىجىستانىي (3664) ئۆز سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىدۇكى، «ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىشىلەرگە مەسجىدتە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ‹قۇرئان› ئۆگىتەتتى». سەنەدى «سەھىھ».

ئىلىمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىش لازىم

ئىلىمنىڭ رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئەدەبلىرىدىن بىرى شۇكى، ئىلىم ئۆگەنگۈچى خەلىفە ياكى ئۇنىڭدىن يۇقىرى كىشى بولغان تەقدىردىمۇ، «مەندىن ئىلىم ئۆگەنسۇن» دەپ ئۇنىڭ تەۋەلىكىگە بېرىپ ئىلمىنى خار قىلماسلىقى، ئىلمىنىڭ ھۆرمىتىنى سەلەف سالىھلەر ساقلىغاندەك ساقلىشى لازىم.

سەلەفلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىش - ئىزلىرى ناھايىتى كۆپ ۋە مەشھۇردۇر.

ئىلىم سورۇنىنى كەڭرى تۇتۇش

مۇئەللىم سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئازادە ئولتۇرالىغۇدەك دەرىجىدە كەڭرى سورۇن تۇتۇشى لازىم.

ئەبۇ داۋۇد «سۇنەن» ناملىق كىتابىنىڭ «ئەدەب - ئەخلاق بۆلۈمى»نىڭ بېشىدا (4820) سەھىھ سەنەد بىلەن ئەبۇ سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان بىر ھەدىستە پەيغەمبەر

(1) ھەنەفىي، مالىكىي، ھەنبەلىي مەزھەبلىرىدە نامازغا ئوقۇش چەكلەنگەن ۋاقىتلاردا مەسجىدكە كىرگەن بولسا، نامازغا ئوقۇمايلا ئولتۇرىدۇ. ــ ت.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «سورۇنلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى كەڭ - كۇشادە بولغىنىدۇر» دېگەن.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەدەبلىرى

ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۇقىرىدا بايان قىلغان ئەدەب - ئەخلاقلىرى ئۆز نۆۋىتىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ ئەدەب - ئەخلاقىدۇر.

ئوقۇغۇچى ئىلىم ئۆگىنىشكە توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئىشلار- دىن يىراق تۇرۇشى ــ زۆرۈر بولغانلىرى باشقا گەپ، ئەلبەتتە ــ «قۇرئان»نى ئۆگىنىش، يادلاش ۋە مەنپەئەت ئېلىشقا لايىق بولسۇن ئۈچۈن قەلبىنى كىرلەردىن پاكلىشى لازىم.

رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «قۇلاق سېلىڭلار! بەدەندە بىر چىشلەم گۆش بار، ئۇ گۆش تۇزۇلسە، پۈتۈن بەدەن تۇزۇلىدۇ، ئۇ بۇزۇلسا پۈتۈن بەدەن بۇزۇلىدۇ. ئۇ بولسىمۇ قەلبتۇر» دېگەن[1].

تۆۋەندىكى سۆز ھەقىقەتەن توغرا ئېيتىلغان: «يەرنى تېرىش ئۈچۈن ياخشى تەييارلىغاندەك، قەلبنىمۇ ئىلىم ئۈچۈن ياخشى تەييارلاشقا توغرا كېلىدۇ».

ئوقۇغۇچى ئۈچۈن ئوقۇتقۇچى ياشتا ئۆزىدىن كىچىك، نام - ئاتاق، نەسەب، تەقۋالىق ۋە باشقا جەھەتلەردە ئۆزىدىن تۆۋەن بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا ئەدەب بىلەن مۇئامىلە قىلىشى، ئالدىدا كەمتەر بولۇشى لازىم. ئوقۇغۇچى يەنە ئۇستازغا كەمتەر بولغاندەك، ئىلىم ئېلىشتىمۇ كەمتەر بولۇشى لازىم. چۈنكى، ئىلىم كەمتەر كىشىگە يۇقىدۇ.

شائىر ئېيتىدۇكى:

ئىلىم ئاقماس چوڭچى يىگىتكە، سەل ئاقمىغاندەك ئېگىزلىككە.

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (52)؛ «مۇسلىم»، (1599).

ئوقۇغۇچى يەنە ئۇستازغا ئىتائەت قىلىشى، ئىشلىرىدا ئۇنىڭغا مەسلىھەت سېلىشى، ئۇنىڭ گەپلىرىنى بەئەينى كۆيۈمچان، ماھىر تېۋىپنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغان دانا بىمار دېنىمۇ بەكرەك ئاڭلىشى لازىم.

لاياقەتلىك مۇئەللىمدە ئوقۇش ۋە ئۇنى ھۆرمەتلەش

ئوقۇغۇچى ئوقۇتقۇچىلىققا سالاھىيىتى تولۇق توشىدىغان، تەقۋادارلىقى بىلەن تونۇلغان، ئالىملىقى ئېتىراپ قىلىنغان، گۇناھ - مەئسىيەتلەردىن نېرى تۇرۇشى بىلەن مەشھۇر بولغان ئۇستازلاردىن ئىلىم ئېلىشى كېرەك. چۈنكى، مۇھەممەد ئىبنى سىرىن، مالىك ئىبنى ئەنەس ۋە باشقا سەلەف ئالىملىرى (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن): «بۇ ئىلىم ــ دىنىدۇر. دىنىڭلارنى كىمدىن ئېلىۋاتقانلىقىڭلارغا (ئوبدان) قاراڭلار» دېگەن[1].

ئوقۇغۇچى مۇئەللىمگە ھۆرمەت كۆزى بىلەن قارىشى، ئۇنى ئوقۇتقۇچىلىققا تولۇق سالاھىيەتلىك، ئۆز تەبىقىسىدىكىلەردىن ئىلىم جەھەتتە ئارتۇق دەپ قارىشى لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئۇنىڭ ئىلمىدىن تېخىمۇ ياخشى مەنپەئەت ئالالايدۇ. ئىلگىرىكىلەردىن بەزىلەر مۇئەللىمنىڭ يېنىغا بېرىشتىن بۇرۇن ئاز - تولا سەدىقە قىلاتتى ۋە: «ئى ئاللاھ! مۇئەللىمنىڭ ئەيىبلىرىنى مەندىن يوشۇرغىن، مەندىن ئۇنىڭ ئىلمىنىڭ بەرىكىتىنى كەتكۈزۈۋەتمىگىن» دەيتتى. ئىمام شافىئىينىڭ شاگىرتى رەبىئ (ئاللاھ ئۇ ئىككىسىگە رەھىم قىلسۇن): «ماڭا ئىمام شافىئىي قاراپ تۇرغان ۋاقىتدا ئۇنىڭدىن ئەيمىنىپ سۇ ئىچىشكىمۇ پېتىنالمايتتىم» دېگەن[2].

بىز ئەمرۇلمۇئمىنىن ئەلى ئىبنى ئەبۇ تالىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلدۇقكى، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ئالىمنىڭ

(1) «مۇسلىم»، 1/14؛ «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (845).
(2) بەيھەقي: «ئەلمەدخەل»، (684).

سېنىڭ ئۈستۈڭدىكى ھەققى شۈكى، ئومۇمغا ئورتاق سالام قىلساڭ، ئۇنىڭغا ئايرىم سالام قىلىشىڭ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇشۇڭ، ئۇنىڭ ئالدىدا قول ئىشارىتى، كۆز ئىشارىتى قىلماسلىقىڭ، ئۇنىڭ سۆزىگە خىلاپ ھالدا: ‹پالانى ئالىم مۇنداق دەپتۇ، پوكۇنى ئالىم مۇنداق دەپتۇ› دېمەسلىكىڭ، ئۇنىڭ يېنىدا ھېچكىمنىڭ غەيۋىتىنى قىلماسلىقىڭ، ئۇنىڭ سورۇندا باشقىلار بىلەن پىچىرلاشماسلىقىڭ، ئۇنىڭ كېيىمىنى تارتماسلىقىڭ، ئۇنىڭغا دەرس ئۆگىتىش خۇشياقمىغاندا چىڭ تۇرۇۋالماسلىقىڭ، ئۇنىڭ بىلەن بولغان سۆھبەتنىڭ ئۇزۇنلۇقىدىن بىزار بولماسلىقىڭ لازىم»[1].

ئوقۇغۇچىلار ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كۆرسەتكەن يۇقىرىقى ئەدەبلەرنى ئۆزىدە ئۆزلەشتۈرۈشى، ئۇستازىنىڭ غەيۋىتى قىلىنسا قولىدىن كېلىشىچە رەددىيە بېرىشى، رەددىيە بېرىش قولىدىن كەلمىسە، ئۇنداق سورۇننى تەرك ئېتىشى لازىم.

ئىلىم سورۇنىغا كىرىشنىڭ ئەدەبلىرى

ئۇستازىنىڭ يېنىغا ئوقۇغۇچىلىق سۈپەتلىرىنى تولۇق ھازىرلىغان، ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، پاكىزلىققا رىئايە قىلغان، مىسۋاك ئىشلەتكەن، قەلبىنى مەشغۇل قىلغۇچى ئىشلاردىن خالىي قىلىپ بولغان ھالدا كىرىش، ئەگەر ئۇستازىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىشكە رۇخسەت سوراش كېرەك بولغان تەقدىردە ھۇزۇرىغا رۇخسەتسىز كىرمەسلىك، كىرگەن ۋاقىتتا سورۇن ئەھلىگە ئورتاق، ئۇستازىغا ئايرىم سالام قىلىش، قايتقان ۋاقىتتىمۇ سورۇن ئەھلىگە ۋە ئۇستازىغا سالام بېرىپ قايتىش لازىم. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كېيىنكى سالام مۇھملىقتا

(1) «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (856)؛ «راۋىيلەرنىڭ ئەخلاقى توپلىمى»، (350).

ئاۋۋالقىسىدىن قېلىشمايدۇ» دېگەن[1].

بىراۋنىڭ گەدىنىدىن ئاتلىماسلىقى، بەلكى سورۇننىڭ ئاخىرىدا ئولتۇرۇشى، ئەگەر ئۇستازى ئالدىغا ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلسا ياكى سورۇنداشلىرىنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشىگە رازى ئىكەنلىكىنى بىلسە، ئالدىغا ئۆتسە بولىدۇ. شۇنىڭدەك، ھېچكىمنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتمەسلىكى، ئەگەر ئورۇن بوشتىپ بەرسىمۇ، ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانى ئۆزىگە ئۈلگە قىلىپ[2] قوبۇل قىلماسلىقى كېرەك. ئەگەر ئالدىغا ئۆتۈشى سورۇندىكىلەرگە پايدىلىق بولسا ياكى ئۇستازى بۇيرۇسا، بوشتىپ بەرگەن ئورۇننى قوبۇل قىلسا بولىدۇ. زۆرۈر بولمىسا (دەرس) ھەلقىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرماسلىقى، ئىككى دوستىنىڭ ئارىسىدا رۇخسەتسىز ئولتۇرماسلىقى كېرەك. ئەگەر ئۇ ئىككىيلەن ئورۇن چىقىرىپ بەرسە، قىستىماي ئولتۇرۇشى لازىم.

ئوقۇغۇچىنىڭ ساۋاقداشلىرى بىلەن بولغان ئەدەبلىرى

ئوقۇغۇچى ساۋاقداشلىرىغا ۋە ئۇستازىنىڭ دەرسىگە قاتناشقۇچىلارغا ئەدەب بىلەن مۇئامىلە قىلىشى لازىم. چۈنكى، بۇنداق قىلىش ئۇستازىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلغانلىق ۋە ئۇنىڭ دەرس سورۇنىنى قوغدىغانلىقتۇر. ئۇ يەنە ئۇستازىنىڭ ئالدىدا ئوقۇتقۇچىلارچە ئەمەس، بەلكى ئوقۇغۇچىدەك ئولتۇرۇشى، زۆرۈرىيەت بولمىسا ئاۋازىنى يۇقىرى كۆتۈرمەسلىكى، ئورۇنسىز كۈلمەسلىكى، قۇرۇق پاراڭ قىلماسلىقى، ئۇياق - بۇياقتا قارىماسلىقى، قولىنى ياكى باشقا نەرسىلەرنى ئوينىماسلىقى، ئۇستازىغا قاراپ، سۆزىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشى لازىم.

(1) «سەھىھ ئىبنى ھىببان»، (495)؛ «تىرمىزي»، (2706).
(2) «تىرمىزي»، (2750).

ئۈستازىنىڭ ئەڭ مۇناسىپ ۋاقتىنى تاللاش ۋە ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ جاپالىرىغا سەۋر قىلىش

ئوقۇغۇچى ئۈستازىنىڭ «كۆڭلى ئارامىدا ئەمەس، ھېرىپ - چارچىغان، بىئارام، ئىچى پۇشۇپ قالغان ياكى قاتتىق خۇشال، قورسىقى ئاچ، ئۇسسۇز، مۇگدەك باسقان، بىرەر نەرسىدىن ئەنسىرىگەن» دېگەندەك دەرس ئاڭلاش ئېغىر كېلىدىغان ياكى قەلب ھۇزۇرى بىلەن ئاڭلاشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئەھۋاللاردا دەرس تەكشىتىشتىن ساقلىنىشى، ئۈستازىنىڭ تېتىك ۋاقىتلىرىنى غەنىيمەت بىلىشى، ئۈستازىنىڭ قاتتىق ۋە قوپال مۇئامىللىرىنى كۆتۈرۈشى، بۇ سەۋەبلىك ئۈستازىنىڭ پېشىنى قويۇۋەتمەسلىكى ۋە ئۈستازىغا قەلبەن قايىللىقىغا چاك كەتمەسلىكى، ئۈستازىنىڭ ناتوغرىدەك كۆرۈنگەن سۆز، ئىش ۋە ھەرىكەتلىرىنى توغرا چۈشىنىشكە تىرىشىشى كېرەك. بۇنى ئالىم بولۇش پېشانىسىگە پۈتۈلمىگەنلەرلا قىلالمايدۇ. يەنە ئۈستازى قوپال تېگىپ سالغان ۋاقىتلاردا ئوقۇغۇچى ئاۋۋال كەچۈرۈم سورىشى، گۇناھ ۋە ئەيىبنىڭ ئۆزىدە ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلىشى لازىم. شۇنداق قىلىش ئۇنىڭ دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىكى ئۈچۈن پايدىلىقتۇر ۋە ئۆزىگە ئالاقىدار ئۈستازىنىڭ كۆڭلىدىكى نارازىلىقىنى يوقىتىشتا بەكرەك ئۇنۇملۇكتۇر.

دەپتۈرلەركى: «ئىلىم يولىدا بەزىبىر خارلىقلارغا سەۋر قىلالمىغان كىشى ئۆمۈر بويى جاھالەت زۇلمەتلىرىدە قالىدۇ، سەۋر قىلغان كىشى بولسا ئاقىۋەتتە دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ ئىززىتىگە ئېرىشىدۇ». دەرۋەقە، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن رىۋايەت قىلىنغان: «تالىب ۋاقتىمدا خار ئىدىم، ئالىم بولۇپ ئەزىز بولدۇم» دېگەن مەشھۇر سۆزمۇ بۇنىڭ دەلىلىدۇر[1].

(1) ئىبنى ئابدۇلبەر: «ئىلىم ۋە ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى توپلىمى»، (756).

ئىلىمگە قىزغىن بولۇش

ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇھىم ئەدەبلىرىنىڭ بىرى، ئىلىم ئۆگىنىشكە قىزغىن بولۇشى، ئۆگەنگىلى بولىدىغانلىكى ۋاقىتلارنىڭ ھەممىسىدە داۋاملىق ئىلىم ئۆگىنىشى، كۆپلەپ ئىلىم ئىگىلەشكە قادىر تۇرۇپ ئازغا قانائەت قىلماسلىقى، زېرىكىپ قالماسلىقى ۋە ئۆگەنگەنلىرىنىڭ زايە بولۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بەش بارمىقىنى ئېغىزىغا بىراقلا تىقماسلىقى (يەنى ئۆزىنى كۆتۈرەلمەيدىغان دەرىجىدە ئىلمىگە زورلىماسلىقى) لازىم. بۇ كىشىدىن كىشىگە ۋە ھەر كىشىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ پەرقلىنىدۇ، ئەلبەتتە.

ئەگەر دەرس ئالغىلى كېلىپ ئۇستازىنى تاپالمىسا، ئۇستازىنىڭ يامان كۆرۈشىدىن قورقمىسلا، ئىشىك تۈۋىدە ساقلاپ تۇرۇشى، كۈندىلىك دەرس ۋەزىپىسىنى قولدىن بېرىپ قويماسلىقى، ئەگەر ئۇستازى ھەر كۈنى مەلۇم ۋاقىتتىلا قۇرئان ئۆگىتىپ، ئۈنىڭدىن باشقا ۋاقىتتا قۇرئان ئۆگەتمىسە ۋە ئوقۇغۇچىسىنىڭ ساقلاپ تۇرۇشىنى ياقتۇرمىسا قايتىپ كېتىشى، ئەگەر ئۇستازى ئۇخلاۋاتقان ياكى مۇھىم ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان بولسا، كىرىشكە ئىجازەت سورىماسلىقى، بەلكى ئويغانغۇچە ياكى بىكار بولغۇچە سەۋر قىلىشى، ياكى قايتىپ كېتىشى لازىم. سەۋر قىلىش ئۈنىڭ ئۈچۈن ياخشىدۇر. ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ۋە باشقا ساھابىلەرمۇ شۇنداق قىلاتتى[1].

(1) «ھاكىم»، 106/1؛ «دارىمي»، (590)؛ «راۋىيلەرنىڭ ئەخلاقى توپلىمى»، (219)؛ ئىبنى ئابدۇلبەر: «ئىلىم ۋە ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى توپلىمى»، (507). ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما دەيدۇكى: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ۋاپات بولغانىدا، ئەنسارلاردىن بىر كىشىگە: ‹يۇر! رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ساھابىلىرىنى ئىزدەيلى، ئۇلار ھازىر كۆپ› دېدىم. ئۇ: ‹ۋاي ساڭا ئىبنى ئابباس! كىشىلەر ئارىسىدا رەسۇلۇللاھنىڭ ھەر كاتتا ساھابىلىرى تۇرسا، كىشىلەرنىڭ ماڭا ھاجىتى چۈشىدۇ، دەپ ئويلامسەن؟› دېدى ۋە ساھابىلەرنى ئىزدىمىدى. مەن بولسام رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ساھابىلىرىنى ⇐

بوش ۋاقتى بار، روھلۇق، تېنى ساغلام، زېھنى ئۆتكۈر، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىگە كىرمىگەن، يۇز - ئابرۇيى ئۆسۈشتىن ۋە ئىلىم ئوقۇشقا يارىمايدىغان بولۇپ قېلىشتىن بۇرۇن تىرىشىپ ئىلىم تەھسىل قىلىش لازىم.

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەنسەپكە ئولتۇرۇشتىن ئىلگىرى ئىلىم ئۆگىنىڭلار» دېگەن[1]. يەنى، سىلەر كىشىلەرگە باش بولۇشتىن بۇرۇنقى ئاددىي پۇقرا چېغىڭلاردا لاياقەتلىك ئالىم بولۇشقا تىرىشىڭلار، سىلەر كىشىلەرگە باش بولۇپ رەھبەر بولساڭلار، يۇز - ئابرۇيۇڭلارنىڭ يۇقىرىلىقى ۋە قىلىدىغان ئىشلىرىڭلارنىڭ كۆپلۈكى ئىلىم ئۆگىنىشىڭلارغا توسالغۇ بولىدۇ. مانا بۇ ئىمام شافىئىي رەھىمەھۇللاھنىڭ: «كىشىلەرگە باش بولۇشتىن بۇرۇن ئالىم بول، باش بولساڭلا ئالىم بولۇش يولۇڭ تاقىلىدۇ»[2] دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسىدۇر.

⇒ ئىزدەپ ھەدىس ئۆگىنىشكە باشلىدىم. بىرەر ساھابىنىڭ ھەدىس بىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىسام، ئۇنىڭ ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ، ئۇ چۈشلۈك ئۇيقۇسىنى ئۆخلاۋاتقان بولسا، تونۇمنى بېشىمغا قويۇپ ياتاتتىم، شامالدىن يۈزۈم توپا بولۇپ كېتەتتى. بەزىدە ساھابە چىقىپ: ‹ئى رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ جىيەنى! نېمە سەۋەبتىن كەلدىلە؟ ئادەم ئەۋەتكەن بولسىلا يانلىرىغا باراتتىم ئەمەسمۇ؟!› دەيتتى، مەن: ‹مېنىڭ كېلىشىم بەكرەك لايىق› دەيتتىم ۋە ئۇنىڭدىن ھەدىس سورايتتىم. كۇنلەر ئۆتۈپ ھېلىقى ئەنسارىي كىشىلەرنىڭ مېنىڭ ئەتراپىمغا توپلىشىپ مەسىلە سوراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: ‹بۇ يىگىت مەندىن ئەقىللىق ئىكەن› دېگەن ئىدى».

(1) «بۇخارىي»: «كىتابۇل ئىلىم»، «ئىلىم ۋە ھېكمەتنى ئارزۇ قىلىشنىڭ بابى»دا «مۇئەللەق» رىۋايەت قىلغان.

(2) «ئىمام شافىئىينىڭ پەزىلەتلىرى»، (140/2)؛ «ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ»، (770).

دەرسنى ئەتىگەن تەرەپتە ئوقۇپ بېرىش، ھەسەت قىلماسلىق ۋە ئۆزگە تەمەننا قويماسلىق

«قۇرئان» يادلاۋاتقان ئوقۇغۇچى كۈندىلىك يادلاۋاتقان دەرسنى ئۇستازىغا ئەتىگەن تەرەپتە ئوقۇپ بېرىشى لازىم. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئى ئاللاھ! ئۈممىتىمنىڭ سەھەر باشلىغان ئىشلىرىغا بەرىكەت بەرگىن» دېگەن[1]. شۇنىڭدەك يادلىغانلىرىنى داۋاملىق تەكرارلاپ تۇرۇشى، ئۆز نۆۋىتىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بەرمەسلىكى لازىم. چۈنكى، دۇنيالىق ئىشلاردا ئۆز مەنپەئەتىدىن باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى ئەلا بىلىش ياخشى ئىش بولسىمۇ، ئىبادەتلەردە پۇرسەتنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىش مەكرۇھتۇر. ئەگەر بەزى ۋاقىتلاردا ئۇستازى مەلۇم شەرئىي سەۋەبلەر تۈپەيلى نۆۋىتىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىشكە بۇيرۇسا، ئۇستازنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشى لازىم.

تەكىتلەپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك زۆرۈر ئىشلاردىن بىرى شۇكى، ساۋاقداشلىرى بولسۇن ياكى باشقىلار بولسۇن، ھېچ كىشىگە ئاللاھ ئۈلارغا بەرگەن ئارتۇقچىلىقلارغا قاراپ ھەسەت قىلماسلىقى، ئۆگەنگەن ئىلىملىرىدىن مەغرۇرلانماسلىقى لازىم. بىز بۇلارنى «مۇئەللىمنىڭ ئەدەبلىرى» دېگەن بابتا سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق. ئۆزىدىكى مەغرۇرلۇقنى يوقىتىشنىڭ ئۇسۇلى ئېرىشكەن ئىلىملىرىگە ئۆز ئىقتىدارى ئارقىلىق ئېرىشمىگەنلىكى، بەلكى ئۇنىڭ پەقەت ئاللاھنىڭ پەزلى ئىكەنلىكى، شۇڭا ئۆزى پەيدا قىلمىغان، بەلكى ئاللاھ ئامانەت قىلىپ بەرگەن نەرسىگە مەغرۇرلىنىشنىڭ لايىق ئەمەسلىكىنى ئۆز - ئۆزىگە ئەسلىتىپ تۇرۇشتۇر.

ھەسەتنى يوقىتىشنىڭ ئۇسۇلى بولسا كىشىدىكى ئارتۇقچىلىقنىڭ ئاللاھنىڭ ھېكمىتىنىڭ تەقەززاسى ئىكەنلىكىنى،

(1) «ئىبنى ھىببان»، (4754)؛ «ئەبۇداۋۇد»، (2606)؛ «تىرمىزى»، (1212).

ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرۈشنىڭ، ئاللاھ ئىرادە قىلغان، ئاللاھ يامان كۆرمىگەن ئىشنى يامان كۆرۈشنىڭ لايىق ئەمەسلىكىنى بىلىشتۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

بەشىنچى باب

قاريلارنىڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى

بىز ئىلگىرىكى بابتا قاريلارنىڭ بەزى ئەدەبلىرى ھەققىدە سۆزلەپ ئۆتتۇق.

قارىي ئېسىل ئەخلاقلىق، ئالىيجانابلىق، كەمتەرلىك، سالماق، تەمكىن بولۇشى، قۇرئاننى ئۇلۇغلاش يۈزىسىدىن «قۇرئان» چەكلىگەن ئىشلاردىن ئۆزىنى يىراق تۇتۇشى، نامۇناسىپ ھۇنەر - كەسىپلەرگە يېقىن يولىماسلىقى، زالىم، تەكەببۇرلار ئالدىدا بېشىنى ئۇستۇن تۇتۇشى، سالىھلەر، ياخشىلار ۋە مىسكىنلەر ئالدىدا كەمتەر بولۇشى، ئومۇمەن ھەرقانداق ئەھۋالدا ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ ئېسىل بولۇشى لازىم. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «ئى قاريلار! بېشىڭلارنى كۆتۈرۈڭلار، سىلەرگە ھەق يول ئايان بولدى، ياخشى ئىشلارغا ئالدىراڭلار، كىشىلەرگە يۈك بولۇپ قالماڭلار» دېگەن[1].

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «قاريلار تەھەججۇد نامازلىرى بىلەن كېچىلەرنى ئۇخلاپ ئۆتكۈزگۈچىلەردىن، روزىچىلىقلىرى بىلەن روزا تۇتمايدىغانلاردىن، غەم - غۇسسىلىرى بىلەن خۇشال - خۇرام يۈرگۈچىلەردىن، يىغا - زارلىرى بىلەن كۆلۈپ يۈرگۈچىلەردىن، سۈكۈتلىرى بىلەن

(1) «ئىبنى جەئد»، (1921)؛ بەيھەقي: «ئىماننىڭ شاخلىرى»، (1163).

قۇرۇق پاراڭچىلاردىن، كەمتەرلىكلىرى بىلەن مۇتەكەببۇرلاردىن پەرقلىنىپ تۇرۇشى لازىم»[1].

ھەسەن بەسرى رەھمەھۇللاھ: «سىلەردىن بۇرۇنقىلار (ساھابىلەرنى دېمەكچى) قۇرئاننى پەرۋەردىگارى تەرىپىدىن كەلگەن مەكتۇب بىلىشىپ، كېچىلىرى ئۇنىڭ مەنالىرىنى تەپەككۇر قىلغان ھالدا تەھەججۇد نامىزى ئوقۇيتتى، كېچىدە ئوقۇغانلىرىغا كۇندۇزلىرى ئەمەل قىلاتتى» دېگەن[2].

فۇزەيل ئىبنى ئىياز رەھمەھۇللاھ: «قارىيلار خەلىپەلەر بولسۇن ياكى ئۇلاردىن تۆۋەن كىشىلەر بولسۇن، ھېچكىمگە ھاجەتمەن بولماسلىقى لازىم» دېگەن[3].

فۇزەيل يەنە مۇنداق دېگەن: «قارىي ئىسلام بايرىقىنى كۆتۈرگۈچىدۇر، شۇڭا ئۇ قۇرئاننى ھۆرمەتلەش يۈزىسىدىن ئويۇنچىلارنىڭ ئويۇن - تاماشاسىغا، غاپىللارنىڭ غەپلىتىگە، قۇرۇق پاراڭچىلارنىڭ پاراڭلىرىغا جور بولماسلىقى كېرەك»[4].

«قۇرئان»نى تىرىكچىلىك ۋاستىسى قىلىۋېلىشتىن ھەزەر ئەيلەش ۋە «قۇرئان» ئۆگىتىشكە ھەق ئېلىشنىڭ ھۆكمى

قارىيلار ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىشلاردىن بىرى، «قۇرئان»نى دۇنيا تىرىكچىلىكنىڭ ۋاستىسى قىلىۋېلىشتىن قاتتىق ھەزەر ئەيلىشىدۇر. ئابدۇررااھمان ئىبنى شىبل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان› ئوقۇڭلار، لېكىن ئۇنى جان بېقىشنىڭ ۋاستىسى

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 113 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 305/8.
(2) «ئاجۇررىي»، 51 - بەت.
(3) «ئاجۇررىي»، 51 - بەت؛ «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 92/8.
(4) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 92/8.

قىلىۋالماڭلار. ‹قۇرئان›دىن يىراقلاشماڭلار، ‹قۇرئان›غا ئەمەل قىلىشتا چېكىدىن ئاشۇرۇۋەتمەڭلار» دېگەن[1].

جابىر ئىبنى ئابدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ ئېيتىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «پات ئارىدا شۇنداق بىر قەۋملەر پەيدا بولىدۇكى، ئۇلار ‹قۇرئان›نى پەيسىز يا ئوقىدەك تۆپتۈز (ئۆلچەملىك) ئوقۇيدۇ، ئەجرىنى بولسا بۇ دۇنيادىلا نەق ئېلىپ ماڭىدۇ، ئاخىرەتكە نېسىۋە قالدۇرمايدۇ» دېگەن[2].

ئەبۇ داۋۇد (831) سەھل ئىبنى سەئد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما-دىنمۇ بۇ مەزمۇنىدا ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

يەنى، بۇ قاريلار «قۇرئان» ئوقۇغانلىقىنىڭ ئەجرىنى «مال - دۇنيا»، «يۈز - ئابرۇي» دېگەندەك نەرسىلەر بىلەن بۇ دۇنيادىلا نەق ئېلىپ ماڭىدۇ.

فۇزەيل ئىبنى ئەمر رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ساھابىلىرىدىن ئىككى كىشى مەسجىدكە كىردى. ئىمام سالام بېرىپ نامازدىن پاراغ بولۇشىغا، بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ ‹قۇرئان›دىن بىرنەچچە ئايەتلەرنى تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، كىشىلەردىن بىرنەرسە تىلەشكە باشلىدى. بۇنى ئاڭلىغان يەنە بىرى: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾ (2/«بەقەرە»: 156) / بىز ئەلبەتتە ئاللاھنىڭ بەندىلىرىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز، مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: "پات يېقىندا قۇرئاننى ۋاستە قىلىپ تىلەمچىلىك قىلىدىغان كىشىلەر پەيدا بولىدۇ. قۇرئاننى ۋاستە قىلىپ نەرسە تىلىگەن كىشىلەرگە بىرنەرسە بەرمەڭلار!"

(1) «ئەھمەد»، 438/3 ۋە ئەبۇ يەئلا قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان.
(2) «ئەھمەد»، 357/3.

دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم، دېدى»[1].

بۇ ھەدىسنىڭ سەنەدى ئۇزۇكتۇر. چۈنكى، فۇزەيل ئىبنى ئەمر ساھابىلەردىن ھەدىس ئاڭلىمىغان.

قۇرئان ئۆگىتىشكە ھەق ئېلىش مەسىلىسىگە كەلسەك، ئۆلىمالار ئارىسىدا بۇ مەسىلىدە ئوخشىمىغان قاراشلار بار.

ئىمام ئەبۇ سۇلايمان ئەلخەتتابىي ئىمام زۇھرىي ۋە ئىمام ئەبۇ ھەنىفە[2] قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ: «‹قۇرئان› ئۆگىتىشكە ھەق ئېلىش دۇرۇس ئەمەس» دەپ قارايدىغانلىقىنى، ھەسەن بەسرىي، شەئبىي ۋە ئىبنى سىرىن قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ: «ھەق بېرىشنى شەرت قىلمىغان بولسا دۇرۇس» دەپ قارايدىغانلىقىنى، ئەتائ، مالىك، شافئىي ۋە باشقا ئۆلىمالارنىڭ: «ئۆگىتىشكە توختاملىشىپ ھەق بېرىشكە ئېنىق شەرتلەشسە دۇرۇس» دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان ۋە: «‹قۇرئان› ئۆگىتىشكە ھەق ئېلىشنىڭ دۇرۇس ئىكەنلىكى ھەققىدە سەھىھ ھەدىسلەر كەلگەن» دېگەن[3].

«دۇرۇس ئەمەس» دېگۈچىلەر بولسا ئۇبادە ئىبنى سامىت رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇنۇ ھەدىسىنى دەلىل قىلىدۇ: ئۇ (ئۇبادە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ) ئەھلى سۇففە[4]دىن بىر كىشىگە

---

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 209 - بەت. ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەتى.

(2) بۇ ئىمام ئەبۇ ھەنىفە ۋە ئىلگىرىكى ھەنەفىي ئالىملىرىنىڭ قارىشى. ئەممە، كېيىنكى ھەنەفىي ئالىملىرى: «قۇرئان ۋە شەرئىي ئىلىملەرنى ئۆگەتكەنگە ھەق ئېلىش دۇرۇس» دەپ پەتۋا بەرگەن. ئىمام مەرغىنانىي: «مۇشۇ قاراش بويىچە پەتۋا بېرىلىدۇ» دېگەن. قارالا: «ئەلھىدايە»، 1281/3.

(3) خەتتابىي: «مەئالىمۇسسۇنەن»، 453/3.

(4) ئەھلى سۇففە (أهل الصفة): ئۇزنىگە تەۋە تۇرالغۇسى ياكى ئائىلىسى ⇐

قۇرئـان ئۆگىتىـپ قويغـان ئـدى، ئـۇ (ئۆگەنگۈچـى) ئۇنىڭغـا بىـر ئوقيـا سـوۋغا قىلـدى. پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم ئۇنىڭغـا (ئۇبـادە رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇغـا): «ئوقيانـىڭ بوينۇڭغـا تاقـاق بولـۇپ سىلىنىشـىنى ياخشـى كۆرسـەڭ ئۇنـى قوبـۇل قىلغـىن» دېـدى. بـۇ مەشـھۇر ھەدىـس بولـۇپ، ئۇنـى ئىمـام ئەبـۇ داۋۇد (3416) ۋە ئىبنـى ماجـە (2157) رىۋايـەت قىلغـان. بـۇ قاراشـتىكىلەر يەنـە سـەلەف سـالىھلارنىڭ كـۆپ سـۆزلىرىنى دەلىـل قىلىشـىدۇ.

«ھـەق ئېلىـش دۇرۇس» دەپ قارايدىغانـلار بـۇ ھەدىسـنى دەلىـل قىلىشـقا قارىتـا ئىككى خىل جـاۋاب بەرگەن: بىرىنچىسـى، بـۇ ھەدىسـىنىڭ سـەنەدىدە مەسـىلە بـار. ئىككىنچىسـى، ئۇبـادە رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ ئـۆزى خاھـلاپ ھەقسـىز ئۆگىتـىپ قويغـان بولغاچقـا، بـەدەل سـۈپىتىدە بېرىلگـەن نەرسـىنى ئېلىشـقا ھەقلىـق ئەمـەس ئىـدى. شـۇنىڭ ئۈچـۈن، ھـەق ئېلىشـى جائىـز بولمىغـان. ئۆگىتىشـتىن بـۇرۇن ھەق بېرىشـكە پۈتۈشـۈش بولسـا، بۇنىڭغـا ئوخشـىمايدۇ. ئاللاھ ئـەڭ ياخشـى بىلگۈچىـدۇر[1].

⇒ يـوق، غېرىـب - غۇرەبـا، يوقسـۇل مۇھاجىـر ساھابىلەر ئۈچـۈن مەسـجىدى نەبەۋىينىـڭ ئارقـا تەرىپىدىكـى لەمپە (سـۇففە) لىك قىلىپ سىلىنغان، بارا - بـارا بىـر مەدرەسـە ھالىغـا كەلگەن ئورۇنـدا ئىلـىم ئۆگىنىـش ۋە ئىبادەت قىلىـش ئۈچـۈن پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم بىلـەن بىللـە تۇرغـان بىر تـوپ ساھابىلەرنى كۆرسـىتىدۇ. ــ ت.

(1) ئىمام سـۇيۇتىي رەھىمەھۇللاھ («ئەلئىتقان»، 323/1) ئىمام ئەبۇ لەيسىنىڭ «بوسـتان» ناملىـق كىتابىدىن مۇنـداق نەقىل قىلىدۇكـى: «تەلىم - تەربىيە ئـۇچ تۈرلۈكتـۇر: بىرىنچىسـى، ھـەق ئالمـاي ساۋاب ئۈچـۈن ئۆگىتىـش. ئىككىنچىسـى، ھـەق بېرىشـكە دېيىشـىپ ئۆگىتـىش. ئۈچىنچىسـى، ھەق بېرىشـنى شـەرت قىلماي، سـۆزغات بەرسـە قوبۇل قىلىش. بىرىنچى كىشـى ساۋابقا ئېرىشـىدۇ. بـۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ يولىدۇر. ئىككىنچىسـىنىڭ دۇرۇس ياكى ئەمەسـلىكىدە ئوخشـىمىغان قاراشـلار بـار، «دۇرۇس» دېگـەن قاراش ⇐

«قۇرئان»نى قەرەللىك تاماملاپ تۇرۇش

قاريىلار «قۇرئان» تىلاۋىتىنىڭ قولدىن بەرمەسلىكى ۋە «قۇرئان»نىڭ كۆپ ئوقۇشى لازىم.

سەلەف سالىھلەرنىڭ ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولغاي «قۇرئان» تامام قىلىش ئادىتى بىر - بىردىن پەرقلىنەتتى. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ رىۋايىتىدە قىلىشچە، سەلەفلەرنىڭ بەزىلىرى «قۇرئان»نى ھەر ئىككى ئايدا بىر قېتىم، بەزىلىرى ھەر ئايدا بىر قېتىم[1] تاماملىغان، بەزىلىرى ھەر ئون كۈندە بىر قېتىم[2]، بەزىلىرى ھەر سەككىز كۈندە بىر قېتىم[3]، يەنە نۇرغۇنلىرى ھەر يەتتە كۈندە بىر

⇒ كۆچلۈكرەك. ئۇچىنچىسىنىڭ دۇرۇسلۇقىغا ئىجماۋ قىلىنغان. چۈنكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم كىشىلەرگە تەلىم بېرەتتى ۋە سۈرىلەرنى قوبۇل قىلاتتى.

(1) ئۇلار ئىمام مۇسلىم (1159) قاتارلىقلار ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن رىۋايەت قىلغان ھەدىسكە تايانغان. ئۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ماڭا: ‹قۇرئاننى ئايدا بىر تامام قىلغىن!› دېدى، مەن: ‹ئى رەسۇلۇللاھ! مەن بۇنىڭدىنمۇ كۆپ تامام قىلالايمەن› دېدىم. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: ‹ئۇنداقتا، ئون كۈندە بىر ئۆتكۈزگىن› دېدى، مەن: ‹ئى ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى! مەن بۇنىڭدىنمۇ كۆپ تامام قىلالايمەن› دېدىم. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: ‹ئۇنداقتا، يەتتە كۈندە بىر تامام قىلغىن، بۇنىڭدىن ئاشۇرۇۋەتمىگىن. چۈنكى، سېنىڭ ئۈستۈڭدە ئايالىڭنىڭمۇ ھەققى بار، مېھمانلىرىڭنىڭمۇ ھەققى بار، بەدىنىڭنىڭمۇ ھەققى بار› دېدى».

(2) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 145/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ھەسەن بەسرىنىڭ ھەر ئون كېچىدە قۇرئاننى بىر تاماملايدىغانلىقىنى زەئىپراق سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلغان» دېگەن. ھەر ئون كۈندە بىر قېتىم تاماملاش ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ يۇقىرىقى ھەدىسىدىمۇ كەلگەن.

(3) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 145/3): «ئەبۇبەكرى ⇐

قېتىم[1]، بەزىلىرى ھەر ئالتە كۈندە بىر قېتىم[2]، بەزىلىرى ھەر بەش كۈندە بىر قېتىم [3]، بەزىلىرى ھەر تۆت كۈندە بىر قېتىم[4]، يەنە نۇرغۇنلىرى ھەر ئۇچ كۈندە بىر قېتىم[5]،

⇒ ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۇبەي ئىبنى كەئىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: ‹قۇرئاننى سەككىز كۈندە بىر ئۆتكۈزۈڭلار!› دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان» دېگەن. بەيھەقىي («سۈنەنۇل كۇبرا»، 396/3) ۋە ئىبنى ئەساكىر («تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 75/11): ئۇبەي ئىبنى كەئىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قۇرئاننى سەككىز كۈندە بىر تاماملايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان.

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 145/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئوسمان ئىبنى ئەففان، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، تەمىم دارىي، ئابدۇررەھمان ئىبنى يەزىد، ئەلقەمە ئىبنى قەيس، مەسرۇق ئىبنى ئەجدەئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلارنىڭ ‹قۇرئان›نى يەتتە كۈندە بىر تامام قىلىدىغانلىقىنى سەھىھ سەنەدلەر بىلەن رىۋايەت قىلغان» دېگەن. ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ يۇقىرىقى ھەدىسىدىمۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ يەتتە كۈندە بىر تاماملاشقا بۇيرۇغانلىقى كەلگەن.

(2) ئەبۇ ئۇبەيد («قۇرئان پەزىلەتلىرى»، 178 ـ بەت) ئىبراھىم نەخەئىينىڭ: «ئەسۇەد ئىبنى يەزىد قۇرئاننى ھەر ئالتە كۈندە بىر تاماملايتتى» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان.

(3) ئەبۇ ئۇبەيد («قۇرئان پەزىلەتلىرى»، 178 ـ بەت) ئىبراھىم نەخەئىينىڭ: «ئەلقەمە قۇرئاننى ھەر بەش كۈندە بىر تامام قىلاتتى» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان. ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 150/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئەلقەمەنىڭ ‹قۇرئان›نى بەش كۈندىن ئاز ۋاقىتتا تامام قىلىشنى يامان كۆردىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان» دېگەن.

(4) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 150/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئەبۇددەردائ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ‹قۇرئان›نى ھەر تۆت كۈندە بىر تامام قىلىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان» دېگەن.

(5) ئۇلار سەئىد ئىبنۇلمۇنزىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنغان ھەدىسكە تايانغان. ئۇ دەيدۇكى: «مەن: ‹ئى رەسۇلۇللاھ! قۇرئاننى ئۇچ كۈندە بىر ئۆتكۈزسەم بولامدۇ؟› دېدىم. ئۇ زات: ‹قادىر بولالىسىڭ (قىل)› دېدى». ⇐

يەنە بەزىلىرى ھەر ئىككى كۈندە بىر قېتىم[1]، يەنە نۆرغۇنلىرى ھەر كۈنى بىر قېتىم تامام قىلاتتى[2]. ھەتتا بىر كېچە - كۈندۈزدە ئىككى قېتىم تامام قىلىدىغانلىرىمۇ[3]، ئۇچ قېتىم تامام قىلىدىغانلىرىمۇ، كېچىسى تۆت، كۈندۈزى تۆت، جەمئىي سەككىز قېتىم تامام قىلىدىغانلىرىمۇ بولغان.

بىر كېچە - كۈندۈزدە بىر قېتىم تامام قىلىدىغانلار: ئوسمان ئىبنى ئەففان، تەمىم دارىي، سەئىد ئىبنى جۇبەير، مۇجاھىد ۋە ئىمام شافىئىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردۇر.

⇒ سەئد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ۋاپات بولغانغا قەدەر شۇنداق قىلغان ئىدى. قاراڭ: ئەبۇ ئۇبەيد: «قۇرئان پەزىلەتلىرى»، 179 - بەت؛ ھافىز ئىبنى ھەجەر: «نەتائىجۇل ئەفكار»، 152/3.

(1) دارىمي («ئەسسۇنەن»، 3528) سەئىد ئىبنى جۇبەيرنىڭ، ئابدۇرراززاق («ئەلمۇسەننەف»، 2148) ئەسۋەدنىڭ «قۇرئان»نى ئىككى كۈندە بىر تامام قىلىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان. ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 152/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد سەئد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئابدۇررراھمان ئىبنى ئەۋفتىن ئابدۇررراھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قۇرئانىنى ھەر ئىككى كېچىدە بىر تامام قىلىدىغانلىقىنى، ۋاسىل ئىبنى سۇلايماننىڭ: ‹مەن ئەتائ ئىبنى سائىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا مەككەگە بارغۇچە ھەمراھ بولدۇم. ئۇ قۇرئانىنى ھەر ئىككى كېچىدە بىر قېتىم تامام قىلاتتى› دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان» دېگەن.

(2) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 153/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئابدۇللاھ ئىبنى زۇبەير رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ ‹قۇرئان›نى ھەر كېچىدە بىر قېتىم تامام قىلىدىغانلىقىنى سەئىد ئىبنى ئۆمەر ئىبنى سەئىدتىن، ئۆمەر ئىبنى ھۇسەيىننىڭ ‹قۇرئان›نى ھەر كېچىسى بىر قېتىم تامام قىلىدىغانلىقىنى ئىمام مالىكتىن رىۋايەت قىلغان» دېگەن.

(3) ئىبنى ئەساكىر («تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 203/42) يەئقۇب ئىبنى يۈسۈف ئىبنى زىيادنىڭ، ئىمام زەھەبي («سىيەرۇ ئەئلامىن نۇبەلائ»، 121/9) ئابدۇررراھمان ئىبنى قاسىمنىڭ بىر كۈندە ئىككى قېتىم «قۇرئان» تامام قىلىدىغانلىقىنى بايان قىلغان.

مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەۋرىدىكى مىسىر قازىسى ۋە قىسسەچى سۇلەيم ئىبنى ئىتىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ «قۇرئان»نى بىر كېچە - كۈندۈزدە ئۈچ قېتىم تامام قىلىدىغان جۈملىسىدىن بولۇپ، ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۇنىڭ بىر كېچە - كۈندۈزدە ئۈچ قېتىم تامام قىلىدىغانلىقىنى[1]، ئەبۇ ئۆمەر ئەلكىندىي «مىسىر قازىلىرى (قضاة مصر)» ناملىق كىتابىدا ئۇنىڭ تۆت قېتىم تامام قىلىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان.

سالىھ ئىمام، شەيخ ئەبۇ ئابدۇررااھمان سۇلەمىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەن شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: ‹ئىبنى كاتىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قۇرئاننى كۈندۈزى تۆت قېتىم، كېچىسى تۆت قېتىم تامام قىلاتتى› دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم» دېگەن[2]. بۇ بولسا بىر كېچە - كۈندۈزدە «قۇرئان» تامام قىلىش ھەققىدە بىزگە يېتىپ كەلگەن ئەڭ يۇقىرى چەكتۇر.

كاتتا زات ئەھمەد دەۋرەقىي ئۆز سەنەدى بىلەن ئىبادەتكار تابىئىنلاردىن بىرى بولغان مەنسۇر ئىبنى زازان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئۇنىڭ «قۇرئان»نى پىشىن بىلەن دىگەر ئارىسىدا بىر قېتىم، شام بىلەن خۇپتەن ئارىسىدا يەنە بىر قېتىم، رامازان ئېيىدا بولسا شام بىلەن خۇپتەن ئارىسىدا ئىككى قېتىمدىن ئارتۇقراق تامام قىلىدىغانلىقىنى[3]، ئۇلارنىڭ رامازان

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 182 - بەت. زەھەبىي: «سىيەرۇ ئەئلامىن نۇبەلائ»، 4/132.

(2) ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 157/3) ئىمام ئەبۇ ئابدۇررااھمان سۇلەمىينىڭ «سوفىيلارنىڭ تەرجىمھاللىرى» ناملىق كىتابىدا بايان قىلىنغانلىقىنى ئېيتقان.

(3) سەلەفلەرنىڭ «قۇرئان»نى ئىنتايىن ئاز ۋاقىتتا بىر تامام قىلغانلىقى ھەققىدىكى بۇنىڭغا ئوخشىغان رىۋايەتلەر خېلى كۆپ بولۇپ، بۇ رىۋايەتلەر ⇐

ئېيىدا خۇپتەن نامزىنىي كېچىنىڭ تۆتتىن بىرى ئۆتۈپ كەتكىچە كېچىكتۈرىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[1].

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد مۇجاھىدنىڭ رامازان ئېيىدا شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا «قۇرئان»نى بىر تاماملايدىغانلىقىنى سەھىھ سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلغان[2].

مەنسۇر: «ئەلى ئەزدىي رامازان ئېيىدا ھەر ئاخشام شام بىلەن خۇپتەن ئارىسىدا ‹قۇرئان›نى بىر تامام قىلاتتى» دېگەن[3].

ئىبراھىم ئىبنى سەئىد: «دادام بىر ئولتۇرۇشىدا ‹قۇرئان›نى بىر تامام قىلاتتى» دېگەن[4].

«قۇرئان»نى بىر رەكئەتتە تامام قىلىدىغانلار ئىنتايىن كۆپ بولغاچقا، ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. مەسىلەن: ئىلگىرىكىلەردىن ئوسمان ئىبنى ئەففان[5]، تەمىم ئەدارىي

⇒ سەھىھ بولغان تەقدىردە، بۇنى ۋاقتىغا بەرىكەت بېرىلگەنلىكتىن دەپ چۈشىنىش مۇمكىن. بولمىسا، «قۇرئان»نى نورمال ئوقۇپ بىر تامام قىلىشقا 15 سائەت، تېز ئوقۇپ تاماملاشقا 10 سائەت كېتىدۇ. رامازاندا «قۇرئان»نى كۆپ ئوقۇش يۈزىسىدىن بەزى سەلەفلەر كۈندە بىرقانچە قېتىم تېز ئوقۇپ تاماملىغان بولسا كېرەك. ــ ت.

(1) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 57/3؛ ئىبنى ھەجەر: «نەتائىجۇل ئەفكار»، 158/3.

(2) ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 159/3) ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان.

(3) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 232/2.

(4) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 170/3؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 214/20.

(5) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 181 ـ بەت؛ «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 57/1؛ «ئىمان شاخلىرى»، (1993)؛ تەبەرانىي: «ئەلمۇئجەمۇل كەبىر»، 87/1؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 235/39.

رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار[1] . سەئىد ئىبنى جۇبەيرمۇ كەئىبنىڭ ئىچىدە «قۇرئان»نى بىر رەكئەتتە تامام قىلغان ئىدى[2].

ھەپتىدە بىر تامام قىلىدىغانلارمۇ كۆپ ئىدى. ساھابىلەردىن ئوسمان ئىبنى ئەففان، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، زەيد ئىبنى سابىت، ئۇبەي ئىبنى كەئب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلارنىڭ، تابىئىنلاردىن ئابدۇررەھمان ئىبنى يەزىد، ئەلقەمە، ئىبراھىم قاتارلىقلارنىڭ شۇنداق قىلىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان[3].

بۇ مەسىلە كىشىلەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ پەرقلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەركىم ئۆز ئەھۋالىغا قاراپ ۋاقىت بەلگىلىسە بولىدۇ. «قۇرئان» ئايەتلىرىنى چوڭقۇر تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق ئىنچىكە مەنا ۋە ئىلىملەرگە يېتەلەيدىغانلار ئوقۇغان «قۇرئانى»دىن مۇكەممەل چۈشىنىش ھاسىل قىلالايدىغان مۇددەتتە تاماملاش بىلەن كۈپايىلەنسە، «ئىلىم تارقىتىش» دېگەندەك دىنىنىڭ مۇھىم ئىشلىرى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىگە مۇناسىۋەتلىك ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلار قىلۋاتقان خىزمەتلىرىگە تەسىر يەتمىگۈدەك ھالەتتە تامام قىلسا بولىدۇ. مەزكۇر كىشىلەر جۇملىسىدىن بولمىغانلار زېرىكىپ

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 182 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 386/2: «سۇنەنى بەيھەقىي»، 3/25؛ «ئىمان شاخلىرى»، (1994).

(2) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 182 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 386/2.

(3) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 146/3): «ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئوسمان ئىبنى ئەففان، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، تەمىمى دارىي، ئابدۇررەھمان ئىبنى يەزىد، ئەلقەمە ئىبنى قەيس، مەسرۇق ئىبنى ئەجدەئ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلارنىڭ ‹قۇرئان›نى يەتتە كۈندە بىر تامام قىلىدىغانلىقىنى سەھىھ سەنەدلەر بىلەن رىۋايەت قىلغان» دېگەن. ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ يۇقىرىقى ھەدىسىدىمۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ يەتتە كۈندە بىر تاماملاشقا بۇيرۇغانلىقى كەلگەن.

قېلىش ۋەياكى بەك تېز ئوقۇش دائىرىسىگە كىرىپ قالمىغان ئاساستا قولدىن كېلىشىچە كۆپ تامام قىلسۇن.

سەلەفلەردىن بىر قىسىم كىشىلەر «قۇرئان»نى بىر كېچە - كۈندۈزدىلا تاماملاشنى يامان كۆرگەن. ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمىر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەت قىلغان سەھىھ ھەدىس بۇنىڭغا دەلىلدۇر. ئۇ دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان›نى ئۈچ كۈندىن ئاز ۋاقىتتا تامام قىلغان كىشى ئۇنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەيدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1390)، تىرمىزىي (2949)، نەسائىي، ئىبنى ھىببان (758) ۋە ئەھمەد (6535) لەر رىۋايەت قىلغان. تىرمىزىي «ھەسەن، سەھىھ» دېگەن. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ھەپتىدە تامام قىلىدىغانلارنىڭ باشلاش ۋە تاماملاش ۋاقتى مەسىلىسىگە كەلسەك، ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ جۈمە كېچىسى باشلاپ پەيشەنبە كېچىسى تامام قىلىدىغانلىقنى رىۋايەت قىلغان[1].

ئىمام ئەبۇ ھامىد غەززالىي «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن» (276/1) دا دەيدۇكى: «كۈندۈزنىڭ ئەۋزىلى ۋە ئاخىرىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، بىر قېتىم كېچىسى، يەنە بىر قېتىم كۈندۈزى تامام

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 165/3): «ئەبۇ بەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ‹قۇرئان›نى جۈمە كېچىسى باشلاپ، جۈمە كېچىسى ‹بەقەرە›دىن ‹مائىدە›گىچە، شەنبە كېچىسى ‹ئەنئام›دىن ‹ھۇد›قىچە، يەكشەنبە كېچىسى ‹يۇسۇف›تىن ‹مەريەم›گىچە، دۈشەنبە كېچىسى ‹تاھا›دىن ‹قەسەس›گىچە، سەيشەنبە كېچىسى ‹ئەنكەبۇت›تىن ‹ساد›قىچە، چارشەنبە كېچىسى ‹زۇمەر›دىن ‹رەھمان›غىچە ئوقۇپ، پەيشەنبە كېچىسى تامام قىلىدىغانلىقنى زەئىفراق سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلغان» دېگەن.

قىلىشى ئەڭ ياخشى. كۈندۈزلۈك خەتمىسىنى دۇشەنبە كۈنى بامداتنىڭ سۈننىتىدە ياكى ئۈنگدىن كېيىن، كېچىلىك خەتمىسىنى جۈمە كۈنى نامازشامنىڭ سۈننىتىدە ياكى ئۈنگدىن كېيىن تامام قىلىشى ئەۋزەلدۇر».

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ رىۋايىتى قىلىشچە، تابىئىنلەردىن ئەمر ئىبنى مۇررە رەھمەھۇللاھ: «ئۇلار (يەنى ساھابىلەر) ‹قۇرئان›نىڭ كېچىنىڭ ئەۋۋىلىدە ياكى كۈندۈزنىڭ ئەۋۋىلىدە تامام بولۇشىنى ياخشى كۆرەتتى» دېگەن[1].

كاتتا تابىئىن تەلھە ئىبنى مۇسەررىف رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «مالائىكىلەر كۈندۈزى قايسىلا ۋاقىتتا ‹قۇرئان› تامام قىلغان كىشىگە تاكى كەچ كىرگىچە، كېچىسى قايسىلا ۋاقىتتا ‹قۇرئان›نى تامام قىلغان كىشىگە تاكى تاڭ ئاتقۇچە رەھمەت تىلەيدۇ». مۇجاھىد تىنمۇ بۇنىڭغا ئوخشاش رىۋايەت قىلىنغان[2].

داريمىي «مۇسنەد»دە (3526) سەئىد ئىبنى ئەبى ۋەققاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: «‹قۇرئان› تامامى كۈندۈزنىڭ ئەۋۋىلىگە ئۇدۇل كەلسە، مالائىكىلەر تامام قىلغۇچىغا تاڭ ئاتقۇچە رەھمەت تىلەيدۇ. كېچىنىڭ ئاخىرىغا ئۇدۇل كەلسە، كۈن پاتقۇچە مەغپىرەت تىلەيدۇ» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. داريمىي: «سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئىسنادى ھەسەن» دېگەن.

تابىئىن ھەبىب ئىبنى ئەبى سابىت رەھمەھۇللاھنىڭ «قۇرئان»نى رۇكۇنىڭ ئالدىدا تامام قىلىدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «ئىمام ئەھمەد

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 165/3) ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان.
(2) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 168/3) ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان.

رەھمەھۇللاھ شۇنداق دېگەن ئىدى» دەيدۇ.

بۇ بابتا چالا قالغان بەزى مەزمۇنلار ئاللاھ خاھلىسا، كېيىنكى بابتا بايان قىلىنىدۇ.

كېچىدە «قۇرئان» ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش

قارىيلار كېچىلەردە ۋە كېچە نامازلىرىدا «قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشقا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىشى لازىم.

ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَأُوْلَٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ / ئەھلى كىتابتىن (يەنى يەھۇدىي ۋە ناسارالاردىن) كېچىلىرى ئاللاھنىڭ ئايەتلىرىنى تىلاۋەت قىلىپ تۇرىدىغان ۋە سەجدە قىلىپ تۇرىدىغان بىر جامائە كىشىلەر بار. ئۇلار ئاللاھقا ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشىنىدۇ، ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلاردىن توسىدۇ، خەيرلىك ئىشلارنى قىلىشقا ئالدىرايدۇ. ئەنە شۇلار ياخشىلاردىندۇر﴾(3/«ئال ئىمران»: 113، 114).

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 1122؛ «مۇسلىم»، 2487) دە ئابدۇللاھ ئىبنى ئۈمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن كەلگەن بىر ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ناۋادا ئابدۇللاھ كېچىلىرى نامازئوقۇغان بولسا، نېمىدېگەن ياخشى ئادەم بولاتتى - ھە!» دېگەن.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 1152؛ «مۇسلىم»، 1159) دە (ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن) كەلگەن بىر ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئى ئابدۇللاھ! سەن پالانى كىشىدەك بولۇپ قالما، ئۇ كېچىلىرى قىيامدا تۇراتتى، كېيىن تۇرمايدىغان بولۇپ قالدى» دېگەن.

تەبەرانىي (4290) ۋە باشقىلار سەھل ئىبنى سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «كېچىدە قىيامدا تۇرۇش مۇئمىننىڭ شان - شەرىپىدۇر» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ.

بۇ مەزمۇندىكى ھەدىس ۋە سەلەفلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرى ناھايىتى كۆپ.

ئەبۇل ئەھۋەس جۇشەمي رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «كېچىسى (جەڭ مەيدانىدىن ـــ ت) چېدىرىغا كېلىپ، چېدىردىكىلەرنىڭ ھەسەل ھەرىسى غوڭۇلدىغاندەك غوڭۇلداپ ‹قۇرئان› ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان كىشى: ‹باشقىلار قورقۇنچتا يۇرۇۋاتسا، بۇلار ئەجەب خاتىرجەمغۇ!› دەپ قالاتتى»[1].

ئىبراھىم ئەننەخەئىي رەھمەھۇللاھ ئېيتىدۇ: «كېچىلىرى قوي ساغقۇچىلىك (قىسقا) ۋاقىت بولسىمۇ ‹قۇرئان› ئوقۇڭلار» دېيىلگەن.

يەزىد ئەررەقاشىي (ئاللاھنىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغا بولغاي): «ئەگەر مەن ئۇخلاپ ئويغىنىپ يەنە قايتا ئۇخلىماقچى بولسام، كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىگەي!» دېگەن[2].

پېقىرنىڭ قارىشىچە، كېچە نامىزى ۋە كېچىلىك تىلاۋەتنىڭ ئەۋزەل سانىلىشى ئىسرائ ۋە مىئراج ۋەقەلىرىگە ئوخشاش بەزى خەيرلىك ئىشلارنىڭ دەل كېچىلىرى ۋۇجۇدقا چىققانلىقى؛ «رەببىڭلار ھەر كېچىسى كېچىنىڭ بىر قىسمى ئۆتكەندىن كېيىن دۇنيا ئاسمىنىغا چۈشۈپ: ‹**دۇئا قىلغۇچى بارمۇ؟ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلاي!**› دەيدۇ»[3] دېگەن ھەدىس؛ كېچىدە تىلاۋەت ۋە نامازلاردا قەلبنىڭ ئاللاھقا بەكرەك

(1) ئىبنى مۇبارەك: «ئەززۇھد»، (98)؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 219/8.
(2) «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 83/65؛ «تەھزىبۇل كەمال»، 69/32.
(3) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (1145)؛ «مۇسلىم»، (758).

مەركەزلىشىدىغانلىقى، دۇنيا ئىشلىرىنى ئويلاشتىن، قەلبىنى مەشغۇل قىلىدىغان، خۇشۇئ (ئاللاھتىن ئەيمىنىش) تىن توسىدىغان، ريا ۋە ئەمەل - ئىبادەتنى بىكار قىلىۋېتىدىغان ئىشلاردىن تېخىمۇ يىراق بولغانلىقى ئۈچۈندۇر.

سەھىھ ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ھەر كېچىسى دۇئا ئىجابەت بولىدىغان بىر ۋاقىت بار» دېگەن[1].

«بەھجەتۇل ئەسرار»نڭ مۇئەللىفى سالمان ئەنماتىينىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: «مەن چۈشۈمدە ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنى كۆردۈم، ئۇ مۇنداق دەۋاتاتتى:

بەزلەر تۈرمسا كېچىسى مەگەر، تۆتمسا روزىنى ئارىلاپ كۈنلەر،
كەتمەمدۇ تەۋرەپ دەسسىگەن يەر، بولغاچقا سەنلەر ئاسىي بەندىلەر.

شۇنى بىلىڭكى، كېچىلىك نامازى ۋە تىلاۋەتنىڭ پەزىلىتى «قۇرئان»نى ئاز ئوقۇش بىلەنمۇ، كۆپ ئوقۇش بىلەنمۇ ھاسىل بولۇۋېرىدۇ. قانچە كۆپ ئوقۇسا، پەزىلىتىمۇ شۇنچە يۇقىرى بولىدۇ. لېكىن، پۈتۈن كېچە داۋاملىق نامازى ئوقۇش مەكرۇھ ۋە تەن ساغلاملىقىغا زىيانلىقتۇر[2].

---

(1) «مۇسلىم»، (757)؛ «سەھىھۇ ئىبنى ھىببان»، (2561).

(2) ئىمام نەۋەۋي («ئەلمەجمۇئ»، 49/9): «تەھەججۇد نامىزى ئوقۇماقچى بولغان كىشى ئۆز ئەھۋالىنى دەڭسەپ كۆرۈپ، ئۆمۈر بويى داۋاملاشتۇرالىغۇدەك مىقداردا ئوقۇشقا ئادەتلىنىشى مۇستەھەبتۇر. ئاندىن كېيىن ئۆزىچە نامازنى ئازايتىش ياكى ئوقۇماسلىق مەكرۇھتۇر. بۇ ھەقتە دەلىلىمىز ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن: «بۇخارىي» (43) ۋە «مۇسلىم» (785) دە رىۋايەت قىلىنغان ۋە بىز ئىلگىرى رىۋايەت قىلغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مۇنۇ ھەدىسلىرى شۇ جۈملىدىندۇر: «ئى ئابدۇللاھ! سەن پالانى كىشىدەك بولۇپ قالما، ئۇ كېچىلىرى قىيامدا تۇراتتى، كېيىن تۇرمايدىغان بولۇپ قالدى» ⇐

«قۇرئان»نى ئاز ئوقۇش بىلەنمۇ كېچىلىك قىيامدا تۇرۇشنىڭ پەزىلىتىگە ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنىڭ دەللىلى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەت قىلغان مۇنۇ ھەدىستۇر: ئۇ دەيدۇكى: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كېچىدە قوپۇپ ئون ئايەت بىلەن بولسىمۇ تەھەججۇد نامىزى ئوقۇغان كىشى غاپىللار قاتارىغا يېزىلمايدۇ. يۈز ئايەت بىلەن تەھەججۇد نامىزى ئوقۇغان كىشى ئىتائەتمەن بەندىلەر قاتارىغا، مىڭ ئايەت بىلەن تەھەججۇد نامىزى ئوقۇغان كىشى بولسا ھەددى - ھىسابسىز ئەجرگە ئېرىشكۈچىلەر قاتارىغا يېزىلىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1398)، ئىبنى خۇزەيمە (1144)، ئىبنى ھىببان (2572) لار رىۋايەت قىلغان.

سەئلەبىي ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ: «كېچىسى ئىككى رەكئەت نامىز ئوقۇغان كىشى كېچىنى قىيام بىلەن سەجدەدە ئۆتكۈزگەن بولىدۇ» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ [1].

«قۇرئان»نى تەكرار قىلىپ تۇرۇش ۋە ئۇنتۇپ قېلىشتىن ھەزەر ئەيلەش

سەھىھ ھەدىستە ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «بۇ ‹قۇرئان›نى تەكرار قىلىپ تۇرۇڭلار! مۇھەممەدنىڭ جېنى ئىلكىدە بولغان زات بىلەن قەسەمكى، ئۇ (قۇرئان) باغلاپ قويغان تۆگىدىنمۇ بەك قاچقاقتۇر (يەنى ئېسىدىن تېز كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ)» دېگەن [2].

⇒ ۋە: «سەلەر ئۆزۈڭلار كۆتۈرەلىگۈدەك ئەمەل قىلىڭلار، ئاللاھ بىلەن قەسەمكى، سەلەر زېرىكىپ قالمىساڭلارلا، ئاللاھ زېرىكىپ قالمايدۇ».

(1) ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئەسسەئلەبىي: «ئەلكەشفۇ ۋەلبەيان»، 225/8.

(2) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (5033)؛ «مۇسلىم»، (791).

يەنە ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان› ياد-لىغان كىشى پۈتى چۈشەپ قويۇلغان تۆگىنىڭ ئىگىسىگە ئوخشايدۇ. ئەگەر ئۇ تۆگىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرسا، تۇتۇپ تۇرالايدۇ، تاشلۇۋەتسە قېچىپ كېتىدۇ» دېگەن[1].

يەنە ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھ ئەنھۇدىن زەئىف سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلىنىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئۈممىتىمنىڭ ياخشى ئەمەللىرىنىڭ ھەممىسى ئالدىمغا قويۇلدى، ھەتتا بىرەيلەن مەسجىدتىن ئېلىپ چىقىپ تاشلىۋەتكەن بىر تال ئەخلەتنىمۇ كۆردۈم، ئۇلارنىڭ گۇناھلىرىمۇ ئالدىمغا قويۇلۇۋىدى، بىر سۈرە ياكى بىر ئايەتنى يادلاشقا مۇۋەففەق قىلىنسا، ئۇنى ئۇنتۇپ قالغان كىشىنىڭ گۇناھىدىنمۇ چوڭ گۇناھنى كۆرمىدىم» دېگەن[2].

يەنە سەئىد ئىبنى ئۇبادە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كىمكى ‹قۇرئان›نى يادلاپ كېيىن ئۇنتۇپ قالسا، قىيامەت كۈنى ئاللاھنىڭ ھۇزۇرىغا قول بارماقلىرى كېسىۋېتىلگەن ھالەتتە بارىدۇ» دېگەن[3].

---

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (5031)؛ «مۇسلىم»، (789).

(2) «ئەبۇ داۋۇد»، (461)؛ «تىرمىزىي»، (2916). تىرمىزىي دەيدۇكى: «بۇ غەرىب ھەدىستۇر. بۇ ھەدىسنىڭ بۇنىڭدىن باشقا يول بىلەن رىۋايەت قىلىنغانلىقىنى بىلمەيمىز. بۇ ھەدىس توغرىسىدا ئىمام بۇخارىي بىلەن مۇھاكىمە يۈرگۈزسەم، ئۇ بۇ ھەدىسنى تونۇمىدى ۋە ھەيران قالدى».

(3) «ئەبۇ داۋۇد»، (1474)؛ «دارىمىي»، (3383). ئىبنى ھەجەر رەھىمەھۇللاھ («فەتھۇلبارىي»، 86/9)دەيدۇكى: «ئىمام قۇرتۇبىي مۇنداق دېگەن: ‹قۇرئاننى تولۇق ياكى بىر قىسمىنى يادلىغان كىشىنىڭ مەرتىۋىسى يادلىمىغان كىشىلەرگە قارىغاندا يۇقىرى بولىدۇ. شۇڭا، بۇنىڭغا سەل قاراپ قولدىن بېرىپ قويغان كىشى جازالىنىشقا تېگىشلىكتۇر. چۈنكى، قۇرئاننى تەكرارلاپ تۇرماسلىق ئىلگىرىكى ئىلمىسىزلىككە قايتىشقا ئېلىپ ⇐

كۆندىلىك تىلاۋەت ۋەزىپىسىنى ئۇخلاپ قېلىپ ئوقۇيالمىغان كىشىنىڭ ئەھۋالى

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «كىمكى ‹قۇرئان›دىن كېچىدە ئوقۇيدىغان ۋەزىپىسىنى ياكى ئۇنىڭ بىر قىسمىنى ئۇخلاپ قېلىپ ئوقۇيالمىغان بولسا، ئۇنى بامدات نامىزى بىلەن پېشىن نامىزى ئارىلىقىدا ئوقۇۋالسا، خۇددى كېچىدە ئوقۇغانىدەكلا ساۋاب يېزىلىدۇ» دېگەن[1].

سۆلايمان ئىبنى يەسار رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى، ئەبۇ ئۇسەيد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: «مەن بىر كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلاپ قېلىپ كېچىلىك ‹قۇرئان› ۋەزىپەمنى ئوقۇيالمىدىم، تاڭ ئاتقاندا ئويغىنىپ ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ / بىز ئەلبەتتە ئاللاھنىڭ بەندىلىرىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز﴾(2/«بەقەرە»: 156)[2] دېدىم. مېنىڭ شۇ كېچىسى ئوقۇيدىغان ۋەزىپەم ‹بەقەرە› سۈرىسى ئىدى. شۇ كېچىسى بىر كالا مېنى ئۈسۈپ چۈش كۆرگەنىدىم»[3].

⇒ باردۇ. ئىلمىدىن كېيىن ئىلمىسىزلىككە قايتىش قاتتىق ئەيىبتۇر›. بەزى ئۆلىمالار ‹ھەدىستە ئەيىبلەنگەن ئۇنتۇپ قېلىشتىن ئەمەل قىلماسلىق كۆزدە تۇتۇلىدۇ› دەپ قارايدۇ». ئىبنى ئابدۇلبەر («ئەلئىستىزكار»، 58/8): «‹قۇرئان›نى ئۇنتۇپ قېلىش دېگەنلىك ئۇنىڭغا ئەمەل قىلماسلىقنى كۆرسىتىدۇ. ‹قۇرئان›نى ئېسىدە مەھكەم ساقلىغۇسى بار تۇرۇپ، ئېسىدىن چىقىپ كەتكەن بولسا، ‹قۇرئان›نىڭ ھالال - ھارامىلىرىغا ئەمەل قىلغان بولسىلا، ‹قۇرئان›نى ئۇنتۇپ قالغان كىشىلەر قاتاردىن بولمايدۇ» دەيدۇ.

(1) «مۇسلىم»، (748).

(2) بۇ بىرەر چوڭ مۇسىبەت كەلگەندە ئوقۇيدىغان ئايەت.

(3) «تەھەججۇد ۋە كېچە نامىزى»، (270)؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 144/65. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد رىۋايەتى.

ئىبنى ئەبىددۇنيا رەھمەھۇللاھنڭ بىر قاريدىن رىۋايەت قىلىشىچە، ئۇ بىر كېچىسى ئۇخلاپ قېلىپ، «قۇرئان»دىن ئوقۇيدىغان ۋەزىپىسىنى ئوقۇيالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن چۈشىدە بىرسى ئۇنىڭغا مۇنداق دەۋاتقۇدەك:

ئەقلى كوتا، پۈت - قولى ساغلام،
تاڭ ئاتقۇنچە ئۇخلامسەن، يىگىت؟!
ھۇجۇم قىلسا ئۆلۈم كېچىدە،
«خاتىرجەممەن» دەمسەن ھەي ئىست؟![1]

(1) ئىبنى ئەبىددۇنيا: «چۈشلەر»، (229).

ئالتىنچى باب

قىرائەتنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى

بۇ باب مەزكۇر كىتابنىڭ ئەڭ مۇھىم قىسمى ۋە ئۇنى يېزىشتىكى مۇھىم مەقسەتلەرنىڭ بىرىدۇر.

تىلاۋەتنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى تولىمۇ كۆپ، لېكىن مەن بۇ كىتابنىڭ ھەجمىنىڭ چوڭ بولۇپ كەتمەسلىكى ۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ زېرىكىپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئەدەب - قائىدىلەرنىڭ مەلۇم بىر قىسمىغلا ئىشارەت قىلىپ ئۆتىمەن.

بۇ ئەدەبلەرنىڭ ئەڭ مۇھىمى بىز ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكەنىمىزدەك ئىخلاسقا ۋە «قۇرئان» ئەدەبلىرىگە رىئايە قىلىشتۇر.

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى ئۆزىنىڭ ئاللاھ بىلەن سىردىشىۋاتقانلىقىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويماسلىقى، ئاللاھنى كۆرۈپ تۇرۇۋاتقاندەك قۇرئان ئوقۇشى لازىم. چۈنكى، ئۇ ئاللاھنى كۆرمىگەن بىلەن ئاللاھ ئۇنى كۆرۈپ تۇرىدۇ.

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلىش ئۈچۈن مىسۋاك ئىشلىتىش مۇستەھەبتۇر

«قۇرئان» ئوقۇماقچى بولغان كىشى ئېغىزىنى مىسۋاك ياكى باشقا نەرسىلەر بىلەن پاكىزلىشى لازىم.

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئەڭ ياخشى مسۇاك ئەراك[1] ياغىچىدىن قىلىنغىنىدۇر. شۇنداقلا يىرىك رەختە، ئۇشنان شېخى، بۇيا يىلتىزى دېگەندەك چىش تازىلايدىغان نەرسىلەر بىلەن مسۇاكلاشمۇ جائىزدۇر.

چىشنى (يىرىك) بارماقلار بىلەن يۇيسا سۇننەتنى ئادا قىلغان بولامدۇ؟

بۇ مەسىلىدە شافئىي مەزھەبى ئۆلىمالىرى ئارىسىدا ئۈچ خىل قاراش بار:

1. سۇننەتنى ئادا قىلغان بولمايدۇ. بۇ ئەڭ مەشھۇر قاراشتۇر؛

2. ئادا قىلغان بولىدۇ؛

3. باشقا نەرسە تاپالمىسا، ئادا قىلغان بولىدۇ. تاپالسا، ئادا قىلغان بولمايدۇ[2].

مسۇاكلىغاندا ئېغىزنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن باشلاپ توغرىسىغا مسۇاكلايدۇ ۋە سۇننەتنى ئادا قىلۋاتقانلىقىنى نىيەت قىلىدۇ.

بەزى شافئىي مەزھەبى ئۆلىمالىرى: «مسۇاكلىغاندا: ﴿**اللهُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ** / ئى ئاللاھ! ماڭا ئۇنىڭدا بەرىكەت ئاتا قىلغىن، ئى رەھىم قىلغۇچىلارنىڭ ئەڭ رەھىملىكى!﴾ دەيدۇ» دېگەن[3].

---

(1) ئەرەبىستان ۋە بەزى ئىسسىق بەلۋاغلاردا بولىدىغان بىر خىل دەرەخ. ئانار دەرىخىگە ئوخشايدۇ. يىلتىزىدىن مسۇاك تەييارلىنىدۇ. ــ ت.

(2) ئىمام نەۋەۋىي («ئەلمىنھاج»، 74): «يىرىك بارماقلار بىلەن مسۇاك قىلسىمۇ مەقسەت ھاسىل بولىدىغانلىقى ئۈچۈن سۇننەتنى ئادا قىلغان بولىدۇ» دېگەن قاراشنى تاللىغان.

(3) ئىمام نەۋەۋىي («ئەلمەجمۇئ»، 350/1): «بەزى شافئىي ئۆلىمالىرى: ﴿بۇ دۇئالارنىڭ ھەدىستىن ئاساسى بولمىسىمۇ، مەنىسى ياخشى دۇئا بولغانلىقى ئۈچۈن، قىلسا ھېچقىسى يوق﴾ دەيدۇ» دېگەن.

شافئىي ئۆلىمالاردىن ماۋەردىي: «(كەسكۈچى) چىشلارنىڭ ئىچى، تېشى ۋە ئۈچ تەرەپلىرىنى، ئېزىق چىشلارنىڭ ئۈستىنى تاماققىچە يېنىك مىسۋاكلاش مۇستەھەبتۇر» دېگەن[1].

ئۇلار يەنە: «مىسۋاكلىغاندا بەك قۇرۇقمۇ ئەمەس، بەك ھۆلمۇ ئەمەس، نورمال ياغاچ بىلەن مىسۋاكلاش؛ ئەگەر بەك قۇرۇق بولۇپ كەتسە، سۇ بىلەن يۇمشىتىش لازىم. باشقىلارنىڭ مىسۋاكىنى سوراپ ئىشلەتسە ھېچقىسى يوق» دەيدۇ.

ئەگەر ئېغىز قان قاتارلىق ناپاك نەرسىلەر بىلەن بۇلغانغان بولسا، ئۇنى يۇيۇۋەتمەي تۇرۇپ قۇرئان ئوقۇش مەكرۇھتۇر. «ھارام» دېيىشكە بولامدۇ؟ شافئىي ئۆلىمالىرىدىن رويانىي ئاتىسىدىن بۇ مەسىلىدە ئىككى خىل ئېھتىماللىق قاراش (يەنى ھارام بولۇش ياكى بولماسلىق) بارلىقىنى رىۋايەت قىلغان[2].

تاھارەتسىز «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

تاھارەت بىلەن «قۇرئان» ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. ئەگەر تاھارەتسىز ئوقۇسا، پۈتۈن مۇسۇلمانلار بىردەك «جائىز» دەپ قارايدۇ. بۇ ھەقتە كەلگەن ھەدىسىلەر ناھايىتى كۆپ ۋە

(1) ئىمام رويانىي: «بەھرۇلمەزھەب»، 97/1.

(2) ئىمام رويانىي ئاتىسىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى بايان قىلغان: «ئېغىز مەينەت بولسا، يۇيۇۋەتمەي تۇرۇپ قۇرئان ئوقۇش ھەققىدە ئىككى خىل قاراش بار: بىرى، قول مەينەت ھالدا قۇرئان تۇتۇش دۇرۇس بولمىغاندەك، ئېغىز مەينەت ھالدا قۇرئان ئوقۇشمۇ ھارامدۇر. يەنە بىرى، تاھارەتسىز قۇرئان ئوقۇش دۇرۇس بولغاندەك، مەكرۇھلۇق بىلەن دۇرۇس» («بەھرۇلمەزھەب»، 138/1). ئىمام نەۋەۋىي رويانىينىڭ سۆزىنى نەقىل قىلىپ بولغاندىن كېيىن: «ھارام ئەمەس، بۇنى ئۆلىمالارنىڭ ‹جۇنۇب، ھەيزدار ۋە نىپاسداردىن باشقىلارنىڭ قۇرئان ئوقۇشى ھارام بولمايدۇ› دېگەن سۆزىدىن چۈشىنىشكە بولىدۇ» دەيدۇ.

ھەممىگە مەلۇم[1].

ئىككى ھەرەمنىڭ ئىمامى جۈۋەينىي رەھىمەھۇللاھ دەيدۇكى: «تاھارەتسىز ‹قۇرئان› ئوقۇغان كىشىنى مەكروھ ئىش قىلدى، دېگىلى بولمايدۇ. بەلكى ئۇ ئەۋزەل ئىشنى تەرك ئەتكەن بولىدۇ. ئەگەر سۇ تاپالمىسا، تەيەممۇم قىلسا بولىدۇ. خۇن كېسىلگە گىرىپتار بولغان ئايالنىڭ پاكلىق مۇددىتىدىكى ھۆكمى تاھارەتسىز كىشىنىڭ ھۆكمىگە ئوخشايدۇ. ئەمما، جۇنۇب[2] ۋە ھەيزدارنىڭ ‹قۇرئان› ئوقۇشى بىرلا ئايەت ياكى ئۇنىڭدىنمۇ ئاز ئوقۇغان تەقدىردىمۇ، ئوخشاشلا ھارامدۇر. ئۇنداقلار ‹قۇرئان›نى ئاۋاز چىقارماي ئىچىدە ئوقۇسا، ‹قۇرئان›غا قارسا دۇرۇستۇر. بارلىق مۇسۇلمانلار جۇنۇب ۋە ھەيزدارنىڭ تەسىبھ - تەھلىل ئېيتىشىنىڭ، ‹ئەلھەمدۇلىللاھ› دېيىشىنىڭ، تەكبىر ئېيتىشىنىڭ، رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ

(1) ئىمام نەسائىي ۋە ئىمام ئەھمەد قاتارلىقلار ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم تاھارەت سۇندۇرۇپ بولۇپ ‹قۇرئان› ئوقۇيتتى ۋە بىز بىلەن بىللە گۆش يەيتتى. جۇنۇبلۇقتىن باشقا نەرسە ئۇ زاتنى ‹قۇرئان› ئوقۇشتىن توسمايتتى» دېگەن ھەدىس ئەنە شۇ ھەدىسلەر جۈملىسىدىندۇر.

(2) جۇنۇب (الْجُنُبُ): ئەرەب تىلىدا: «ساقلانغۇچى، يىراق تۇرغۇچى» دېگەن مەنىلەردە بولۇپ، فىقھ ئىستىلاھىدا: «ئېھتىلام بولغان ياكى باشقا يول بىلەن مەنىي چىقارغان، ياكى جىما قىلغان كىشى»نى كۆرسىتىدۇ. جۇنۇب كىشى نامىز ئوقۇش، مەسجىدكە كىرىش، تاۋاپ قىلىش ۋە «قۇرئان»نى تۇتۇش قاتارلىق ئىبادەتلەردىن يىراق تۇرۇشقا بۇيرۇلغاچقا شۇنداق ئاتالغان. بويىنى سۇغا سىلىش پەرز بولغان ئاشۇنداق ھالەت «جەنابەت (الْجَنَابَةُ)» دېيىلىدۇ. قاراڭ: ئىلمىي گۇرۇپپا: «كۇۋەيت فىقھىي ئېنسىكلوپېدىيەسى»، 16/47–54؛ دوكتور مۇھەممەد رەۋۋاس قەلئەجىي: «فۇقەھائىلار لۇغىتى قامۇسى»، 146 - بەت، دارۇننەفائىس نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1996. ــ ت.

ئەلەيھى ۋەسەللەمگە دۇرۇد ئېيتىشى ۋە باشقا زىكىرلەرنى ئوقۇشنىڭ دۇرۇس ئىكەنلىكىدە بىرلىككە كەلگەن».

شافىئىي ئۆلىمالىرىمىز: «جۇنۇب ياكى ھەيزدار بىرەر كىشى ﴿خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖۖ﴾ / كىتابنى تىرىشىپ ئوقۇغىن﴾[19] («مەريەم»: 12) ياكى مۇسىبەت كەلسە: ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيۡهِ رَٰجِعُونَ﴾ / بىز ئەلبەتتە ئاللاھنىڭ بەندىلىرىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز﴾[2] («بەقەرە»: 156) دېگەن ئايەتلەرنى ياكى شۇنىڭغا ئوخشىغان ئايەتلەرنى ‹قۇرئان› تىلاۋەت قىلىشنى مەقسەت قىلماستىن ئوقۇسا دۇرۇس بولىدۇ» دېگەن.

بىزنىڭ خۇراسانلىق شافىئىي ئۆلىمالىرىمىز: «جۇنۇب ۋە ھەيزدار ‹قۇرئان› تىلاۋەت قىلىشنى مەقسەت قىلماستىن، ئۇلاغقا مىنگەندە ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقۡرِنِينَ / بىزگە بۇنى بويسۇندۇرۇپ بەرگەن زات پاكتۇر، بىز ئۇنىڭغا قادىر ئەمەس ئىدۇق﴾[1] («زۇخرۇف»: 13) دېگەن ئايەتنى ئوقۇسا، دۇئادا ﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِي ٱلدُّنۡيَا حَسَنَةٗ وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِ حَسَنَةٗ وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ / ئى رەببىمىز! بىزگە دۇنيادا ياخشىلىق ئاتا قىلغىن، ئاخىرەتتىمۇ ياخشىلىق ئاتا قىلغىن، بىزنى دوزاخ ئازابىدىن ساقلىغىن﴾[2] («بەقەرە»: 201) دېگەن ئايەتنى ئوقۇسا دۇرۇس بولىدۇ» دېگەن.

ئىمام جۇۋەينىي دەيدۇكى: «ئەگەر جۇنۇب كىشى تىلاۋەت نىيىتىدە «بِسْمِ اللَّهِ» ياكى «الْحَمْدُ لِلَّهِ» دېسە، گۇناھكار بولىدۇ. زىكىرنى نىيەت قىلغان بولسا، گۇناھكار بولمايدۇ. «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ / ئۆيلەنگەن ئەر چوكان بىلەن زىنا قىلسا، ئۇلارنى چوقۇم تاش بوران قىلىڭلار» دېگەنگە ئوخشاش تىلاۋەت قىلىنىشى ئەمەلدىن قالغان ئايەتلەرنى ئوقۇسا جائىزدۇر»[2].

(1) بۇ قاتناش ۋاستىلىرىغا چىققاندا ئوقۇلىدىغان ئايەت.
(2) «ئەلمەجمۇئ»، 185/2.

«قۇرئان» ئوقۇش ئۇچۇن تەيەممۇم قىلىش

جۇنۇب ياكى ھەيزدار سۇ تاپالمىغان ۋاقىتتا تەيەممۇم قىلىپ «قۇرئان» ئوقۇسا، نامار ئوقۇسا ۋە باشقا ئىشلارنى قىلسا بولىدۇ. تاھارەتسىز (تاھارەتسىز) نامار ئوقۇشى ھارام بولىدۇ. لېكىن، «قۇرئان» ئوقۇش، مەسجىدتە ئولتۇرۇش قاتارلىق تاھارەتسىز كىشىگە ھارام بولمايدىغان ئىشلار ھارام بولمايدۇ. بۇ خۇددى جۇنۇب ئادەمنىڭ غۇسۇل قىلىپ بولۇپ تاھارەت سۇندۇرغىنىغا ئوخشايدۇ. بۇ، كىشىلەرنى مەڭدىتىپ قويىدىغان ۋە: «جۇنۇب كىشى نامار ئوقۇسا بولمايدىغان تۇرۇقلۇق، ‹قۇرئان› ئوقۇسا ۋە مەسجىدتە زۇرۇرىيەتسىز ئولتۇرسا بولامدۇ؟ بۇ مەسىلىنى قانداق چۈشىنىمىز؟» دەپ سورايدىغان مەسىلىلەرنىڭ بىرىدۇر. ئۇلارغا بۇ مەسىلىنى بىز يۇقىرىدا بايان قىلغانىدەك چۈشىنىدىغانلىقىمىزنى بىلدۇرىمىز.

مۇناسىۋەتلىك يەنە بىر مەسىلە شۇكى، جۇنۇب كىشىنىڭ يۇرت ئىچىدە تۇرۇپ تەيەممۇم قىلىشى بىلەن سەپەردە تەيەممۇم قىلىشى ئارىسىدا پەرق يوقتۇر. بەزى شافئىي ئالىملىرى: «جۇنۇب كىشى يۇرت ئىچىدە تەيەممۇم قىلسا، نامار ئوقۇسا بولىدۇ، ئەممە، نامازدىن كېيىن ‹قۇرئان› ئوقۇسا ياكى مەسجىدتە ئولتۇرسا بولمايدۇ» دەيدۇ. توغرىسى، بىز ئىلگىرى دەپ ئۆتكەنىدەك، نامازدىن كېيىن «قۇرئان» ئوقۇسا ۋە مەسجىدتە ئولتۇرسا بولىدۇ.

تەيەممۇم قىلىپ نامار ئۆتىگەن ۋە «قۇرئان» ئوقۇغاندىن كېيىن سۇ تاپالسا، غۇسۇل قىلىشى لازىم. جۇنۇب ياكى ھەيزدار سۇ تاپالمايى تەيەممۇم قىلىپ نامار ئۆتىگەن ياكى «قۇرئان» ئوقۇغان بولسا، ئاندىن كېيىن تاھارەتنى سۇنسا يەنە بىر پەرز نامار ئوقۇش ئۇچۇن ياكى باشقا ۋەجدىن يەنە تەيەممۇم قىلماقچى بولسا، شافئىي مەزھەبتىكى كۇچلۇك قاراشقا ئاساسلانغاندا،

ئۇنىڭ «قۇرئان» ئوقۇشى ھارام بولمايدۇ.

بەزى شافئىي ئالىملار: «‹قۇرئان› ئوقۇش دۇرۇس ئەمەس» دېگەن. ئەممە، شافئىي مەزھەبنىڭ مەشھۇر قارىشى ئاۋۋالقىسىدۇر[1].

ئەممە، جۇنۇب كىشى سۇمۇ، تۇپراقمۇ تاپالمىسا، نامازنى ۋاقتىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىش ئۈچۈن، ھالىغا يارىشا نامازنى ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ نامازنىڭ سىرتىدا «قۇرئان» ئوقۇشى، نامازنىڭ ئىچىدە «فاتىھە»دىن ئارتۇق قىرائەت قىلىشى ھارام بولىدۇ.

جۇنۇبقا «فاتىھە» ئوقۇش ھارامۇ؟ بۇ مەسىلىدە ئىككى خىل قاراش مەۋجۇد.

كۈچلۈك، توغرا قاراش: ھارام ئەمەس، بەلكى ۋاجىبتۇر. چۈنكى، «فاتىھە»سىز نامازنى ئوقۇش دۇرۇس بولمايدۇ. جۇنۇب بولغاندا زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن نامازنى ئوقۇش دۇرۇس بولغاندەك، نامازدا «فاتىھە»دىن ئارتۇق قىرائەت قىلىشمۇ دۇرۇس بولىدۇ.

ئىككىنچى خىل قاراش: «فاتىھە»دىن ئارتۇق قىرائەت قىلىش دۇرۇس بولمايدۇ. ئۇ «قۇرئان»دىن ھېچنەرسىنى يادقا بىلمەيدىغان، نامازدا قىرائەت قىلالمايدىغانلار ئوقۇيدىغان زىكرلەرنى ئوقۇيدۇ. چۈنكى، غۇسۇل قىلىشقا سۇ، تەيەممۇم قىلىشقا تۇپراق تاپالمىغان بۇ جۇنۇب كىشى شەرئىي جەھەتتىن ئاجىز ھېسابلانغاچقا، ھەقىقىي ئاجىز كىشىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدۇ. توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر.

يۇقىرىدا زۆرۈر بولغان فىقھىي مەسىلىلەرگە قىسقىچە ئىشارە قىلىپ ئۆتتۇم. تەپسىلىي بىلمەكچى بولسىڭىز، فىقھ كىتابلىرىغا مۇراجىئەت قىلىڭ.

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 324/2.

«قۇرئان» ئوقۇيدىغان ئورۇنلار

«قۇرئان»نى مەخسۇس تەييارلانغان پاكىزە يەردە ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. بىر قىسىم ئۆلىمالار: «‹قۇرئان›نى مەسجىدتە ئوقۇش مۇستەھەب» دەپ قارىغان. چۈنكى، مەسجىد پاكىزە ھەم ئۇلۇغ يەر بولۇپلا قالماي، مەسجىدتە «قۇرئان» ئوقۇغاندا يەنە ئېتىكاپنىڭ پەزىلىتىنمۇ قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەسجىدتە ئولتۇرغان كىشى ئاز ئولتۇرسۇن ياكى كۆپ ئولتۇرسۇن، مەسجىدكە كىرگەن ھامان ئېتىكاپنى نىيەت قىلىشى لازىم.

بۇ بولسا كىشىلەر دىققەت قىلمايۋاتقان، ئەھمىيەت بېرىشكە، كىشىلەر ئارىسىغا تارقىتىشقا، كېچىك بالىلارمۇ، ئاۋام پۇقرالارمۇ بىلىشكە تېگىشلىك ئەدەبتىندۇر.

مۇنچىدا «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ مەكرۇھ ياكى ئەمەسلىكىدە سەلەف ئۆلىمالىرى ئارىسىدا ئوخشىمىغان قاراشلار مەۋجۇد.

بىزنىڭ شافىئىي ئۆلىمالىرىمىز: «مەكرۇھ ئەمەس» دەپ قارايدۇ. بۇ قاراشنى كاتتا ئىمام ئىكەنلىكىدە ھەممە بىرلىككە كەلگەن ئىمام ئەبۇبەكرى ئىبنۇلمۇنزىر «ئەلئىشراف (الإشراف على مذاهب العلماء)» ئاتلىق كىتابىدا ئىبراھىم ئەننەخەئىي ۋە ئىمام مالىكتىن نەقىل قىلغان. بۇ ھەم كاتتا تابىئىن ئەتائ رەھىمەھۇللاھنىڭمۇ قارىشىدۇر.

يەنە بىر قىسىم سەلەف ئالىملار: «مەكرۇھ» دەپ قارىغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمۇ بار. بۇ قاراشنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان. ئىبنۇلمۇنزىر، ئەبۇ ۋائىل شەقىق ئىبنى سەلەمە، شەئبىي، ھەسەن ئەلبەسرىي، مەكھۇل، قەبىسە ئىبنى زۇۋەيب قاتارلىق تابىئىنلارنىڭمۇ «مەكرۇھ» دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت

قىلغان. بىز ئىبراھىم ئەنىنەخەئىيدىن شۇنداق رىۋايەت قىلغان[1]. شافئىي ئۇلىمالىرى ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭمۇ «مەكرۇھ» دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[2]. ئاللاھ ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن رازى بولسۇن!

شەئبىي رەھىمەھۇللاھ: «ئۇچ ئورۇندا ‹قۇرئان› ئوقۇش مەكرۇھ، ئۇلار: مۇنچا، خالا، مېڭىۋاتقان تۇغمەن» دېگەن[3].

ئەبۇ مەيسەرە رەھىمەھۇللاھ: «ئاللاھ پاك ئورۇندىلا ياد ئېتىلىدۇ» دېگەن[4]. ئاللاھ توغرىسىنى ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

يولدا «قۇرئان» ئوقۇش مەسىلىسىگە كەلسەك، دىققىتى بۆلۈنۈپ كەتمىسە مەكرۇھ ئەمەس، جائىزدۇر. ئەگەر دىققىتى

---

(1) داريمي («مۇسنەد»، 1038) بىر رىۋايەتتە، ئەبۇ ۋائىل: «‹جۇنۇب ۋە ھەيزدار قۇرئان ئوقۇمايدۇ. مۇنچىدىمۇ ئوقۇمايدۇ› دېيىلەتتى» دېگەن. يەنە بىر (1033) رىۋايەتتىدە، ئىبراھىم ئەنىنەخەئىي: «تۆت يەردە ‹قۇرئان› ئوقۇلمايدۇ: خالادا، مۇنچىدا، جۇنۇب ۋە ھەيزدار ۋاقىتتا، ھەتتا جۇنۇب ۋە ھەيزدار ۋاقىتتا ئايەت چاغلىقىنى ئوقۇسا مەيلى» دېگەن.

(2) ھەنەفي ئالىملاردىن ئىمام كاسانىي دەيدۇكى: «مۇنچىدا ‹قۇرئان› ئوقۇش ئەبۇ ھەنىفە ۋە ئەبۇ يۈسۈف (ئاللاھ ئۇلارغا رەھىم قىلسۇن!) لەرنىڭ قارىشىدا مەكرۇھتۇر. ئىمام مۇھەممەد رەھىمەھۇللاھنىڭ قارىشىدا پاكىزە مۇنچىدا ‹قۇرئان› ئوقۇش مەكرۇھ ئەمەس. ھەنەفي ئۇلىمالىردىن ئىمام ئىبنى نۇجەيم دەيدۇكى: ‹ئەلخۇلاسە› ئاتلىق كىتابتا كېلىشىچە، مۇنچىدا ئۇنلۇك ئاۋازدا قۇرئان ئوقۇش، تەسبىھ ئېيتىش، ‹ئەلھەمدۇلىللاھ› دېيىش مەكرۇھ. ئەگەر ئىچىدە مەخپي ئوقۇسا ھېچقىسى يوق. بۇ، ئۇلىمالار تەرىپىدىن تاللانغان قاراشتۇر. ئەگەر ئەۋرىتى ئوچۇق بولسا ياكى مۇنچىدا ئايالى يالىڭاچ يۇيۇنۇۋاتقان بولسا ياكى بىرەر يالىڭاچ ئادەم بولسا، مۇنچىدا ‹قۇرئان› ئوقۇشقا بولمايدۇ. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، يۇقىرى ئاۋازدا ئوقۇسا ھېچقىسى يوق». قاراڭ: «ئەلبەھرۇررائىق»، 139/1.

(3) ئىبنى دەرىس ئەلبەجەلي: «قۇرئان پەزىلەتلىرى»، 41 ـ بەت.

(4) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 139/1؛ ئىبنى سەئىد: «تەبەقاتۇل كۇبرا»، 107/6.

بۆلۈنۈپ كەتسە مەكرۇھتۇر. بۇ، خۇددى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنڭ مۇگدەك باسقان كىشىنى خاتا ئۇقۇپ سېلىشتىن ئەنسىرىگەنلىكى ئۈچۈن «قۇرئان» ئوقۇشتىن توسقانلىقىغا ئوخشايدۇ[1].

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، ئەبۇددەردائ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يولدا كېتىۋېتىپ «قۇرئان» ئوقۇيتتى. ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز رەھمەھۇللاھنىڭمۇ يولدا «قۇرئان» ئوقۇشقا رۇخسەت قىلغانلىقىنى رىۋايەت قىلدۇ.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ سەھىھ سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلىشىچە، ئىبنى ۋەھب دەيدۇكى: «مەن ئىمام مالىكتىن:

ــ بىر ئادەم كېچىنىڭ ئاخىرىدا ناماز ئوقۇپ، ئوقۇۋاتقان سۈرە ئاياغلىشىشقا ئاز قالغاندا (نامازنى ئاخىرلاشتۇرۇپ) مەسجىدكە ماڭغان بولسا (قانداق قىلىدۇ؟ سۈرىنىڭ قالغىنىنى يولدا ئوقۇسا بولامدۇ؟) ــ دەپ سورىسام، ئۇ:

ــ يولدا ‹قۇرئان› ئوقۇشنىڭ دۇرۇس بولىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن، ــ دېدى ۋە يولدا قۇرئان ئوقۇشنى ياماق كۆردى»[2]. مانا بۇ

---

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (212)؛ «مۇسلىم»، (791). ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئەگەر بىرىڭلارنى ناماز ئوقۇۋېتىپ مۇگدەك باسسا، بىرىپ ئۇيقۇسى تۈگىگىچە ئۇخلىسۇن، چۈنكى سىلەرنىڭ بىرىڭلار مۇگدەۋېتىپ ناماز ئوقۇسا، ‹ئىستىغپار ئېيتتىم› دەپ ئۆزىنى تىللاپ سېلىشى مۇمكىن» دېگەن.

(2) ئەھمەد ئىبنى غۇنەيم نەفراۋىي مالىكىي («ئەلفەۋاكىھۇددەۋانى»، 366/2) دەيدۇكى: «ئۇلاغقا مىنىپ، يېنىچە يېتىپ، بىر يۇرتتىن يەنە بىر يۇرتقا، باغ ياكى ئېتىزلىققا كېتىۋېتىپ قۇرئان ئوقۇسا بولىدۇ. چۈنكى، ‹قۇرئان› ئەڭ ئۇلۇغ زىكىردۇر. ئاللاھ تائالا: ﴿**فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ** / ئۆرە تۇرغان، ئولتۇرغان ۋە ياتقان ھالەتلىرىڭلاردا ئاللاھنى ياد ⇐

ئىمام مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن كەلگەن سەھىھ سەنەدلىك رىۋايەتتۇر.

«قۇرئان» ئوقۇغاندا قىبلىگە ئالدىنى قىلىش ۋە ئولتۇرۇشنىڭ ئۇسۇلى

نامازنىڭ سىرتىدىمۇ قىبلىگە ئالدىنى قىلىپ «قۇرئان» ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. ھەدىستە: «سورۇنلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇلغان سورۇندۇر» دېيىلگەن[1].

«قۇرئان» تىلاۋەت قىلغۇچى كەمتەرىن، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن، يەرگە قاراپ مۇئەللىمنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغاندەك تەۋازۇئ - ئەدەب بىلەن ئولتۇرۇپ «قۇرئان» ئوقۇيدۇ. بۇ ئەڭ مۇكەممەل ئولتۇرۇش شەكلىدۇر. ئۆرە تۇرۇپ، يېتىپ تۇرۇپ ۋە باشقا ھالەتلەردە ئوقۇسىمۇ بولىدۇ ۋە ساۋابقا ئېرىشىدۇ. لېكىن ئاۋۋالقىسىغا يەتمەيدۇ. ئاللاھ تائالا ئېيتقانكى: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَأَيَٰتٍ لِّأُوْلِي

⇒ ئېتىكلار﴾(4/«نىسا»: 103) دېگەن. بىر يۇرتتىن يەنە بىر يۇرتقا ماڭغان كىشى قۇرئان ئوقۇش ئارقىلىق كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرىدۇ ۋە قورقۇنچلاردىن ئەمىن بولىدۇ. پايتەخت بازارلىرىنىڭ يوللىرىدەك مەينەت، يولۇچىلار كۆپ يولدا مېڭىۋاتقان بولسا، ئاشكارا ياكى مەخپىي ئوقۇسۇن، ‹قۇرئان› يادلاۋاتقان ئوقۇغۇچى ياكى باشقا ئادەم بولسۇن، كۆچلۈك قاراشقا ئاساسلانغاندا، ‹قۇرئان› ئوقۇش مەكرۇھتۇر. چۈنكى، ئۇنىڭ زېھنى يولۇچىلار بىلەن بولۇپ كېتىپ، ‹قۇرئان› ئايەتلىرىنى مۇلاھىزە قىلىشىنى قولدىن بېرىپ قويۇشى ياكى باشقىلار تەرىپىدىن ‹رىياكار› دەپ قارىلىپ قېلىشى، مەكرۇھلۇقتا سەۋەب بولۇشى ياكى باشقا ئىشلارغا دۇچار بولۇپ قېلىشى مۇمكىن».

(1) تەبەرىي: «تەھزىبۇل ئاسار»، (776)؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 29/25؛ ئەبۇ نۇئەيىم: «ئەسباھان تارىخى»، (1001)؛ «فىردەۋس»، (2901). ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما رىۋايەتى.

ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ / شۇبھىسىزكى، ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىنلارنىڭ يارىتىلىشىدا، كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ نۆۋەتلىشىپ تۇرۇشىدا ئەقىل ئىگىلىرى ئۈچۈن ئەلبەتتە روشەن دەلىللەر بار. ئۇلار ئۆرە تۇرغاندىمۇ، ئولتۇرغاندىمۇ، ياتقاندىمۇ ئاللاھنى ئەسلەپ تۇرىدۇ﴾(3/«ئال ئىمران»: 190، 191).

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا: «مېنىڭ ھەيزىم كېلىپ تۇرغان چاغلاردىمۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مەيدەمگە يۆلىنىپ تۇرۇپ ‹قۇرئان› ئوقۇيتتى» دېگەن[1].

يەنە بىر رىۋايەتتە: «بېشىنى قۇچقىمغا قويۇپ ‹قۇرئان› ئوقۇيتتى» دېگەن[2].

ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەن نامازدىمۇ، كۆرپىدە يېتىۋېتىپمۇ ‹قۇرئان› ئوقۇيمەن» دېگەن. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھامۇ: «مەن كۈندىلىك ئوقۇيدىغان ‹قۇرئان› ۋەزىپەمنى كارىۋاتتا يېتىپمۇ ئوقۇۋېرىمەن» دېگەن[3].

«قۇرئان» ئوقۇشتىن بۇرۇن شەيتاندىن پاناھ تىلەشنىڭ مۇستەھەبلىكى

«قۇرئان» ئوقۇماقچى بولغان كىشى ئوقۇشنى باشلاشتىن بۇرۇن «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» دەپ شەيتاندىن پاناھلىق تىلەيدۇ. بۇ كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر. بەزى سەلەف ئالىملىرى: «بۇنى تىلاۋەتتىن كېيىن دەيدۇ» دېگەن

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (297)؛ «مۇسلىم»، (301).
(2) «بۇخارىي»، (7549).
(3) «ئەبۇ ئۇبەيد»، (186)؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 384/2.

ۋە بـۇ سـۆزنىگە: ﴿فَإِذَا قَـرَأْتَ ٱلْقُـرْءَانَ فَٱسْـتَعِذْ بِـٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّـيْطَٰنِ ٱلرَّجِيـمِ / قۇرئان ئوقۇسـاڭ قوغلاندى شـەيتاننىڭ ۋەسۋەسسـىدىن ئاللاھقـا سـىغىنىپ پانـاھ تىلىگىن﴾[16/«نەھل»: 98] دېگـەن ئايەتنـى دەلـىل قىلغان.

لېكىن، كۆپىنچە ئۆلىمالار: «‹قۇرئان ئوقۇساڭ› دېگەن سۆز- نىڭ مەنىسىنى ‹قۇرئان› ئوقۇماقـچى بولساڭ دېگەنلىكتۇر» دەپ قارايـدۇ.

شـەيتاندىن پانـاھ تىلەشـنىڭ شـەكلى بـىز يۇقىرىـدا سـۆزلەپ ئۆتكىنىمىـزدەك «أَعـوذُ بِـاللهِ مِنَ الشَّـيْطانِ الرَّجِيـمِ» دەپ پاناھلىق تىلەشـتۇر. بـىر قىسـىم سـەلەف ئۆلىمالـىرى «أَعُـوذُ بِـاللهِ السَّـمِيعِ الْعَلِيـمِ مِـنَ الشَّـيْطَانِ الرَّجِيمِ» دەپ شـەيتاندىن پاناھلىق تىلەيتتى. بۇنـداق دېسـىمۇ بولىـدۇ، لېكـىن ئاۋۋالقىسـى ئەۋزەلدۇر.

ھەربىـر «قۇرئـان» تـىلاۋەت قىلغۇچىنىـڭ نامازدا بولسـۇن ياكى نامازنىـڭ سـىرتىدا بولسـۇن، «أَعوذُ بِـاللهِ مِـنَ الشَّـيْطانِ الرَّجيمِ»نى ئوقۇشـى مۇسـتەھەب، ۋاجىب ئەمەس.

شـافئىي مەزھەبىدىكـى كۆچلـۇك قاراشـقا ئاساسـلانغاندا، نامازنىـڭ ھەربىـر رەكئەتىـدە «أَعـوذُ بِـاللهِ مِـنَ الشَّـيْطانِ الرَّجيـمِ» دېيىـش مۇسـتەھەبتۇر. يەنـە بـىر قاراش بولسـا بىرىنچـى رەكئەتتە مۇسـتەھەب. ئەگـەر بىرىنچـى رەكئەتتـە دېمىگـەن بولسـا، ئىككىنچـى رەكئەتتـە دەيـدۇ. كۆچلـۇك قاراشـتا جىنـازا نامىزىنىـڭ بىرىنچـى رەكئەتىـدە «أَعـوذُ بِـاللهِ مِـنَ الشَّـيْطانِ الرَّجيـمِ» دېيىـش مۇسـتەھەبتۇر.

ھەر سۈرىنى ئوقۇشتىن بۇرۇن بىسمىللاھىررەھمانىررەھىيم دېيىش

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى «تەۋبە» سۈرىسـىدىن باشقا ھەر سۈرىنى

ئوقۇشتىن بۇرۇن «بِسْمِ اللَّـهِ الرَّحْمَـٰنِ الرَّحِيمِ (بسمىللاھىررا ھمانىر ـ رەھىيـم)» دېيىشكە ئادەتلىنىشى كېرەك. چۈنكى، كۆپچىلىك ئۆلىمالار دېگەنكى: «‹بسمىللاھ› ‹قۇرئان›نىڭ بىر ئايەتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ‹تەۋبە› سۈرىسىدىن باشقا سۈرىلەرنىڭ ئالدىغا يېزىلغان[1]. ھەر سۈرىنىڭ ئەۋۋىلىدە ‹بسمىللاھ›نى ئوقۇسا، ‹قۇرئان›نى ياكى سۈرىنى شەكسىز تامام قىلغان بولىدۇ. ئەگەر ئۇنى ئوقۇمىسا، ‹قۇرئان›نىڭ بىر قىسمىنى تەرك ئەتكەن بولىدۇ. ئەگەر ‹قۇرئان›نى مەلۇم سۈرە ياكى پارىلەرنى ئوقۇپ بولسا، مەلۇم مىقدارداردا ماددىي مۇكاپات بېرىلىدىغان ۋەزىپە شەكلىدە ئوقۇغان بولسا، مۇكاپاتنىڭ ئۆزىگە ھالال بولۇشى ئۈچۈن، ‹بسمىللاھ›نى دېيىشكە تېخىمۇ ئەھمىيەت بېرىشى كېرەك. چۈنكى، ئۇنى تەرك ئەتسە، ‹بسمىللاھ› ھەر سۈرىنىڭ تۇنجى ئايەتى دەپ قارايدىغان كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە مۇكاپاتنى ئېلىشقا ھەقلىق بولالمايدۇ. بۇ دىققەت قىلىشقا ۋە باشقىلارغىمۇ تارقىتىپ قويۇشقا تېگىشلىك مۇھىم ۋە نازۇك مەسىلىدۇر».

«قۇرئان» ئوقۇغاندا مەنسىنى تەپەككۇر قىلىپ خۇشۇئ بىلەن ئوقۇش

«قۇرئان» ئوقۇغان كىشى خۇشۇئ (ئاللاھتىن ئەيمىنىش) ۋە تەپەككۇر بىلەن ئوقۇسۇن. «قۇرئان»نى خۇشۇئ ۋە تەپەككۇر بىلەن ئوقۇش كېرەكلىكىنىڭ دەللىلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ئۇ دەللىلەر مەشھۇر بولغانلىقى ئۈچۈن سۆزلەپ

(1) ئىمام ئىبنى ھەجەر: «‹تەۋبە› سۈرىسىنى باشلىغاندا، ‹بِسْمِ اللَّـهِ› دېيىش ھارام. ئەگەر ئارىلىقىدىن باشلاپ ئوقۇغان بولسا، ‹بِسْمِ اللَّـهِ› دېيىش مەكرۇھ» دەپ قارايدۇ. جامال رەملىي: «(سۈرىنى) باشلىغاندا دېيىش مەكرۇھ،ئارىلىقىدا دېيىش سۈننەت» دەپ قارايدۇ.

يۇرۇش هاجەتسىز. تەپەككۇر ۋە خۇشۇئ «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ مەقسىتى ۋە «قۇرئان» ئوقۇغۇچىغا قويۇلغان تەلەپتۇر. قەلبلەر ئۇنىڭدىن ھۇزۇر ئالىدۇ ۋە يورۇيدۇ. ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ / ئۇلار قۇرئاننى تەپەككۇر قىلمامدۇ؟﴾(47/«مۇھەممەد»: 24)، ﴿كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ مُبَٰرَكٌ لِّيَدَّبَّرُوٓاْ ءَايَٰتِهِۦ وَلِيَتَذَكَّرَ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ / بۇ (يەنى قۇرئان) ئۇلارنىڭ ئايەتلەرنى تەپەككۇر قىلىشلىرى ئۈچۈن، ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ ۋەز - نەسىھەت ئېلىشلىرى ئۈچۈن بىز ساڭا نازىل قىلغان مۇبارەك كىتابتۇر﴾(38/«ساد»: 29). بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر ۋە سەلەفلەرنىڭ سۆزلىرى ناھايىتى كۆپ ۋە مەشھۇردۇر.

سەلەفلەردىن بىر تۈركۈم كىشىلەر كېچىلەرنى بىر ئايەتنى تەپەككۇر قىلغان ھالدا قايتا - قايتا ئوقۇپ ئۆتكۈزەتتى. ئۇلاردىن نۇرغۇنلىرى «قۇرئان» ئوقۇسا ھوشىدىن كېتەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «قۇرئان» ئوقۇۋېتىپ ۋاپات بولغانلىرىمۇ بولغان.

بەھىز ئىبنى ھەكىم دەيدۇكى: «كاتتا تابىئىن زۇرارە ئىبنى ئەبى ئەۋفا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىشىلەرگە بامدات نامىزىدا ئىمام بولۇپ نامىاز ئوقۇۋېتىپ: ﴿فَإِذَا نُقِرَ فِى ٱلنَّاقُورِ ۝٨ فَذَٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ۝٩ / سۇر چېلىنغان ۋاقىت - ئۇ قىيىن كۈندۇر﴾(74/«مۇددەسسىر»: 8، 9) دېگەن ئايەتكە كەلگەندە، ۋاپات بولۇپ يىقىلىپ چۈشكەن. مەن ئۇنى كۆتۈرگەن كىشىلەر قاتاردا بار ئىدىم[1].

ئەبۇلقاسىم جۇنەيد رەھىمەھۇللاھنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، شامنىڭ تۈتىياسى ھېسابلىنىدىغان ئەھمەد ئىبنى ئەبۇلھەۋارىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يېنىدا «قۇرئان» ئوقۇلسا ئىڭراپ ھوشىدىن كېتەتتى.

(1) «ھاكىم»، 506/2؛ «تىرمىزىي»، (445)؛ «ئىمان شاخلىرى»، (911).

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «قاسىم ئىبنى ئوسمان جۇۋەيني رەھمەھۇللاھ ئەھمەد ئىبنى ئەبۇلھەۋارىنىڭ بۇ ئىشىنى ئەيىبلەيتتى» دېگەن. جۇۋەيني بولسا دەمەشقنىڭ پەزىلەتلىك مۇھەددىسلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئەھمەد ئىبنى ئەبۇلھەۋارىيدىن پەزىلەت جەھەتتە ئۈستۈن ئىدى.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «ئۇنىڭ بۇ ئىشىنى ئەبۇلجەۋزا، قەيس ئىبنى ھەبتەر قاتارلىقلارمۇ توغرا كۆرمىگەن» دېگەن.

مېنىڭچە، توغرىسى، ياسالمىلىق قىلىپ شۇنداق قىلغان كىشىلەردىن باشقىلارنى ئەيىبلىمەسلىك لازىم. ئاللاھ ئەڭ ياخشىسىنى بىلگۈچىدۇر.

مەرپىەت ئىگىسى ۋە قابىلىيەت ساھىبى سەييىد ئىبراھىم خەۋۋاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «قەلبىنىڭ داۋاسى بەشتۇر: بىرىنچىسى، مەنسىنى تەپەككۇر قىلىپ قۇرئان ئوقۇش؛ ئىككىنچىسى، قورساقنى بوش قويۇش (يەنى ئاچ تۇتۇش)؛ ئۈچىنچىسى، كېچىدە قىيامدا تۇرۇش؛ تۆتىنچىسى، سەھەرلەردە ئاللاھقا يالۋۇرۇش؛ بەشىنچىسى، سالىھلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولۇش»[1].

مەنسىنى تەپەككۇر قىلىش ئۈچۈن بىر ئايەتنى تەكرارلاشنىڭ مۇستەھەبلىكى

بىز ئىلگىرىكى پاراگرافتا «قۇرئان»نىڭ مەنسىنى تەپەككۇر قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇش، تەپەككۇر قىلدىغان ئورۇنلار ۋە سەلەفلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ

(1) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 328/10؛ «قۇشەيرىي رىسالىسى»، 40 - بەت.

ئۆتكەن ئىدۇق.

بىز ئەبۇ زەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىمىزكى، ئۇ مۇنداق دېگەن: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىر كېچىسى ﴿إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ / ئەگەر ئۇلارغا ئازاب قىلساڭ، ئۇلار سېنىڭ بەندىلىرىڭدۇر (ئۇلارنى خالىغىنىڭچە تەسەررۇپ قىلسەن)، (ساڭا ھېچ ئەھەدى تەئەررۇز قىلالمايدۇ)، ئەگەر ئۇلارغا (يەنى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تەۋبە قىلغانلارغا) مەغپىرەت قىلساڭ، سەن (ئىشىڭدا) غالىب، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇرسەن﴾[5/«مائىدە»: 118] دېگەن ئايەتنى تاڭ ئاتقۇچە تەكرارلاپ چىققان ئىدى»[1].

تەممىم ئەددارىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ﴿أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ / ياماندىن ئىش قىلغانلار (يەنى گۇناھكار كۇففارلار) بىزنى ئۆزلىرىنى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللەرنى قىلغانلار بىلەن ئوخشاش قىلىدۇ، دەپ ئويلامدۇ؟...﴾[45/«جاسىيە»: 21] دېگەن ئايەتنى تاڭ ئاتقۇچە تەكرارلىغان ئىدى.

ئەبباد ئىبنى ھەمزە رەھىمەھۇللاھ دەيدۇكى: «ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ يېنىغا كىرسەم: ﴿فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَىٰنَا عَذَابَ ٱلسَّمُومِ / ئاللاھ بىزگە مەرھەمەت قىلدى، بىزنى زەھەرلىك ئازابتىن ساقلىدى﴾[52/«تۇر»: 27] دېگەن ئايەتنى ئوقۇۋاتقان ئىكەن، ئايەتنى ئوقۇپ بولۇپ توختاپ، ئۇ ئايەتنى تەكرارلاشقا ۋە دۇئا قىلىشقا باشلىدى، مەن ساقلاپ بولالماي بازارغا بېرىپ ئىشلىرىمنى تۈگىتىپ قايتىپ كەلسەم، ئۇ يەنە

(1) «نەسائي»، (1010)؛ «ئىبنى ماجە»، (1350).

شۇ ئايەتنى تەكرارلاڭاتقان ۋە دۇئا قىلڭاتقان ئىكەن»[1]. بۇ ۋەقەلىك ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىنمۇ رىۋايەت قىلىنغان[2].

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ﴿رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا / ئى پەرۋەردىگارىم! ئىلمىمنى زىيادە قىلغىن!﴾[20/«تاھا»: 114] دېگەن ئايەتنى قايتا - قايتا ئوقۇغان ئىدى.

سەئىد ئىبنى جۇبەير رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: ﴿وَٱتَّقُواْ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِ / ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتۇرۇلىدىغان كۈندىن قورقۇڭلار﴾[2/«بەقەرە»: 281]، ﴿فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ۝٧٠ إِذِ ٱلْأَغْلَٰلُ فِيٓ أَعْنَاقِهِمْ وَٱلسَّلَٰسِلُ يُسْحَبُونَ ۝٧١ / ئۇلار ئۇزۇنغا قالماي ئىنكار قىلغانلىرىنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلىپ قالىدۇ، ئۇ چاغدا يەنى دوزاخقا كىرگەندە ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىدا تاقاقلار ۋە زەنجىرلەر بولىدۇ﴾[40/«غافىر»: 70، 71] ۋە ﴿مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ / سېنى مەرھەمەتلىك پەرۋەردىگارىڭغا ئاسىيلىق قىلىشقا نېمە ئالدىدى؟﴾[82/«ئىنفىتار»: 6] دېگەن ئايەتلەرنى تەكرار ئوقۇيتتى[3].

زەھھاك: ﴿لَهُم مِّن فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ ٱلنَّارِ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ / ئۇلارنى ئۈستىدىنمۇ قاتمۇقات ئوت، ئاستىدىنمۇ قاتمۇقات ئوت ئورىۋالىدۇ﴾[39/«زۇمەر»: 16] دېگەن ئايەتنى تىلاۋەت قىلىپ تاڭ سەھەرگە قەدەر توختىماي تەكرارلايتتى.

«قۇرئان»نى يىغلاپ تۇرۇپ ئوقۇش

ئىلگىرىكى ئىككى پاراگرافتا سەلەف سالىھلارنىڭ «قۇرئان» ئوقۇغاندا يىغلاشقا سەۋەب بولىدىغان بەزى ۋەقەلىكلىرىنى

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 115/2.
(2) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 55/2؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، 145 - بەت.
(3) «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 272/4؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، 148 - بەت.

سۆزلەپ ئۆتتۈق. قۇرئان ئوقۇغاندا يىغلاش ئارىلىق (ئاللاھنى ھەقىقىي تونۇغۇچى) لارنىڭ سۈپىتى ۋە ئاللاھنىڭ سالىھ بەندىلىرىنىڭ بەلگىسىدۇر. ئاللاھ دەيدۇكى: ﴿وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾ / ئۇلار يىغلىغان ھالدا سەجدە قىلىشقا يىقىلىدۇ (قۇرئاننى ئاڭلاش بىلەن ئۇلار ئاللاھقا) تەخمىۇ يېلىنىدۇ﴾(17/«ئىسرائ»: 109).

بۇ ھەقتە كەلگەن ھەدىسلەر ۋە سەلەف سالىھلارنىڭ ئىش - ئىزلىرى ناھايىتى كۆپتۇر. بىز مىسال سۈپىتىدە ئاز بىر قىسمىغلا ئىشارەت قىلىپ ئۆتىمىز.

رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «‹قۇرئان›نى يىغلاپ تۇرۇپ ئوقۇڭلار، ئەگەر يىغا كەلمىسە، زورمۇزور يىغلاڭلار» دېگەن[1].

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىشىلەرگە بامدات نامىزى ئوقۇپ بەردى، نامازدا «يۈسۈف» سۈرىسىنى ئوقۇپ ياشلىرى ئوقۇرەك سۆڭىكىگە ئېقىپ چۈشكۈدەك دەرىجىدە يىغلاپ كەتتى[2].

يەنە بىر رىۋايەتتە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ناماز خۇپتەندە شۇنداق قىلغانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ[3]. بۇ، ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قايتا - قايتا شۇنداق قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

يەنە بىر رىۋايەتتە: «ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يىغلىدى، ئۇنىڭ يىغىسىنى ھەتتا ئاخرىقى سەپتىكىلەرمۇ ئاڭلىدى» دېيىلگەن[4].

---

(1) «بەززار»، (1235)؛ «مۇسنەدۇششىھاب»، (1198)؛ دەۋرەقىي: «مۇسنەدۇ سەئىد»، (129).

(2) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 137 - بەت.

(3) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 297/8؛ ئىبنۇلجەۋزىي: «تارىخى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب»، 191 - بەت.

(4) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 137 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 297/8.

ئەبـۇ رەجـاۋ (ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھمـەت قىلغاي): «مـەن ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇمانىڭ يىغسـىدىن كۆزلىرىنىڭ ئاستىدا قۇرۇپ كەتكەن بوغقۇچتەك ئىز قالغانلىقىنى كۆرگەنمەن» دېگەن[1].

يەنـە ئەبـۇ سـالىھ رەھمەھۇللاھ دەيدۇكـى: «يەمەنلىك بىر تـوپ كىشـى ئەبۇبەكـرى رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغـا كەلـدى، سـاھابىلەر ئۇلارغا ‹قۇرئان› ئۆگەتسـە، ئۇلار يىغلاشـقا باشلىۋىدى، ئەبۇبەكـرى رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ: ‹بىزمـۇ مۇشـۇنداق يىغلايتتـۇق› دېدى»[2].

ھىشـام رەھىمەھۇللاھ دەيدۇكـى: «مـەن مۇھەممـەد ئىبنـى سـىرىنىنىڭ نامـازدا تـۇرۇپ يىغلاۋاتقانلىقىنـى ئـاڭلاپ قالاتتىم»[3].

سـەلەف سـالىھلارنىڭ بـۇ مەزمۇندىكـى ئىـش - ئىزلىرىنـى سـاناپ تۈگەتكىلـى بولمايـدۇ. شـۇنىڭ ئۈچـۈن، بـىز مۇشـۇنچىلىك كۆرسـتىش ۋە ئۇقتـۇرۇش بىلـەن بولـدى قىلمـىز.

ئىمـام ئەبۇ ھامـىد غەززالـىي دەيدۇكـى: «‹قۇرئان› ئوقۇۋاتىپ ياكـى ئاڭلاۋاتىـپ يىغـلاش مۇسـتەھەب، ئۇنىڭغـا ئېرىشىشـنىڭ يولـى قۇرئاندىكـى كۆچلۈك تەھدىـت ۋە ئاگاھلاندۇرۇشـلارنى، ۋەدە ۋە مەجبۇرىيەتلەرنـى، ئۆزىنىـڭ بـۇ جەھەتتىكـى كەمچىلىكلىرىنى ئويـلاپ، قەلبتـە غـەم - قايغـۇ پەيـدا قىلىشـتۇر. بۇلارنـى ئويلاپمۇ كىشـىدە ئاللاھنىـڭ يېقـىن بەندىلىرىـدە پەيـدا بولغانـدەك غـەم - قايغـۇ ۋە يىغـا پەيـدا بولمسـا، ئۇنىڭدىـن مەھـرۇم قالغانلىقىغـا يىغلىسـۇن. چۈنكـى، بۇ (قايغۇرالماسـلىق ۋە يىغلىيالماسـلىق) ئەڭ چـوڭ مۇسىبەتتۇر»[4].

---

(1) ئىمـام ئەھمـەد: «ئەززۇھـد»، (784)؛ «ئىبنـى ئەبـى شـەيبە»، 296/8.
(2) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 135 - بەت؛ «ئەۋلىيالار زىننىتى»، 33 - بەت.
(3) «ئىمان شاخلىرى»، (2904)؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 35/209.
(4) غەززالىي: «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن»، 277/1.

«قۇرئان»نى تەرتىل قىلىپ ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى «قۇرئان كەرىم»نى تەرتىل بىلەن (يەنى دانە - دانە، ئوچۇق) ئوقۇشى لازىم. ئۆلىمالار «قۇرئان»نى تەرتىل بىلەن ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىدە بىرلىككە كەلگەن. ئاللاھ تائالا ئېيتقانكى: ﴿وَرَتِّلِ ٱلْقُرْءَانَ تَرْتِيلًا / قۇرئاننى تەرتىل بىلەن ئوقۇغىن﴾(73/«مۇززەممىل»: 4).

سەھىھ ھەدىستە ئۇممۇ سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ قىرائىتى دانە - دانە، ئوچۇق قىرائەت ئىدى» دەپ سۈپەتلىگەنلىكى كەلگەن[1].

ئابدۇللاھ ئىبنى مۇغەففەل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مەككە فەتھە قىلىنغان كۈنى تۆگىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ‹فەتھە› سۈرىسىنى ئۇنلۇك قىرائەت قىلىپ ئوقۇغانلىقىنى كۆرگەن» دەيدۇ[2].

ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «‹قۇرئان›نى تەرتىلسىز تولۇق بىر تامام قىلغىنمىدىن بىر سۈرىنى تەرتىل بىلەن ئوقۇغىنىم ماڭا سۆيۈملۈكرەكتۇر» دېگەن[3].

مۇجاھىدتىن:

ــ بىرەيلەن نامازدا «بەقەرە» ۋە «ئال ئىمران» سۈرىلىرىنى ئوقۇدى، يەنە بىرى «بەقەرە» سۈرىسىنىلا ئوقۇدى. ۋەھالەنكى، ئۇلارنىڭ نامىز ئوقۇشقا كەتكەن ۋاقتى ئوخشاش، رۇكۇ - سەجدىلىرى ۋە ئولتۇرۇشلىرىمۇ ئوخشاش. بۇ ئىككىسىدىن

(1) «ئەبۇ داۋۇد»، (1466)؛ «تىرمىزىي»، (2923). تىرمىزىي: «ھەسەن، سەھىھ» دېگەن.
(2) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (4281)؛ «مۇسلىم»، (794).
(3) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 157 - بەت؛ «ئاجۇرىرىي»، 82 - بەت؛ ئىبنى ئابدۇلبەر: «ئەلئىستىزكار»، (10383).

قايسىسىنىڭ قىلغىنى ئەۋزەل؟ ــ دەپ سورالغاندا، ئۇ:

ــ «بەقەرە» سۈرىسىنىلا ئوقۇغانلىقى ئەۋزەل، ــ دەپ جاۋاب بەرگەن[1].

«قۇرئان»نى ھەددىدىن زىيادە تېز ئوقۇشمۇ چەكلەنگەن.

سەھىھ خەۋەردە، «بىر كىشى ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كېلىپ:

ــ مەن مۇفەسسەل بولغان سۈرىلەرنىڭ (‹ھۇجۇرات› سۈرىسىدىن باشلاپ ‹قۇرئان›نىڭ ئاخىرىغىچە) ھەممىسىنى بىر رەكئەتتە ئوقۇيمەن، ــ دېگەن ئىدى، ئىبنى مەسئۇد ئۇنىڭغا:

ــ شېئىر ئوقۇغاندەك ئوقۇيدىكەنسەن - دە، شۇنداق كىشىلەر بارکى، ئۇلار قۇرئان ئوقۇيدۇ، لېكىن ‹قۇرئان› ئۇلارنىڭ بوغۇزلىرىدىن ئۆتمەيدۇ (يەنى دىللىرىغا تەسىر قىلمايدۇ)، ‹قۇرئان› قەلبكە تەسىر قىلسا ۋە دىلغا ئورنىسا ئاندىن مەنپەئەت قىلىدۇ، ــ دېدى»[2].

ئۆلىمالار: «مەنسىنى تەپەككۇر قىلىش ۋە باشقا سەۋەبلەر تۈپەيلى ‹قۇرئان›نى تەرتىل بىلەن ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ‹قۇرئان›نىڭ مەنسىنى چۈشەنمەيدىغان ئەجەملەرنىڭ (غەيرى ئەرەبلەرنىڭ) مۇ ‹قۇرئان›نى تەرتىل بىلەن ئوقۇشى مۇستەھەبتۇر، چۈنكى تەرتىل بىلەن ئوقۇش ‹قۇرئان›نى ئۇلۇغلىغانلىق ۋە ھۆرمەتلىگەنلىكتۇر، قەلبكە تېخىمۇ تەسىر قىلغۇچىدۇر» دېگەن.

مەزمۇنغا قاراپ مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا تەسىبھ ئېيتىش، پاناھلىق تىلەش ۋە دۇئا قىلىشنىڭ

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 158 - بەت؛ «ئابدۇررازاق»، (4188)؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 403/2.

(2) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (775)؛ «مۇسلىم»، (822).

مۇستەھەبلىكى

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى رەھمەت ئايەتىنى ئوقۇسا ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تىلىشى، ئازاب ئايەتلىرىنى ئوقۇسا: «**اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَافِيَةَ** / ئى ئاللاھ! ئامان - ئېسەنلىك تىلەيمەن» ياكى «**أَسْأَلُكَ مِنْ كُلِّ مَكْرُوهٍ** / جىمى يامانلىقلاردىن ئامان قىلىشىڭنى تىلەيمەن» دەپ يامانلىقلاردىن ياكى ئازابتىن پاناھ تىلىشى، ئاللاھنى پاكلاش ئايەتلىرىدىن ئۆتسە: «**سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى** / ئاللاھ ئەيىب - نۇقسانلاردىن پاكتۇر ۋە بۈيۈكتۇر» دەپ ياكى «**تَبَارَكَ وَتَعَالَى** / ئاللاھ ئۇلۇغ ۋە بۈيۈكتۇر» دەپ، ياكى «**جَلَّتْ عَظَمَةُ رَبِّنَا** / پەرۋەردىگارىمىز بەك بۈيۈكتۇر» دەپ ئاللاھنى ئۇلۇغلىشى مۇستەھەبتۇر.

سەھىھ ھەدىستە كېلىشىچە، ھۇزەيفە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «مەن بىر كېچىسى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن بىرگە نامازغا ئوقۇدۇم. ئۇ زات ‹بەقەرە› سۈرىسىنى باشلىدى، ‹رەسۇلۇللاھ يۈز ئايەت ئوقۇپ رۇكۇ قىلىدۇ› دەپ ئويلىدىم، ئەممە رۇكۇ قىلمىدى. ‹بەقەرە›نى تۈگىتىپ بولغاندا، مەن ‹ئەمدى رۇكۇ قىلىدۇ› دەپ ئويلىسام، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ ‹نىسائ› نى ئوقۇپ تۈگەتتى، ئاندىن كېيىن ‹ئال ئىمران› نمۇ ئوقۇپ تۈگەتتى. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئايەتلەرنى ئالدىرماي تەرتىل بىلەن ئوقۇيتتى. تەسبىھكە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ئۆتسە، تەسبىھ ئېيتاتتى؛ تىلەشكە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ئۆتسە، ئاللاھنىڭ پەزلىدىن تىلەيتتى؛ پاناھلىق تىلەشكە مۇناسىۋەتلىك ئايەتلەر ئۆتسە، پاناھ تىلەيتتى»[1]. ئۇ ۋاقىتلاردا «نىسائ» سۈرىسى رەت تەرتىبتە «ئال ئىمران» سۈرىسىنىڭ ئالدىدا ئىدى.

(1) «مۇسلىم»، (772).

شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «ئاللاھقا ئىلتىجا قىلىش، پاناھ تىلەش ۋە تەسىبھ ئېيتىشلار نامازنىڭ ئىچىدە بولسۇن ياكى سىرتىدا بولسۇن، ئىمام بولسۇن ياكى ئىقتىدائ قىلغۇچى بولسۇن، ياكى يالغۇز نامىاز ئوقۇغۇچى بولسۇن، ھەربىر ‹قۇرئان› ئوقۇغۇچى ئۈچۈن ئوخشاشلا مۇستەھەبتۇر، چۈنكى بۇلار دۇئادۇر. بارلىق كىشىلەرنىڭ ‹فاتىھە›دىن كېيىن ‹ئامىن› دېيىشى مۇستەھەب بولغانىدەك، بۇ ئىشلارمۇ ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە مۇستەھەبتۇر» دەيدۇ.

بىز سۆزلەپ ئۆتكەن: «‹قۇرئان› ئوقۇغاندا ئىلتىجا قىلىش، پاناھ تىلەش مۇستەھەب» دېگەن قاراش بولسا ئىمام شافئىي ۋە كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر[1]. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھ: «مۇستەھەب ئەمەس، بەلكى (نامازدا) مەكرۇھ» دەپ قارايدۇ[2]. توغرىسى، كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر، ئىلگىرى بايان قىلغان دەلىللىرىمىز بۇنىڭغا شاھىدتۇر.

---

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 75/4.

(2) ھەنەفىي ئالىملىرىدىن ئىمام مەرغىنانىي: «ئىمام قورقۇتۇش ياكى قىزىقتۇرۇش ئايەتلىرىنى ئوقۇسا، جامائەت شۇك تۇرۇپ تىڭشايدۇ» دەيدۇ. ئىمام كامال ئىبنى ھۇمام ئېيتىدۇ: «چۈنكى، ئاللاھ ‹قۇرئان›نى تىڭشىغان كىشىگە رەھمەت قىلىشنى ۋەدە قىلدى، ئاللاھنىڭ ۋەدىسى ھەقتۇر. ئاللاھ ‹قۇرئان كەرىم›دە مۇنداق دەيدۇ: ﴿ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە ئېرىشىشىڭلار ئۈچۈن قۇرئان ئوقۇلسا دىققەت بىلەن ئاڭلاڭلار ۋە جىم تۇرۇڭلار﴾(7/«ئەئراف»: 204). قۇرئان ئوقۇلسا قۇلاق سالماي دۇئا قىلغان كىشىنىڭ دۇئاسىنى جەزمەن ئىجابەت بولىدۇ دېگىلى بولمايدۇ، شۇنىڭدەك ئىماممۇ پەرز نامازدا بولسۇن ياكى نەفلە نامازدا بولسۇن، قىرائەتتىن باشقا ئىش بىلەن مەشغۇل بولسا بولمايدۇ. يالغۇز ناماز ئوقۇغان كىشىمۇ پەرز نامازدا شۇنداق قىلىدۇ، ئەممە نەفلە نامازدا جەھرىيەت تىلغا ئېلىنسا جەھرىيەتنى تىلسە، دوزاخ تىلغا ئېلىنسا دوزاختىن پاناھ تىلسە بولىدۇ». قاراڭ: مەرغىنانىي: «ئەلھىدايە»، 145/1؛ ئىبنۇلھۇمام: «فەتھۇلقەدىر»، 2/ 162.

بىپەرۋا قارىيلاردىن سادىر بولىدىغان بەزى سەھۋەنلىكلەر-دىن ساقلىنىش

ئەھمىيەت بېرىشكە، دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار-نىڭ بىرى، بەزى بىپەرۋا قارىيلار سەل قاراۋاتقان ئىشلاردىن ساقلىنىش «قۇرئان»نىڭ ھۆرمىتىنى قىلىشتۇر. مىسال سۈپىتىدە بۇلاردىن بىر قانچىنى سۆزلەپ ئۆتىمىز:

بىرىنچى: «قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا كۆلۈش، ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىش ۋە زۆرۈرىيەتسىز گەپ قىلىشتىن ساقلىنىش؛

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى ئاللاھنىڭ: ﴿**وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُواْ لَهُۥ وَأَنصِتُواْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ** / ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە ئېرىشىشىڭلار ئۈچۈن، قۇرئان ئوقۇلغان چاغدا، ئۇنى دىققەت بىلەن ۋە جىم تۇرۇپ ئاڭلاڭلار (يەنى سۆز قىلماڭلار)﴾[(7/«ئەئراف»: 204)] دېگەن بۇيرۇقنى ئەمەل قىلسۇن ۋە ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانى ئۆزىگە ئۇلاپ قىلسۇن. «ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ‹قۇرئان› ئوقۇلسا، ئۆزى ئوقۇماقچى بولسا سۈرىلەرنى ئوقۇپ تۈگەتمىگۈچە گەپ قىلمايتتى». بۇ ھەدىسنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد رىۋايەت قىلغان. ئىمام بۇخارىي بۇ ھەدىسنى ئۆزىنىڭ «سەھىھۇلبۇخارىي» ناملىق كىتابىنىڭ «تەفسىر» بۆلۈمى (4527) دە رىۋايەت قىلىپ، ئاخىرىدا: «ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما قۇرئان ئوقۇشتىن پارىغ بولمىغۇچە گەپ قىلمايتتى» دېگەن.

ئىككىنچى: قول ۋە باشقا نەرسىلەرنى ئويناشتىن ساقلىنىش؛ چۈنكى، ئۇ رەببىي بىلەن سىردىشىۋاتقاندۇر، ئۇنداق بولغانكەن، رەببىنىڭ ئالدىدا بىھۇدە ئىشلارنى قىلماسلىقى لازىم.

ئۈچىنچى: زېھىنىنى چاچىدىغان نەرسىلەرگە قارىماسلىق. بولۇپمۇ نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىماسلىق. ئاللاھ تائالا: ﴿**قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّواْ مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ** / مۇئمىن ئەرلەرگە ئېيتقىنكى،

نامەھرەملەرگە تىكىلىپ قارىمىسۇن﴾[24/«نۇر»: 30] دېگەن. ھەتتاكى شافىئىي ئۇلىمالىرى: «قىزى، ئانىسى دېگەندەك مەھرەملىرىگىمۇ شەھۋەت نەزەرى بىلەن قاراش ھارام» دېگەن.

ئەمما، «سودا - سېتىق، ئېلىم - بېرىم، داۋالاش، تەلىم - تەربىيە» دېگەندەك ئېھتىياجلىق ئىشلاردا قاراش جائىز. لېكىن، قاراش ئېھتىياجغا قاراپ بولۇشى، زۆرۈرىيەتسىز داۋاملىق قاراۋەرمەسلىك لازىم. شۇنىڭدەك مۇئەللىمىمۇ تالبلىرىغا زۆرۈر بولسا قارىسا بولىدۇ. ئاللاھ تائالا ئەڭ ياخشىسىنى بىلگۈچىدۇر.

قىرائەت سورۇنىغا قاتناشقان كىشىلەر شۇنىڭغا ئوخشاش يامان ئىشلارنى كۆرسە قولىدىن كېلىشىچە توسۇشى، قولى بىلەن تۇزىتىشكە قادىر بولالىسا قولى بىلەن، قولى بىلەن تۇزىتىشكە قادىر بولالمىسا ئېغىزى بىلەن توسۇشى، ئەگەر ئۇنىڭغىمۇ قادىر بولالمىسا كۆڭلىدە بولسىمۇ قارشى تۇرۇشى لازىم.

«قۇرئان»نى ئەرەب تىلىدىن باشقا تىلدا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

ئەرەب تىلىنى ياخشى بىلسۇن ياكى بىلمىسۇن، نامازدا بولسۇن ياكى بولمىسۇن، «قۇرئان»نى ئەرەب تىلىدىن باشقا تىلدا ئوقۇش جائىز ئەمەس[1]. ئەگەر نامازدا باشقا تىلدا ئوقۇغان بولسا نامىزى ئادا بولمايدۇ. بۇ بىزنىڭ شافىئىيلارنىڭ ۋە ئىمام مالىك، ئەھمەد،

(1) چۈنكى، «قۇرئان»نىڭ تەرجىمىسىگە تەرجىمانىنىڭ ۋە مۇئەسسىسىلەرنىڭ قاراشلىرى سىڭىدىغان بولغاچقا، ئۇنى مۆجىزىلىك خۇسۇسىيىتى بولغان ئاللاھنىڭ ئەرەبچە كالامىنىڭ دەل ئۆزى دېگىلى بولمايدۇ. بۇ ۋەجىدىن: «گەرچە تەرجىمىسىنى ئوقۇش ‹قۇرئان›نىڭ مەزمۇنىنى ئۆگىنىش، ئايەتلەرنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىش ۋە باشقىلارغا چۈشەندۈرۈش جەھەتتىن ساۋابلىق ئىش ھېسابلانسىمۇ، لېكىن بۇ ‹قۇرئان›نى تىلاۋەت قىلغانلىق ئورنىدا تۇرمايدۇ» دېمەكچى.

داۋۇد، ئەبۇبەكرى ئىبنۇلمۇنزىر قاتارلىقلارنىڭ قارىشىدۇر[1].

ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھ: «ئەرەب تىلىدىن باشقا تىلدا ئوقۇش جائىز، ئۇنىڭ بىلەن نامزىمۇ ئادا بولىدۇ» دەيدۇ. ئەبۇ يۈسۇف ۋە ئىمام مۇھەممەد رەھىمەھۇللاھلار: «باشقا تىلدا ئوقۇش ئەرەب تىلىنى ياخشى بىلمەيدىغان كىشى ئۈچۈن دۇرۇس، ياخشى بىلىدىغان كىشى ئۈچۈن دۇرۇس ئەمەس» دەپ قارايدۇ[2].

مۇتەۋاتىر ۋە شاز (مەشھۇر بولمىغان) قىرائەتلەر بىلەن «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

«قۇرئان»نى بىرلىككە كېلىنگەن يەتتە خىل قىرائەت بىلەن ئوقۇش دۇرۇس. يەتتە خىل قىرائەتتىن باشقا قىرائەتلەر ۋە يەتتە قارىي[3]دىن نەقىل قىلىنغان شاز رىۋايەتلەر بويىچە ئوقۇش

(1) شافىئىي مەزھەبىنىڭ قاراشلىرىنى بىلىش ئۈچۈن «ئەلمەجمۇئ»، 3/330؛ مالىكىيلەر ئۈچۈن «ئەلمۇدەۋۋەنەتۇل كۇبرا»، 62/1؛ ھەنبەلىيلەر ئۈچۈن «مەتالىبۇ ئۇلىننۇھا»، 433/1 گە قارالسۇن.

(2) ئىمام مەرغىنانىي («ئەلھىدايە»، 117/1) ئەبۇ ھەنىفە ۋە شاگىرتلىرى ئارىسىدىكى قاراش پەرقىنى بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن: «ئۇلار ئارىسىدا ئەرەب تىلىدىن باشقا تىلدا ئوقۇش بىلەن نامازنىڭ بۇزۇلۇ-مايدىغانلىقىدا ئىختىلاپ يوق. ئىختىلاپ بولسا ‹ئەرەب تىلىدىن باشقا تىل بىلەن قىرائەت قىلسا، نامازدىكى پەرز قىرائەتكە ھېساب بولامدۇ ياكى بولمامدۇ؟› دېگەن مەسىلىدىدۇر. ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭ ئىككى شاگىرتىنىڭ پىكرىگە قايتقانلىقى رىۋايەت قىلىنىدۇ ۋە شۇ قاراشقا تايا-نىلىدۇ» دەيدۇ. دېمەك، ھەنەفىي مەزھەب قارىشى بويىچە، ئايەتلەرنى ئەرەبچە ئوقۇيالمايدىغان كىشى نامزىدا ئايەتلەرنىڭ تەرجىمىسىنى ئوقۇغان بولسا، نامزى ئادا بولغان بولىدۇ.

(3) يەتتە قارىي (اَلْقُرَّاءُ السَّبْعَةُ): قىرائەتنى ساھابە ۋە تابىئىنلاردىن ئۆگەنگەن، تابىئىنلار دەۋرىدە ھىجاز، ئىراق ۋە شام دىيارلىرىدا قىرائەت ئىلمىدە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە نۇرغۇن تالىبلارنى يېتىشتۈرگەن، قىرائەتلىرىنى ⇐

دۇرۇس ئەمەس. ئاللاھ خاھلىسا، يەتتىنچى بابتا قۇرئاننى شاز قىرائەتلەر بىلەن ئوقۇغان ۋە ئوقۇتقان كىشىنى فەقىھلەرنىڭ تەۋبە قىلىشقا بۇيرۇشتا بىرلىككە كەلگەنلىكىنى بايان قىلىمىز. بىزنىڭ شافىئىي ئۇستازلىرىمىز ۋە باشقا ئالىملار: «بىلىپ تۇرۇپ نامازنى شاز قىرائەت بىلەن ئوقۇغان بولسا، نامزى نامساز بولمايدۇ، ئەگەر بىلمەي ئوقۇغان بولسا، نامزى بۇزۇلمايدۇ، لېكىن قىرائىتى قىرائەت ھېسابلانمايدۇ» دەيدۇ.

ئىمام ئىبنى ئابدۇلبەر («ئەتتەمھىد»، 278/4) شاز قىرائەت بىلەن «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ ۋە شاز قىرائەت بىلەن نامساز ئوقۇغان كىشىنىڭ كەينىدە نامساز ئوقۇشنىڭ دۇرۇس ئەمەسلىكىدە پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭ بىرلىككە كەلگەنلىكىنى نەقىل قىلغان.

ئۆلىمالار: «شاز قىرائەت ئىكەنلىكىنى ياكى شاز قىرائەت

⇒ ئومۇم مۇسۇلمانلار بىردەك قوبۇل قىلغان يەتتە ئاتاقلىق ئالىمنى كۆرسىتىدۇ. ئۇلار: شاملىق ئەبۇ ئىمران ئابدۇللاھ ئىبنى ئامىر ئەلىيەھسۇبىي (ھ. 21 – 118/ م. 641 – 736)؛ مەككىلىك ئەبۇ مەئبەد ئابدۇللاھ ئىبنى كەسىر ئەددارىي (ھ. 45 – 120/ م. 665 – 738)؛ كۇفەلىك ئەبۇبەكرى ئاسىم ئىبنى ئەبىننەجۇد ئەلئەسەدىي (ھ. ؟ – 128/ م. ؟ – 745)؛ مەدىنەلىك ئەبۇ رۇۋەيم نافئ ئىبنى ئابدۇراھمان ئەللەيسىي (ھ. 70 – 169/ م. 689 – 785)؛ بەسرەلىك ئەبۇ ئەمر زەبان ئىبنى ئەلئەلائ ئەلمازىنىي (ھ. 70 – 154/ م. 689 – 771)؛ كۇفەلىك ئەبۇ ئۇمارە ھەمزە ئىبنى ھەبىب (ھ. 80 – 156/ م. 699 – 772)؛ كۇفەلىك ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى ھەمزە ئەلكىسائىي (ھ. 119 – 189/ م. 737 – 805) قاتارلىقلاردۇر. قاراڭ: زۇرقانىي: «مەناھىلۇل ئىرفان فى ئۇلۇمىل قۇرئان (مناھل العرفان في علوم القرآن)»، ئىيسا ئەلبابىي نەشرىياتى، قاھىرە، ھ. 1362/ م. 1943، 3 - باسما، 456/1 - بەت؛ دوكتور ئەھمەد مۇختار ئۆمەر ۋە دوكتور ئابدۇلئال سالىم مەكرەم: «قۇرئانىي قىرائەتلەر قامۇسى (معجم القراءات القرآنية)»، كۇۋەيت ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، كۇۋەيت، ھ. 1408/ م. 1988، 2 - باسما، 78/1 – 81 - بەتلەر. ـــ ت.

بىلەن ئوقۇشنىڭ دۇرۇس ئەمەسلىكىنى بىلمەي ئوقۇپ سالغان كىشىگە بۇنىڭ خاتا ئىكەنلىكى تەلىم بېرىلىدۇ، ئەگەر قايتا ئوقۇغان بولسا ياكى بىلىپ تۇرۇپ ئوقۇغان بولسا، بۇنداق ئوقۇشتىن يانغانغا قەدەر قاتتىق جازالىنىدۇ ۋە ئۇنى توسۇشقا قادىر بولغان ھەرقانداق كىشىنىڭ توسۇشى، چەكلىشى ۋاجىبتۇر» دەيدۇ.

بىر قىرائەتتىن يەنە بىر قىرائەتكە يۆتكىلىشنىڭ ھۆكمى

قارىي قىرائەتنى مەشھۇر بىر قىرائەت بىلەن باشلىغان بولسا، ئايەتلەر مەنا جەھەتتىن بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق بولغان تەقدىردە، باشلىغان قىرائەت بىلەن ئوقۇۋېرىشى لازىم. مەنا جەھەتتىن باغلىنىشلىق ئايەتلەر ئايا غلاشقاندىن كېيىن يەتتە خىل قىرائەتتىن خالىغان بىرىگە يۆتكىلىپ ئوقۇسا بولۇۋېرىدۇ، ئەممىسۇ سورۇندا دەسلەپ باشلىغان قىرائەت بىلەن ئوقۇۋەرگىنى ياخشى.

«قۇرئان»نى سۈرىلەرنىڭ رەت تەرتىپى بويىچە ئوقۇش

ئۆلىمالار: «تاللانغان قاراش شۇكى، ‹قۇرئان›نى نامازدا بولسۇن ياكى نامازنىڭ سىرتىدا بولسۇن، سۈرىلەرنىڭ رەت تەرتىپى بويىچە ئاۋۋال ‹فاتىھە›، ئاندىن ‹بەقەرە›، ئاندىن ‹ئال ئىمران›... بويىچە ئوقۇش كېرەك» دەيدۇ. ھەتتا بەزى شافىئىي ئۆلىمالىرى: «ئەگەر بىرىنچى رەكئەتتە ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ﴾نى ئوقۇغان بولسا، ئىككىنچى رەكئەتتە ‹فاتىھە›دىن كېيىن ‹بەقەرە›نى باشلايدۇ» دەيدۇ.

يەنە بەزى شافىئىي ئۆلىمالىرى: «بىر سۈرىنى ئوقۇپ تۈگەتسە، ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىدىغان سۈرىنى ئوقۇش مۇستەھەب» دەپ قارايدۇ. بۇنىڭ دەللىلى: «قۇرئان كەرىم»نىڭ ھازىرقىدەك تەرتىپتە رەتلىنىشىدە مەلۇم ھېكمەت بار. شۇنىڭ ئۈچۈن، «جۈمە كۈنى

بامدات نامزىنىڭ بىرىنچى رەكئەتتىدە ‹سەجدە›نى، ئىككىنچى رەكئەتتىدە ‹ئىنسان›نى، ھېيت نامزىنىڭ بىرىنچى رەكئەتتىدە ‹قاف›نى، ئىككىنچى رەكئەتتىدە ‹قەمەر›نى، بامداتنىڭ سۈننەتىنىڭ بىرىنچى رەكئەتتىدە ‹كافىرۇن›نى، ئىككىنچى رەكئەتتىدە ‹ئىخلاس›نى، ۋىترنىڭ بىرىنچى رەكئەتتىدە ‹ئەئلا›نى، ئىككىنچى رەكئەتتىدە ‹كافىرۇن›نى، ئۇچىنچى رەكئەتتىدە ‹ئىخلاس›، ‹فەلەق› ۋە ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇش» دېگەندەك ئايرىم دەلىل كەلگەنلىرىدىن باشقا سۈرىلەردە شۇ ھېكمەتكە رىئايە قىلىپ تەرتىپ بىلەن ئوقۇش لازىم. ناۋادا تەرتىپكە خىلاپلىق قىلىپ بىرەر سۈرىنى ئوقۇپ بولۇپ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىدىغان سۈرىنى ئوقۇماي باشقا سۈرە ئوقۇغان بولسا ياكى بىر سۈرىنى ئوقۇپ بولۇپ، رەت تەرتىپتە ئۇنىڭدىن بۇرۇن كېلىدىغان سۈرىلەرنى ئوقۇغان بولسا، بۇمۇ دۇرۇس. بۇ ھەقتىمۇ نۇرغۇن ھەدىسلەر كەلگەن.

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بامدات نامزىنىڭ بىرىنچى رەكئەتتىدە «كەھف»نى، ئىككىنچى رەكئەتتىدە «يۇسۇف»نى ئوقۇغان[1].

بىر بۆلۈك ئۆلىمالار: «‹قۇرئان كەرىم›نىڭ تەرتىپىگە خىلاپ ھالدا ئوقۇش مەكرۇھتۇر» دەپ قارىغان. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ھەسەن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ «قۇرئان كەرىم»نى رەت تەرتىپكە خىلاپ ھالدا ئوقۇشنى مەكرۇھ دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان. ئۇ يەنە سەھەر سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلىدۇكى: «ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا: ‹پالانى كىشى قۇرئاننى سۈرىنىڭ رەت تەرتىپىگە رىئايە قىلماي تەتۇر ئوقۇيدىكەن› دېيىلگەندە، ئىبنى مەسئۇد: ‹ئۇ قەلبى تەتۇر كىشى ئىكەن› دېگەن»[2].

(1) «ئابدۇررىززاق»، (2710).
(2) «ئابدۇررىززاق»، (7947)؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 206/7؛ «ئىمان شاخلىرى»، (2111).

ئەممـا، بـر سـۈرىنى ئاخىرىدىـن بېشـىغا قـاراپ ئوقۇشـقا قەتئىـي بولمايـدۇ. چۈنكـى، بۇنـداق ئوقۇغانـدا، «قۇرئـان كەرىم»نـىڭ بـەزى مۇئجىزىلـىك ئۇسـلۇبلىرى ۋە ئايەتلەرنـىڭ رەت تەرتىپىدىكـى ھېكمەتلـەر يوقـاپ كېتـىپ قالـدۇ. ئەبۇبەكرى ئىبنـى ئەبـى داۋۇد كاتتـا تابىئـىن ئىبراھـىم ئەننەخەئـي ۋە ئىمـام مالـىك رەھىمەھۇللاھلارنـىڭ ئۇنـداق ئوقۇشـنى يامـان كۆرىدىغانلىقـى ۋە ئىمـام مالىكنـىڭ ئۇنـداق ئوقۇشـنى ئەيىبلـەپ: «بـۇ چـوڭ خاتالـىق» دېگەنلىكىنـى رىۋايـەت قىلغـان.

كېچـىك باللارغـا «قۇرئان»نـىڭ ئاخىرىدىكـى سـۈرىلەردىن بېشـىغا قـاراپ ئوگىتىـش ياخشـى ئىـش، ئـۇ «قۇرئان»نـى تەتـۇر ئوقۇتـۇش قاتارىغـا كىرمەيـدۇ. چۈنكى، ئۇ باشـقا - باشـقا كۇنلەردە ئايرىـم - ئايرىـم ئوقۇلىدىغـان قىرائەتلـەردۇر. شـۇنداقلا بـۇ خىـل ئۆگىتىـش باللارنـىڭ «قۇرئان»نى يادلىشـىنى قولايلاشـتۇرىدۇ[1]. ئاللاھ ئـەڭ ياخشىسـىنى بىلگۈچىـدۇر.

«قۇرئان»غا قاراپ ئوقۇشنىڭ ئەۋزەللىكى

«قۇرئان»غـا قـاراپ ئوقـۇش يادقـا ئوقۇغاندىن ئـەۋزەل. چۈنكى، «قۇرئان»غـا قاراشـنىڭ ئۆزىمـۇ بـر ئىبـادەت. «قۇرئان»غـا قـاراپ ئوقۇغانـدا، «قۇرئـان» ئوقـۇش ۋە «قۇرئان»غـا قاراشـتىن ئىبـارەت ئىككـى ئىبـادەت بىرلەشـكەن بولـدۇ. بۇ قـازى ھۈسـەيىن ۋە ئەبۇ ھامىـد غەززالـي قاتارلىق شـافىئـي ئۇسـتازلىرىمىزنىڭ ۋە كۆپلىگەن سـەلەف ئۆلىمالىرىنىڭ قارىشـىدۇر.

ئىمـام غەززالـي «ئىھيائـۇ ئۇلۇمىددىـن» ئاتلىـق كىتابىـدا كۆپلىگـەن سـاھابىلەرنىڭ «قۇرئان»غـا قـاراپ ئوقۇيدىغانلىقـى، بـرەر كۇنىنىڭمـۇ «قۇرئان»غـا قارىماسـتىن ئۆتـۈپ كېتىشـىنى

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 189/2.

يامـان كۆرىدىغانلىقىنى نەقىل قىلغان[1].

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد نۇرغۇنلىغان سەلەفلەرنىڭ «قۇرئان»غا قاراپ ئوقۇشنى ئەۋزەل دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان. مەنمۇ بۇ ھەقتە باشقىچە قاراش بارلىقىنى بىلمەيمەن.

ناۋادا: «‹قۇرئان› ئوقۇش شەخسلەرگە قاراپ پەرقلىنىدۇ. ‹قۇرئان›غا قاراپ ئوقۇسىمۇ، يادقا ئوقۇسىمۇ خۇشۇئ ۋە تەپەككۇرى ئوخشاش بولغان كىشى ئۈچۈن قۇرئانغا قاراپ ئوقۇش ئەۋزەل. يادقا ئوقۇسا قاراپ ئوقۇغاندىن تېخىمۇ ياخشى تەپەككۇر قىلىپ خۇشۇئ بىلەن ئوقۇيالايدىغان كىشى ئۈچۈن يادقا ئوقۇش ئەۋزەل» دېيىلسە، بۇمۇ ياخشى قاراش بولاتتى. سەلەفلەرنىڭ سۆز ۋە ئىش - ھەركەتلىرىنىمۇ مۇشۇ تەرىقىدە پەرقلەندۈرۈپ چۈشىنىش مۇۋاپىقتەك كۆرۈنىدۇ.

تۇپلىشىپ «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى، جامائەت ئىچىدىكى «قۇرئان» ئوقۇغۇچىلارنىڭ، تىڭشىغۇچىلارنىڭ، ئۇلارنى «قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن

(1) «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن»، 1/279. «قۇرئان»غا قاراپ ئوقۇشنىڭ پەزىلىتى ھەققىدە نۇرغۇن ھەدىسلەر كەلگەن. بەيھەقىي («ئىمان شاخلىرى»، 2025) پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «‹قۇرئان›غا قارىمايدىغان كىشىگە مىڭ ھەسسە ساۋاب بولىدۇ، ‹قۇرئان›غا قاراپ ئوقۇغان كىشىگە بولسا يەنە بىر قاتلىنىدۇ» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە: «قۇرئاننى ‹قۇرئان›غا قاراپ ئوقۇشنىڭ پەزىلىتىنىڭ قارىمايدىغان ئوقۇشتىن يۇقىرى بولۇشى پەرز نامازنىڭ پەزىلىتىنىڭ نەپلە نامازنىڭكىدىن يۇقىرى بولغىنىغا ئوخشايدۇ» دېگەن. ئەبۇ ئۇبەيدمۇ ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: «‹قۇرئان›غا قاراشنى داۋاملاشتۇرۇڭلار» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان. قارالسۇن: «ئەبۇ ئۇبەيد»، 104 - بەت.

توپلىغان، «قۇرئان» ئوقۇشقا قىزىقتۇرغان ۋە تەكلىپ قىلغان كىشىلەرنىڭ پەزىلىتى

بىلىشكە، توپلىشىپ جامائەت بولۇپ «قۇرئان» ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. ئوچۇق دەلىللەر، سەلەف ۋە خەلەفلەر (ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكىلەر) نىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى بۇنىڭغا شاھىدتۇر.

ئەبۇ ھۇرەيرە ۋە ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار رىۋايەت قىلغان سەھىھ ھەدىستە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دەيدۇكى: «قانداق بىر قەۋم ئاللاھ تائالانى زىكىر قىلىپ (ياد ئېتىپ) ئولتۇرىدىكەن، پەرىشتىلەر ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا جەم بولىدۇ، ئۇلارنى ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ئورايدۇ، ئاللاھ تائالا ئۇلارغا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ ۋە ئۆز ھۇزۇرىدىكى پەرىشتىلەرگە ئۇلاردىن مەمنۇن بولغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىدۇ»[1]. بۇ ھەدىسنى تىرمىزىي: «ھەسەن، سەھىھ» دېگەن.

يەنە ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «قانداق بىر قەۋم ئاللاھ تائالانىڭ ئۆيلىرىدىن (مەسجىدلەردىن) بىرىگە يىغىلىپ، ‹قۇرئان› تىلاۋەت قىلىشسا ۋە (‹قۇرئان› ئۈستىدە توختىلىپ) ئۇنى ئۆزئارا ئۆگەنسە، ئاللاھ تائالا ئۇلارغا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ، ئۇلارنى ئاللاھ تائالانىڭ رەھمىتى ئورايدۇ، پەرىشتىلەر ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا جەم بولىدۇ. ئاللاھ تائالا ھۇزۇرىدىكى پەرىشتىلەرگە ئۇلاردىن مەمنۇن بولغانلىقىنى سۆزلەپ بېرىدۇ». بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (2699) رىۋايەت قىلغان. ئەبۇ داۋۇد (1455) مۇ بۇخارىي بىلەن مۇسلىمنىڭ شەرتىگە ئۇيغۇن سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلغان.

يەنە مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر

(1) «مۇسلىم»، (2700)؛ «تىرمىزىي»، (3378).

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ساھابىلىرى جەم بولغان بىر سورۇنغا كېلىپ:

ــ ئولتۇرۇپسىلەرغۇ؟ ــ دەپ سورىدى. ساھابىلەر:

ــ بىز ئاللاھ تائالانىڭ بىزنى ئىسلامغا ھىدايەت قىلغانلىقى ۋە بىزگە قىلغان ئىلتىپاتلىرى ئۈچۈن ئاللاھ تائالانى ياد ئېتىپ ۋە ھەمد ئېيتىپ ئولتۇرۇپتىمىز، ــ دېيىشتى. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم:

ــ جىبرىل كېلىپ ماڭا ئاللاھ تائالانىڭ سىلەر بىلەن پەرىشتىلەرگە پەخرلىنىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزدى، ــ دېدى». بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (2701)، ئىمام تىرمىزي (3379) ۋە ئىمام نەسائىيلەر رىۋايەت قىلغان. تىرمىزي: «ھەسەن» دېگەن.

بۇ ھەقتە كەلگەن ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپتۇر. دارىمي (3410) سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىدۇكى، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «كىمكى ئاللاھنىڭ كىتابىدىن بىرەر ئايەت ئاڭلىسا، ئۇ ئايەت ئۇ كىشى ئۈچۈن نۇر بولىدۇ» دېگەن.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ رىۋايەت قىلىشىچە، ئەبۇد ـ دەردائ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىر توپ كىشىلەرگە «قۇرئان»دىن دەرس بېرەتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەكۈك ئوقۇيتتى.

ئىبنى ئەبى داۋۇد يەنە يىغىلىپ «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ پەزىلىتى ھەققىدە سەلەف ۋە خەلەفلەرنىڭ پەزىلەتلىك كىشىلىرىدىن ۋە ئىلگىرىكى قازىلاردىن نۇرغۇن رىۋايەتلەرنى كەلتۈرگەن.

ھەسسان ئىبنى ئەتىيە بىلەن ئىمام ئەۋزائىي ئىككىيلەن: «دەمەشىق مەسجىدىدە تۇنجى بولۇپ توپلىشىپ ‹قۇرئان› ئوقۇشنى پەيدا قىلغان كىشى ھىشام ئىبنى ئىسمائىلدۇر، ئۇ دەمەشىققە ئابدۇلمەلىك ئىبنى مەرۋاننىڭ يېنىغا كەلگەن

ئىدى» دېگەن[1].

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد رىۋايەت قىلغان زەھھاك ئىبنى ئابدۇررااھمانىڭ يېغلىپ «قۇرئان» ئوقۇشنى ئىنكار قىلىپ: «مەن رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ساھابىلىرى بىلەن كۆرۈشكەن، ئۇلارنىڭ ھېچبىرىنىڭ بۇنداق قىلغانلىقىنى ئاڭلاپمۇ، كۆرۈپمۇ باقمىغان»[2] دېگەنلىكى ۋە ئىبنى ۋەھبنىڭ: «مەن مالىكقا:

ــ تابىئىنلارنىڭ ھەممىسى يېغلىپ بىر سۈرىنى ئوقۇپ تاماملىغانلىقىنى كۆرگەنمىدىڭ؟ ــ دېسەم، ئۇ ئۇنداق ئوقۇشنى ئىنكار قىلدى ۋە ئۇنداق ئوقۇشنى ئەيىبلەپ:

ــ ئۇلار ئۇنداق قىلمايتتى، پەقەت بىرى يەنە بىرىگە ئوقۇپ بېرىپ تېڭشىتاتتى، ــ دېدى» دېگەنلىكىگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ بۇ ئىنكارى سەلەف ۋە خەلەفلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىغا ۋە دەللىلەرنىڭ تەقەززاسىغا زىت بولغانلىقى ئۈچۈن ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ. بىز ئىلگىرى بايان قىلغان «يېغلىپ ‹قۇرئان› ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى» كۆچلۈك قاراشتۇر. لېكىن، يېغلىپ «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ شەرتلىرى بار، بىز بۇ شەرتلەرنى ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتتۇق[3]. شۇ شەرتلەرگە رىئايە قىلىش لازىم. ئاللاھ ئەڭ ياخشىسىنى بىلگۈچىدۇر.

ئەمما، كىشىلەرنى «قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن تۇپلىغانلارنىڭ پەزىلىتى ھەققىدە نۇرغۇن ئايەت - ھەدىسلەر كەلگەن. مەسىلەن، ئاللاھ تائالا: ﴿وَتَعَاوَنُواْ عَلَى ٱلۡبِرِّ وَٱلتَّقۡوَىٰۖ﴾ / ئۆزئارا

(1) «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 282/2.
(2) يۇقىرىدىكى كىتاب، 284/2.
(3) يۇقىرىدا ئۆتكەن «بىپەرۋا قارىيلار سادىر قىلىدىغان بەزى سەھۋەنلىكلەردىن ساقلىنىش» دېگەن تېمىغا قارالا.

ياخشىلىق ۋە تەقۋالىققا ياردەملىشىڭلار﴾[5/«مائىدە»: 2] دېگەن. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ياخشىلىققا باشلاپ قويغۇچىغا شۇ ياخشىلىقنى قىلغان كىشىگە ئوخشاش ساۋاب بولىدۇ» دېگەن[1]. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم يەنە: «ئاللاھنىڭ سەن ئارقىلىق بىرەر كىشىنى ھىدايەت قىلىشى سەن ئۈچۈن قىزىل تۆگىلەردىنمۇ ياخشىدۇر» دېگەن[2]. شەكسىزكى، بۇنىڭغا كۈچ چىقارغان كىشىلەرنىڭ ئەجرى ھەقىقەتەن چوڭدۇر.

«قۇرئان»نى ئايلاندۇرۇپ ئوقۇش

«ئايلاندۇرۇپ ئوقۇش» دېگىنىمىز «بىر تۇپ كىشىلەرنىڭ يىغىلىپ بىر كىشى ‹قۇرئان›نىڭ ئوندىن بىرى ياكى بىر پارە دېگەندەك مەلۇم بۆلۈكنى ئوقۇپ توختىسا، يەنە بىر كىشىنىڭ توختىغان يەردىن داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇشى، كېيىنكىسىنىڭ يەنە ئالدىدىكى كىشى توختىغان يەردىن داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇشى»نى كۆرسىتىدۇ. بۇ دۇرۇس ۋە ياخشى ئىشتۇر. ئىمام مالىك رەھىمەھۇللاھقا بۇ ھەقتە سورالغاندا، «بولىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن.

«قۇرئان»نى ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇش

بۇ ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك مۇھىم تېمىدۇر.

مەلۇم بولغايكى، «قۇرئان كەرىم»نى ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى ھەققىدە «سەھىھۇلبۇخارىي» ۋە باشقا ھەدىس كىتابلىرىدا نۇرغۇن ھەدىسلەر كەلگەن. شۇنداقلا ئىچىدە، پەس

(1) ئەلمەقدىسىي: «تاللانما ھەدىسلەر»، (219)؛ «تىرمىزىي»، (2670).
(2) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (2942)؛ «مۇسلىم»،(2406).

ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى ھەققىدىمۇ نۇرغۇن دەلىللەر كەلگەن. بىز بۇ دەلىللەرنىڭ ئاز بىر قىسمىنى ئەسل مەنبەسىنى كۆرسەتكەن ئاساستا سۆزلەپ ئۆتىمىز.

ئىمام غەززالىي قاتارلىق ئۆلىمالار ئېيتىدۇكى: «بۇ ھەقتىكى تۇرلۇك ھەدىسلەر ۋە ئەسھابى كىرامەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى جەملىگەندە شۇ يەكۈنگە بېرىش مۇمكىن: پەس ئاۋازدا ئوقۇش رىيادىن يىراق، شۇنىڭ ئۈچۈن رىيادىن ئەنسىرىگەن كىشىنىڭ پەس ئاۋازدا ئوقۇغىنى ياخشى، ئەگەر رىيادىن ئەنسىرىمىسە ئۈنلۈك ئوقۇش ئەۋزەل. چۈنكى، قىرائەتنى باشقىلارغا ئاڭلىتىش ھەم ساۋابلىق ئەمەلنى كۆپەيتىدۇ، ھەم باشقىلارغىمۇ پايدىسى يېتىدۇ، كۆپكە تالىق مەنپەئەت بىرگە تالىق مەنپەئەتتىن ئەۋزەلدۇر. ئۈنلۈك ئوقۇش ئوقۇغۇچىنىڭ قەلبىنى ئويغىتىدۇ، زېھنىنى ئوقۇغان ئايەتلەرنىڭ مەنىسىنى تەپەككۇر قىلىشقا مەركەزلەشتۈرىدۇ. ‹قۇرئان›نى پۈتۈن دىققىتى بىلەن تىڭشايدۇ، ئۇيقۇنى قاچۇرىدۇ، تېخىمۇ تېتىكلەشتۈرىدۇ. باشقا بىخۇد ۋە ئۇخلاۋاتقان كىشىلەرنى ئويغىتىدۇ ۋە روھلاندۇرىدۇ. مۇشۇ نىيەتلەردىن بىرەرسىنى كۆڭلىگە پۈكسە ئۈنلۈك ئوقۇش ئەۋزەل، ئەگەر ھەممىسىنى نىيەت قىلسا ھەسسىلەپ ئەجرىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ‹قۇرئان›غا قاراپ ئوقۇش ئەۋزەل دەيمىز»[1]. مانا بۇ مەسىلىنىڭ ھۆكمىدۇر.

بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، مەن بىر قىسمىغلا ئىشارە قىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

سەھىھ ھەدىستە ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: ‹ئاللاھ ھېچنەرسىگە قۇرئاننىي يېقىملىق ئاۋازدا ئۈنلۈك ئوقۇغان پەيغەمبەرگە قۇلاق سالغاندەك قۇلاق سېلىپ باقمىدى›

(1) «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن»، 279/1.

دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم». بۇنى ئىمام بۇخارىي (7544) ۋە مۇسلىم (792) لار رىۋايەت قىلغان.

«ئاللاھ قۇلاق سالدى» دېگەنلىك ئاللاھنىڭ رازى بولغانلىقى ۋە قوبۇل قىلغانلىقىغا ئىشارەتتۇر.

يەنە ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇنىڭغا: «ساڭىمۇ داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا بېرىلگەن چىرايلىق ئاۋازلاردىن بىر ئاۋاز بېرىلگەن ئىكەن» دېگەن. بۇ ھەدىسنى بۇخارىي (5048) ۋە مۇسلىم (793) رىۋايەت قىلغان. مۇسلىمنىڭ يەنە بىر رىۋايىتىدە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ناۋادا تۇنۇگۇن كەچ سېنىڭ قىرائىتىڭنى ئاڭلاۋاتقان چېغىمدا مېنى كۆرگەن بولساڭ...» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم يەنە بۇرەيدە ئىبنى ھۇسەيب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىنمۇ رىۋايەت قىلغان.

فەزالە ئىبنى ئۇبەيد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دېيىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئاللاھ ‹قۇرئان›نى چىرايلىق ئاۋاز بىلەن ئوقۇغان كىشىگە خوجايىن نەغمىچى دېدىكىگە قۇلاق سالغاندىنمۇ بەكرەك قۇلاق سالىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىبنى ماجە (1340) رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دېيىشىچە، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «مەن ئەشئەرىيلەرنىڭ كېچىدىكى ئاۋازىنى تونۇۋالالايمەن، گەرچە مەن ئۇلارنىڭ كۇندۇزى چۈشكەن ئورۇنلىرىنى كۆرمىسەممۇ، كېچىسى ‹قۇرئان› ئوقۇشلىرىدىن تۇرۇۋاتقان جايىنى بىلىۋالمەن». بۇ ھەدىسنى بۇخارىي (4232) ۋە مۇسلىم (2499) رىۋايەت قىلغان.

بەرائ ئىبنى ئازىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «‹قۇرئان›نى

ئاۋازىڭلار بىلەن زىننەتلەڭلار» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1468)، نەسائي ۋە باشقىلار رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىدۇكى: «ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مەسجىدتە ‹قۇرئان› ئوقۇۋاتقان كىشىلەرنىڭ جاراڭلىق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ: ‹ئۇلارغا خۇشاللىق يار بولسۇن، ئۇلار پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىشىلەر ئىدى› دېگەن»[1].

«قۇرئان كەرىم»نى ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ دۇرۇسلۇقىنى ئىسپاتلايدىغان نۇرغۇن ھەدىسلەر بار. بۇ ھەقتىكى ساھابە ۋە تابىئىنلەرنىڭ سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. بۇنى دەپ يۈرمىسەكمۇ ھەممە كىشىگە مەشھۇردۇر.

بۇلارنىڭ ھەممىسى رىيا ۋە مەغرۇرلۇقتەك ناچار ئىللەتلەر بىلەن سۈپەتلىنىپ قېلىشتىن، زىللەتكە چۈشۈپ قېلىشتىن خاتىرجەم بولالايدىغان، بىراۋنىڭ نامىزىغا دەخلى قىلمايدىغان كىشىلەرگە قارىتىلغان.

بۇ ھەقتە بىر قىسىم سەلەفلەرنىڭ بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان ئىشلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىچىدە ئوقۇشنى تاللىغانلىقىمۇ نەقىل قىلىنغان. مىسالغا ئالساق، ئەئمەش دەيدۇكى: «ئىبراھىم (نەخەئي) نىڭ يېنىغا كىرسەم، ئۇ قۇرئان ئوقۇۋاتقانىكەن. بىر كىشى كىرىشكە رۇخسەت سورىۋىدى، ئۇ قۇرئاننى يۆگەپ قويدى ۋە: ‹مېنى داۋاملىق قۇرئان ئوقۇيدىكەن دەپ ئويلاپ قالمىسۇن› دېدى»[2].

ئەبۇلئالىيە دەيدۇكى: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ساھابىلىرى بىلەن ئولتۇرغانىدىم، بىر كىشى:

(1) تەبەرانىي: «ئەلئەۋسەت»، (7304).
(2) ئىمام ئەھمەد: «ئەززۇھد»، (212)؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، (380).

ــ مەن بۇگۈن كېچە مۇنچىلىك ‹قۇرئان› ئوقۇدۇم، ــ دېگەن ئىدى، ئۇلار:

ــ مانا ئەمدى ئوقۇغان ‹قۇرئان›نىڭ نېسىۋىسىنى ئېلىپ بولدۇڭ، ــ دېدى».

ئۇقبە ئىبنى ئامىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇنۇ ھەدىسى ئۈلار ئۈچۈن دەلىل بولالايدۇ، ئۇ دەيدۇكى: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «‹قۇرئان›نى ئۈنلۈك ئوقۇغان كىشى ئاشكارا سەدىقە قىلغان كىشىگە، پەس ئاۋازدا ئوقۇغان كىشى بولسا يوشۇرۇن سەدىقە قىلغان كىشىگە ئوخشاش» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدىم. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1333)، نەسائي (1663) ۋە تىرمىزي (2919) رىۋايەت قىلغان، تىرمىزي: «ھەسەن ھەدىس» دېگەن.

تىرمىزي دەيدۇكى: «بۇ دېگەنلىك ‹قۇرئاننى پەس ئاۋازدا ئوقۇش ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇشتىن ئەۋزەل› دېگەنلىكتۇر. چۈنكى، يوشۇرۇن سەدىقە ئاشكارا سەدىقىدىن ئەۋزەل»...«ئەھلى ئىلىملەر بۇنى كىشى مەخپىي ئەمەل قىلغاندا مەغرۇرلۇقتىن ئەمىن بولالايدۇ. چۈنكى ئەمەل - ئىبادەتنى مەخپىي قىلغان كىشىنىڭ مەغرۇرلۇققا چۈشۈپ كېتىشىدىن ئاشكارا قىلغان كىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ئەنسىرىمىسەكمۇ بولىدۇ، دەپ چۈشەندۈرىدۇ».

مېنىڭچە، بۇلارنىڭ ھەممىسى بۇ تېمىنىڭ بېشىدا بايان قىلىنغان تەپسىلات بىلەن بىرەكلىككە ئىگە. بۇ تېممىزنىڭ بېشىدا: «‹قۇرئان›نى ئۈنلۈك ئوقۇغانلىق سەۋەبلىك بەزى يامان ئىشلارغا چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرىسە، مەخپىي ئوقۇيدۇ، ئەگەر ئەنسىرىمىسە، ئۈنلۈك ئوقۇش مۇستەھەب» دېگەنىدۇق. ئەگەر توپلىشىپ جامائەت بىلەن «قۇرئان» ئوقۇغان بولسا، باشقىلارغىمۇ نەپ يېتىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۈنلۈك ئوقۇش تېخىمۇ مۇستەھەب بولىدۇ. بۇنى ئىلگىرى

بايان قىلغان دەللىلىرىمىز ھەم كۆچلەندۈرىدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشىسىنى بىلگۈچىدۇر.

«قۇرئان»نى چىرايلىق ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى

ساھابە ۋە تابىئىنلاردىن باشلاپ ئۇلاردىن كېيىنكى ھەرقايسى يۇرت ئۆلىمالىرى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ يولباشچىلىرى «قۇرئان»نى چىرايلىق ئاۋازدا ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىدە بىرلىككە كەلگەن. ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرى ئىنتايىن مەشھۇر، بۇنى ئايرىم نەقىل قىلىپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوق.

بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەرمۇ ھەممىگە مەلۇم. بىز ئالدىنقى تېمىدا: «‹قۇرئان›نى ئاۋازىڭلار بىلەن زىننەتلەڭلار»، «ساڭىمۇ داۋۇد ئەلەيھىسسالامغا بېرىلگەن چىرايلىق ئاۋازلاردىن بىر ئاۋاز بېرىلگەن ئىكەن» ۋە «ئاللاھ ‹قۇرئان›نى چىرايلىق ئاۋاز بىلەن ئوقۇغان كىشىگە خوجايىن نەغمىچى دېدىكىگە قۇلاق سالغاندىنمۇ بەكرەك قۇلاق سالىدۇ» دېگەن ھەدىسلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتتۇق.

بىز «‹قۇرئان›نى تەرتىل بىلەن ئوقۇش» دېگەن تېمىدا ئابدۇللاھ ئىبنى مۇغەففەل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئالدىرىماي، ئۇنلۇك قىرائەت قىلدى» دېگەن ھەدىسىنى ھەم سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق.

سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس ۋە ئەبۇ لۇبابە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «‹قۇرئان›نى چىرايلىق ئاۋازدا ئوقۇمىغان كىشى بىزدىن ئەمەس» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1469، 1470) ئىككى «ھەسەن» سەنەد بىلەن رىۋايەت

قىلغان، سەئد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ سەنەدىدە ھەدىسىنىڭ ھەسەنلىكىگە تەسىر يەتكۈزمەيدىغان دەرىجىدە ئازراق قاراش ئوخشاشماسلىقى بار.

بەرائ ئىبنى ئازىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ خۇپتەن نامىزىدا ‹تىين› سۈرىسىنى ئوقۇغانلىقىنى ئاڭلىغان، مەن رەسۇلۇللاھتىنمۇ ئاۋازى چىرايلىق بىرەر كىشىنى كۆرۈپ باقمىدىم» دېگەن. بۇ ھەدىسنى بۇخارىي (769) ۋە مۇسلىم (177، 464) رىۋايەت قىلغان.

ئۆلىمالار: «ئوقۇش بەك سوزۇلۇپ قىرائەت دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمىسىلا، ‹قۇرئان›نى چىرايلىق ئاۋاز بىلەن ئوقۇش مۇستەھەبتۇر؛ ئەگەر بەك سوزۇپ ھەرپ قوشۇپ قويسا ياكى ھەرپ چۈشۈرۈپ قويسا، ھارامدۇر» دېگەن.

ئاھاڭغا سېلىپ ئوقۇش مەسلىسىدە ئىمام شافىئىي رەھىمەھۇللاھ بىر ئورۇندا: «مەكرۇھ»، يەنە بىر ئورۇندا: «مەكرۇھ ئەمەس» دېگەن.

شافىئىي ئۇستازلىرىمىز: «بۇ مەسىلىدە ئىككى خىل قاراش يوق، بەلكى بۇ مەسىلە ئىزاھلاشقا موھتاج. ئەگەر بەك سوزۇپ ئوقۇپ چەكتىن ئېشىپ كەتسە مەكرۇھ، ئۇنداق بولمىسا مەكرۇھ ئەمەس» دېگەن.

قازىكالان (باش قازى) ماۋەردىي «ئەلھاۋىي» ئاتلىق كىتابى (213/21، 214) دا دەيدۇكى: «ناخشا ئاھاڭىدا قىرائەت قىلىش، ‹قۇرئان› كەلىمىلىرىگە خاھلىغان نەرسە (زىر - زەۋەر دېگەندەك) لەرنى كىرگۈزۈش ياكى چىقىرىۋېتىش، سوزۇپ ئوقۇلىدىغان جايلارنى سوزماسلىق ياكى سوزمايدىغان ئورۇنلارنى سوزۇش، بەزى كەلىمىلەر چىقمايلا قالىدىغان ياكى مەنىسى ئۆزگىرىپ كېتىدىغان دەرىجىدە بەك سوزۇپ ئوقۇشلار ئارقىلىق ‹قۇرئان› كەلىمىلىرىنى ئۆز قۇرۇلمىسىدىن

چىقىرىۋېتىش قاتارلىقلار هارام، بۇنداق ئوقۇغۇچى توغرا يولدىن چىقىپ كەتكەن بولىدۇ، ئاڭلىغۇچىمۇ گۇناهكار بولىدۇ، چۈنكى ئۇ ‹قۇرئان›نىڭ تۈز، داغدام يولىدىن چىقىپ ئەگرى - بۈگرى يوللارغا كىرىپ كەتكەن بولىدۇ. ئاللاه تائالا ئېيتقانكى: ﴿قُرْءَانًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ / قۇرئان ئەرەبچىدۇر، ئەگرىلىكتىن خالىيدۇر﴾[39/«زۇمەر»: 28]. ئەگەر ئاهاڭ ‹قۇرئان› كەلىمىلىرىنى ئۆزگەرتىۋەتمىسە ۋە تەرتىل بىلەن دانمۇدانە ئوقۇشقا دەخلى يەتكۈزمىسە مۇباهتۇر. چۈنكى، قارى ئاهاڭغا سېلىپ ئوقۇش ئارقىلىق ‹قۇرئان›نى تېخىمۇ چىرايلىق ئوقۇغان بولىدۇ». مانا بۇ قازىكالانىڭ سۆزى.

هارام قىلىنغان ئاهاڭدا «قۇرئان» ئوقۇش بەزى نادان، جاهىل شۇنداقلا تۇرلۈك يىغلىش ۋە ئۆلۈم پەيتلىرىدە «قۇرئان» ئوقۇيدىغان، ئۆزىگە زۇلۇم قىلغۇچى ئەخمەق كىشىلەر گىرىپتار بولۇۋاتقان چوڭ مۇسىبەتتۇر. بۇ ئوچۇق هارام قىلىنغان بىدئەتتۇر. ئىمام ماۋەردىي دېگەندەك بۇنى ئاڭلىغۇچىمۇ، يوقتىشقا ۋە توسۇشقا قادىر تۇرۇپ يوقاتمىغان ۋە توسمىغان كىشىمۇ گۇناهكار بولىدۇ. مەن بۇ بىدئەتنى يوقتىشقا خېلى تىرىشىپ باقتىم. ئاللاه بۇ بىدئەتنى يوقتىش قولىدىن كېلىدىغان كىشىلەرنى ئۆز پاناهىدا ساقلىغاي ۋە بۇ بىدئەتنى يوقتىشقا مۇۋەففەق قىلغاي.

«مۇختەسەرۇل مۇزەنىي» دېگەن كىتاب (311 - بەت) تا ئىمام شافىئىي: «قايسى شەكىلده بولسۇن، ئاۋازنى گۈزەللەشتۈرسە بولىدۇ. مەن ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان قىرائەت نورمال سۈرئەتتە، غەمكىن ئاۋازدا ئوقۇلغان قىرائەتتۇر» دەيدۇ.

بۇ يەردىكى «نورمال سۈرئەت» بەك سوزماستىن، تۈز ئوقۇشتۇر. «غەمكىن ئاۋازدا ئوقۇش» دېگەنلىك «تەسىرلىك ئوقۇش» دېگەنلىكتۇر. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبىي داۋۇد ئۆز سەنەدى بىلەن

رىۋايەت قىلىشىچە، ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾نى مەرسىيە ئوقۇغاندەك غەمكىن ئاۋازدا ئوقۇغان[1].

«سۈنەنۇ ئەبى داۋۇد» (1471) تا كېلىشىچە، «ئىبنى ئەبى مۇلەيكە رەھمەھۇللاھقا:

ــ ئەگەر ئاۋازى چرايلىق بولمسا قانداق قىلدۇ؟ ــ دېيىلگەن ئىدى، ئۇ:

ــ قولدىن كېلىشىچە چرايلىق ئوقۇشقا تىرىشىدۇ، ــ دەپ جاۋاب بەردى».

ئاۋازى چرايلىق كىشىلەرنى قىرائەت قىلدۇرۇشنىڭ مۇسىتەھەبلىكى

سەلەف سالىھلار ئاۋازى چرايلىق قاريلارغا «قۇرئان» ئوقۇتۇپ تىڭشايتتى. بۇ بىرلىككە كېلىنگەن مۇستەھەب ئىشتۇر. شۇنداقلا ئىبادەتگۈيلار ۋە ئاللاھنىڭ سالىھ بەندىلىرىنىڭ ئادىتىدۇر. رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن سەھىھ ھالەتتە كەلگەن سۈننەتتۇر.

مەسىلەن، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم:

ــ ماڭا ‹قۇرئان› ئوقۇپ بەرگىن، ــ دېدى. مەن:

ــ ئى رەسۇلۇللاھ! ‹قۇرئان› سىلىگە چۈشكەن تۇرسا، يەنە سىلىگە ئوقۇپ بېرەمدىمەن؟! ــ دېدىم. رەسۇلۇللاھ:

ــ مەن ‹قۇرئان›نى باشقىلاردىن ئاڭلاشنى ياخشى

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («فەتھۇلبارىي»، 70/90) ئەبۇ داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان ۋە «ھەسەن» دېگەن.

كۆرىمەن، ــ دېدى. مەن ئۇ زاتقا ‹نىسائ› سۈرىسىنى ئوقۇپ بېرىپ: ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا / (ئى مۇھەممەد!) بىز ھەربىر ئۈممەتتىن بىر پەيغەمبەرنى گۇۋاھچى قىلىپ كەلتۈرگەن ۋە سېنىمۇ ئۈممىتىڭگە گۇۋاھچى قىلىپ كەلتۈرگەن چېغىمىزدا، ئەھۋال قانداق بولار؟﴾[4/«نىسائ»: 41] دېگەن ئايەتكە كەلگەندە، ئۇ زات:

ــ توختا! ــ دېدى. قارىسام، ئۇ زاتنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلۈۋېتىپتۇ». بۇ ھەدىسنى بۇخارىي (4582) ۋە مۇسلىم (800) رىۋايەت قىلغان.

ئىمام دارىمىي (3536) ۋە باشقىلار ئۆز سەنەدلىرى بىلەن ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغانكى، ئۇ ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا: «بىزگە رەببىمىزنى ئەسلەتكىن» دېسە، ئەبۇ مۇسا ئۇنىڭغا قۇرئان ئوقۇپ بېرەتتى.

سەلەفلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىش - ئىزلىرى ناھايىتى كۆپ ۋە مەشھۇردۇر. نۇرغۇن سالىھ كىشىلەر ئۆزلىرى «قۇرئان» ئوقۇتقان كىشىلەرنىڭ قىرائىتىدىن تەسىرلىنىپ قازا قىلغان. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

بەزى ئۆلىمالار ھەدىس ئۆگىنىش سورۇنىنىڭ ئاۋازى چىرايلىق قارىنىڭ مەلۇم مىقداردىكى قىرائىتى بىلەن باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشىنى مۇستەھەب دەپ قارىغان.

قارىي كىشى بۇنداق سورۇنلاردا سورۇنغا ماس، مۇۋاپىق قىرائەت قىلىشى، ئاللاھتىن قورقۇش، ئاللاھتىن ئۈمىد قىلىش، دۇنياغا بېرىلمەسلىك، ئاخىرەتكە تەرغىب قىلىش، ئاخىرەتكە تەييار تۇرۇش ۋە ئىسىل ئەخلاققا ئۇندەش قاتارلىق ۋەز - نەسىھەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئايەتلەرنى قىرائەت قىلىشى لازىم.

قىرائەتنى باشلىغان ۋە توختاتقاندا مەنىسىنى ئاساس قىلىش

«قۇرئان» ئوقۇغۇچى قىرائەتنى سۈرىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باشلىغاندا ياكى سۈرە ئاخىرلاشماستىن توختاتقاندا، مەنا جەھەتتىن باغلىنىشلىق ئايەتلەرنىڭ بېشىدىن باشلىشى ھەم باغلىنىشلىق ئايەتلەر ئاخىرلاشقاندا ئاندىن توختىشى، بەت، پارىلارغا ئېسىلۇالماسلىقى لازىم. چۈنكى، بەت، پارىلار مەنا جەھەتتىن باغلىنىشلىق ئايەتلەرنىڭ ئوتتۇرىدا كېلىپ قېلىشى مۇمكىن. مەسىلەن، ﴿وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ﴾(4/«نىسا»: 24، 5 - پارە)، ﴿وَمَآ أُبَرِّئُ نَفۡسِيٓۚ إِنَّ ٱلنَّفۡسَ لَأَمَّارَةُۢ بِٱلسُّوٓءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيٓۚ إِنَّ رَبِّي غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾(12/«يۈسۈف»: 53، 13 - پارە)، ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوۡمِهِۦٓ﴾(27/«نەمل»: 56، 20 - پارە)، ﴿وَمَن يَقۡنُتۡ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾(33/«ئەھزاب»: 31، 22 - پارە)، ﴿وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنۢ بَعۡدِهِۦ مِن جُندٖ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ﴾(36/«ياسىن»: 28، 23 - پارە)، ﴿إِلَيۡهِ يُرَدُّ عِلۡمُ ٱلسَّاعَةِۚ﴾(41/«فۇسسىلەت»: 47، 25 - پارە)، ﴿وَبَدَا لَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ﴾(45/«جاسىيە»: 33، 26 - پارە)، ﴿قَالَ فَمَا خَطۡبُكُمۡ أَيُّهَا ٱلۡمُرۡسَلُونَ﴾(51/«زارىيات»: 31، 27 - پارە) دېگەن پارىلەر مەنا جەھەتتىن بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق ئايەتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باشلىنىدۇ. شۇنىڭدەك بەزى ھىزبلەر[1] مۇ مەنا جەھەتتىن بىر - بىرىگە باغلىنىشلىق ئايەتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن باشلىنىدۇ. مەسىلەن، ﴿وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ فِيٓ أَيَّامٖ مَّعۡدُودَٰتٖۚ﴾(2/«بەقەرە»: 203)، ﴿قُلۡ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيۡرٖ مِّن ذَٰلِكُمۡۖ﴾(3/«ئال ئىمران»: 15)(2) دېگەن ھىزبلەرگە ئوخشاش.

---

(1) قۇرئان جەمئىي 60 ھىزبقا بۆلۈنىدۇ. يەنى، ھەربىر پارە ئىككى ھىزبقا، ھەربىر ھىزب تۆت رۇبئىغا بۆلۈنىدۇ. ـ ت.

(2) ئىمام نەۋەۋىينىڭ: «26 - پارە ﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ﴾ دېگەن ئايەتتىن باشلىنىدۇ» دېگەن بۇ قارىشى بىر قىسىم ئۆلىمالارنىڭ قارىشى بولۇپ، بۇ ئەبۇ ئەمر ئەددانىي رەھىمەھۇللاھنىڭ: «26 - پارە ‹ئەھقاف› سۈرىسىدىن يەنى ﴿حم. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ﴾ دېگەن ⇐

قىرائەتنى بۇنداق ئورۇنلاردىن باشلىماسلىق ۋە بۇنداق ئورۇنلاردا توختاتماسلىق لازىم. چۈنكى، بۇلار ئىلگىرىكى ئايەتلەرگە باغلىنىشلىقتۇر. ئى قارىي! بۇ قائىدىلەرگە رىئايە قىلمايدىغان، ئايەتلەرنىڭ مەنىسىنى ئويلاشمايدىغان قارىيلارنىڭ كۆپلۈكى سىزنى ئالدىمىسۇن. فۇزەيل ئىبنى ئىياز رەھمەھۇللاھتەك زاتنىڭ ھاكىم ئەبۇ ئابدۇللاھ سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلغان مۇنۇ سۆزىگە ئەمەل قىلىڭ: «ماڭغۇچىلارنىڭ ئازلىقىدىن ھدايەت يولىدا يالغۇزلۇق ھېس قىلما، ھالاك بولغۇچىلارنىڭ كۆپلۈكىگە ئالدانما»[1].

شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆلىمالار: «قىسقا سۈرىدىن بىرنى پۈتۈن ئوقۇش ئۈزۈن سۈرىدىن شۇ قىسقا سۈرىچىلىك مىقدارىدا ئوقۇغاندىن ئەۋزەل» دەيدۇ. چۈنكى، ئايەتلەر ئارىسىدىكى مەنا جەھەتتىكى باغلىنىش بەزى كىشىلەرگە ئېنىق بولماي قېلىشى مۇمكىن.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىدۇكى، مەشھۇر تابىئىن ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبى ھۇزەيل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «ساھابىلەر ئايەتنىڭ بىر قىسمىنى ئوقۇپ، بىر قىسمىنى ئوقۇماسلىقنى يامان كۆرەتتى» دېگەن[2].

«قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھ بولىدىغان ئەھۋاللار

«قۇرئان» ئوقۇش، شەرىئەتتە چەكلەنگەن ئالاھىدە ئەھۋاللارنى

⇒ ئايەتتىن باشلىنىدۇ» دېگەن قارىشىغا ۋە كۇنىمىزدىكى كۆپ قىسىم «قۇرئان»لارنىڭ تەرتىپىگە ئوخشىمايدۇ. بۇ پەرقلىق قاراشلارنى ئىمام سەخاۋىي «جەمال لۇلقۇررائى ۋە كەمالۇل ئىقرائى» (148/1) دە بايان قىلغان.

(1) بەيھەقىي: «ئەززۇھدۇل كەبىر»، (24).

(2) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 189 ـ بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 200/7.

ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەڭ ياخشى ئىشتۇر. مەن بۇلاردىن ئېسىمگە كەلگەنلىرىنى دەللىللىرىنى بايان قىلماي قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتىمەن. چۈنكى، بۇ دەللىلەر ناھايىتى مەشھۇردۇر.

نامماز ئىچىدە پەقەت قىيامدىلا «قۇرئان» ئوقۇشقا بولىدۇ. رۇكۇ، سەجدە، تەشەھھۇدلاردا «قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھتۇر[1].

ئۇنلۇك قرائەت قىلىنىدىغان نامازلاردا ئىمامنىڭ قرائىتىنى ئاڭلىغان كىشىنىڭ «فاتىھە»دىن باشقا ئايەت ئوقۇشى مەكرۇھتۇر[2].

ھاجەتكە ئولتۇرغاندا، مۈگدەك باسقاندا ياكى «قۇرئان كەرىم» ئوقۇشقا ئېغىزى قولاشماي قالغاندا، «قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھتۇر. خۇتبە ئاڭلاۋاتقان كىشىنىڭ «قۇرئان» ئوقۇشىمۇ مەكرۇھ، خۇتبىنى ئاڭلىيالمىسا «قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھ ئەمەس، بەلكى مۇستەھەبتۇر. بۇ كۆپچىلىك ئۆلىمالار تاللىغان توغرا قاراشتۇر[3]. تاۋۇس ئىبنى كەيسان نىڭ «مەكرۇھ» دەپ قارايدىغانلىقى[4]، ئىبراھىم ئەننەخەئىي ــ ئاللاھ ئۇلارغا رەھمەت قىلغاي ــ نىڭ بولسا «مەكرۇھ ئەمەس» دەپ قارايدىغانلىقى[5] رىۋايەت قىلىنغان. ئۇ ئىككى زاتنىڭ سۆزىنى ئۇستازلىرىمىز بايان قىلغان

(1) ئىمام مۇسلىم (480) ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان ھەدىس بۇنىڭغا دەللىدۇر. ئۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم رۇكۇ بىلەن سەجدىدە ‹قۇرئان› ئوقۇشۇمدىن توسقان».

(2) بۇ شافىئي مەزھەبنىڭ ھۆكمى بولۇپ، ھەنەفي مەزھەبتە ئىقتىدائ قىلغۇچى ئۇنلۇك ۋە ئۇنسىز بارلىق نامازلاردا «قۇرئان» ئوقۇمايدۇ. قاراڭ: بەدرۇددىن ئەينىي: «ئەلبنايە»، 313/2، 314. ــ ت.

(3) ئىمام مۇسلىم (487) ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان ھەدىس بۇنىڭغا دەللىدۇر. ئۇ دەيدۇكى: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «بىرىڭلار كېچىسى نامازغا تۇرغاندا، ئېغىزى قرائەتكە كەلمەي نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالسا ياتسۇن» دېگەن.

(4) «ئابدۇررازاق»، (5378).

(5) يۇقىرىقى كتاب، (5374).

شەكىلدە يۇقىرىقىدەك بىرلەشتۈرۈپ چۈشىنىشكە بولىدۇ.

تاۋاپ قىلىۋاتقاندا «قۇرئان» ئوقۇش مەكرۇھ ئەمەس. بۇ بىزنىڭ (يەنى شافىئىيلارنىڭ) ۋە كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر. ئىبنۇلمۇنزىر، ئەتائ، مۇجاھىد، ئىبنى مۇبارەك، ئەبۇ سەۋر قاتارلىقلار ۋە ھەنەفىيلەرنىڭمۇ مۇشۇ قاراشتا ئىكەنلىكى رىۋايەت قىلىنغان[1].

ھەسەن بەسرىي، ئۇرۋە ئىبنى زۇبەير ۋە ئىمام مالىكلارنىڭ: «تاۋاپ قىلىۋاتقاندا ‹قۇرئان› ئوقۇش مەكرۇھ» دەيدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان[2]. توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر.

مۇنچىدا، يولدا ۋە ئاغزىدا مەينەت نەرسە بار چاغدا «قۇرئان» ئوقۇش مەسلىسىدىكى ئوخشىمىغان قاراشلارنى ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق.

تىلاۋەتتە چەكلىنىدىغان بىر قىسىم بىدئەتلەر

بەزى بىلىمسىز ئىمامىلار رامازاننىڭ يەتتە كېچىسى تەراۋىھ نامىزىنىڭ ئاخىرقى رەكئەتىدە «ئەنئام» سۈرىسىنى ئوقۇيدۇ ۋە بۇنى مۇستەھەب دەپ قارايدۇ. بۇ ئىش ئۇلارنى شەرىئەتتە بولمىغان مۇنداق بىرنەچچە ئىشنى تەك قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ:

(1) ئىمام شافىئىي («ئەلئۇم»، 115) ئەتائ ئىبنى ئەبى رەباھتىن تاۋاپتا «قۇرئان» ئوقۇشنىڭ مەكرۇھ ئەمەسلىكىنى رىۋايەت قىلغان. ئوسمان ئىبنى ئەسۋەد: «مەن شافىئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ تاۋاپتا مۇجاھىدقا ‹قۇرئان› ئوقۇپ بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنمەن» دېگەن. بۇ ۋەقەلىكنى «ئىبنى ئەبى شەيبە» (480/4) رىۋايەت قىلغان.

(2) «ئىبنى ئەبى شەيبە» (480/4) ھەسەن بەسرىي ۋە ئۇرۋە ئىبنى زۇبەيردىن تاۋاپتا ‹قۇرئان› ئوقۇشنىڭ مەكرۇھلۇقىنى رىۋايەت قىلغان. ئىبنى قاسىم («ئەلمۇدەۋۋەنەتۇل كۇبرا»، 47/2): «ئىمام مالىك: ‹تاۋاپتا قۇرئان ئوقۇش سۈننەتكە ئۇيغۇن ئەمەس› دېگەن» دەيدۇ.

1. شۇنداق قىلىشنى مۇستەھەب دەپ ئېتىقاد قىلىش؛

2. كۆپچىلىك كىشىلەرگە شۇنداق تۇيغۇ بېرىپ قويۇش؛

3. ئىككىنچى رەكئەتنىن ئۇزۇن ئوقۇش؛ لېكىن، سۈننەت ئەسلىدە بىرىنچى رەكئەتنى ئۇزۇن ئوقۇشتۇر.

4. جامائەتلەرگە نامازنى بەك ئۇزۇن ئوقۇپ بېرىش.

يەنە بەزى بىلىمسىز ئىماملارنىڭ جۈمە كۈنى بامدات نامىزىدا ئەتەي «سەجدە» سۈرىسىدىكىدىن باشقا سەجدە ئايەتلىرى بىلەن بامدات ئوقۇپ بېرىشىمۇ بىدئەتلەردىندۇر. چۈنكى، جۈمە كۈنى بامداتتا بىرىنچى رەكئەتتە «سەجدە» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتتە «ئىنسان» سۈرىسىنى ئوقۇش سۈننەتتۇر[1].

دۇچ كېلىپ قالىدىغان بىر قىسىم ئالاھىدە مەسىلىلەر

1. «قۇرئان» ئوقۇۋاتقان ۋاقىتتا يەل قىستىسا، تولۇق چىقىرىۋېتىپ بولغانغا قەدەر قىرائەتنى توختىتىپ ئاندىن داۋاملاشتۇرۇش لازىم. بۇ گۈزەل ئەدەبتۇر. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ۋە باشقىلار ئەتائىدىن شۇنداق رىۋايەت قىلغان[2].

2. قۇرئان ئوقۇۋاتقاندا ئەسنەك تۇتسا، قىرائەتنى توختىتىپ ئەسنەپ بولغاندىن كېيىن داۋاملاشتۇرۇش لازىم. مۇجاھىد شۇنداق دېگەن ئىدى[3]. بۇمۇ ھەم گۈزەل ئەدەبتۇر. ئەبۇ سەئىد

(1) بۇخارىي (891) ۋە مۇسلىم (880) ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان ھەدىس بۇنىڭغا دەللىدۇر. ئۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم جۈمە كۈنى بامدات نامىزىدا ‹سەجدە› سۈرىسى بىلەن ‹ئىنسان› سۈرىسىنى ئوقۇيتتى».

(2) فاكىھىي: «ئەخبارۇمەككە»، (2021)؛ «ئاجۇررىي»، 75 - بەت.

(3) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 118 - بەت؛ «ئاجۇررىي»، 75 - بەت.

ئەلخۇدرىيدىن سەھىھ رىۋايەت قىلىنغان تۆۋەندىكى ھەدىسنىڭ بۇنىڭغا دەلىل بولالايدۇ. ئۇ دەيدۇكى: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «بىرىڭلارنى ئەسنەك تۇتسا قولى بىلەن ئېغزىنى ئېتىۋالسۇن، بولمىسا، ئېغزىغا شەيتان كىرىۋالىدۇ» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم (2995) رىۋايەت قىلغان.

3. ﴿وَقَالَتِ ٱلۡيَهُودُ عُزَيۡرٌ ٱبۡنُ ٱللَّهِ﴾(9/«تەۋبە»: 30)، ﴿وَقَالَتِ ٱلۡيَهُودُ يَدُ ٱللَّهِ مَغۡلُولَةٌ﴾(5/«مائىدە»: 64)، ﴿وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدٗا﴾(19/«مەريەم»: 88) ۋە شۇنىڭغا ئوخشىغان ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا، ئاۋازنى پەسەيتىش لازىم. ئىبراھىم نەخەئىي رەھىمەھۇللاھ شۇنداق قىلاتتى.

4. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد شەئىبىيدىن زەئىف سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلىدۇكى: «شەئىبىيدىن:

ــ ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا﴾(33/«ئەھزاب»: 56) دېگەن ئايەتنى ئوقۇسا، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە دۇرۇد ئېيتامدۇ؟ ــ دەپ سورالغاندا، ئۇ:

ــ ھەئە، ــ دەپ جاۋاب بەرگەن»[1].

5. ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلغان تۆۋەندىكى ھەدىستە كەلگەندەك دېيىش مۇستەھەبتۇر. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دەيدۇ: «كىمكى ‹تىين› سۈرىسىنى ئوقۇپ ﴿أَلَيۡسَ ٱللَّهُ بِأَحۡكَمِ ٱلۡحَٰكِمِينَ / ئاللاھ ھاكىملارنىڭ ھاكىمى ئەمەسمۇ؟﴾(95/«تىن»: 8) دېگەن ئايەتكە كەلگەندە، ‹بَلَى وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (شۇنداق، مەن شۇنداق ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بېرىمەن)› دېسۇن». بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (887) ۋە تىرمىزي (3347) زەئىف سەنەد بىلەن بىر ئەرابي (يەنى

(1) ئىبنى ئەبى شەيبە (115/2) ئىبراھىم نەخەئىيدىن مۇشۇنداق رىۋايەت قىلغان.

سەھرالىق ئەرەب) دىن، ئەئرابىي ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ۋە باشقىلار بۇ ھەدىستە ئەبۇ داۋۇد ۋە تىرمىزىنىڭ رىۋايەتىگە قوشۇپ: «كىمكى ‹قىيامەت› سۈرىسىنى ئوقۇپ ﴿أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحْۦِۦَ ٱلْمَوْتَىٰ﴾ / ئۇ (يەنى يۇقىرىقىدەك ئىشلارنى قىلالىغان ئاللاھ) ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرۈشكە قادىر ئەمەسمۇ؟﴾[75/«قىيامەت»: 40] دېگەن ئايەتىگە كەلگەندە: ‹بَلَى وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (شۇنداق، مەن شۇنداق ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بېرىمەن)› دېسۇن. ‹مۇرسەلات› سۈرىسىنى ئوقۇپ ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ﴾ / (ئۇلار قۇرئانغا ئىشەنمىسە) باشقا قانداق سۆزگە ئىشىنىدۇ؟﴾[77/«مۇرسەلات»: 50] دېگەن ئايەتكە كەلگەندە: ‹آمَنْتُ بِاللهِ (ئاللاھقا ئىمان ئېيتتىم)› دېسۇن» دەپ رىۋايەت قىلغان[1].

ئىبنى ئابباس، ئىبنى زۇبەير ۋە ئەبۇ مۇسا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلار ﴿سَبِّحِ ٱسْمَ رَبِّكَ ٱلْأَعْلَى﴾ / ھەممىدىن ئۈستۈن پەرۋەردىگارىڭنىڭ نامىنى پاك ئېيتقاد قىلغىن﴾[87/«ئەئلا»: 1] ئايەتىنى ئوقۇسا: «سُبْحَانَ رَبِّيَ الأَعْلَى / ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم ئەيب - نۇقسانلاردىن پاكتۇر» دەيتتى[2].

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇ ئايەتنى ئوقۇسا، ئۇچ قېتىم «سُبْحَانَ رَبِّيَ الأَعْلَى» دەيتتى[3].

---

(1) بۇ رىۋايەت «سۈنەن ئەبى داۋۇد»نىڭ قولىمىزدىكى نۇسخىلىرىدىمۇ مەۋجۇد، بۇ ھەدىسنى يەنە ئىمام ئەھمەد (249/2)، «ئابدۇرراززاق»، (4052) لارمۇ رىۋايەت قىلغان.

(2) «ئەبۇ داۋۇد»، (883)؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، 154 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 391/2، 392.

(3) ئىمام سۇيۇتىي («چېچىلغان ئۇنچە - مارجانلار»، 482/8) ئىبنى ئەبى شەيبەگە مەنسۇپ قىلغان.

ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ نامازدا «بەنى ئىسرائىل» سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتنى ئوقۇپ بولۇپ: ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا / جىمى ھەمدۇسانا بالسى بولۇشتىن پاك بولغان ئاللاھقا خاستۇر﴾[17/«ئىسرائ»: 111] دېگەن ئىدى[1].

شافئىي ئۇستازلىرىمىز ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلغان ھەدىستىكى ئۇچ سۈرىنى نامازدا ئوقۇغان ۋاقىتتىمۇ شۇ سۆزلەرنى دېيىشنىڭ «مۇستەھەب»لىكىنى ئوچۇق بايان قىلغان. بىز بايان قىلغان باشقا سۆزلەرنى قىلىش، شۇنداقلا شۇنىڭغا ئوخشىغان مەزمۇندىكى باشقا ئايەتلەردىمۇ ئۆز لايىقىدا شۇنداق دېيىش «مۇستەھەب»تۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

«قۇرئان» ئايەتلىرىنى ئادەتتىكى گەپ - سۆز قاتاردا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد بۇ مەسىلىدە پەرقلىق قاراشلار مەۋجۇد ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ، ئىبراھىم نەخەئىينىڭ «قۇرئان» ئايەتلىرىنى ئادەتتىكى گەپ - سۆز قاتاردا بىرەر ئىشقا قارىتىپ ئوقۇشنى مەكرۇھ دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[2].

ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مەككىدە نامازشامدا «تىين» سۈرىسىنى ئوقۇۋاتىپ ﴿وَهَـٰذَا ٱلْبَلَدِ ٱلْأَمِينِ / ۋە بۇ تىنچ شەھەر (مەككە مۇكەررەمە) بىلەن قەسەمكى﴾[95/«تىين»: 3] دېگەن ئايەتكە كەلگەندە ئاۋازىنى كۆتۈردى[3].

ھۆكەيم ئىبنى سەئىد دەيدۇكى: «ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 403/1.
(2) «سۇنەنى بەيھەقي»، 245/2؛ شافئىي: «ئەلئۇم»، (3281).
(3) ئىمام سۇيۇتي («چېچىلغان ئۇنچە - مارجانلار»، 482/8) ئەبۇ ئىبنى ھۆمەيدكە مەنسۇپ قىلغان.

بامدات نامىزى ئوقۇۋاتاتتى، ھەكەم ھەيئىتى (يەنى ئەلى ۋە مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئارىسىدا ھۆكۈم چىقار. غۇچىلار) دىن بىرى كېلىپ: ﴿لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ / ئەگەر شېرىك كەلتۈرسەڭ ئەمەللىرىڭ بىكار بولۇپ كېتىدۇ، سەن ئەلبەتتە زىيان تارتقۇچىلاردىن بولۇپ قالسەن﴾[39/«زۇمەر»: 65] دېگەن ئىدى، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ نامازدا تۇرۇپ: ﴿فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ ٱلَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ / سەۋر قىل، ئاللاھنىڭ ۋەدىسى ھەقىقەتەن ھەقتۇر، (ئاخىرەتكە) ئىشەنمەيدىغانلار سېنى بىخۇد قىلىپ قويمىسۇن﴾[30/«رۇم»: 60] دېگەن ئايەتنى ئوقۇپ جاۋاب قايتۇردى»[1]. شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «بىرەرسى نامىز ئوقۇۋاتقان كىشىنىڭ يېنىغا كىرىشكە رۇخسەت سورىسا، نامىز ئوقۇۋاتقان كىشى: ﴿ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ءَامِنِينَ / ئۇنىڭغا ئامان ـ ئېسەن، تىنچ كىرىڭلار!﴾[هجر: 46] دېگەن ئايەتنى ئوقۇپ جاۋاب بەرگەن بولسا، ئەگەر نىيىتى نورمال تىلاۋەت بولسا ياكى تىلاۋەت بىلەن بىرگە كىرىشكە رۇخسەت بەرگەنلىكىنى بىلدۈرۈش بولسا، نامىزى بۇزۇلمايدۇ. ئەگەر كىرىشكە رۇخسەت بەرگەنلىكىنىلا بىلدۈرمەكچى بولسا ياكى ھېچنەرسىنى نىيەت قىلمىغان بولسا، نامىزى بۇزۇلىدۇ» دەيدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

قىرائەتنى ئۇزۇپ، توختاشقا بولىدىغان ئىشلار

مېڭىپ تۇرۇپ «قۇرئان» ئوقۇۋاتىپ بىرەر جامائەتنىڭ يېنىدىن ئۆتكەن بولسا، قىرائەتنى توختىتىپ ئۇلارغا سالام بەرگەندىن كېيىن قايتىدىن باشلىشى «مۇستەھەب»تۇر. «أَعوذُ بِاللّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرّجيمِ»نى قايتىدىن ئوقۇپ باشلىسا تېخىمۇ ياخشىدۇر.

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 108 ـ بەت.

ئولتۇرۇپ «قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا يېنىدىن بىرى ئۆتكەن بولسا، ئىمام ئەبۇلھەسەن ۋاھىدىي: «قارىي كىشى تىلاۋەت بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا سالام قىلمىغان ياخشى، ئەگەر قارىغا سالام قىلسا قارىي ئىشارەت بىلەن سالام قايتۇرسا بولىدۇ. ئەگەر سۆز ئارقىلىق قايتۇرماقچى بولسا، ئۇمۇ مەيلى، ئەممە سالامنى قايتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، تىلاۋەتنى ‹أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ›دىن باشلاپ ئوقۇيدۇ» دەيدۇ. بۇ زەئىف قاراشتۇر.

ئېنىقكى، سالامغا سۆز ئارقىلىق جاۋاب قايتۇرۇش ۋاجىبتۇر. شافىئىي ئۇستازلىرىمىز: «بىراۋ جۇمە كۈنى ئىمام خۇتبە ئوقۇۋاتقاندا كىرىپ سالام بەرسە، ‹خۇتبىنى قۇلاق سېلىپ تىڭشاش سۈننىتى› دېگەن قاراش بويىچە ئېيتساق، بىزدىكى ئىككى قاراشنىڭ كۆچلۈكرەكىگە ئاساسەن، سالامغا جاۋاب قايتۇرۇش ‹ۋاجىب›تۇر» دەيدۇ. ئۇستازلىرىمىز جىم ئولتۇرۇشنىڭ «ۋاجىب»لىقىدا، گەپ قىلىشنىڭ «ھارام»لىقىدا ئىختىلاپ بولغان خۇتبە ھالىتىدە سالامغا جاۋاب قايتۇرۇشتا شۇنداق دېگەن تۇرسا، گەپ قىلىش بىردەك ھارام بولمىغان قىرائەت ھالىتىدە سالامغا جاۋاب قايتۇرۇشنى ئەلبەتتە «ۋاجىب» دەيدۇ، بولۇپمۇ سالامغا جاۋاب قايتۇرۇش ئومۇمەن «ۋاجىب» ئىشتۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر[1].

«قۇرئان» ئوقۇۋېتىپ چۈشكۈرسە، «اَلْحَمْدُ لِلَّهِ (ئەلھەمدۇلىلاھ)» دېيىش مۇستەھەب. نامازدىمۇ ھەم شۇنداق. ئاۋازىنىڭ سىرتىدا «قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا، باشقىلار چۈشكۈرۈپ: «اَلْحَمْدُ لِلَّهِ (ئەلھەمدۇلىلاھ)»، دېسە، «يَرْحَمُكَ اللهُ (يەرھەمۇكەللاھ)» دېيىش مۇستەھەبتۇر. ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا، قىرائەتنى توختىتىپ مۇئەززىنگە ئەگىشىپ ئەزان

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 441/4.

ۋە تەكبىر كەلىمىلىرىنى تەكرارلاپ بولغاندىن كېيىن قىرائەتنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇ شافئىي ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا بىرلىككە كېلىنگەن مەسىلىدۇر.

«قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا گەپ سورالسا، ئىشارەت ئارقىلىق چۈشىنىشلىك جاۋاب بېرىش مۇمكىن بولسا، ئىشارەت ئارقىلىق جاۋاب بەرسىمۇ سورىغۇچىنىڭ كۆڭلىگە كەلمەيدىغانلىقىنى ۋە ئارىسىدىكى ئۇلپەتچىلىككە تەسىر يەتمەيدىغانلىقىنى بىلسە، قىرائەتنى ئۈزمەستىن ئىشارەت ئارقىلىق جاۋاب بېرىش ئەۋزەل. ئەممىا، قىرائەتنى ئۈزۈپ سۆز ئارقىلىق جاۋاب بەرسىمۇ دۇرۇستۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ئۆلىمالارغا، پەزىلەتلىك، سالىھ كىشىلەرگە ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى

«قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا ئىلىملىك، سالىھ، يۈز - ئابرۇيلۇق، مويىسپىت، ئەمەل - مەنسىپى ياكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىقى سەۋەبىدىن ھۆرمىتىنى قىلىشقا لايىق پەزىلەتلىك كىشىلەر كېلىپ قالسا، رىياكارلىق ياكى ئۇلۇغلاش يۈزىدىن ئەمەس، ھۆرمەت ۋە ئىززەت يۈزىدىن ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ ھېچ خاتا تەرىپى يوق، بەلكى ئورنىدىن تۇرۇش «مۇستەھەب»تۇر. ھۆرمەت يۈزىدىن ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ دۇرۇس ئىكەنلىكى رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى، ئۇ زاتنىڭ ھۇزۇرىدا ئۇ زاتنىڭ بۈيرۇقى بىلەن ياكى سۆكۈت قىلىشى بىلەن بولۇنغان ساھابەنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى، تابىئىنلارنىڭ ۋە ئۇلاردىن كېيىنكى ئۆلىمالار ۋە سالىھلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئىسپاتلانغان.

مەن «باشقىلارغا ئورنىدىن تۇرۇش» تېمىسىدا مەخسۇس بىر رىسالە يازدىم. ئۇ رىسالىدە ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىنى ئىپادىلەيدىغان ھەدىسلەرنىمۇ، چەكلەيدىغان ھەدىسلەرنىمۇ

كەلتۈردۇم. ھەدىسلەرنىڭ سەھىھ، زەئىپلىرىنى بايان قىلدىم. ئورنىدىن تۇرۇشنى ئەمەلىيەتتە چەكلىمەيدىغان، لېكىن چەكلىگەنىدەك تۇيغۇ بېرىپ قويىدىغان ھەدىسلەرگە جاۋاب بېرىپ ئۆتتۈم. ئاللاھقا ھەمدىلەر بولسۇنكى، مەن بۇ تېمىلارنى مەزكۇر رىسالىدە ئېنىق بايان قىلدىم. كىمكى بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەردىن بىرەرسىدە ئىككىلىنىپ قالسا، مەزكۇر رىسالىگە مۇراجىئەت قىلسۇن! ئاللاھ خاھلىسا ئىككىلىنىشلەرنى يوقىتىدىغان دەلىل - ئىسپاتلارنى تاپالايدۇ[1].

نامازدىكى قىرائەتكە ئالاقىدار مۇھىم مەسىلىلەر

بۇ مەسىلىلەر فىقھ كىتابلىرىدا تەپسىلىي بايان قىلىنغانلىقى ئۈچۈن مەن قىسقىلا بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

1. پەرز نامازلاردا قىرائەت قىلىشنىڭ «ۋاجىب»[2]ئىكەنلىكىدە بارلىق ئۆلىمالار بىرلىككە كەلگەن. ئىمام مالىك، ئىمام شافىئىي، ئىمام ئەھمەد ۋە كۆپچىلىك ئۆلىمالار: «ھەر رەكئەتتە (يەنى پەرز نامازنىڭ ــ ت) ‹فاتىھە›نى ئوقۇش پەرز» دېسە[3]، ئىمام ئەبۇ ھەنىفە ۋە بىر قىسىم ئۆلىمالار: ‹فاتىھە›نىڭ ئۆزىنى ئوقۇش پەرز ئەمەس» دەپ قارايدۇ. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە يەنە: «(تۆت رەكئەتلىك نامازنىڭ ــ ت) كېيىنكى ئىككى رەكئەتىدە قىرائەت قىلىش (يەنى ئايەت ئوقۇش ــ ت) ۋاجىب ئەمەس»

(1) قاراڭ: ئىمام نەۋەۋىي: «مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى پەزىلەتلىك ۋە يۇز - ئابرۇيلۇق كىشىلەرگە ئورنىدىن تۇرۇشقا رۇخسەت»، 34 – 54 - بەتلەر.

(2) شافىئىي مەزھەبتە «ۋاجىب» ئاتالغۇسى پەرزنىمۇ، ۋاجىبنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ــ ت.

(3) ئىمام مالىكنىڭ مەزھەبى ئۈچۈن «شەرھۇ مۇختەسەرى خەلىل»، 269/1؛ شافىئىي مەزھەبى ئۈچۈن «ئەلمەجمۇئ»، 306/3؛ ھەنبەلىي مەزھەبى ئۈچۈن «ئەلمۇغنىي»، 146/1 لەرگە قاراڭ.

دەپ قارايدۇ[1].

توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر. بۇنىڭ دەلىللىرى ھەدىسلەردە ناھايىتى كۆپ. بىز سەھىھ ھەدىستە كەلگەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «‹فاتىھە› ئوقۇلمىغان نامازنى ئادا تاپقان بولمايدۇ»[2] دېگەن سۆزىنى دەلىل قىلىش بىلەن بولىدى قىلمىز.

بارلىق ئۆلىمالار بامدات نامىزىنىڭ ئىككىلا رەكئەتتىدە ۋە باشقا نامازلارنىڭ ئاۋۋالقى ئىككى رەكئەتتىدە «فاتىھە»گە سۈرە قوشۇپ ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىدە بىرلىككە كەلگەن. ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى رەكئەتتە سۈرە قوشۇپ ئوقۇشنىڭ «مۇستەھەب»لىكىدە بولسا، ئوخشىمىغان قاراشلاردا بولغان. ئىمام شافىئىي رەھىمەھۇللاھتىن ئىككى خىل قاراش كەلگەن: ئاۋۋالقى قارىشى: مۇستەھەب ئەمەس، يېڭى قارىشى: مۇستەھەب[3].

شافىئىي ئۇستازلىرىمىز: «‹ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى رەكئەتتە سۈرە قوشۇپ ئوقۇش مۇستەھەب› دەپ قارىغىنىمىزدا، بۇ رەكئەتلەردە ئاۋۋالقى ئىككى رەكئەتتىكىدىن قىسقىراق سۈرە ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىدە ئىختىلاپ يوق، ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى رەكئەتتىكى قىرائەتنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى تەڭ بولسا بولىدۇ» دەپ قارايدۇ.

بىرىنچى رەكئەت ئىككىنچى رەكئەتتىن ئۇزۇنراق ئوقۇلامدۇ؟ بۇ مەسىلىدە ئىككى خىل قاراش بار. كۆپچىلىك شافىئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ نەزەرىدە «ئۇزۇن ئوقۇلمايدۇ» دېگەن قاراش توغرىراق. مۇھەققىق ئالىملار نەزەرىدە، توغرىسى «ئۇزۇن

(1) مەرغىنانىي: «ئەلھىدايە»، 1/173 – 175.
(2) «ئىبنى خۇزەيمە»، (490)؛ «ئىبنى ھىببان»، (1789).
(3) ئىمام نەۋەۋىي: «ئەلمىنھاج»، 98 - بەت.

ئوقۇلىدۇ» دېگەن قاراشتۇر. «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىرىنچى رەكئەتتە ئىككىنچى رەكئەتتىكىدىن ئۇزۇنراق قىرائەت قىلاتتى» دېگەن سەھىھ ھەدىسكە[1] ئاساسەن مۇشۇ قاراش تاللىنىدۇ.

بۇنداق قىلىشنىڭ پايدىسى شۇكى، نامازغا سەل كېيىن قالغان كىشى بىرىنچى رەكئەتكە ئۈلگۈرۈۋالالايدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر[2].

ئىمام شافئىي رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «نامازغا كېچىكىپ ئۈلگۈرگەن كىشىنىڭ ئىمام بىلەن بىرگە پېشىن ياكى باشقا نامازلارنىڭ كېيىنكى ئىككى رەكئەتىنى ئوقۇپ بولۇپ، قېپقالغان رەكئەتىنى تولۇقلاش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغاندا، ‹فاتىھە›گە سۈرە قوشۇپ ئوقۇشى مۇستەھەبتۇر»[3].

كۆپچىلىك شافئىي ئۇستازلىرىمىز بولسا: «بۇ ئىمام شافئىي رەھمەھۇللاھنىڭ ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى رەكئەتتە سۈرە قوشۇپ ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكىدىكى ئىككى خىل قارىشىغا ئاساسەن دېيىلگەن ھۆكۈم» دېسە، يەنە بىر قىسىم ئۆلىمالار: «‹بۇ ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى رەكئەتتە سۈرە قوشۇش مۇستەھەب› دېگەن يېڭى قارىشىغا ئاساسەن دېيىلگەن، ‹سۈرە قوشۇش مۇستەھەب ئەمەس› دېگەن كونا قارىشىغا ئاساسەن نامازغا كېچىكىپ ئۈلگۈرگەن كىشى سۈرە قوشمايدۇ» دەيدۇ. توغرىسى، «نامىزى سۈرە قوشۇلماي ئوقۇلغان بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن، سۈرە قوشۇپ ئوقۇيدۇ» دېگەن بىرىنچى قاراشتۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر. بۇلار ئىمام ۋە يالغۇز نامىاز ئوقۇغۇچىنىڭ

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (759)؛ «مۇسلىم»، (451).
(2) «ئەلۇەست»،122/2؛ «ئەلمەجمۇئ»، 341/3.
(3) «ئەلئۇم»، 178 ـ بەت.

«فاتىھە» ئوقۇش ۋە سۈرە قوشۇشتىكى ھۆكۈملىرىدۇر[1].

ئىمامغا ئىقتىدائ قىلغۇچىغا كەلسەك، ئەگەر ئۇنىسىز قىرائەت قىلىنىدىغان نامار بولسا «فاتىھە» ئوقۇشى ۋاجىب، سۈرە قوشۇشى بولسا مۇستەھەبتۇر. ئەگەر ئۇنلۇك قىرائەت قىلىنىدىغان نامار بولۇپ ئىمامنىڭ قىرائىتىنى ئاڭلىسا، سۈرە قوشۇپ ئوقۇشى مەكرۇھتۇر[2]. «فاتىھە» ئوقۇشىنىڭ ۋاجىبلىقىدا ئىككى خىل كۆزقاراش بار: بىرى، ۋاجىب[3]. بۇ ئەڭ توغرا قاراشتۇر. يەنە بىرى، ۋاجىب ئەمەس.

ئەگەر ئىمامنىڭ قىرائىتىنى ئاڭلىمىسا، توغرا قاراش شۇكى، «فاتىھە» ئوقۇش ۋاجىب، سۈرە قوشۇش مۇستەھەب. بەزىلەر: «‹فاتىھە› ئوقۇش ۋاجىب ئەمەس» دەپ قارايدۇ. يەنە بەزىلەر: «‹فاتىھە›نى ئوقۇش ۋاجىب، سۈرە قوشۇپ ئوقۇش مۇستەھەب ئەمەس» دەپ قارايدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر[4].

جىنازا نامزىنىڭ بىرىنچى تەكبىرىدىن كېيىن «فاتىھە» سۈرىسىنى ئوقۇش ۋاجىب[5] .

---

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 342/3؛ «تۇھفەتۇل موھتاج»، 53/1.

(2) ئىبنى ھەجەر («تۇھفەتۇل موھتاج»، 54/2): «‹ھارامدۇر› دېيىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ‹بۇ باشقىلارغا ئەزىيەت يەتكۈزۈلگەن ئەھۋالدا› دېگەن قاراش تاللىنىدۇ» دېگەن.

(3) شافئىي مەزھەبتە «ۋاجىب» ئاتالغۇسى پەرزنىمۇ، ۋاجىبنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

(4) «ئەلمەجمۇئ»، 311/3؛ «تۇھفەتۇل موھتاج»، 54/2.

(5) ھەنەفىي ۋە مالىكىي مەزھەبلىرىدە جىنازا نامزىدا «فاتىھە» ئوقۇش ۋاجىب ئەمەس. ھەنەفىي مەزھەبىدە، دۇئا نىيىتىدە ئوقۇسا بولىدۇ. مالىكىي مەزھەبىدە، مەكرۇھ ياكى ئەمەسلىكىدە ئىختىلاپ بار. ئىككىلا مەزھەبتە، بىرىنچى تەكبىردىن كېيىن ئاللاھ تائالاغا ھەمدۇسانا ئېيتىلىدۇ. ئىمام مالىك («مۇۋەتتا»، 19) نافىئىنىڭ «ئابدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ جىنازا نامزىدا قۇرئان ئوقۇمايتتى» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ. ئىمام ⇐

نەفلە نامازدا «فاتىھە»نى ئوقۇش زۆرۈر ھۆكمىدە شافىئىي ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا قاراش ئوخشاشماسلىقى بار. قەففال: «ۋاجىب» دېسە، شاگىرتى قازى ھۈسەيىن: «شەرت» دەيدۇ. باشقىلار بولسا: «‹بِسْمِ اللَّهِ› رۇكۇن (ئاساس)» دەيدۇ. بۇ كۆچلۈك قاراشتۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر[1].

يۇقىرىقى ئورۇنلاردا «فاتىھە» ئوقۇيالمايدىغان كىشى ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا ئايەتلەرنى ئوقۇيدۇ. ئۇنىمۇ ئوقۇيالمايدىغان بولسا، ئۇنىڭ مىقدارىدا زىكىر، تەسبىھ ۋە تەھلىل ئېيتىدۇ. بۇنىمۇ ئېيتالمايدىغان بولسا، «فاتىھە» ئوقۇغانچىلىك مىقدارىدا جىم تۇرۇۋېتىپ ئاندىن رۇكۇغا بارىدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر[2].

بىر رەكئەتتە بىرقانچە سۈرە ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

بىر رەكئەتتە بىرقانچە سۈرە ئوقۇسا بولۇۋېرىدۇ. «سەھىھەيىن»دە رىۋايەت قىلىنىدۇكى، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم جەمئەتتە ئوقۇيدىغان تەڭ ھەجمىلىك سۈرىلەرنى بىلمەن» دېدى ۋە قىسقا سۈرىلەردىن ھەربىر رەكئەتكە ئىككىدىن جەمئىي يىگىرمە سۈرىنى تىلغا ئالدى[3].

بىز ئىلگىرى سەلەفلەردىن بىر بۆلۈك كىشىلەرنىڭ قۇرئاننى

⇒ مالىك («مەۋاھىبۇل جەلىل»، 215/2؛ «بەدائىئۇسسەنائىئ»، 314/1) دەيدۇكى: «جىنازا نامىزى دۇئادۇر. جىنازا نامىزىدا ‹فاتىھە› ئوقۇش بىزنىڭ شەھرىمىز (مەدىنە مۇنەۋۋەرە) دە يوق ئىدى». ـــ ت.

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 273/3.

(2) «ئەلمەجمۇئ»، 330/3؛ «تۇھفەتۇل موھتاج»، 45/2 – 49.

(3) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (4996)؛ «مۇسلىم»، (822). بۇ سۈرىلەرنىڭ ئىسىملىرى «ئەبۇ داۋۇد» 1396 ـ ھەدىستە تىلغا ئېلىنغان.

بىر رەكئەتتە تامام قىلغانلىقىنىمۇ سۆزلەپ ئۆتكەن ئىدۇق[1].

نامازدا ئۇنلۇك ۋە ئۇنسىز قىرائەت قىلىشنىڭ ھۆكمى

مۇسۇلمانلاربامدات، جۇمە نامىزى، ئىككى ھېيىت، تەراۋىھ، تەراۋىھتىن كېيىنكى ۋىتىر قاتارلىق نامازلاردا ۋە شام، خۇپتەن نامازلىرىنىڭ ئاۋۋالقى ئىككى رەكئەتىدە ئۇنلۇك قىرائەت قىلىشنىڭ مۇستەھەبلىكىگە بىرلىككە كەلگەن. بۇ نامازلاردا ئۇنلۇك قىرائەت قىلىش ئىمام ئۇچۇنمۇ ۋە يالغۇز ئوقۇشقا بولىدىغانلىرىدا يالغۇز نامىز ئوقۇغۇچى ئۇچۇنمۇ ئوخشاشلا مۇستەھەبتۇر. ئەممە، ئىقتىدائ قىلغۇچى ئۇنلۇك قىرائەت قىلمايدۇ. بۇ مەسىلىدە بارلىق مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن.

ئاي تۇتۇلغاندا ئوقۇلىدىغان نامازدا ئۇنلۇك قىرائەت قىلىش سۈننەت. سۇ تەلەپ قىلىش نامىزىدا ئۇنلۇك قىرائەت قىلسا بولىدۇ.

كۇن تۇتۇلۇش نامىزى، كۇندۇزى ئوقۇلىدىغان جىنازا نامىزى ۋە كۇچلۇك قاراشقا ئاساسلانغاندا، كېچىدە ئوقۇلىدىغان جىنازا نامىزى قاتارلىقلاردا ئۇنلۇك قىرائەت قىلىنمايدۇ.

بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان ئىككى ھېيىت نامىزى ۋە سۇ تەلەپ قىلىش نامىزىدىن باشقا كۇندۇزدە ئوقۇلىدىغان نەفلە نامازلاردىمۇ ئۇنلۇك قىرائەت قىلىنمايدۇ.

كېچىنىڭ نەفلە نامازلىرىدا ئۇنلۇك قىرائەت قىلىش ياكى قىلماسلىقتا شافئىي ئۆلىمالىرى ئارىسىدا قاراش ئوخشاش ئەمەس:

1. ئۇنلۇك قىرائەت قىلمايدۇ؛ بۇ ئەڭ كۇچلۇك قاراشتۇر.

2. ئۇنلۇك قىرائەت قىلىدۇ؛

(1) «قۇرئان»نى قەرەللىك تاماملاپ تۇرۇش» بابىغا قاراڭ.

3. ئۇنلۇكمۇ ئەمەس، ئۇنسىزمۇ ئەمەس، نورمال ئاۋازدا قىرائەت قىلىدۇ[1]. بۇ ئىمام بەغەۋىي توغرا تاپقان قاراشتۇر.

مۇبادا كېچە نامازلىرىدىن بىرەرسىنى ئوقۇيالماي قېلىپ كۈندۈزى ئۇنىڭ قازاسىنى قىلماقچى بولسا ياكى كۈندۈز نامازلىرىدىن بىرەرسىنى قولدىن بېرىپ قويۇپ كېچىسى قازاسىنى قىلماقچى بولسا، ئۇنلۇك ۋە ئۇنسىز قىرائەت قىلىش مەسىلىسىدە قولدىن كەتكەن ۋاقىت ئېتىبارغا ئېلىنامدۇ ياكى قازاسىنى قىلغان ۋاقتىمۇ؟

بۇ مەسىلىدە شافىئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ قارىشى ئىككى خىل. كۆچلۈك قاراش بولسا: «قازاسىنى قىلغان ۋاقىت ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ» دېگەن قاراشتۇر.

ناۋادا ئۇنسىز ئوقۇيدىغان يەردە ئۇنلۇك ياكى ئۇنلۇك ئەكسىچە ئوقۇغان بولسىمۇ نامىزى دۇرۇس بولىدۇ. لېكىن، مەكرۇھ ئىش قىلغان بولىدۇ. بىراق، سەھۇ سەجدەسى كېرەك ئەمەس[2].

---

(1) ئىمام ئەزرەئىي: «‹ئوتتۇراھال ئوقۇش› دېگەندە يېنىدىكى كىشى ئاڭلىغۇدەكلا ئاۋازدا ئوقۇش كۆزدە تۇتۇلىدۇ. «ئىسرائ» سۈرىسى، 110 - ئايەتتىكى ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا / نامىزىڭدا قىرائەتنى يۇقىرى ئاۋاز بىلەنمۇ، پەس ئاۋاز بىلەنمۇ ئوقۇمىغىن﴾ دېگەن كۆرسەتمىمۇ بۇنىڭغا ئىشارە قىلىدۇ» دەيدۇ. ئىمام نەۋەۋىي («پەتۋالار»، 46): «تەھەججۇد نامىزىدا ئەڭ ياخشىسى يۇقىرىمۇ ئەمەس، پەسمۇ ئەمەس، ئوتتۇراھال ئاۋازدا قىرائەت قىلغان ياخشى. بۇ ئەڭ توغرا قاراشتۇر. يەنە بىر قاراشتا: ‹يۇقىرىقى شەرتلەرگە رىئايە قىلغان ئاساستا ئۇنلۇك ئوقۇش ئەۋزەل› دېيىلگەن» دېگەن ۋە كېچىدىكى نامازدا ئوتتۇراھال ئاۋازدا ئوقۇشنى تاللىغان.

(2) يۇقىرىقى ھۆكۈم شافىئىي مەزھەب بويىچە بولۇپ، ھەنەفىي مەزھەبتە ئىمامنىڭ ئۇنلۇك ئوقۇلىدىغان نامازلارنى ئۇنلۇك، ئۇنسىز ئوقۇلىدىغان نامازلارنى ئۇنسىز ئوقۇشى ۋاجىب. ئەكسىچە ئوقۇغان ئەھۋالدا سەھۇنلىك سەجدەسى قىلىشى لازىم بولىدۇ. قاراڭ: ئىمام مەرغىنانىي: «ئەلھىدايە»، 1/74. ـــ ت.

ئېنىق بولۇشى كېرەككى، «قىرائەت، تەكبىر، زىكىر - تەسبىھ قاتارلىقلارنى ئۇنىسىز ئوقۇش» دېگەنلىك «ئۆزى ئاڭلىغۇدەك ئوقۇش» دېگەنلىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، قۇلقى ساغلام، توسالغۇ بولمىغان ئەھۋالدا ئۆزى ئاڭلىغۇدەك تەلەپپۇز قىلىش زۆرۈر. ئەگەر ئۆزى ئاڭلىمىسا، قىرائىتىمۇ، زىكىر - تەسبىھلىرىمۇ دۇرۇس بولمايدۇ. بۇنىڭدا ئىختىلاپ يوقتۇر.

ئۇنلۈك قىرائەت قىلىنىدىغان نامازلاردا ئىمام يەڭگىل توختايدىغان ئورۇنلار

شافئىي ئۇستازلىرىمىز دەيدۇكى، ئۇنلۈك قىرائەت قىلىنىدىغان نامازلاردا ئىمامنىڭ قىيامدا تۇرغاندا تۆت ئورۇندا يەڭگىل توختىشى مۇستەھەبتۇر:

1. «قىبلىگە يۈزلىنىش دۇئاسى»[1]نى ئوقۇۋېلىش ۋە ئىقتىدائ قىلغۇچىلارنىڭ نامازغا كىرىش تەكبىرىنى ئېيتىۋېلىشى ئۈچۈن، نامازغا كىرىش تەكبىرىدىن كېيىن بىرئاز توختاش[2]؛

---

(1) شافئىي مەزھەبتە «قىبلىگە يۈزلىنىش دۇئاسى (دعاء التوجه)»نى مۇنداق: «وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وما أنا من الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ له وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وأنا من الْمُسْلِمِينَ / مەن ھەقىقەتەن باتىل دىنلاردىن ھەق دىنغا بۇرۇلۇپ، ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتقان زاتقا يۈزلەندىم، مەن مۇشرىكلاردىن ئەمەسمەن. نامىزىم، قۇربانلىقىم، ھاياتىم ۋە ماماتىم ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھ ئۈچۈندۇر. ئاللاھنىڭ شېرىكى يوقتۇر، مەن شۇنىڭغا بۇيرۇلدۇم، مەن مۇسۇلمانلارنىڭ تۇنجىسىمەن». قاراڭ: «مۇسلىم»، (771).

(2) ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم نامازغا تەكبىر ئېيتىپ بولۇپ يەڭگىل توختايتتى» دېگەن. قاراڭ: «بۇخارىي»، (744)؛ «مۇسلىم»، (598).

2. كىشىلەرنىڭ «‹ئامىن›نى ‹فاتىھە›گە تەۋە ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قالماسلىقى ئۈچۈن، «فاتىھە» بىلەن «ئامىن»نىڭ ئاۋىسىدا يەڭگىل بىر توختاش؛

3. «ئامىن»دىن كېيىن جامائەت «فاتىھە»نى ئوقۇۋاتقىنىدەك ئۇزۇنراق بىر توختاش[1]؛

4. «فاتىھە»دىن كېيىنكى سۈرىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىر توختاپ، قىرائەت بىلەن رۇكۇغا بېرىش تەكبىرىنىڭ ئاۋىسىنى ئايرىش.

«ئامىن»نىڭ مەنىسى ۋە مۇناسىۋەتلىك ئەھكاملار

ھەربىر «قۇرئان» ئوقۇغۇچىنىڭ نامازدا بولسۇن ياكى نامازنىڭ سىرتىدا بولسۇن، «فاتىھە»نى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن «ئامىن» دېيىشى مۇستەھەبتۇر. بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپ ۋە مەشھۇردۇر[2].

بىز ئىلگىرىكى تېمىدا «فاتىھە» بىلەن «ئامىن»نىڭ ئارىسىنى يەڭگىل بىر توختاش ئارقىلىق ئايرىشنىڭ مۇستەھەبلىكىنى سۆزلەپ ئۆتكەنىدۇق.

---

(1) ئەبۇ داۋۇد (779)؛ تىرمىزىي (251) ۋە باشقىلارنىڭ سەمۇرە ئىبنى جۇندۇب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىشىچە، ئۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئىككى قېتىم ــ بىر قېتىم نامازغا كىرىش تەكبىرىنى ئېيتقاندا، يەنە بىر قېتىم «فاتىھە»نى ئوقۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن ــ توختىغانلىقىنى ئېسىدە ساقلىغان.

(2) پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دەيدۇكى: «ئىمام: ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ دېسە، ‹ئامىن› دەڭلار. كىمنىڭ ‹ئامىن› دېيىشى پەرىشتىلەرنىڭ ‹ئامىن› دېيىشىگە ئۇدۇل كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئىلگىرىكى گۇناھلىرى ئەپۇ قىلىنىدۇ». قاراڭ: «بۇخارىي»، (782)؛ «مۇسلىم»، (410).

«ئامىن»نىڭ مەنىسى «ئى ئاللاھ! ئىجابەت قىلغىن» دېمەكتۇر. بەزىلەر: «‹شۇنداق بولغاي› دېگەنلىك بولىدۇ» دېسە، بەزىلەر: «‹شۇنداق قىلغىن› دېگەنلىك بولىدۇ» دەيدۇ، يەنە بەزىلەر: «‹بۇنىڭغا سەندىن باشقىسى قادىر بولالمايدۇ› دېگەنلىك بولىدۇ» دېسە، يەنە بەزىلەر: «‹ئۇمىدلىرىمىزنى يوققا چىقارمىغايسەن› دېگەنلىك بولىدۇ» دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «‹بىزگە تىنچ - ئامانلىق ئاتا قىلغىن› دېگەنلىك بولىدۇ» دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «‹ئامىن› ئاللاھنىڭ بەندىلىرىگە باسىدىغان مۆھۈرى بولۇپ، ئاللاھ بۇ مۆھۈر بېسىلغان بەندىلىرىنى ئاپەتتىن ساقلاپ قالىدۇ» دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «‹ئامىن› شۇ كەلىمەنى دېگەنلەر ئېرىشىدىغان جەننەتتىكى بىر مەرتىۋە» دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: «ئۇ ئاللاھنىڭ ئىسىملىرىدىن بىرى» دەيدۇ. لېكىن، بۇ قاراشنى مۇھەققەقلەر ۋە كۆپچىلىك ئۆلىمالار رەت قىلىدۇ.

يەنە بەزىلەر بولسا: «‹ئامىن› ئەرەبچىلەشكەن ئىبرانىيچە سۆزدۇر» دەيدۇ.

ئەبۇبەكرى ۋەررراق: «‹ئامىن› دۇئانىڭ ۋە رەھمەت تىلەپ ئېرىشىشنىڭ ئېنېرگىيەسىدۇر» دەيدۇ.

«ئامىن» سۆزى بىرنەچچە خىل شەكىلدە ئوقۇلىدۇ. ئۆلىمالار تۆۋەندىكى تۆت خىل شەكىلنى بايان قىلغان:

1. «ئامىن»دىكى «ئەلىف»نى سوزۇپ، «ميم»نى يېنىك ئوقۇش؛ بۇ ئەڭ توغرا ئوقۇش شەكلىدۇر.

2. «ئەلىف»نى سوزماستىن ئوقۇش؛ بۇ ئىككىسى مەشھۇر بولغان ئوقۇش شەكلىدۇر.

3. زەۋەرنى زىرغا مايىلراق قىلىپ سوزۇپ ئوقۇش؛ بۇنى ۋاھىدىي ھەمزە بىلەن كىسائىيدىن رىۋايەت قىلغان.

4. «ئەلىف»نى سوزۇپ، «مىيم»نى تەشدىدلىك قىلىپ «ئاممىن» دەپ ئوقۇش. بۇنى ۋاھدىي ھەسەن (بەسرىي) بىلەن ھۇسەيىن ئىبنى فەزلدىن رىۋايەت قىلغان. ئۇ دەيدۇكى: بۇ رىۋايەتنى ئىنچىكە تەتقىق قىلغاندا، ئىمام جەئفەر سادىقنىڭ: «‹ئاممىن› نىڭ مەنىسى: ‹ئۇمىدلىرىمزنى ساڭا باغلىدۇق، سەن ئۇلۇغدۇرسەن، ئۇمىدلىرىمزنى يوققا چىقارمىغىن› دېگەن بولىدۇ» دېگەن سۆزنىگە باردۇ.

بۇ تۆتىنچىسى تولىمۇ غەيرىي بولۇپ، كۆپچىلىك تىلشۇناسلار: «بۇنداق ئوقۇش ئاۋام خەلقنىڭ خاتالىقلىرى جۇملىسىدىندۇر» دەپ قارايدۇ. بەزى شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «‹ئامىن› نى مۇشۇ تۆتىنچى خىل شەكىلدە دېسە، نامىزى بۇزۇلىدۇ» دەيدۇ[1].

تىلشۇناسلار: «ئەرەب تىلى قائىدىسى بويىچە ‹ئامىن› دەپ توختاش لازىم. چۈنكى، ‹ئامىن› دېگەن بۇ كەلىمە ئىملىق سۆز ئورنىدىدۇر. ئەگەر توختىماي قوشۇپ ئوقۇسا، ئىككى ساكىن بىر ئورۇندا كېلىپ قالىدىغان بولغانلىقتىن، ‹أَيْنَ›، ‹كَيْفَ› كەلىمىلىرىگە ئوخشاش ‹نۇن›نى زەۋەر ئوقۇيدۇ. ‹يا› ھەرپىدىن كېيىن زىر ئوقۇش تىلغا ئېغىر بولغاچقا زىر ئوقۇمايدۇ» دەيدۇ.

بۇلار «ئامىن» غا مۇناسىۋەتلىك بايانلارنىڭ خۇلاسىسىدۇر. «تەھزىبۇلئەسمائى ۋەللۇغات (ئىسىم ۋە سۆزلۈكلەرنى تۈزىتىش)» نامىلىق كىتابىم (12/3 – 14) دا بۇ ھەقتىكى كۆپلىگەن قاراشلارنى دەلىل - ئىسپاتلىرى بىلەن ئەكىلىپ تەپسىلىي سۆزلەپ ئۆتتۇم.

ئۆلىمالار: «نامازدا ئىمامنىڭمۇ، ئىقتىدائ قىلغۇچىنىڭمۇ ۋە يالغۇز نامىاز ئوقۇغۇچىنىڭمۇ ‹ئامىن› دېيىشى مۇستەھەب. ئىمام

(1) شافئىي ئۆلىمالىرىدىن ھافىز ئىبنى ھەجەر بىلەن قەلىيۇبىي قاتارلىقلار: «نامىزى بۇزۇلمايدۇ، چۈنكى بۇنىڭدا دۇئا مەنىسى بار» دەيدۇ.

ۋە يالغۇز نامـاز ئوقۇغۇچـى ئۇنلۈك قىرائـەت قىلىنىدىغـان نامازلاردا ‹ئامىن›نـى ئۇنلـۈك دەيـدۇ» دېگەن.

ئىقتـىدائ قىلغۇچىنـىڭ ئۇنلـۈك دېيىشـىدە ئۆلىمـالار ئارىسـىدا ئىختـىلاپ بـار:

1. ئۇنلۈك دەيدۇ؛ بۇ توغرا بولغان قاراشتۇر.

2. ئۇنلۈك دېمەيدۇ؛

3. جامائـەت كـۆپ بولسـا، ئۇنلـۈك دەيـدۇ. بولمسـا ئۇنلـۈك دېمەيـدۇ.

ئىقتـىدائ قىلغۇچـى ئىمامدىـن بۇرۇنمـۇ ئەمـەس، كېيىنمـۇ ئەمـەس، بەلكـى ئىمـام بىلـەن تـەڭ «ئامـىن» دەيـدۇ. بۇنـىڭ دەلىلـى پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەمنىڭ سـەھىھ ھەدىسـتىكى مۇنـۇ سـۆزىدۇر: «ئىمـام ﴿وَلَا الضَّالِّـينَ﴾ دېسـە، ‹ئامـىن› دەڭلار. بىر كىشـىنىڭ ‹ئامىن› دېيىشـى پەرىشـتىلەرنىڭ ‹ئامـىن› دېيىشـىگە ئـۇدۇل كېلىـپ قالسـا، ئۇنـىڭ ئىلگىرىكـى گۇناھلىـرى ئەپـۇ قىلىنـىدۇ»[1].

ئەمما، پەيغەمبەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسـەللەمنىڭ سـەھىھ ھەدىسـتىكى: «ئىمام ‹ئامىن› دېسـە، سـىلەرمۇ ‹ئامىن› دەڭلار» دېگـەن سـۆزىنىڭ مەنىسـى بولسـا «ئىمـام ‹ئامـىن› دېيىشـكە تەمشـەلگىنىدە» دېگەنلىـك بولىدۇ[2].

شـافىئىي ئۇسـتازلىرىمىز: «نامـازدا ئىقتـىدائ قىلغۇچىنـىڭ ئىمـام بىلـەن تـەڭ دېيىشـى مۇسـتەھەب بولغـان ‹ئامىن›دىـن باشـقا سـۆز يوقتـۇر. ‹ئامىن›دىـن باشـقا سـۆزلەرنى ئىقتـىدائ قىلغۇچـى ئىمامدىـن كېيىـن دەيـدۇ» دېگـەن.

(1) بىرلىككـە كېلىنگـەن ھەدىـس: «بۇخارىي»، (782)؛ «مۇسـلىم»، (410).
(2) بىرلىككـە كېلىنگـەن ھەدىـس: «بۇخارىي»، (780)؛ «مۇسـلىم»، (410).

تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ھۆكمى

تىلاۋەت سەجدەسى ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك ئەمەللەرنىڭ بىرىدۇر. چۈنكى، ئۆلىمالار تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشنىڭ بۇيرۇلغانلىقىدا بىرلىككە كەلگەن. ئەمما، «بۇ بۇيرۇق مۇستەھەبلىكنى بىلدۈرەمدۇ ياكى ۋاجىبلىقنىمۇ؟» دېگەن مەسىلىدە ئوخشىمىغان قاراشلاردا بولغان.

كۆپچىلىك ئۆلىمالار: «ۋاجىب ئەمەس، بەلكى مۇستەھەب» دەپ قارايدۇ. بۇ ئۆمەر ئىبنى خەتتاب، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس، سالمان فارسىي، ئىمران ئىبنى ھۇساين، مالىك، ئەۋزائىي، شافئىي، ئەھمەد، ئىسھاق، ئەبۇ سەۋر، داۋۇدلارنىڭ (ئاللاھ ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن رازى بولغاي) قارىشىدۇر.

ئەبۇ ھەنىفە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «ۋاجىب» دەيدۇ ۋە ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ ٱلْقُرْءَانُ لَا يَسْجُدُونَ۩﴾ / ئۇلار (يەنى مۇشرىكلار) نېمىشقا ئىمان ئېيتمايدۇ؟ ئۇلارنىڭ يېنىدا قۇرئان ئوقۇلغان چاغدا نېمىشقا سەجدە قىلمايدۇ؟﴾(84/«ئىنشىقاق»: 20، 21) دېگەن ئايەتنى دەلىل قىلىدۇ.

كۆپچىلىك ئالىملار ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن سەھىھ رىۋايەت قىلىنغان تۆۋەندىكى ۋەقەلىكنى دەلىل قىلىدۇ: «بىر جۈمە كۈنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنبەردە تۇرۇپ ‹نەھل› سۈرىسىنى ئوقۇپ سەجدە ئايەتىگە كەلگەندە، مۇنبەردىن چۈشۈپ سەجدە قىلىۋىدى، كىشىلەرمۇ بىللە سەجدە قىلدى. كېيىنكى جۈمە كۈنى يەنە شۇ سۈرىنى ئوقۇپ سەجدە ئايەتىگە كەلگەندە: ‹ئى خالايىق! بىز سەجدە ئايەتىنى ئوقۇساق سەجدە قىلغان كىشى توغرا قىلغان بولىدۇ. ئەگەر سەجدە قىلمىسا گۇناھ بولمايدۇ› دېدى ۋە ئۆزى سەجدە قىلمىدى».

بـۇ ھەدىسـنى بۇخارىـي (1077) رىۋايـەت قىلغـان.

ئۆمـەر رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇنـڭ بـۇ سـۆزى ۋە ھەربىتى تىلاۋەت سەجدەسـىنىڭ ۋاجىب ئەمەسـلىكىنىڭ ئوچۇق دەلىلىدۇر.

ئەبـۇ ھەنـىفـە رەھىمەھۇللاھ دەلـىل قىلغان ئايەتكـە بېرىدىغان جاۋابىمـىز بولسـا ئېنىقتـۇر. بـۇ ئايەتتـە كافىرلارنـىڭ «قۇرئان»نى ئىنـكار قىلـىـپ سـەجدە قىلمىغانلىقـى ئەيىبلەنگـەن. بۇنـى ئاللاھنـىڭ سـەجدە ئايەتىدىـن كېيىنكـى: ﴿بَلِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يُكَذِّبُونَ / بەلكـى كافـىرلار (ھەقىقەتنـى) ئىنـكار قىلـىدۇ﴾ (84/«ئىنشـىقاق»: 22) دېگـەن سـۆزىمۇ ئىپادىلەيـدۇ.

«سـەھىھەين» («بۇخارىـي»، 1072؛ «مۇسـلىم»، 577) دە زەيد ئىبنى سابىت رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايـەت قىلىنىشـچە، ئۇ پەيغەمبەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسـەللەمگە «نەجم» سۈرىسـىنى ئوقـۇپ بەرگەنـدە، رەسـۇلۇللاھ سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم سـەجدە قىلمىغان.

يەنـە «سـەھىھەين» («بۇخارىـي»، 1070)؛ «مۇسـلىم»، 576) دە پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسـەللەمنىڭ «نەجم» سۈرىسـىدە سـەجدە قىلغانلىقىمـۇ رىۋايـەت قىلىنغـان. بـۇ تىلاۋەت سەجدەسـىنىڭ «ۋاجـىب» ئەمەسـلىكىنى ئىپادىلەيـدۇ.

سەجدە ئايەتلىرىنىڭ سانى ۋە ئورۇنلىرى

سـەجدە ئايەتلىرىنـىڭ سـانى ئىمـام شـافىئىي ۋە كۆپچىلىـك ئۆلىمالارنـىڭ بىز تاللىغان قارىشـىچە ئون تۆتتـۈر. ئۇلار: «ئەئراف»، «رەئـد»، «نەھـل»، «ئىسـرائ»، «مەريـەم»، «ھەج» ـــ ئىككى ئورۇنـدا ـــ، «فۇرقـان»، «نەمل»، «سـەجدە»، «فۇسسـىلەت»، «نەجـم»، «ئىنشـىقاق»، «ئەلەق» سـۈرىلىردىدۇر.

«سـاد» سۈرىسـىدىكى سـەجدە ئايەتىـدە سـەجدە قىلىـش

«مۇستەھەب» بولۇپ، ئۇ سەجدە قىلىش كەسكىن بۇيرۇلغان ئايەتلەردىن ئەمەستۇر. «سەھىھۇلبۇخارىي» (1069) دا ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما دەيدۇكى: «‹ساد› سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتى سەجدە قىلىش ‹ۋاجىب› بولغان ئايەتلەردىن ئەمەس، شۇنداقتىمۇ مەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ‹ساد› سۈرىسىنى ئوقۇغاندا سەجدە قىلغانلىقىنى كۆرگەنمەن». بۇ ئىمام شافئىي قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر[1].

ئىمام ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھمۇ: «سەجدە ئايەتلىرى ئون تۆتتۇر» دەيدۇ، لېكىن ئۇ «ھەج» سۈرىسىدىكى ئىككىنچى سەجدە ئايەتىنىڭ ئورنىغا «ساد» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىنى ھېسابلايدۇ ۋە ئۇنى سەجدە قىلىش «ۋاجىب» بولغان ئايەتلەر قاتارىغا قوشىدۇ[2].

ئىمام ئەھمەد رەھىمەھۇللاھتىن ئىككى خىل رىۋايەت بار: بىرى، ئىمام شافئىينىڭ قارىشى بىلەن ئوخشاش. يەنە بىرى، «ساد» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىنى قوشۇپ، «سەجدە ئايەتلىرى ئون بەشتۇر» دەپ قاراش. بۇ ھەم شافئىي ئۆلىمالىرىدىن ئەبۇلئابباس ئىبنى سۇرەيج ۋە ئەبۇ ئىسھاق مەرۋەزىينىڭمۇ قارىشىدۇر.

ئىمام مالىكتىنمۇ ئىككى خىل رىۋايەت بارىدۇر. بىرى، ئىمام شافئىينىڭ قارىشىغا ئوخشاش، ئەمما مەشھۇر قارىشىدا بولسا: «سەجدە ئايەتلىرى ئون بىر ئايەتتۇر» دەيدۇ. ئۇ «ھەج» سۈرىسىنىڭ ئىككىنچى سەجدە ئايەتىنى ۋە «نەجم»، «ئىنشىقاق»، «ئەلەق» سۈرىلىرىدىكى سەجدە ئايەتلىرىنى ھېسابلىمايدۇ. بۇ ھەم ئىمام شافئىينىڭ ئىلگىركى يەنە بىر قارىشىدۇر.

توغرا بولغان قاراش بىز ئىلگىرى بايان قىلغىنىمىزدۇر. سەھىھ

(1) «ئەلمەجمۇئ»، 66/4. (2) «ئەلھىدايە»، 197/1.

ھەدىسلەر شۇنى كۆرسىتىپ تۇرماقتا.

سەجدە ئايەتلىرىنىڭ ئورۇنلىرىغا كەلسەك، «ئەئراف» سۈرە سىنىڭ ئاخىرقى ئايەتى ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيُسَبِّحُونَهُۥ وَلَهُۥ يَسْجُدُونَ۩﴾، «رەئد» سۈرىسىنىڭ ﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَٰلُهُم بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْأَصَالِ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «نەھل» سۈرىسىنىڭ ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «ئىسرائ» سۈرىسىنىڭ ﴿وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا۩﴾ دېگەن ئايەتى، «مەريەم» سۈرىسىنىڭ ﴿إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّواْ سُجَّدًا وَبُكِيًّا۩﴾ دېگەن ئايەتى، «ھەج» سۈرىسىنىڭ بىرىنچى سەجدە ئايەتى ھېسابلانغان ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ۩﴾ دېگەن ئايەتى، ئىككىنچى سەجدە ئايەتى ھېسابلانغان ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرْكَعُواْ وَٱسْجُدُواْ وَٱعْبُدُواْ رَبَّكُمْ وَٱفْعَلُواْ ٱلْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «فۇرقان» سۈرىسىنىڭ ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُواْ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُواْ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا۩﴾ دېگەن ئايەتى، «نەمل» سۈرىسىنىڭ ﴿ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «سەجدە» سۈرىسىنىڭ ﴿إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْ سُجَّدًا وَسَبَّحُواْ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «فۇسسىلەت» سۈرىسىنىڭ ﴿فَإِنِ ٱسْتَكْبَرُواْ فَٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُۥ بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ۩﴾ دېگەن ئايەتى، «نەجم» سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتى ﴿فَٱسْجُدُواْ لِلَّهِ وَٱعْبُدُواْ۩﴾، «ئىنشىقاق» سۈرىسىنىڭ ﴿وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ ٱلْقُرْءَانُ لَا يَسْجُدُونَ۩﴾ دېگەن ئايەتى ۋە «ئەلەق» سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتى ﴿كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب۩﴾ قاتارلىقلاردۇر.

سەجدە ئايەتلىرىنىڭ ئورۇنلىرى توغرىسىدا «فۇسسىلەت» سۈرىسىنىڭ ئايەتىدىن باشقىلىرىدا تىلغا ئالغۇدەك ئىختىلاپ يوق. «فۇسسىلەت» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىدە، سۆزلەپ

ئۆتكىنىمىزدەك، ئىمام شافىئىي ۋە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى: «﴿وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ﴾ دېگەن ئايەتتىن كېيىن سەجدە قىلىدۇ» دەپ قارايدۇ. بۇ ھەم سەئىد ئىبنى مۇسەييەب، مۇھەممەد ئىبنى سىرىن، ئەبۇ ۋائىل شەقىق ئىبنى سەلەمە، سۇفيان سەۋرىي، ئەبۇ ھەنىفە، ئەھمەد ۋە ئىسھاق ئىبنى راھەۋەيھ (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) قاتارلىقلارنىڭمۇ قارىشىدۇر[1].

باشقا ئۆلىمالار: «ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ دېگەن سۆزىدىن كېيىن سەجدە قىلىدۇ» دەپ قارايدۇ. بۇ قاراشنى ئىبنۇلمۇنزىر ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ، ھەسەن بەسرىي[2]، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ شاگىرتلىرى، ئىبراھىم ئەننەخەئىي، ئەبۇ سالىھ، تەلھە ئىبنى مۇسەررىف، زۇبەيد ئىبنى ھارىس، مالىك ئىبنى ئەنەس ۋە لەيس ئىبنى سەئد قاتارلىقلاردىن رىۋايەت قىلغان[3]، بۇ يەنە بەزى شافىئىي ئۆلىمالىرىنىڭمۇ قارىشىدۇر. بۇنى ئىمام بەغەۋىي («ئەتتەھزىب»، 179/2) دە رىۋايەت قىلغان.

شافىئىي ئۆلىمالىرىدىن ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى سەئىد ئەبدەرىنىڭ «ئەلكىفايە (الكفاية في اختلاف الفقهاء)» ناملىق كىتابىدىكى: «بىزنىڭ قارىشىمىزدا ‹نەمل› سۈرىسىدە ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى يُخْرِجُ ٱلْخَبْءَ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾ دېگەن سۆزىدە سەجدە قىلىنىدۇ. بۇ كۆپچىلىك فەقىھلەرنىڭ قارىشىدۇر. ئىمام مالىك بولسا:

(1) شافىئىي مەزھەبىنىڭ قاراشلىرى ئۈچۈن «ئەلمەجمۇئ»، 67/4؛ ھەنەفىي مەزھەبى ئۈچۈن «ئەلھىدايە»، 197/1؛ ھەنبەلىي مەزھەبى ئۈچۈن «ئەلمۇغنىي»، 357/2 كە قاراڭ.

(2) «ئابدۇررازاق»، (5878).

(3) مالىك ئىبنى ئەنەس ۋە لەيس ئىبنى سەئدنىڭ قارىشى ئۈچۈن قاراڭ: «ئەلمۇدەۋۋەنەتۇل كۇبرا»، 110/1.

‹ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ﴾ دېگەن سۆزنىدە سەجدە قىلىنىدۇ› دەپ قارايدۇ» دېگەن سۆزنىگە كەلسەك، ئۇنىڭ: «بىزنىڭ (شافئىيلارنىڭ) ۋە كۆپچىلىك فەقىھلەرنىڭ قارىشى» دەپ كەلتۈرگەن بۇ نەقىلى نامەلۇم ھەمدە مەقبۇل ئەمەس. بەلكى شافئىي مەزھەبىگە بۇنداق بايانلارنى سۆزەپ كىرىش ئۇپئوچۇق خاتا. چۈنكى، قولىمىزدىكى شافئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ كىتابلىرى ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ﴾ دېگەن سۆزنىدە سەجدە قىلىنىدىغانلىقىنى ئېنىق ئىپادىلەپ تۇرماقتا.

تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ دۇرۇس بولۇشىنىڭ شەرتلىرى

تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ھۆكمى نەفلە نامازنىڭ ھۆكمى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچۈن نەفلە نامازغا شەرت قىلىنغاندەك «تاھارەت ئېلىش، نىجاسەتلەردىن پاكلىنىش، قىبلىگە يۈزلىنىش ۋە ئەۋرەتنى يېپىش» قاتارلىقلار شەرتتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، بەدىنى ياكى كىيىمىدە پاكىزلىمىسا «بوپتۇ» دەۋېتىلمەيدىغان نىجاسەت بار كىشىنىڭ ۋە تاھارەتسىز كىشىنىڭ تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشى ھارامدۇر. پەقەتلا تەيەممۇم قىلىش دۇرۇس بولىدىغان ئەھۋاللاردا تەيەممۇم قىلىپ تىلاۋەت سەجدەسى قىلسا بولىدۇ.

قىبلىگە يۈزلەنمەستىن تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشمۇ ھارامدۇر. پەقەتلا سەپەردە قىبلىگە يۈزلەنمەيمۇ نەفلە ناماز ئوقۇسا دۇرۇس بولىدىغان ئەھۋاللاردا قىبلىگە يۈزلەنمەي تىلاۋەت سەجدەسى قىلسىمۇ دۇرۇس بولىدۇ. بۇ بىرلىككە كېلىنگەن مەسىلىدۇر.

نامازدا سەجدە قىلىش كەسكىن «ۋاجىب» بولمىغان ئايەتلەرنى ئوقۇغاندا سەجدە قىلىشنىڭ ھۆكمى

«ساد» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىنى سەجدە قىلىش «ۋاجىب» ئايەتلەردىن دەپ قارايدىغان ئۆلىمالار: «بۇ ئايەت نامازدا ياكى نامازنىڭ سىرتىدا ئوقۇلسۇن، باشقا سەجدە ئايەتلىرى ئوقۇلغاندا سەجدە قىلغانغا ئوخشاش سەجدە قىلىش لازىم» دەيدۇ. ئەممە، «ساد» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىنى سەجدە قىلىش كەسكىن بۇيرۇلغان ئايەتلەردىن ئەمەس دەپ قارايدىغان ئىمام شافئىي قاتارلىق ئۆلىمالار: «بۇ ئايەت نامازنىڭ سىرتىدا ئوقۇلسا، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم سەجدە قىلغانلىقى ئۈچۈن سەجدە قىلىش ‹مۇستەھەب›تۇر، ئەممە نامازنىڭ ئىچىدە ئوقۇلسا، سەجدە قىلسا بولمايدۇ. ئەگەر بىلمەي ياكى ئۇنتۇپ قېلىپ سەجدە قىلىپ سالسا، نامىزى بۇزۇلمايدۇ، لېكىن سەھۋەنلىك سەجدىسى قىلىدۇ. ئەگەر بىلىپ تۇرۇپ سەجدە قىلغان بولسا، نامازغا تەۋە بولمىغان بىر ئەمەلنى قوشۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن، بۇ نامىزى خۇددى نامازدا تۇرۇپ شۇكرى سەجدىسى قىلسا، نامىزى ئىختىلاپسىز بۇزۇلۇپ كەتكەندەك بۇزۇلۇپ كېتىدۇ» دەيدۇ. بۇ، شافئىي مەزھەبتىكى توغرا قاراشتۇر.

يەنە بىر قاراشتا: «تىلاۋەت سەجدىسى نامازغا ئالاقىدار ئەمەل بولغانلىقى ئۈچۈن، نامىزى بۇزۇلمايدۇ» دېيىلگەن.

ناۋادا ئىمام «ساد» سۈرىسىدىكى سەجدە ئايەتىنى سەجدە قىلىش كەسكىن بۇيرۇلغان ئايەتلەردىن دەپ قاراپ سەجدە قىلسا، ئىقتىدائ قىلغۇچى ئۇنداق دەپ قارىمىسا، ئىمامغا ئەگەشمەيدۇ، بەلكى ئىمامدىن ئايرىلىپ نامىزىنى يالغۇز داۋاملاشتۇرىدۇ ياكى ئۆزە تۇرۇپ ئىمامنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. ئەگەر ئىمامنى كۈتۈپ تۇرسا، سەھۋەنلىك سەجدىسى قىلامدۇ؟ بۇ مەسىلىدە ئىككى خىل قاراش بار. شافئىي مەزھەبتىكى كۈچلۈك قاراشقا ئاساسەن، سەھۋەنلىك سەجدىسى قىلمايدۇ.

تىلاۋەت سەجدەسى قىلىدىغان كىشىلەر

نامازدا ياكى نامازنىڭ سىرتىدا سەجدە ئايەتىنى ئوقۇغان، تىڭشىغان ياكى ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان بولسا، سۇ بىلەن ياكى تەيەممۇم قىلىپ تاھارەت ئالغان كىشى سەجدە قىلىشى كېرەك بولىدۇ. لېكىن، ئىمام شافىئي رەھىمەھۇللاھ: «ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان كىشىنىڭ سەجدە قىلىشىنى بىلىپ ئاڭلىغان كىشىنىڭ سەجدە قىلىشىنى تەكىتلىگىنىمدەك تەكىتلىمەيمەن» دەيدۇ. بۇ، شافىئي مەزھەبتىكى توغرا قاراشتۇر.

شافىئي ئۆلىمالىرىدىن ئىككى ھەرەمنىڭ ئىمامى جۇۋەينىي: «ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان كىشى سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ» دەيدۇ. لېكىن، ئاۋۋالقىسى شافىئي مەزھەبتىكى توغرا قاراشتۇر.

سەجدە ئايەتى نامازدا ئوقۇلسۇن ياكى نامازنىڭ سىرتىدا ئوقۇلسۇن، ئوقۇغۇچى سەجدە قىلسۇن ياكى قىلمىسۇن، تىڭشىغان ۋە ئىختىيارسىز ئاڭلاپ قالغان كىشىلەر سەجدە قىلىشى لازىم. بۇ شافىئي ئۆلىمالىرىنىڭ نەزەرىدىكى توغرا، مەشھۇر قاراشتۇر. بۇ ھەم ئەبۇ ھەنىفە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭمۇ قارىشىدۇر.

شافىئي ئۆلىمالىرىدىن مۇئەللىف (ئىمرانىي) «ئەلبەيان (البيان في مذهب الشافعي)» (288/2) دە: «نامازدا سەجدە ئايەتىنى ئوقۇغان كىشىنىڭ قىرائىتىنى ئاڭلىغان ناماز سىرتىدىكى كىشى سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ» دەيدۇ.

شافىئي ئۆلىمالىرىدىن ئىمام سەيدەلانىي: «سەجدە ئايەتىنى ئوقۇغۇچى سەجدە قىلمىسا، باشقىلار سەجدە قىلمايدۇ» دەيدۇ. توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر.

تىلاۋەت قىلغۇچى مۇسۇلمان ياكى كافىر بولسۇن، بالاغەتكە يەتكەن ياكى نارەسىدە بولسۇن، تاھارەتلىك ياكى تاھارەتسىز بولسۇن، ئەر ياكى ئايال بولسۇن ھۆكۈم ئوخشاشتۇر. بۇ ھەم

ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭمۇ قارشىدۇر[1].

بەزى شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «سەجدە ئايەتىنى كافىر، كىچىك بالا، تاھارەتسىز كىشى، مەس قاتارلىقلار ئوقۇسا ئاڭلىغان كىشى سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ» دەيدۇ.

بىر قىسىم سەلەف ئۆلىمالىرى: «سەجدە ئايەتىنى ئايال كىشى ئوقۇسا، ئاڭلىغان كىشى سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ» دەيدۇ. بۇ قاراشنى ئىبنۇلمۇنزىر («ئەلئەۋسەت»، 286/5) قەتادە، مالىك، ئىسھاقلاردىن رىۋايەت قىلغان[2]. بىز ئىلگىرى دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر.

سەجدە ئايەتى بار جايىنىلا تاللاپ ئوقۇش

يەنى بىر ياكى ئىككى ئايەتنىلا ئوقۇپ سەجدە قىلىش.

ئىبنۇلمۇنزىر شەئبىي، ھەسەن بەسرىي، ئىبنى سىرىن، ئىبراھىم نەخەئىي، ئىمام ئەھمەد، ئىسھاق قاتارلىقلارنىڭ بۇنداق قىلىشنى مەكرۇھ دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[3].

ئىمام ئەبۇ ھەنىفە، مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن، ئەبۇ سەۋر قاتارلىقلار: «بولىدۇ» دەپ قارايدۇ. بۇ بىزنىڭ مەزھەبىمىزگە ئۇيغۇنىدۇر[4].

---

(1) مەرغىنانىي: «ئەلھىدايە»، 197/1؛ «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 104/2.

(2) مالىكىي مەزھەبىدىكىلەرنىڭ ئاڭلىغۇچىغا تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ۋاجىب بولۇشى ئۆچۈن قويىدىغان شەرتلىرى پەرقلىق بولۇپ، بۇ ھەقتە قارالسۇن: «ئەششەرھۇل كەبىر»، 307/1.

(3) ئىبنۇلمۇنزىر: «ئەلئەۋسەت»، 280/5؛ «ئەلمۇغنىي»، 370/2.

(4) ھەنەفىي مەزھەبى ئۆچۈن «بەدائىئۇسسەنائىئ»، 1449/1؛ «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 119/2 كە، شافئىي مەزھەبى ئۆچۈن «ئەلمەجمۇئ»، 81/4 كە قارالسۇن.

نامازدىكى تىلاۋەت سەجدىسىگە دائىر ھۆكۈملەر

يالغۇز نامـاز ئوقۇغـان كىشـى سـەجدە ئايەتىنى ئوقۇغان بولسـا سـەجدە قىلىدۇ. مۇبادا تىلاۋەت سەجدىسـىنى شـۇ ۋاقىتتا قىلماي، رۇكۇدىـن كېيىـن قىلماقچى بولسـا، دۇرۇس بولمايـدۇ. ئەگەر بىلىپ تـۇرۇپ شـۇنداق قىلغـان بولسـا، نامـزى بۇزۇلـىدۇ. ئەگـەر رۇكۇغا ئېگىلىپتـۇ - يـۇ، ئەممـا رۇكۇغـا تولـۇق بېرىـپ بولالمىغـان بولسـا، تىلاۋەت سەجدىسـى قىلىـش دۇرۇس بولىدۇ. يالغۇز نامـاز ئوقۇۋاتقان كىشـى يەنـە بىـر نامازدىكـى كىشـىنىڭ ياكى باشـقا بىر كىشـىنىڭ سـەجدە ئايەتىنى ئوقۇغانلىقىنى ئاڭلاپ سـەجدە قىلىشـى دۇرۇس بولمايـدۇ. ئەگـەر دۇرۇس بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ سـەجدە قىلغان بولسـا، نامـزى بۇزۇلىدۇ.

نامازنـى جامائـەت بولـۇپ ئوقۇغان مەزكۇر كىشـى ئىمـام بولغان بولسـا، جامائـەت بولـۇپ ئوقۇلغان بـۇ نامازنىڭ ھۆكمى يالغـۇز نامـاز ئوقۇغـان كىشـىنىڭ ھۆكمـى بىلـەن ئوخشاشـتۇر. ئىمـام تـىلاۋەت سەجدىسـى قىلسـا، ئىقتـىدائ قىلغۇچىنىڭمـۇ ئىمـام بىلـەن بىرگە سـەجدە قىلىشـى ۋاجىبتـۇر. ئەگـەر ئىقتـىدائ قىلغۇچـى سـەجدە قىلمىسـا، نامـزى بۇزۇلـۇپ كېتـىدۇ. ئىمـام سـەجدە قىلمىسـا، ئىقتـىدائ قىلغۇچىنىڭ سـەجدە قىلىشـى دۇرۇس بولمايدۇ. ئىقتىدائ قىلغۇچـى سـەجدە قىلـىپ قالسـا، نامـزى بۇزۇلـىدۇ. لېكـىن، نامـاز ئوقـۇپ بولغانىدىـن كېيىـن ئىقتـىدائ قىلغۇچىنىـڭ سـەجدە قىلىۋېتىشـى مۇستەھەب، ئەممـا چوقۇم قىلىشـى لازىـم ئەمەس.

ئىقتـىدائ قىلغۇچى ئىمامنىڭ تىلاۋەت سەجدىسـى قىلغانلىقىنى بىلمـەي قېلىـپ، ئىمـام سـەجدىدىن بېشـىنى كۆتـۈرۈپ بولغـان بولسـا، ئىقتـىدائ قىلغۇچى سـەجدە قىلماسـلىقتا ئۆزرىلىك ھېسـابـلىنىدۇ. ئـۆز ئالدىغا سـەجدە قىلىشـى دۇرۇس بولمايـدۇ. ئىمامنىڭ سـەجدىگە بارغانلىقىنـى ئىمـام تـىلاۋەت سەجدىسـى قىلىۋاتقاندا بىلگەن بولسـا، سەجدە قىلىشـى «ۋاجىب» بولىدۇ. مۇبادا ئىقتىدائ

قىلغۇچى سەجدەگە ئېگىلىۋاتقاندا، ئىمام سەجدەدىن بېشىنى كۆتۈرۈۋاتقان بولسا، ئىمامغا ئەگىشىپ بېشىنى كۆتۈرمەي سەجدە قىلىۋېرىشى دۇرۇس بولمايدۇ. شۇنداقلا ئىمام بىلەن بىللە سەجدەگە بارغان تېنى ئاجىز كىشىمۇ ئىمامنىڭ ھەرىكىتى چاققان، ئۆزىنىڭ ھەرىكىتى ئاستا بولغانلىقتىن سەجدەگە بېرىپ بولۇشتىن ئىلگىرى ئىمام بېشىنى كۆتۈرگەن بولسا، تىلاۋەت سەجدەسى قىلماستىن ئىمام بىلەن بىللە قايتىدۇ.

ئىقتىدائ قىلغۇچى سەجدە ئايەتىنى ئۆزى ئوقۇغان ياكى ئىقتىدائ قىلۋاتقان ئىمامدىن باشقا كىشىنىڭ ئوقۇغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسا، سەجدە قىلىشى دۇرۇس بولمايدۇ. ئەگەر سەجدە قىلسا نامىزى بۇزۇلىدۇ. ئۇنىڭ سەجدە ئايەتلىرىنى ئوقۇشى ياكى ئىمامدىن باشقىلارنىڭ قىرائىتىگە قۇلاق سېلىشى مەكرۇھتۇر.

تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ۋاقتى

ئۆلىمالار: «ئوقۇغان ياكى ئاڭلىغان سەجدە ئايەتى ئاخىرلاشقان ھامان سەجدە قىلىنىدۇ. ئەگەر سەجدە قىلىشنى كېچىكتۈرگەن، ۋاقىت بەك ئۇزىراپ كەتمىگەن بولسا، سەجدە قىلىنىدۇ. ئەگەر ۋاقىت ئۇزىراپ كەتسە، سەجدىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. خۇددى ‹كۇن تۆتۈلۈش› نامىزىنىڭ قازاسىنى قىلمىغاندەك، شافىئىي مەزھەبىدىكى سەھىۋ، مەشھۇر قاراشقا ئاساسلانغاندا، قازاسىنى قىلمايدۇ» دەيدۇ. بەزى ئۇستازلىرىمىز: ‹‹بامدات، پېشىن قاتارلىق نامازلارنىڭ سۈننىتىنىڭ قازاسى ئوقۇلغاندەك، بۇ سەجدەنىڭمۇ قازاسى قىلىنىدۇ› دەيدىغان زەئىپ بىر قاراشمۇ بار» دېگەن.

سەجدە ئايەتىنى تاھارەتسىز ئوقۇپ ياكى ئاڭلاپ ئۆزۈن ئۆتمەي تاھارەت ئالغان بولسا سەجدە قىلىدۇ. ۋاقىت ئۇزىراپ كەتسە، شافىئىي مەزھەبتىكى كۆپچىلىك ئالىملار تاللىغان توغرا قاراشتا سەجدىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بولىدۇ. «سەجدە

قىلىدۇ» دەيدىغان يەنە بىر قاراش بولۇپ، بۇ شافئىي ئۇستازلىرىمىزدىن ئىمام بەغەۋىي رەھىمەھۇللاھنىڭ تاللىشىدۇر. ئۇ: «ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ، مۇئەززىن بىلەن بىللە ئەزان كەلىمىلىرىنى تەكرارلىيالمىغان كىشى نامازدىن كېيىن تەكرارلىغاندەك تىلاۋەت سەجدىسىمۇ تاھارەت ئالغاندىن كېيىن ۋاقىت ئۇزىراپ كەتسىمۇ قازاسى قىلىنىدۇ» دەپ قارايدۇ.

بۇ يەردىكى ۋاقىتنىڭ ئۇزىراپ كېتىشى شافئىي مەزھەبىدىكى تاللانغان قاراشقا ئاساسلانغاندا، ئۆرپ - ئادەتكە قاراپ[1]. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

سەجدە ئايەتلىرىنى تەكرار ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

ئەگەر سەجدە ئايەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياكى بىرنەچچىسىنى بىر ئورۇندا ئوقۇغان بولسا، ھەربىر سەجدە ئايەتى ئۈچۈن بىر سەجدە قىلىدۇ. بۇ مەسىلىدە ئىختىلاپ يوق. بىر سەجدە ئايەتىنى بىرنەچچە ئورۇندا تەكرار ئوقۇغان بولسا، ھەربىر قېتىم ئوقۇغىنى ئۈچۈن بىردىن سەجدە قىلىدۇ. بۇمۇ ھەم ئىختىلاپ يوق مەسىلىدۇر. ئەگەر بىر سەجدە ئايەتىنى بىر ئورۇندا تەكرار ئوقۇغان بولسا ۋە بىرىنچى قېتىم ئوقۇغاندا سەجدە قىلمىغان بولسا، ئاخىرىدا قىلغان بىر سەجدە ھەممىگە كۇپايە قىلىدۇ. ئەگەر تۇنجى قېتىملىقى ئۈچۈن سەجدە قىلغان بولسا، بۇنىڭدا ئۈچ خىل قاراش بار:

1. ئالدىنقىسىنىڭ ھۆكمىنى ئادا قىلىپ بولغاندىن كېيىن سەۋەب يېڭىلانغانلىقى ئۈچۈن، سەجدە ئايەتى تەكرار ئوقۇلسا، ھەر قېتىمغا بىردىن سەجدە قىلىنىدۇ. بۇ ئەڭ توغرا بولغان

(1) شافئىي ئالىملار ۋاقىتنىڭ ئۇزىراپ كېتىشىنى نورمال سۈرئەتتە ئىككى رەكئەت نامازغا ئوقۇغالغۇدەك ۋاقىت ئۆتۈش دەپ بىكىتكەن.

قاراشتۇر.

2. بىرىنچىسى سەجدە ھەممىگە كۆپايەدۇر. بۇ ئىبنى سۈرەيج ۋە ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھلارنىڭ قارىشىدۇر[1]. شافئىي ئۆلىمالىرىدىن «ئەلئۇددە (العدة)» ئاتلىق كىتابنىڭ مۇئەللىفى: «مۇشۇ قاراش بويىچە پەتۋا بېرىلىدۇ» دەيدۇ. بۇ ھەم شافئىي ئۆلىمالىرىدىن زاھىد شەيخ نەسر ئەلمەقدىسىنىڭمۇ تاللىشىدۇر.

3. ئىككى سەجدە ئارىسىدىكى ۋاقىت ئۇزۇراپ كەتسە سەجدە قىلىدۇ. ئۇنداق بولمىسا، بىرىنچى سەجدە كۆپايە.

بىر سەجدە ئايەتىنى بىر رەكئەتتە تەكرار ئوقۇغان بولسا، بىر سەجدە ئايەتىنى بىر ئورۇندا تەكرار ئوقۇغانغا ئوخشاش بۇ ھەقتە ئۆچ خىل قاراش بار. ئەگەر ئىككى رەكئەتتە تەكرار ئوقۇغان بولسا، ئىككى ئورۇندا تەكرار ئوقۇغانغا ئوخشاش تەكرار سەجدە قىلىدۇ. بۇ مەسىلىدە ئىختىلاپ يوق.

ئۇلاغ ئۈستىدىكى كىشىنىڭ تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشىنىڭ ھۆكمى

سەپەردە ئۇلاغ ئۈستىدە كېتىۋېتىپ سەجدە ئايەتىنى ئوقۇغان بولسا، ئىشارەت بىلەن سەجدە قىلسا بولىدۇ. بۇ بىزنىڭ ۋە ئىمام مالىك، ئىمام ئەبۇ ھەنىفە، ئەبۇ يۈسۈف، مۇھەممەد، ئەھمەد، زۇفەر، داۋۇد قاتارلىقلارنىڭ قارىشىدۇر[2].

(1) مەرغىنانىي: «ئەلھىدايە»، 197/1؛ «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 114/2.

(2) شافئىي مەزھىبى ئۆچۈن «ئەلمەجمۇئ»، 81/4؛ ھەنەفي مەزھىبى ئۆچۈن «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 106/2؛ مالىكي مەزھىبى ئۆچۈن «مەۋاھىبۇل جەلىل»، 60/2؛ ئىمام ئەھمەدنىڭ مەزھىبى ئۆچۈن ⇐

بەزى ھەنەفىي ئۆلىمالىرى: «سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ» دەپ قارايدۇ. توغرىسى، كۆپچىلىكنىڭ قارىشىدۇر.

ئەمما، يۇرت ئىچىدە ئۇلاغقا مىنىپ كېتىۋتىپ سەجدە ئايەتىنى ئوقۇغان كىشىنىڭ ئىشارەت بىلەن سەجدە قىلىشى دۇرۇس ئەمەس.

سەجدە ئايەتىنى نامازدا ئۆز ئورنىدىن باشقا ئورۇنلاردا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

ئەگەر سەجدە ئايەتىنى نامازدا «فاتىھە»دىن بۇرۇن ئوقۇغان بولسا، سەجدە قىلىشى لازىم. ئەمما، رۇكۇدا ياكى سەجدىدە ئوقۇغان بولسا، سەجدە قىلىشى دۇرۇس بولمايدۇ. چۈنكى، قىرائەتنىڭ ئورنى قىيامدۇر.

ناۋادا سەجدە ئايەتىنى ئوقۇپ، سەجدىگە كېتىۋېتىپ «فاتىھە»نى ئوقۇغان - ئوقۇمىغانلىقىدا شەكلىنىپ قالغان بولسا، سەجدە قىلىۋېرىدۇ، كېيىن قىيامغا قايتىپ، «فاتىھە»نى ئوقۇيدۇ. چۈنكى، تىلاۋەت سەجدىسىنى كېچىكتۈرۈشكە بولمايدۇ.

سەجدە ئايەتىنى ئەرەبچىدىن باشقا تىلدا ئوقۇشنىڭ ھۆكمى

مۇبادا سەجدە ئايەتىنىڭ فارسچە تەرجىمىسىنى ئوقۇغان بولسا، بىزنىڭ (يەنى شافىئىيلەرنىڭ) قارىشىمىزدا، خۇددى سەجدە ئايەتىنى تەفسىر قىلغانغا ئوخشاش سەجدە قىلمىسمۇ بولىدۇ. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «سەجدە قىلىش لازىم» دەيدۇ[1].

⇒ «كەششافۇل قىنائ»، 304/1 كە قارالسۇن.

(1) «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 105/2.

سەجدە ئايەتىنى تىلاۋەت قىلغۇچىنىڭ سەجدەسى بىلەن ئاڭلىغۇچىنىڭ سەجدەسىنىڭ مۇناسىۋىتى يوقلۇقى

سەجدە ئايەتىنى ئاڭلىغۇچى ئۇنى تىلاۋەت قىلغۇچى بىلەن سەجدە قىلغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا باغلانمايدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭغا ئىقتىدائ قىلىشنى نىيەت قىلمايدۇ. ئۇنىڭدىن بۇرۇن سەجدەدىن بېشىنى كۆتۈرسە بولىدۇ.

ئىمامنىڭ سەجدە ئايەتىنى ئوقۇشىنىڭ ھۆكمى

بىز (شافئىيلەر)نىڭ قارىشىمىزدا، قرائەت ئۇنلۇك قىلىنىدىغان نامازلاردا بولسۇن ياكى ئۇنسىز قىلىنىدىغان نامازلاردا بولسۇن، ئىمامنىڭ سەجدە ئايەتى ئوقۇشى مەكرۇھ ئەمەس. ئىمام قاچان سەجدە ئايەتى ئوقۇسا، شۇ چاغدا سەجدە قىلىدۇ. ئىمام مالىك بولسا: «ئىمامنىڭ ئۇنلۇك ياكى ئۇنسىز قرائەت قىلىنىدىغان نامازلاردا سەجدە ئايەتى ئوقۇشى ‹مەكرۇھتۇر›» دەيدۇ[1].

ئىمام ئەبۇ ھەنىفە بىلەن ئىمام ئەھمەد: «قرائەت ئۇنسىز قىلىنىدىغان نامازلاردا ‹مەكرۇھ›، ئۇنلۇك قىلىنىدىغان نامازلاردا مەكرۇھ ئەمەس» دەيدۇ[2].

ناماز ئوقۇش چەكلەنگەن ۋاقىتلاردا تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشنىڭ ھۆكمى

بىز (شافئىيلەر): «ناماز ئوقۇش چەكلەنگەن ۋاقىتلاردا

(1) يەنى قرائەت ئۇنلۇك قىلىنىدىغان نامازلاردا بولسۇن ياكى ئۇنسىز قىلىنىدىغان نامازلاردا بولسۇن ھەممىسىدە مەكرۇھتۇر. بۇ پەرز نامازلارنىڭ گېپى، ئەمما نەپلە نامازلاردا مەكرۇھ ئەمەس. قاراڭ: «ئەششەرھۇل كەبىر»، 310/1.

(2) ھەنەفىي مەزھەبى ئۇچۇن «بەدائىئۇسسەنائىئ»، 192/1؛ ھەنبەلىي مەزھەبى ئۇچۇن «كەششافۇل قىنائ»، 449/1 كە قاراڭ.

تىلاۋەت سەجدەسى قىلىش مەكرۇھ ئەمەس» دەپ قارايمىز. بۇ شەئبىي، ھەسەن بەسرىي، سالىم ئىبنى ئابدۇللاھ، قاسىم، ئەتائ، ئىكرىمە[1]، ئەبۇ ھەنىفە، رەي ئەھلى (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) قاتارلىقلارنىڭ قارىشىدۇر[2]. بۇ ئىمام مالىكنىڭمۇ بىر قارىشىدۇر[3].

بۇنىڭ يەنە بىر توپ ئۆلىمالار مەكرۇھ دەپ قارىغان. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر[4]، سەئىد ئىبنى مۇسەييەب، ئىسھاق ئىبنى راھەۋەيھ، ئەبۇ سەۋر (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولسۇن) قاتارلىقلار بار. بۇ ئىمام مالىكنىڭ يەنە بىر قارىشىدۇر[5].

تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ئورنىدا تۇرىدىغانلىقى

سەجدە قىلىش ئىمكانىيىتى بار نورمال ئەھۋالدا، رۇكۇ تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ئورنىدا تۇرالمايدۇ. بۇ بىزنىڭ ۋە كۆپلىگەن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدۇر.ئەمما، ئىمام ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھ: «رۇكۇ تىلاۋەت سەجدەسىنىڭ ئورنىدا تۇرىدۇ» دەيدۇ[6].

كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ دەلىلى بولسا، تىلاۋەت سەجدەسىنى نامازنىڭ سەجدەسىگە قىلغان قىياس بولۇپ، سەجدە قىلالمايدىغانلار نامازنىڭ سەجدەسىنى بىرئاز ئېگىلىپ قىلغاندەك، تىلاۋەت سەجدەسىنمۇ بىرئاز ئېگىلىپ قىلسا بولىدۇ[7].

---

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 467/1 – 468.
(2) «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 373/1.
(3) ئىبنى ئابدۇلبەر: «ئەلئىستىزكار»، 110/8.
(4) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 468/1.
(5) «مۇۋەتتا مالىك»، 207/1.
(6) «ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابىدىن»، 11/2.
(7) ئىمام مالىكنىڭ مەزھەبى ئۇچۇن «ئەششەرھۇل كەبىر»، 312/1؛ ئىمام ⇐

تىلاۋەت سەجدەسىنى قىلىش ئۈسۈلى

ئېنىقكى، تىلاۋەت سەجدەسى قىلماقچى بولغان كىشى يا نامازنىڭ ئىچىدە، يا نامازنىڭ سىرتىدا بولىدۇ.

نامازنىڭ سىرتىدا سەجدە ئايەتى ئوقۇغان كىشى سەجدە قىلماقچى بولسا، تىلاۋەت سەجدەسى قىلىشنى نىيەت قىلىدۇ ۋە سەجدەنى باشلاش ئۈچۈن تەكبىر ئېيتىدۇ. تەكبىر بىلەن تەڭ نامازنىڭ تەكبىر تەھرىمەسى (باشلاش تەكبىرى) دە كۆتۈرگەندەك قوللىرىنى ئىككى مۇرىسى باراۋەرىدە كۆتۈرىدۇ. ئۈنىڭدىن كېيىن سەجدەگە چۈشۈش ئۈچۈن يەنە تەكبىر ئېيتىدۇ. بۇ تەكبىردە قوللىرىنى كۆتۈرمەيدۇ. ئىككىنچى تەكبىر «مۇستەھەب»، شەرت ئەمەس، بۇ تەكبىرنىڭ ھۆكمى نامازنىڭ (تەكبىر تەھرىمەدىن باشقا) تەكبىرلىرىنىڭ ھۆكمى بىلەن ئوخشاشتۇر.

ئەممە، بىرىنچى تەكبىر (يەنى تەكبىر تەھرىمە) توغرىسىدا شافئىي ئۆلىمالىرى ئارىسىدا ئۇچ خىل قاراش بار:

1) بىرىنچى تەكبىر رۇكن (ئاساس) دۇر، ئۈنىڭسىز سەجدە توغرا بولمايدۇ. بۇ كۆپچىلىك ئۆلىمالارنىڭ قارىشى بولۇپ، كۆچلۈك قاراشتۇر.

2) مۇستەھەب. ناۋادا تەكبىر چۈشۈرۈلمەي قالسىمۇ، سەجدە دۇرۇس بولۇۋېرىدۇ. بۇ ئىمام جۇۋەينىينىڭ قارىشىدۇر.

3) مۇستەھەب ئەمەس. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

ئەگەر سەجدە قىلماقچى بولغان كىشى ئۆرە تۇرغان كىشى بولسا، ئۆرە پېتى سەجدەنى باشلاش ئۈچۈن تەكبىر ئېيتىدۇ. ئۈنىڭدىن كېيىن سەجدەگە چۈشۈۋېتىپ يەنە تەكبىر ئېيتىدۇ. ئەگەر ئولتۇرغان كىشى بولسا، بىر قىسىم شافئىي ئۇستازلىرىمىز:

⇒ ئەھمەدنىڭ مەزھەبى ئۈچۈن قاراڭ: «كەششافۇل قىناع»، 447/1.

«ئورنىدىن تۇرۇش مۇستەھەب، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆرە تۇرۇپ تىلاۋەت سەجدىسى قىلماقچى بولغان كىشىگە ئوخشاش تەكبىر ئېيتىپ سەجدە قىلىندۇ» دەيدۇ. بۇ قاراشنىڭ دەلىلى: تىلاۋەت سەجدىسىنىڭ نامازنىڭ سەجدىسى ۋە تەكبىر تەھرىمەسىگە قىياس قىلىنىشىدۇر[1].

شافئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ كاتتىلىرىدىن شەيخ ئەبۇ مۇھەممەد جۇۋەينىي، قازى ھۇسەين ۋە ئۇنىڭ ئىككى شاگىرتى «ئەتتەتىممە (التتمة)» ۋە «ئەتتەھزىب (التهذيب)» ئاتلىق كىتابلارنىڭ مۇئەللىفلىرى ۋە مۇھەققەق ئىمام ئەبۇلقاسىم رافئىي قاتارلىقلار بۇنى ئوچۇق سۆزلىگەن ۋە مۇقىملاشتۇرغان، ئىمامۇل ھەرەمەين (جۇۋەينىي) دادىسى شەيخ ئەبۇ مۇھەممەدتىن بۇ قىياسنى رىۋايەت قىلىپ بولۇپ، رەددىيە بېرىپ: «بۇ قىياسنىڭ مەنبەسىنىمۇ، كىتابلاردا زىكىر قىلىنغانلىقىنىمۇ كۆرمىدىم» دېگەن. ئىمامۇل ھەرەمەيىننىڭ بۇ سۆزى ناھايىتى كۆچلۈك سۆزدۇر. چۈنكى، بۇ ھەقتە رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىنمۇ ۋە بىز ئەگىشىدىغان سەلەفتىنمۇ ھېچقانداق رىۋايەت كەلمىگەن. كۆپچىلىك ئۇستازلىرىمىز ھەم بۇنى تىلغا ئالمىغان، ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

سەجدە قىلغاندا سەجدىگە بېرىش ۋە تەسبىھ ئېيتىش ئۇسۇلىغا مۇناسىۋەتلىك قائىدىلەرگە رىئايە قىلىش لازىم.

سەجدىگە بېرىش ئۇسۇلىغا دائىر قائىدىلەر شۇكى، ئىككى قولنى يەردە ئىككى مۇرىگە پاراللېل قويۇش، بارماقلارنى جۈپلەپ

(1) ھەنەفىي مەزھەبىدە تىلاۋەت سەجدىسىدە تەكبىر ئېيتىپ قۇلاق قاقىدىغان، سەجدىدىن كېيىن «ئەتتەھىياتۇ» ئوقۇيدىغان ۋە سالام بېرىدىغان ئىش يوق. سەجدە قىلىشتىن بۇرۇن «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ تەكبىر ئېيتىش ۋە سەجدە قىلىپ بولغاندىن كېيىنمۇ «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ تەكبىر ئېيتىش سۈننەتتۇر. ــ ت.

قىلىگە قارىتىش، بارماقلارنى يەڭدىن چىقىرىش، يەرگە بىۋاستە تەگكۈزۈش، ئەرلەر جەينىكىنى بېقىنغا، قورسىقىنى يوتىسىغا چاپلىۋالماسلىق، ئاياللار (ۋە قوش جىنسلىقلار) قورسىقىنى يوتىغا چاپلاش، باشنى تۆۋەن، بەلنى ئېگىز قىلىپ سەجدە قىلىش، پېشانە ۋە بۇرۇننى يەرگە تولۇق تەگكۈزۈش، سەجدەنى ئالدىرىماي تولۇق ئادا قىلىش.

سەجدەدە تەسبىھ ئېيتىش مەسىلىسىگە كەلسەك، شافىئىي ئۇستازلىرىمىز: «نامازنىڭ سەجدەسىدە ئېيتىلىدىغان «**سُبْحَانَ رَبِّيَ الأَعْلَى**» دېگەن تەسبىھنى ئۆچ قېتىم ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن، «**اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ تَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ** / ئى ئاللاھ! ساڭا سەجدە قىلدىم، ساڭا ئىمان ئېيتتىم، ساڭا بويسۇندۇم، يۈزۈمنى كۆچ - قۇدرىتى بىلەن ياراتقان، سۈرەتكە كەلتۈرگەن، ئۇنىڭغا كۆز ۋە قۇلاقلارنى ئورۇنلاشتۇرغان زاتقا سەجدە قىلدىم، ئەڭ ماھىر ياراتقۇچى ئاللاھ ئۇلۇغدۇر» ۋە يەنە: «**سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلاَئِكَةِ وَالرُّوحِ** / ئاللاھ ئەيىب - نۇقسانلاردىن پاكتۇر، مۇقەددەستۇر. مالائىكىلەر ۋە جىبرىئىلنىڭ رەببىدۇر» دەيدۇ[1]. بۇلار نامازنىڭ سەجدىلىرىدىمۇ قىلىنىدىغان دۇئالاردۇر.

شافىئىي ئۇستازلىرىمىز: «**اللَّهُمَّ اكْتُبْ لِي بِهَا عِنْدَكَ أَجْرًا، وَضَعْ عَنِّي بِهَا وِزْرًا، وَاجْعَلْهَا لِي عِنْدَكَ ذُخْرًا، وَتَقَبَّلْ مِنِّي كَمَا تَقَبَّلْتَ مِنْ عَبْدِكَ دَاوُدَ** / ئى ئاللاھ! ئۇشبۇ سەجدەم ئۈچۈن دەرگاھىڭدا ماڭا بىر ساۋاب يازغىن، بىر گۇناھىمنى كۆچۈرگىن، ئۇنى بەندەڭ داۋۇد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن قوبۇل قىلغاندەك قوبۇل قىلغىن ۋە ئۇنى مەن ئۈچۈن دەرگاھىڭدا ساقلاپ قويغىن،

(1) «مۇسلىم»، (487، 771).

دېيىش مۇستەھەب» دەيدۇ[1]. بۇ تىلاۋەت سەجدىسىگە خاس دۇئا بولغانلىقى ئۈچۈن ئەھمىيەت بېرىش لازىم.

ئۇستاز ئىسمائىل زەربر «ئەتتەفسىر» ناملىق كىتابىدا ئىمام شافئىي رەھىمەھۇللاھنىڭ تىلاۋەت سەجدىسىنىڭ دۇئاسىدا: ﴿سُبْحَانَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا / پەرۋەردىگارىمىز پاكتۇر، پەرۋەردىگارىمىزنىڭ ۋەدىسى چوقۇم ئورۇنلىنىدۇ﴾(17/«ئىسرائ»: 108) دېيىشنى تاللىغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ.

بۇ نەقىلنى ئىمام شافئىيدىن ھېچكىم رىۋايەت قىلىپ باقمىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ياخشى قاراشتۇر. چۈنكى، قۇرئاننىڭ سەجدىدە ﴿سُبْحَانَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا﴾ دېگەنلەرنى ماختىغانلىقى ئۈچۈق - ئاشكاردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، سەجدىدە بۇ زىكىرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇش ۋە شۇنىڭ بىلەن بىرگە دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئىشلىرىدىن خاھلىغان نەرسىلىرىنى تىلەپ دۇئا قىلىش مۇستەھەبتۇر. بۇ زىكىرلەرنىڭ بەزىسىنى ئوقۇمىسۇ تەسىبھ ئېيتقان بولىدۇ، ناۋادا ئەسلا تەسىبھ ئېيتمىغان بولسىمۇ، خۇددى نامازنىڭ سەجدىلىرىدە تەسىبھ ئېيتمىسىمۇ سەجدە ئادا بولغاندەك تىلاۋەت سەجدىسىمۇ ئادا بولۇۋېرىدۇ.

زىكىر - تەسبىھلەرنى ئېيتىپ بولغاندىن كېيىن تەكبىر ئېيتىپ بېشىنى كۆتۈرىدۇ. خوش، سالام بېرىش لازىممۇ؟

بۇ مەسىلىدە ئىمام شافئىيدىن مۇنداق مەشھۇر ئىككى خىل قاراش ئوچۇق رىۋايەت قىلىنغان:

بىرىنچى خىل قاراش: شاگىرتلىرىنىڭ كۆپچىلىكى تاللىغان سەھىھ قاراش بولۇپ، تىلاۋەت سەجدىسىنى تەكبىر تەھرىمە بىلەن باشلىغانلىقى ئۈچۈن سالام بېرىش لازىم. بۇ ۋاقىتتا تىلاۋەت

(1) «ئىبنى خۇزەيمە»، (562)؛ «ئىبنى ھىببان»، (2768)؛ «تىرمىزىي»، (579).

سەجدەسى جىنازا نامىزىغا ئوخشىغان بولىدۇ. بۇنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد سەھىھ سەنەد بىلەن ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلغان مۇنۇ رىۋايەتمۇ كۆچلەندۈرىدۇ: «ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ سەجدە ئايەتىنى ئوقۇسا، سەجدە قىلىپ بولغاندىن كېيىن سالام بېرەتتى».

ئىككىنچى خىل قاراش: نامازدا تىلاۋەت سەجدەسى قىلسا سالام بەرمىگەندەك، سالام بەرمەسمۇ بولىدۇ. چۈنكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ سالام بەرگەنلىكى نەقىل قىلىنمىغان.

بىرىنچى قاراش بويىچە، «سالام بېرىش لازىم» دېسەك، تەشەھھۇدنىمۇ ئوقۇش لازىممۇ؟

بۇ مەسىلىدىمۇ ئىككى خىل قاراش بار. توغرىسى، تىلاۋەت سەجدەسى قىيامغا موھتاج بولمىغاندەك، تەشەھھۇدقىمۇ موھتاج ئەمەس.

بەزى شافىئىي ئۇستازلىرىمىز سالام ۋە تەشەھھۇد مەسىلىسىنى بىرلەشتۈرۈپ: «بۇ ئىككىسىدە تۆۋەندىكىدەك ئۈچ خىل قاراش بار» دېگەن:

1. سەھىھ بولغىنى: تەشەھھۇد ئوقۇش زۆرۈر ئەمەس، سالام بېرىش زۆرۈردۇر؛

2. ھېچقايسىسى زۆرۈر ئەمەس؛

3. ئىككىلىسىنى قىلىش لازىم.

مۇھەممەد ئىبنى سىرىن، ئەبۇ ئابدۇررەھمان سۈلەمىي، ئەبۇلئەھۋەس، ئەبۇ قىلابە، ئىسھاق ئىبنى راھەۋەيھ قاتارلىق سەلەفلەر: «سالام بېرىش لازىم» دەپ قارىسا، ھەسەن بەسرىي، سەئىد ئىبنى جۇبەير، ئىبراھىم ئەننەخەئىي، يەھيا ئىبنى ۋەسساب، ئىمام ئەھمەد قاتارلىق سەلەفلەر: «سالام بەرمەيدۇ»

دەپ قارايدۇ[1].

يۇقىرىدا بايان قىلغانلىرىمىز ناماز سىرتىدىكى تىلاۋەت سەجدىسىگە مۇناسىۋەتلىك ھۆكۈملەردۇر.

ئىككىنچى خىل ئەھۋالدا يەنى نامازنىڭ ئىچىدە تىلاۋەت سەجدىسى قىلغاندا، تىلاۋەت سەجدىسىگە كىرىش ئۈچۈن (تەكبىر تەھرىمە ئۈچۈن) تەكبىر ئېيتمايدۇ. سەجدە قىلىش ئۈچۈن تەكبىر ئېيتىش مۇستەھەب، لېكىن بۇ تەكبىرده قولىنى كۆتۈرمەيدۇ، سەجدەدىن بېشىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن يەنە تەكبىر ئېيتىدۇ. بۇ كۆپچىلىك شافئىي ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدىكى سەھىھ ۋە مەشھۇر قاراشتۇر. شافئىي ئۇستازلىرىمىزدىن ئەبۇ ئەلى ئىبنى ئەبى ھۇرەيرە: «سەجدەگە بېرىش ئۈچۈنمۇ، سەجدەدىن بېشىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈنمۇ تەكبىر ئېيتمايدۇ» دەيدۇ. لېكىن، ئاۋۋالقى قاراش مەشھۇردۇر.

نامازنىڭ ئىچىدىكى تىلاۋەت سەجدىسىنىڭ سەجدەگە بېرىش ۋە تەسبىھ ئېيتىش ئۈسۈلىغا مۇناسىۋەتلىك قائىدىلەرنى نامازدىن سىرتىدىكى سەجدەنىڭ ھۆكۈملىرىنى سۆزلىگەندە بايان قىلىپ بولغانىدۇق. قوشۇپ قويىدىغان بىر مەسىلە شۇكى: تىلاۋەت سەجدىسى قىلغۇچىنىڭ ئۆزى ئىمام بولسا، سەجدە قىلغاندا تەسبىھنى بەك كۆپ ئېيتماسلىقى لازىم. ئەگەر ئىقتىدائ قىلغۇچىلارنىڭ كۆپ تەسبىھ ئېيتىشىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلسە، كۆپ تەسبىھ ئېيتسا بولىدۇ.

نامازدىن ئىچىدىكى تىلاۋەت سەجدىسىدىن باشىنى كۆتۈرگەندە، ئارام ئېلىپ ئولتۇرمايلا تۇرۇپ كېتىدۇ. بۇنىڭدا ئىختىلاپ يوقتۇر. بۇنى ئوچۇق تىلغا ئالغان ئالىملار ناھايىتى ئاز بولۇپ، قازى ھۇسەين، بەغەۋىي، رافئىيى قاتارلىقلار ئوچۇق تىلغا

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 452/1.

ئالغان. بۇ مەسىلىدە تىلاۋەت سەجدەسى نامىز سەجدەسىگە ئوخشىمايدىغان بولۇپ، «سەھىھۇلبۇخارىي» (823) قاتارلىق ھەدىس كىتابلىرىدىكى سەھىھ ھەدىسلەردە كەلگەن، ئىمام شافىئىي تاللىغان ۋە ئوچۇق بايان قىلغان سەھىھ قاراشتا، بارلىق نامازلارنىڭ بىرىنچى رەكئەتىدە، تۆت رەكئەتلىك نامازلارنىڭ ئۈچىنچى رەكئەتىدە ئىككىنچى سەجدەدىن كېيىن ئارام ئېلىش ئۈچۈن يەڭگىل ئولتۇرۇۋېتىش مۇستەھەبتۇر.

نامىز ئىچىدە تىلاۋەت سەجدەسىدىن باشنى كۆتۈرگەندە، ئورنىدىن تۇرۇش لازىم. ئۆرە تۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئاز - تولا ئايەت ئوقۇپ ئاندىن رۇكۇ قىلىش مۇستەھەب، ئايەت ئوقۇماستىن رۇكۇ قىلىشمۇ جائىز.

«قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن ئەڭ ئەۋزەل ۋاقىتلار

بىلگىنكى، قىرائەتنىڭ ئەۋزىلى نامازدا ئوقۇلغان قىرائەتتۇر. ئىمام شافىئىي قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدا، نامازدا قىيامنى ئۇزۇن قىلىش سەجدەنى ئۇزۇن قىلغاندىن ئەۋزەل.

نامىز سىرتىدىكى قىرائەتنىڭ ئەۋزىلى كېچىنىڭ قىرائىتىدۇر. كېچىنىڭ ئاخىرقى يېرىمى ئاۋۋالقى يېرىمىدىن ئەۋزەل، نامازشام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا «قۇرئان» ئوقۇش مۇستەھەبتۇر.

ئەممىا، كۈندۈزى بامدات نامىزىدىن كېيىن «قۇرئان» ئوقۇش ئەۋزەلدۇر. «قۇرئان» ئوقۇش تېگى - تەكتىدىن مەكرۇھ بولىدىغان ھېچبىر ۋاقىت يوق. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد مۇئان ئىبنى رىفائەدىن، ئۇ شەيخلىرىدىن نەقىل قىلىپ: «ئۇلار دېگەردىن كېيىن ‹قۇرئان› ئوقۇشنى مەكرۇھ دەپ قارايتتى ۋە: ‹بۇ يەھۇدىيلەرنىڭ دەرس ئوقۇيدىغان ۋاقتى› دەيتتى» دېگەن رىۋايەتكە كەلسەك، ئۇ ئاساسسىز، قوبۇل قىلىنمايدىغان رىۋايەتتۇر.

«قۇرئان» ئوقۇش ئۈچۈن كۆنلەر ئىچىدىن جۈمە، دۈشەنبە، پەيشەنبە، ئەرەفات كۈنلىرىنى، ئون كۈنلەر ئىچىدىن رامازاننىڭ ئاخرقى ئون كۈنى، زۈلھەججەنىڭ ئاۋۋالقى ئون كۈنىنى، ئايلار ئىچىدىن رامازان ئېيىنى تالاش ياخشىدۇر.

قىرائەتتە ئاخىرىنى تاپالماي توختاپ قالغان قارىي قانداق قىلىدۇ؟

قارىي ئاخىرىنى تاپالماي توختاپ قېلىپ، باشقىلاردىن سوراشتا، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، ئىبراھىم نەخەئىي، بەشىر ئىبنى ئەبى مەسئۇدلاردىن (ئاللاھ ئۇلاردىن رازى بولغاي) رىۋايەت قىلىنغان ئەدەبلەرگە رىئايە قىلىشى لازىم. ئۇلار: «بىرىڭلار قېرىندىشىدىن بىرەر ئايەتنى سورىماقچى بولسا: ‹ماۋۇ قانداق؟ ئاۋۇ قانداق؟› دېمەي، ئۇنىڭ ئالدىدىكىنى ئوقۇپ جىم تۇرسۇن، بولمىسا سورالغۇچىنى ئاداشتۇرۇپ قويىدۇ» دېگەن[1].

«قۇرئان» ئايەتلىرىنى دەلىل كەلتۈرۈشنىڭ ئۇسۇللىرى

«قۇرئان» ئايەتلىرىنى بىرەر مەسىلىگە دەلىل قىلماقچى بولسا: «قال الله تعالى كذا (ئاللاھ تائالا مۇنداق دېدى)» دېسىمۇ، «الله تعالى يقول كذا (ئاللاھ تائالا مۇنداق دەيدۇ)» دېسىمۇ بولىدۇ. بۇنىڭ ھېچقانداق بولمايدىغان يېرى يوق. بۇ ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ئالىملار ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتقان سەھىھ ۋە تاللانغان قاراشتۇر.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد مەشھۇر تابىئىن مۇتەررىف ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى شىخخىرنىڭ: «‹ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ›

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، (5988).

دېمەكچىلەر، بەلكى «ئاللاھ مۇنداق دېدى» دەكچىلەر» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان.

مۇتەررىف رەھىمەھۇللاھنىڭ: «ئاللاھ مۇنداق دەيدۇ» دېيىشتىن توسۇشى ئايەت - ھەدىسلەرگە، ساھابىلەر ۋە ئۇلاردىن كېيىنكىلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرىغا خىلاپتۇر. چۈنكى، ئاللاھ: ﴿**وَٱللَّهُ يَقُولُ ٱلْحَقَّ** / ئاللاھ ھەق سۆزنى دەيدۇ﴾[33/«ئەھزاب»: 4] دېگەن.

«سەھىھۇ مۇسلىم» (2687) دا ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «ئاللاھ تائالا: **بەرەر ياخشىلىق قىلغان ئادەم ئون ھەسسە ئارتۇق ساۋابقا ئېرىشىدۇ**، دەيدۇ» دېگەن.

«سەھىھۇلبۇخارىي» (1461) دا ئەبۇ تەلھە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھ تائالا: ﴿**لَن تَنَالُواْ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيْءٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ** / ياخشى كۆرگەن نەرسەڭلاردىن سەرپ قىلمىغۇچە (يەنى مالىلرىڭلارنىڭ ياخشىسىنى سەدىقە قىلمىغۇچە) ھەرگىز ياخشىلىققا (يەنى جەننەتكە) ئېرىشەلمەيسىلەر﴾[3/«ئال ئىمران»: 92] دېگەن». مانا بۇ ئەبۇ تەلھە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھۆزۈرىدىكى سۆزىدۇر.

يەنە «سەھىھۇ مۇسلىم» (177) دا مەسرۇق رەھىمەھۇللاھ دەيدۇكى: مەن ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھاغا: «ئاللاھ تائالا: ﴿**وَلَقَدْ رَءَاهُ بِٱلْأُفُقِ ٱلْمُبِينِ** / ئۇ جىبرىلنى ھەقىقەتەن روشەن ئۆپۈقتىڭ شەرقىدە كۆردى﴾[81/«تەكۋىر»: 23] دېمىدىمۇ؟» دېگەنىدىم، «ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿**لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ** / كۆزلەر ئاللاھنى كۆرمەيدۇ، ئاللاھ كۆزلەرنى كۆرۈپ تۇرىدۇ، ئاللاھ (بەندىلىرىگە) مېھرىبانىدۇر، ھەممىدىن خەۋەرداردۇر﴾[6/«ئەنئام»: 103] دېگەنلىكىنى

ئاڭلمايۋاتامسەن؟ يەنە ئاللاھ تائالانڭ: ﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِٕ حِجَابٍ / ئاللاھ ھەرقانداق ئادەمگە پەقەت ۋەھيى ئارقىلىق ياكى پەردە ئارقىسىدىنلا سۆز قىلغان﴾(42/«شۇرا»: 51) دېگەنلىكىنى ئاڭلمايۋاتامسەن؟!» دېدى. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا بۇ ھەدىستە يەنە: «ئاللاھ تائالا: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ / ئى پەيغەمبەر! پەرۋەردىگارىڭ تەرىپىدىن ساڭا نازىل قىلىنغانىنىڭ ھەممىسىنى يەتكۈزگىن﴾(5/«مائىدە»: 67) دەيدۇ» دېگەن، يەنە ئاللاھ تائالا: ﴿قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ إِلَّا ٱللَّهُ ۚ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ / ئاللاھتىن بۆلەك ئاسمانلاردىكى ۋە زېمىندىكىلەر غەيبنى بىلمەيدۇ، ئۇلار (يەنى خالايىق) قاچان تىرىلدۈرۈلگىلىرىنى بىلمەيدۇ﴾(27/«نەمل»: 65) دەيدۇ» دېگەن.

بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئۆلىمالارنىڭ مۇنداق سۆزلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

خەتمە «قۇرئان»نىڭ ئەدەبلىرى ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار مەسىلىلەر

بۇ پاراگرافتا بىرنەچچە مەسىلىنى بايان قىلىمىز.

1 - مەسىلە: «قۇرئان» تاماملاشنىڭ ۋاقتى. بىز ئىلگىرى يالغۇز «قۇرئان» ئوقۇغان كىشىنىڭ «قۇرئان كەرىم»نى نامازدا تاماملىشىنىڭ، بولۇپمۇ بامداتنىڭ سۈننىتىدە ياكى نامازشامنىڭ سۈننىتىدە تاماملىشىنىڭ مۇستەھەبلىكىنى، بامداتنىڭ سۈننىتىدە تاماملاشنىڭ تېخىمۇ ئەۋزەل ئىكەنلىكىنى، بىر قېتىم كۈندۈزنىڭ ئەۋۋىلىدە، يەنە بىر قېتىم كېچىنىڭ ئەۋۋىلىدە تاماملاشنىڭ مۇستەھەبلىكىنى، ئەمما نامازنىڭ سرتىدا تاماملىغان يالغۇز كىشىنىڭ ياكى جامائەت بولۇپ تامام قىلغانلارنىڭ كۈندۈزنىڭ ئەۋۋىلىدە ياكى كېچىنىڭ ئەۋۋىلىدە تاماملىشىنىڭ

مۇستەھەبلىكىنى، بەزى ئۆلىمالارنىڭ كۈندۈزنىڭ ئەۋۋىلىدە تاماملاشنى ئەۋزەل دەپ قارايدىغانلىقىنى بايان قىلغان ئىدۇق.

2 - مەسىلە: «قۇرئان» تامام بولغان كۈن شەرىئەتتە روزا تۇتۇشتىن چەكلەنگەن كۈنگە ئۇدۇل كەلمىسىلا روزا تۇتۇش مۇستەھەب. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۆزىنىڭ سەھىھ سەنەدى بىلەن تەلھە ئىبنى مۇسەررىف، ھەببە ئىبنى ئەبى سابىت، مۇسەييەپ ئىبنى رافىئ قاتارلىق كۈفەلىك تابىئىنلارنىڭ «قۇرئان» تامام قىلىدىغان كۈنلىرى روزا تۇتىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[1].

3 - مەسىلە: «قۇرئان» تامام بولغان سورۇنغا قاتنىشىش كۈچلۈك تەشەببۇس قىلىنىدۇ. «سەھىھەين» («بۇخارىي»، 324)؛ «مۇسلىم»، 890) دە كېلىشىچە، رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ھەيزدارلارنىمۇ ھېيت كۈنى چىقىپ، خەيرـ لىك ئىشلارغا ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ دۇئاسىغا داخىل بولۇشقا بۇيرۇغان.

داۋىمىي (3515) ۋە ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۆز سەنەدلىرى بىلەن ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ «قۇرئان» ئوقۇۋاتقان كىشىنى كۆزىتىشكە ئادەم قويىدىغانلىقى، «قۇرئان» تامام بولماقچى ئىكەنلىكىنى ئىبنى ئابباسقا خەۋەر قىلسا، ئىبنى ئابباسنىڭ كېلىپ «قۇرئان» خەتمىسىگە قاتنىشىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئىككى سەھىھ سەنەد بىلەن ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ شاگىرتى، كاتتا تابىئىن قەتادەنىڭ: «ئەنەس ئىبنى مالىك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ خەتمە ‹قۇرئان› قىلسا، ئائىلىسىدىكىلەرنى يىغىپ دۇئا قىلاتتى» دېگەنلىكىنى

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۇل ئەفكار»، 170/3) تە ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ سەنەدىنى بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن: «بۇ سەنەد سەھىھلىك شەرتىگە چۈشىدۇ» دېگەن.

رىۋايەت قىلغان[1].

ئۇ يەنە سەھىۋ سەنەدلەر بىلەن كاتتا تابىئىن ھەكەم ئىبنى ئۇتەيبەنىڭ: «ماڭا مۇجاھىد بىلەن ئەبدە ئىبنى ئەبى لۇبابە ئىككىيلەن ئادەم ئەۋەتىپ: ‹بىز ھازىر قۇرئاننى تامام قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمىز، قۇرئان تامام بولغاندا دۇئا ئىجابەت بولىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ساڭا ئادەم ئەۋەتتۇق› دېدى» دېگەنلىكنى رىۋايەت قىلغان[2].

بەزى سەھىۋ رىۋايەتلەردە: «‹قۇرئان تامام بولغان يەرگە ئاللاھنىڭ رەھمىتى چۈشىدۇ› دېيىلەتتى» دەپ كەلگەن[3].

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۆزىنىڭ سەھىۋ سەنەدى بىلەن مۇجاھىدنىڭ: «ئۇلار (يەنى ساھابىلەر) ‹قۇرئان› تامام بولغاندا يىغىلاتتى ۋە: ‹قۇرئان تامام بولغاندا ئاللاھنىڭ رەھمىتى چۈشىدۇ› دەيتتى» دېگەنلىكنى رىۋايەت قىلغان[4].

4 ـ مەسىلە: «قۇرئان» تامام بولغاندىن كېيىن دۇئا قىلىش كۈچلۈك تەشەببۇس قىلىنىدۇ. بۇنىڭ دەللىلىنى بىز ئىلگىرىكى مەسىلىدە بايان قىلىپ بولدۇق. يەنە داريمىي (3524) ئۆز سەنەدى بىلەن ھۇمەيد ئەئرەجنىڭ: «كىمكى ‹قۇرئان› ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن دۇئا قىلسا، ئۇنىڭ دۇئاسىغا تۆت مىڭ پەرىشتە ‹ئامىن› دەيدۇ» دېگەنلىكنى رىۋايەت قىلىدۇ.

دۇئادا يالۇرۇش، مۇھىم ئىشلىرىنى تىلغا ئېلىپ دۇئا قىلىش، مۇسۇلمانلارنىڭ، مۇسۇلمانلارنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ ۋە باشلىقلىرىنىڭ تۈزىلىشى ھەققىدە كۆپرەك دۇئا قىلىش لازىم.

---

(1) «داريمي»، (3517)؛ «ئىمان شاخلىرى»، (1907).
(2) «داريمي»، (3525)؛ «ئىمان شاخلىرى»، (1909).
(3) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 107 ـ بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 169/7.
(4) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 169/7؛ «نەتائىجۇل ئەفكار»، 177/3.

ھاكىم ئەنناسابۇرىي ئۆز سەنەدى بىلەن ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەك رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ «قۇرئان» تامام قىلغان چېغىدا مۇسۇلمان ئەرلەر ۋە مۇسۇلمان ئاياللار، مۇئمىن ئەرلەر ۋە مۇئمىنە ئاياللار ھەققىدە كۆپ دۇئا قىلىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[1]. ھاكىمدىن باشقىلارمۇ شۇنداقراق رىۋايەت قىلغان.

دۇئا قىلغۇچى تۆۋەندىكىدەك مەزمۇنى مول دۇئالارنى تاللىشى لازىم:

«اَللَّهُمَّ أَصْلِحْ قُلُوْبَنَا وَأَزِلْ عُيُوْبَنَا وَتَوَلَّنَا بِالْحُسْنَى وَزَيِّنَّا بِالتَّقْوَى وَاجْمَعْ لَنَا خَيْرَ الآخِرَةِ وَالْأُوْلَى وَارْزُقْنَا طَاعَتَكَ مَا أَبْقَيْتَنَا / ئى ئاللاھ! قەلبلىرىمىزنى ئىسلاھ قىلغىن، ئەيىبلىرىمىزنى يوقاتقىن. بىزنى ياخشى ئەمەللەرنى قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن. بىزلەرنى تەقۋادارلىق بىلەن بېزىگىن. بىزلەرگە دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەڭ بەرگىن. بىزنى ھاياتلا قالدۇرغان مۇددەتتىكچە ساڭا تائەت - ئىبادەت قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن».

«اَللَّهُمَّ يَسِّرْنَا لِلْيُسْرَى وَجَنِّبْنَا الْعُسْرَى وَأَعِذْنَا مِنْ شُرُوْرِ أَنْفُسِنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا وَأَعِذْنَا مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَفِتْنَةِ الْمَسِيْحِ الدَّجَّالِ / ئى ئاللاھ! بىزنى ياخشى ئەمەللەرنى قىلىشقا مۇيەسسەر قىلغىن، يامان ئەمەللەردىن يىراق قىلغىن. نەپسىلىرىمىزنىڭ يامانلىقلىرىدىن ۋە يامان ئەمەللىرىمىزنىڭ شۇملۇقلىرىدىن بىزگە پاناھ بەرگىن. بىزنى دوزاخ ئازابىدىن، قەبرە ئازابىدىن، ھايات - مامات فىتنىلىرىدىن ۋە دەججالنىڭ فىتنىلىرىدىن ساقلاپ قالغىن».

«اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتَّقْوَى وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى / ئى ئاللاھ! سەندىن ھىدايەت، تەقۋادارلىق، پاكلىق ۋە بىھاجەتلىك

(1) «ئىمان شاخلىرى»، (2046).

تىلەيمىز».

«اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْتَوْدِعُكَ أَدْيَانَنَا وَأَبْدَانَنَا وَخَوَاتِيْمَ أَعْمَالِنَا وَأَنْفُسَنَا وَأَهْلِيْنَا وَأَحْبَابَنَا وَسَائِرَ الْمُسْلِمِيْنَ وَجَمِيْعَ مَا أَنْعَمْتَ عَلَيْنَا وَعَلَيْهِمْ مِنْ أُمُوْرِ الآخِرَةِ وَالدُّنْيَا / ئى ئاللاھ! دىنىمىزنى، تېنىمىزنى، ئەمەللىرىمىزنىڭ تۈگەنچىسىنى، ئۆزىمىزنى، بالا - چاقىلىرىمىزنى، ياخشى كۆرگەن كىشىلىرىمىزنى، بارلىق مۇسۇلمانلارنى، سەن بىزگە ۋە ئۇلارغا ئىنئام قىلغان دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ نېئمەتلىرىنى ساڭا ئامانەت قويىمىز».

«اللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي الدِّيْنِ وَالدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَاجْمَعْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ أَحْبَابِنَا فِي دَارِ كَرَامَتِكَ بِفَضْلِكَ وَرَحْمَتِكَ / ئى ئاللاھ! سەندىن دىنىمغا ۋە دۇنيا - ئاخىرىتىمگە ئامان - ئېسەنلىك، ئەپۇ تىلەيمەن. پەزلىڭ ۋە رەھمىتىڭ بىلەن بىز ۋە دوست - يارەنلىرىمىزنى ئېسىل جەننەتلەردە جەم قىلىشىڭنى تىلەيمىز».

«اللَّهُمَّ أَصْلِحْ وُلَاةَ الْمُسْلِمِيْنَ وَوَفِّقْهُمْ لِلْعَدْلِ فِي رَعَايَاهُمْ وَالْإِحْسَانِ إِلَيْهِمْ وَالشَّفَقَةِ عَلَيْهِمْ وَالرِّفْقِ بِهِمْ وَالْإِعْتِنَاءِ بِمَصَالِحِهِمْ وَحَبِّبْهُمْ إِلَى الرَّعِيَّةِ وَحَبِّبِ الرَّعِيَّةَ إِلَيْهِمْ وَوَفِّقْهُمْ لِصِرَاطِكَ الْمُسْتَقِيْمِ وَالْعَمَلِ بِوَظَائِفِ دِيْنِكَ الْقَوِيْمِ / ئى ئاللاھ! مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىقلىرىنى ئىسلاھ قىلغىن، ئۇلارنى پۇقرالىرىغا ئادىل بولۇشقا، پۇقرالىرىغا ياخشىلىق قىلىشقا، پۇقرالىرىغا كۆيۈنۈشكە، پۇقرالىرىغا مۇلايىم بولۇشقا، كۆڭۈل بۆلۈشكە مۇۋەففەق قىلغىن. ئۇلارنى پۇقرالىرىغا، پۇقرالىرىنى ئۇلارغا ياخشى كۆرسەتكىن، ئۇلارنى توغرا يولغا ۋە توغرا دىنىڭنىڭ بۇيرۇقلىرىغا ئەمەل قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن».

«اللَّهُمَّ الْطُفْ بِعَبْدِكَ سُلْطَانِنَا وَوَفِّقْهُ لِمَصَالِحِ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَحَبِّبْهُ إِلَى الرَّعِيَّةِ وَحَبِّبِ الرَّعِيَّةَ إِلَيْهِ / ئى ئاللاھ! سېنىڭ قۇلۇڭ بولغان سۇلتانىمىزغا رەھىم قىلغىن، ئۇنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتلىك ياخشى ئەمەللەرنى قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن، ئۇنى پۇقرالىرىغا،

پۇقرالىرىنى ئۇنىڭغا ياخشى كۆرسەتكىن».

سۆلتانلار ھەققىدە كەلگەن باشقا دۇئالارنىمۇ قىلىش بىلەن بىرگە يەنە مۇنۇ دۇئانىمۇ قىلىدۇ:

«اللَّهُمَّ ارْحَمْ نَفْسَهُ وَبِلَادَهُ وَصُنْ أَتْبَاعَهُ وَأَجْنَادَهُ وَانْصُرْهُ عَلَى أَعْدَاءِ الدِّيْنِ وَسَائِرِ الْمُخَالِفِيْنَ وَوَفِّقْهُ لِإِزَالَةِ الْمُنْكَرَاتِ وَإِظْهَارِ الْمَحَاسِنِ وَأَنْوَاعِ الْخَيْرَاتِ وَزِدِ الْإِسْلَامَ بِسَبَبِهِ ظُهُوْرًا وَأَعِزَّهُ وَرَعِيَّتَهُ إِعْزَازًا بَاهِرًا / ئى ئاللاھ! ئۇنى ۋە ئۇنىڭ شەھەرلىرىنى قوغدىغىن، ئەگەشكۈچىلىرى ۋە قوشۇنلىرىنى ھمايە قىلغىن، دىن دۈشمەنلىرى ۋە ئۆكتچىلەرگە قارشى ئۇنىڭغا ياردەم بەرگىن. ئۇنى يامان ئىشلارنى يوقتىپ، ياخشى ئىشلارنى بەرپا قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن. ئۇ ئارقىلىق ئىسلامنى تېخىمۇ كۈچەيتكىن. ئۇنى ۋە ئۇنىڭ پۇقرالىرىنى ئەزىز قىلغىن».

«اللَّهُمَّ أَصْلِحْ أَحْوَالَ الْمُسْلِمِيْنَ وَأَرْخِصْ أَسْعَارَهُمْ وَآمِنْهُمْ فِي أَوْطَانِهِمْ وَاقْضِ دُيُوْنَهُمْ وَعَافِ مَرْضَاهُمْ وَانْصُرْ جُيُوْشَهُمْ وَسَلِّمْ غُيَّابَهُمْ وَفُكَّ أَسْرَاهُمْ وَاشْفِ صُدُوْرَهُمْ وَأَذْهِبْ غَيْظَ قُلُوْبِهِمْ وَأَلِّفْ بَيْنَهُمْ وَاجْعَلْ فِي قُلُوبِهِمُ الإِيْمَانَ وَالْحِكْمَةَ وَثَبِّتْهُمْ عَلَى مِلَّةِ رَسُوْلِكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَوْزِعْهُمْ أَنْ يُوْفُوْا بِعَهْدِكَ الَّذِي عَاهَدْتَهُمْ عَلَيْهِ وَانْصُرْهُمْ عَلَى عَدُوِّكَ وَعَدُوِّهِمْ، إِلٰهَ الْحَقِّ، وَاجْعَلْنَا مِنْهُمْ / ئى ئاللاھ! مۇسۇلمانلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىسلاھ قىلغىن، مال باھاسىنى ئەرزان قىلغىن. ئۇلارنى ۋەتەنلىرىدە ئەمىن قىلغىن. ئۇلارنى قەرزلەردىن قۇتۇلدۇرغىن. ئۇلارنىڭ كېسەللىرىگە شىپا بەرگىن، قوشۇنلىرىغا ياردەم بەرگىن، ئۇلارنىڭ يوقاپ كەتكەنلىرىنى سالامەت قىلغىن، ئەسىرلىرىنى قۇتقۇزغىن، دىللىرىغا شىپالىق بەرگىن، ئۇلارنىڭ دىللىرىدىكى ئاچچىقنى يوق قىلىۋەتكىن، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى بىرلەشتۈرگىن، ئۇلارنىڭ قەلبلىرىگە ئىمان ۋە ھېكمەت ئورۇنلاشتۇرغىن، ئۇلارنى پەيغەمبىرىڭنىڭ يولىدا مۇستەھكەم قىلغىن، ئۇلارنى ساڭا بەرگەن ۋەدىلىرىگە ۋاپا

قىلىشقا مۇۋەففەق قىلغىن، سېنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ دۇشمەنلىرىگە قارشى ئۇلارغا ياردەم بەرگىن، بىزنى سەن ياردەم بەرگەن كىشىلەر قاتاردىن قىلغىن».

«اللَّهُمَّ اجْعَلْهُمْ آمِرِيْنَ بِالْمَعْرُوْفِ فَاعِلِيْنَ بِهِ نَاهِيْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ مُجْتَنِبِيْنَ لَهُ مُحَافِظِيْنَ عَلَى حُدُوْدِكَ قَائِمِيْنَ عَلَى طَاعَتِكَ مُتَنَاصِفِيْنَ مُتَنَاصِحِيْنَ اللَّهُمَّ صُنْهُمْ فِي أَقْوَالِهِمْ وَأَفْعَالِهِمْ وَبَارِكْ لَهُمْ فِي جَمِيْعِ أَحْوَالِهِمْ / ئى ئاللاھ! ئۇلارنى ياخشى ئىشلارنى قىلغۇچى ۋە ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇغۇچى، يامان ئىشلاردىن يىراق بولغۇچى ۋە يامان ئىشلاردىن توسقۇچى، سېنىڭ بەلگىلىمىلىرىڭگە رىئايە قىلغۇچى، داۋاملىق ساڭا ئىتائەت قىلغۇچى، ھەققانىيەتچى، نەسىھەت قىلغۇچى ۋە نەسىھەت قوبۇل قىلغۇچى كىشىلەردىن قىلغىن. ئى ئاللاھ! ئۇلارنى سۆز ۋە ئىش - ھەرىكەتلەردە خاتالىقلاردىن ساقلاپ قالغىن، ئۇلارنىڭ ھەممە ئىشلىرىغا بەرىكەت بەرگىن».

دۇئا قىلغۇچى دۇئاسىنى «الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ حَمْدًا يُوَافِي نِعَمَهُ، وَيُكَافِئُ مَزِيدَهُ. اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، فِي الْعَالَمِينَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ / بارلىق ماختاشلار ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا خاستۇر. ئاللاھقا ئۇنىڭ نېئمەتلىرىگە ۋە پەزلىگە لايىق ھەمدۇسانالار بولسۇن! ئى ئاللاھ! ئىبراھىمغا ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگە رەھمەت قىلغىنىڭدەك، مۇھەممەدكە ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگە رەھمەت قىلغىن، ئى ئاللاھ! ئىبراھىمغا ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگە بەرىكەت ئاتا قىلغىنىڭدەك، مۇھەممەدكە ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىگىمۇ ئىككىلا دۇنيادا بەرىكەت ئاتا قىلغىن، ھەقىقەتەن سەن ماختاشقا لايىق بۇيۇك زاتتۇرسەن» بىلەن باشلايدۇ ھەم ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

5 ـ مەسىلە: «قۇرئان»نى تامام قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇلاپلا يەنە بىر تامام قىلىش ئۈچۈن يېڭىدىن باشلاش مۇستەھەبتۇر. چۈنكى، سەلەفلەر (ئىلگىرىكىلەر) شۇنداق قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى ۋە ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىنغان مۇنۇ ھەدىسنى دەلىل قىلاتتى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم:

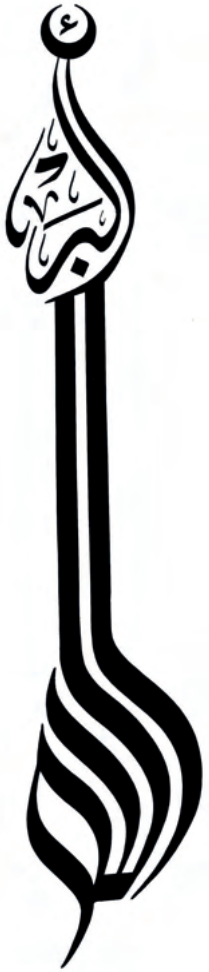
ـ ئەڭ ياخشى ئەمەل سەپەردىن كېلىپ يەنە سەپەر قىلىشتۇر،

ـ دېگەندە، ساھابە كىراملەر:

ـ بۇ نېمە گەپ، ئى رەسۇلۇللاھ؟! ـ دەپ سوردى. ئۇ زات:

ـ «قۇرئان»نى خەتمە قىلىپ بولۇپ يەنە يېڭىدىن باشلاش، ـ دەپ جاۋاب بەردى»[1].

(1) ئەبۇ بەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد رىۋايەت قىلغان ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بۇ ھەدىسى زەئىف بولۇپ، بۇ ھەقتە ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ تىرمىزي (2948)، ھاكىم (568/1) قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان مۇنداق مەشھۇر بىر ھەدىسى بار. ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما دەيدۇكى: «بىر كىشى: «ئى رەسۇلۇللاھ! ئاللاھ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئەمەل قايسى؟» دەپ سورىغان ئىدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «الحالُّ المرتحل (چۈشكۈن قىلىپلا يەنە قوزغالغۇچى)» دەپ جاۋاب بەردى. ھېلىقى كىشى: «چۈشكۈن قىلىپلا يەنە قوزغالغۇچى دېگەن قانداق كىشى ئۇ؟» دەپ سورىغان ئىدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «قۇرئاننى بېشىدىن باشلاپ ئوقۇپ تۈگىتىپلا، يەنە باشتىن باشلايدىغان كىشى» دەپ جاۋاب بەردى». بۇ ھەدىسنى بەزى مۇھەددىسلەر: «سەھىھ» دېگەن.

يەتتىنچى باب

بارلىق ئىنسانلارنىڭ «قۇرئان»غا قارىتا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەدەبلىرى

«سەھىھۇ مۇسلىم» (55) دە تەمىم ئەددارىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم:

ــ دىن سەمىمىيەتتۇر، ــ دېگەن ئىدى، بىز:

ــ كىمگە؟ ــ دەپ سورىدۇق. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام:

ــ ئاللاھقا، ئاللاھنىڭ كىتابىغا، ئاللاھنىڭ رەسۇلىغا، مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىقلىرىغا ۋە مۇسۇلمانلار ئاممىسىغا، ــ دەپ جاۋاب بەردى».

ئۆلىمالار (ئاللاھ ئۇلارغا رەھمەت قىلسۇن!) دەيدۇكى: «ئاللاھنىڭ كىتابىغا سەمىمىي بولۇش دېگەن ‹قۇرئان›نىڭ ئاللاھنىڭ كالامى ئىكەنلىكىگە، ئاللاھ تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەنلىكىگە، ھېچبىر مەخلۇقنىڭ سۆزىنىڭ ئۇنىڭغا ئوخشىمايدىغانلىقىغا، بارلىق مەخلۇقاتلار ئۇنىڭ ئوخشىشىنى مەيدانغا كەلتۈرۈشكە قادىر بولالمايدىغانلىقىغا ئىمان كەلتۈرۈش، ئۇنى ھۆرمەتلەش، لايىقىدا تىلاۋەت قىلىش، چىرايلىق ئوقۇش، ‹قۇرئان› تىلاۋەت قىلىنغاندا جىم تۇرۇش، ھەرپلەرنى توغرا تەلەپپۇز قىلىش، ‹قۇرئان›نى بۇرمىلىماقچى بولغانلارنىڭ بۇرمىلاشلىرىدىن، ھەددىدىن ئاشقۇچىلارنىڭ چېقىلىشىدىن قوغداش، ‹قۇرئان› ئىلىپ كەلگەن ئەھكاملارنى تەستىقلاش،

ھۆكۈملىرىگە ئەمەل قىلىش، ‹قۇرئان› ئىلىملىرى ۋە مىسالـ
لىرىنى چۈشىنىش، ۋەز - نەسىھەتلىرىدىن ئىبرەت ئېلىش، ئاجايىباتلىرى ھەققىدە تەپەككۇر قىلىش، مۇھكەم (يەنى قاراتمىلىقى ئېنىق) ئايەتلىرىگە ئەمەل قىلىش، مۇتەشابىھ (يەنى قاراتمىلىقى نائېنىق) ئايەتلىرىگە ئىمان ئېيتىش، ئومۇمىي ۋە خۇسۇسىي ھۆكۈملىرىنى، ئەمەلدىن قالدۇرغان (يەنى ناسىخ) ۋە ئەمەلدىن قالغان (يەنى مەنسۇخ) ھۆكۈملىرىنى تەتقىق قىلىش، ‹قۇرئان› ئىلىملىرىنى تارقىتىش ۋە ‹قۇرئان› تەرەپكە چاقىرىش قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ».

«قۇرئان»نى ئۆلۈغلاش ۋاجىب

مۇسۇلمانلار «قۇرئان كەرىم»نى ئۆلۈغلاش، ئۇنى مۇتلەق نۇقسانسىز دەپ ئېتىقاد قىلىش ۋە ئۇنى قوغداشنىڭ «ۋاجىب» ئىكەنلىكىگە، «قۇرئان»دىن مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن بىر ھەرپنى بىلىپ تۇرۇپ ئىنكار قىلغان ياكى بىلىپ تۇرۇپ، مەشھۇر قارىيلاردىن ھېچبىرىدىن رىۋايەت قىلىنمىغان بىر ھەرپنى قوشۇپ قويغان كىشىنىڭ كافىر بولىدىغانلىقىدا بىرلىككە كەلگەن.

ئىمام، ھافىز قازى ئىياز رەھىمەھۇللاھ دەيدۇكى: «ئاللاھنىڭ كالامىنى ياكى قولىمىزدىكى ‹مۇسھەف شەرىف›نى، ياكى ئۇنىڭدىن بىرەر نەرسىنى مەنسىتمىگەن، تىللىغان، ياكى ئۇنىڭ بىرەر ھەرپىنى ئىنكار قىلغان، ياكى ئۇنىڭدا ئوچۇق سۆزلەنگەن بىرەر ھۆكۈم ياكى خەۋەرنى ئىنكار قىلغان، ياكى قۇرئان ئىنكار قىلغانلىرى ئىنكار قىلمىغان، ياكى ئىنكار قىلمىغانلىرى ئىنكار قىلغان، ياكى ‹قۇرئان›دىكى بىرەر نەرسىگە شەك قىلغان كىشى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ قارىشىدا بىردەك كافىردۇر. شۇنداقلا ئاللاھ تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەن تەۋرات، ئىنجىلغا ئوخشاش كىتابلارنى ئىنكار قىلغان ياكى تىللىغان، كۆزگە ئىلمىغان

كىشىلەرمۇ كافىردۇر. يۇرت - يۇرتلاردا تىلاۋەت قىلىنىۋاتقان، مۇسۇلمانلارنىڭ قوللىرىدىكى كىتاب (يەنى قۇرئان) قا يېزىلغان، ‹فاتىھە›دىن باشلىنىپ، ‹ناس› سۈرىسى بىلەن ئاخىرلىشىدىغان، ئىككى مۇقاۋا ئارىسىدا بولغان سۆزلەرنىڭ ئاللاھنىڭ سۆزى ۋە مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە چۈشۈرگەن ۋەھيىسى ئىكەنلىكىگە، ئۇنىڭدىكى ھەممە نەرسىنىڭ ھەق ئىكەنلىكىگە، ئۇنىڭدىن بىرەر ھەرپنى قەستەن كېمەيتىۋەتكەن ياكى ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا ھەرپنى ئالماشتۇرۇۋەتكەن، قولىمىز-دىكى مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن كىتاب ئۆز ئىچىگە ئالمىغان، مۇسۇلمانلار ‹قۇرئان› ئەمەسلىكىدە بىرلىككە كەلگەن بىرەر ھەرپنى قەستەن قوشۇپ قويغان كىشىنىڭمۇ كافىر بولىدىغانلىقىغا بىرلىككە كەلگەن.

ئەبۇ ئوسمان ئىبنى ھەددات مۇنداق دەيدۇ: ‹ئاللاھنى بىر دەپ ئېتىقاد قىلىدىغان بارلىق كىشىلەر قۇرئاندىن بىرەر ھەرپنى ئىنكار قىلسىمۇ، كافىر بولۇپ كېتىدىغانلىقتا بىرلىككە كەلگەن›.

باغداد فەقىھلىرى ئىبنى مۇجاھىد بىلەن بىللە باغداد قاريىلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىدىغان مەشھۇر قارىي ئىبنى شەنەبۇزنى ‹قۇرئان›نى مۇسھەف (ئايەتلەر يېزىلغان كىتاب) تە بولمىغان يات قىرائەتلەر بىلەن ئوقۇغانلىقى ۋە ئوقۇتقانلىقى ئۈچۈن تەۋبە قىلدۇرۇشتا بىرلىككە كەلگەن ۋە ھ. 323 (م. 935) - يىلى ۋەزىر ئەبۇ ئەلى ئىبنى مۇقلەنىڭ ھۇزۇرىدا ئۆز خاتالىقىنى ئېتىراپ قىلغانلىقى ۋە تەۋبە قىلغانلىقى ھەققىدە خاتىرە قالدۇرغان[1].

ئەبۇ مۇھەممەد ئىبنى ئەبى زەيد بىر كىشىنىڭ كېچىك بالىغا:

(1) ئىبنۇلجەۋزىي: «ئەلمۇنتەزەم فى تارىخىل مۇلۇكى ۋەلئۇمەم»، 153/8؛ زەھەبىي: «مەئرىفەتۇل قۇررائىل كىبار»، 549/2 – 553.

‹ئاللاھ مۇئەللىمىگە ۋە ئۇنىڭ ساڭا ئۆگەتكەنلىرىگە لەنەت قىلسۇن› دەپ ‹مەن ئۇنىڭ ئەدەبسىزلىكىنى دېمەكچى، قۇرئاننى دېمەكچى ئەمەس› دەپ تۇرۇۋالسا، ئۇنىڭ جازالىنىدىغانلىقى، ئەممە ‹قۇرئان›غا لەنەت قىلغان كىشىنىڭ ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقى ھەققىدە پەتۋا بەرگەن». قازى ئىيازنىڭ سۆزى («ئەششىفائ»، 873 – 876) مۇشۇ يەردە ئاخىرلاشتى.

«قۇرئان»نى تەپسىر قىلىشنىڭ ھۆكمى

ئۆزىدە «قۇرئان كەرىم»نى تەپسىر قىلىش سالاھىيىتىنى ھازىرلىمىغان كىشىنىڭ ئىلمىسىز ھالدا مۇفەسسىرلىك قىلىشى ۋە قۇرئان مەنالىرى ھەققىدە بىلجىرلىشى ھارامدۇر.

بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەر ناھايىتى كۆپ. بۇنىڭ ھاراملىقىدا مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن.

ئەممە، ئالىم كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تەپسىر قىلىشى جائىز ۋە ياخشى ئىشتۇر. بۇنىڭدىمۇ ھەم مۇسۇلمانلار بىرلىككە كەلگەن.

تەپسىر قىلىش سالاھىيىتىنى ھازىرلىغان، «قۇرئان»نىڭ مەنالىرىنى بىلىش ئۈچۈن كېرەكلىك بىلىملەرنى ئىگىلىگەن، تەپسىر قىلماقچى بولغان ئايەت(لەر)نىڭ مۇراد - مەقسەتلىرىنى بىلگەنلىگە ئىشەنگەن كىشى ئايەتلەرنىڭ مەنالىرى، ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن، ئومۇمىي ۋە خۇسۇسىي ھۆكۈملىرى، جۈملىلەرنىڭ گرامماتىكىلىق قۇرۇلمىلىرى قاتارلىق ئىجتىھاد بىلەن بىلگىلى بولىدىغان مەسىلىلەرنى تەپسىر قىلسا بولىدۇ. ئەممە، سۆزلۈكلەرنى شەرھلەش قاتارلىق پەقەت نەقىل ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدىغان، ئىجتىھاد ئارقىلىق بىلگىلى بولمايدىغان مەسىلىلەردە شۇ پەنلەرنىڭ ئىشەنچلىك ئۆلىمالىرىدىن كەلگەن ئىشەنچلىك نەقىللەرگە تايانماستىن گەپ قىلىش جائىز بولمايدۇ. ئايەتلەرنى

تەفسىر قىلىش ئۈچۈن كېرەكلىك بىلىملەرنى ئىگىلىمىگەنلىكى ئۈچۈن تەفسىر قىلىش سالاھىيىتى يوق كىشىلەرنىڭ ئاللاھنىڭ كالامىنى تەفسىر قىلىشى ھارامدۇر. لېكىن، ئۇلار ئىشەنچلىك مۇفەسسىرلەرنىڭ تەفسىرلىرىنى نەقىل قىلسا بولىدۇ.

«قۇرئان كەرىم»نى سەھىھ دەلىللەرگە تايانماستىن، ئۆز كۆزقارىشى بويىچە تەفسىر قىلىدىغان كىشىلەر بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈنىدۇ:

بىرىنچى: ئايەتلەرنى ئۆز قارىشىنى توغرا چىقىرىشقا، كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشقا دەلىل قىلىدىغانلار؛ بۇلار ئايەتلەرنىڭ ئۆز كۆزقارىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە دەلىل بولالايدىغانلىقىغا جەزم قىلماي تۇرۇپ، پەقەت قارشى تەرەپنى يېڭىش ئۈچۈنلا دەلىل قىلىشىدۇ.

ئىككىنچىسى: باشقىلارنى ياخشى ئىشلارغا چاقىرىشنى مەقسەت قىلىدىغان، لېكىن ئايەتلەرنى دەۋاتقان سۆزنىگە دەلىل بولالايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلمەي تۇرۇپ دەلىل قىلىدىغانلار؛

ئۈچىنچىسى: «قۇرئان» كەلىمىلىرىنى مۇتەخەسسىسلەرنىڭ قارىشىدىكى مەنالىرىنى بىلمەي تۇرۇپ تەفسىرلەش. بۇ سۆز-لۇكلەرنىڭ مەنالىرىنى پەقەت تىلشۇناسلار ۋە تەفسىرشۇناسلاردىن ئاڭلاش ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدۇ. سۆزلۇكلەرنىڭ مەنالىرى ۋە گرامماتىكىلىق قۇرۇلمىلىرى؛ قالدۇرۇلغان، قىسقارتىلغان، ئىما قىلىنغان تەرەپلىرى؛ ئەسىل مەنىسى، كۆچمە، ئومۇمىي ۋە خۇسۇسىي مەنالىرى، ئابستراكت ياكى ئېنىق مەنا بىلدۈرىدىغان سۆزلۇكلەر، ئىلگىرى - كېيىن كەلتۈرۈلگەن سۆزلۇكلەر قاتارلىق كۆرۈنۈشىدىن باشقىچە مەنا بىلدۈرىدىغان مەسىلىلەردە ئەرەب تىلىنى بىلىشلا كۇپايە قىلمايدۇ. بەلكى ئەرەب تىلىنى بىلىش بىلەن بىرگە مۇفەسسىرلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى بايانلىرىنىمۇ بىلىش لازىم. چۈنكى، مۇفەسسىرلەر بەزى سۆزلۇكلەرنىڭ

ئاشكارا مەنسى كۆزدە تۇتۇلمايدىغانلىقى ياكى ئايرىم مەنا بىلدۈرىدىغانلىقىدا، ياكى بەزى سۆزلۈكلەرنى قوشۇپ چۈشەنىش لازىملىقىدا بىرلىككە كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. شۇنداقلا بەزى سۆزلۈكلەر كۆپ مەنىلىك سۆزلۈك بولۇپ، مەلۇم ئورۇندا مەلۇم بىر خىل مەنىسى كۆزدە تۇتۇلۇشى مۇمكىن، ئەمما ھەممە ئورۇندا شۇ بىرلا مەنا بويىچە تەپسىر قىلغاندا خاتالىق كېلىپ چىقىشى مۇمكىن. يۇقىرىقى ئورۇنلارنىڭ ھەممىسىدە تىلشۇناسلار ياكى مۇپەسسىرلەرگە مۇراجىئەت قىلماستىن تەپسىر قىلىش «قۇرئان»نى ئۆز كۆزقارىشى بويىچە تەپسىر قىلىشتۇر ۋە بۇنداق قىلىش ھارامدۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

«قۇرئان» ھەققىدە تالاش - تارتىش قىلىشنىڭ ھارام ئىكەنلىكى

«قۇرئان» توغرىسىدا ناھەق دەتالاش قىلىش ھارامدۇر. مەسىلەن، مەلۇم بىر ئايەتنىڭ ئۆز كۆزقارىشىغا زىت مەزمۇننى كۆرسىتىدىغانلىقى، ئۆزى ئىلگىرى سۈرگەن كۆزقاراشقا دەلىل بولۇش ئېھتىماللىقىنىڭ زەئىپ ئىكەنلىكى كۆڭلىگە ئايان تۇرۇپ، شۇ ئايەتنى ئۆز كۆزقارىشىغا بۇراش ئۈچۈن مۇنازىرىلىشىش «قۇرئان» توغرىسىدا ناھەق تالاش - تارتىش قىلىش جۈملىسىدىندۇر. ئەمما، ئايەتنىڭ ئۆز كۆزقارىشىغا زىت كېلىدىغان مەزمۇننى كۆرسىتىدىغانلىقى كۆڭلىگە ئايان بولمىغان كىشى ئۆزرىلىكتۇر.

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «‹قۇرئان› توغرىسىدا تالاش - تارتىش قىلىش كافىرلىقتۇر» دېگەنلىكى سەھىھ يول بىلەن كەلگەندۇر[1].

خەتتابىي رەھىمەھۇللاھ («مەئالىمۇسسۇنەن»، 10/5) دەيـ

(1) «ئىبنى ھىببان»، (1464)؛ «ئەبۇ داۋۇد»، (4603)؛ «ھاكىم»، (223/2).

دۇكى: «بەزىلەر: بۇ ھەدىستىكى ‹المِراء› كەلىمەسى ‹شەك قىلىش› دېگەن بولۇپ، دېسە، بەزىلەر: ‹قۇرئاندا شەك پەيدا قىلىدىغان رەۋىشتە تالاش - تارتىش قىلىش دېگەن بولۇپ› دەيدۇ. يەنە بەزىلەر: ‹ئازغۇن مەزھەبلەرنىڭ تەقدىر ئايەتلىرى ھەققىدە قىلغان تالاش - تارتىشلىرىنى كۆرسىتىدۇ› دەپ قارايدۇ».

«قۇرئان»دىكى پەقەت ئاللاھنىڭ بايان قىلىپ بېرىشى بىلەنلا بىلگىلى بولىدىغان ئىشلار ھەققىدە سوئال سوراشنىڭ ئەدەبلىرى

«‹قۇرئان›دىكى مەلۇم بىر ئايەتنىڭ مەلۇم بىر ئايەتتىن بۇرۇن كېلىشى ياكى مەلۇم بىر ئايەتنىڭ مەلۇم بىر ئورۇندا كېلىش سەۋەبى» دېگەندەك مەسىلىلەرنى سورىغاندا: «بۇنىڭ ھېكمىتى نېمە؟» دەپ سوراش لازىم.

«پالانى ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىم» دېيىشنىڭ مەكرۇھلۇقى

«پالانى ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىم» دېيىش مەكرۇھتۇر، بەلكى «ئۇنتۇلدۇرۇلدۇم» ياكى «ئېسىمدىن چىقىپ كەتتى» دېيىش لازىم.

ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلغان سەھىھ بىر ھەدىس («مۇسلىم»، 790) تە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «سىلەرنىڭ بىرىڭلار: ‹پالانى، پالانى ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىم› دېمىسۇن، (ئۇ ئۇنتۇپ قالمىغان) بەلكى ئۇنتۇلدۇرۇلغاندۇر» دېگەن.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 5039؛ «مۇسلىم»، 790) دىكى يەنە بىر رىۋايەتتە: «‹بىرىڭلارنىڭ پالانى، پالانى ئايەتنى ئۇنتۇپ قالدىم› دېيىشى نېمىدېگەن يامان! (ئۇ ئۇنتۇپ

قالمىدى) ئەمەلىيەتتە، ئۇنتۇلدۇرۇلدى» دېيىلگەن.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 5037؛ «مۇسلىم»، 788) دە ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا ئېيتقانكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىر كىشىنىڭ ‹قۇرئان› ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ: ‹ئاللاھ ئۇنىڭغا رەھىم قىلسۇن! ئۇ ماڭا ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان بىر ئايەتنى ئەسلىتىپ قويدى› دېدى». «سەھىھەين» («بۇخارىي»، 5038؛ «مۇسلىم»، 225) دىكى يەنە بىر رىۋايەتتە: «مەن ئۇنتۇلدۇرۇلغان بىر ئايەتنى» دېگەن.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ كاتتا تابىئىن ئەبۇ ئابدۇررەھمان سۇلەميدىن رىۋايەت قىلغان: «‹پالانى ئايەتنى ئېسىمدىن چىقىرىپ قويدۇم› دېمە! بەلكى ‹پالانى ئايەتنى ئەسلىيەلمەي قالدىم› دېگىن» دېگەن رىۋايىتىگە كەلسەك، بۇ رىۋايەت سەھىھ ھەدىسكە خىلاپ بولغانلىقى ئۈچۈن، سەھىھ ھەدىسكە ئاساسەن: «ئېسىمدىن چىقىرىپ قويدۇم» دېيىش «مەكرۇھ ئەمەس، دۇرۇس» دەيمىز[1].

سۇرىلەرنى ئىسىملار بىلەن ئاتاش

سۇرىلەرنى «بەقەرە سۇرىسى»، «ئال ئىمران سۇرىسى»، «نىسائ سۇرىسى»، «مائىدە سۇرىسى» دېگەندەك ئىسىملار بىلەن ئاتاش بولىدۇ. بۇنداق ئاتاش مەكرۇھ ئەمەس. ئىلگىركى ئالىملارنىڭ بەزىلىرى: «‹كالا ۋەقەلىكى بايان قىلىنىدىغان سۇرە›، ‹ئىمران ئەۋلادلىرىنىڭ ۋەقەلىكى بايان

(1) ھافىز ئىبنى ھەجەر («فەتھۇلبارىي»، 87/9) دا ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان ۋە: «بۇ ئېسىل ئەخلاق، لېكىن ۋاجىب ئەمەس» دېگەن.

قىلىنىدىغان سۈرە»، «ئاياللارنىڭ ھۆكۈملىرى بايان قىلىنىدىغان سۈرە» دېگەندەك ئىسىملار بىلەن ئاتاش لازىم» دەپ قارىغان. توغرىسى ئاۋۋالقى قاراشتۇر.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 4008؛ «مۇسلىم»، 809) دە رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «بەقەرە سۈرىسى»، «كەھف سۈرىسى»... دېگەنلىكى كۆپ ئۇچرايدۇ. ساھابىلەردىن بۇنداق رىۋايەتلەرمۇ كۆپ كەلگەن. ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «بۇ «بەقەرە سۈرىسى» نازىل قىلىنغان زات تۇرغان جاي» دېگەن[1]. «سەھىھەين» («بۇخارىي»، 4582؛ «مۇسلىم»، 800) دە يەنە ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: «مەن رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە «نىسائ سۈرىسى»نى ئوقۇپ بەردىم» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنغان. بۇ ھەقتىكى ھەدىسلەرنى ۋە ئىلگىرىكىلەرنىڭ سۆزلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

«السورة (سۈرە)» سۆزىنىڭ ئىككى خىل ئوقۇلۇش شەكلى بار: بىرى، ھەمزە بىلەن «السؤرة (سۇئرە)» دەپ ئوقۇش، يەنە بىرى، ھەمزىسىز ئوقۇش.

ھەمزىسىز ئوقۇش ئەۋزەل. قۇرئاندىمۇ ھەمزىسىز «السورة» دەپ كەلگەن.

بۇ ئىككى خىل ئوقۇش شەكلىنى ئىبنى قۇتەيبە «غەريبۇل ھەدىس» (1/241) تە تىلغا ئالغان.

قىرائەتنى قىرائەت ئىمامىلىرىغا مەنسۇپ قىلىشنىڭ ھۆكمى

قىرائەتلەرنى «بۇ ئەبۇ ئەمرنىڭ قىرائىتى»، «بۇ نافىئنىڭ

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (1747)؛ «مۇسلىم»، (1296).

قىرائىتى»، «بۇ ھەمزىنىڭ قىرائىتى» «بۇ كىسائىينىڭ قىرائىتى» دېگەندەك ئىسىملار بىلەن ئاتاش مەكرۇھ ئەمەس. بۇ ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكىلەر ئەمەل قىلىپ كەلگەن، ھېچكىم ئىنكار قىلمىغان، ئۆلىمالار تەرىپىدىن تاللانغان قاراشتۇر. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدنىڭ رىۋايىتى قىلىشچە، ئىبراھىم نەخەئىي: «ئۇلار ‹پالانىنىڭ سۈننىتى›، ‹پالانىنىڭ قىرائىتى› دېيىشنى ياماق كۆرەتتى» دېگەن. توغرىسى بىز ئىلگىرى بايان قىلغان قاراشتۇر»[1].

كافىرغا «قۇرئان» ئۆگىتىشنىڭ ھۆكمى

كافىرنىڭ «قۇرئان» ئاڭلىشى چەكلەنمەيدۇ. ئاللاھ تائالا دەيدۇكى: ﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ٱسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُۥ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ / ئەگەر مۇشرىكلاردىن بىرەر كىشى سەندىن ئامانلىق تىلسە تاكى ئۇ ئاللاھنىڭ كالامىنى ئاڭلىغانغا (يەنى پىكىر قىلىپ ئۇنىڭ ھەقىقىتىگە يەتكەنگە) قەدەر ئۇنىڭغا ئامانلىق بەرگىن. ئاندىن (ئۇ ئىمان ئېيتمىسا) ئۇنى (جېنى، مېلى) ئامان بولىدىغان جايغا يەتكۈزۈپ قويغىن﴾(9/«تەۋبە»: 6). ئەمما، ئۇلارنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشى چەكلىنىدۇ[2].

ئۇلارغا «قۇرئان» ئۆگىتىش دۇرۇسمۇ؟ شافىئىي ئۇستازلىرىمىز دەيدۇكى: «مۇسۇلمان بولۇشىدىن ئۈمىد بولمىسا ئۆگىتىشكە بولمايدۇ. ئۈمىد بار دېيىلسە، ئىككى خىل قاراش بار: بىرى،

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 191/7.

(2) كافىرلار «قۇرئان»نى ھۆرمەتلىمەيدىغان، بەزىدە ھاقارەتلەيدىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشى چەكلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇلارغا «قۇرئان»نىڭ ئۆزىنى ئەمەس، تەرجىمىسىنى بەرسە بولىدۇ. ــ ت.

مۇسۇلمان بولۇشىنى ئۈمىد قىلىپ ئۆگىتىشكە بولىدۇ. بۇ سەھىھ، توغرا قاراشتۇر. ئىككىنچىسى، مۇسۇلمان بولۇشىدىن ئۈمىد بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا «قۇرئان»نى سېپتىپ بېرىش دۇرۇس بولمىغانىدەك، «قۇرئان» ئۆگىتىشىمۇ دۇرۇس بولمايدۇ». ئۇلارنىڭ «قۇرئان» ئۆگىنىۋاتقانلىقىنى كۆرسەك توسامدۇق؟ بۇ مەسىلىدىمۇ ھەم ئىككى خىل قاراش بار[1].

دەمىدە قىلىش ئۈچۈن «قۇرئان» ئايەتلىرىنى يېزىشنىڭ ھۆكمى

ئۆلىمالار ئارىسىدا قاچىغا «قۇرئان» ئايەتلىرىنى يېزىپ،

(1) كافىرلارنىڭ «قۇرئان»نى ئاڭلىشى ۋە ئۆگىنىشى ئۇلارنىڭ ھىدايەت تېپىشى ئۈچۈن پايدىلىق بولغاچقا، ئۇلارنى «قۇرئان»نى ئاڭلاش ۋە ئۆگىنىشتىن توسۇشقا بولمايدۇ. جانابىي ئاللاھ «فۇسسىلەت» سۈرىسى 26 - ئايەتتە: ﴿كافىرلار: «بۇ قۇرئانغا قۇلاق سالماڭلار، ئۇنى ئېلىشتۇرۇۋېتىڭلار، سىلەر غەلىبە قىلىشىڭلار مۇمكىن» دەيدۇ﴾ دەپ بايان قىلغانىدەك، «قۇرئان»نى ئاڭلاشنى ۋە ئۆگىنىشنى توسۇش كافىرلارنىڭ ئىشىدۇر. «مۇددەسسىر» سۈرىسى 49 – 51 - ئايەتلەردە يەنە ئاللاھ تائالا «قۇرئان»نى ئاڭلاشتىن ئۆزىنى قاچۇرغان كافىرلارنى ئەيىبلىگەن: ﴿ئۇلار نېمىشقا ۋەز (يەنى قۇرئان) دىن يۈز ئۆرۈيدۇ؟ گويا ئۇلار يولۋاستىن قاچقان ياۋايى ئېشەكلەردۇر﴾. ئۇلار قۇرئاننى ئاڭلىسا ۋە ئۆگەنسە دىللىرى ئېرىمەي قالمايدۇ. نەتىجىدە ئۆگىنىشتە سەممىيەتى يوق بولغانلىرىنىڭمۇ دىللىرىدىكى ئاللاھنى تونۇش فىترىتىنىڭ ئۇلارنى ھىدايەتكە باشلىشى ئۈمىد قىلىنىدۇ. بۇ سەۋەبتىن، ئىمام ئەبۇ ھەنىفە بىلەن شافىئىي مەزھەبتىكى بەزى ئالىملار ئۇلارغا «قۇرئان» ئۆگىتىشنى چەكلىمەيدۇ. ئىمام مالىك بىلەن شافىئىي مەزھەبتىكى بەزى ئالىملارنىڭ كافىرلارنىڭ «قۇرئان» ئاڭلىشىنى ۋە ئۆگىنىشىنى چەكلىشىدىكى سەۋەب ئۇلارنىڭ قۇرئاننى مەسخىرە قىلىش ئۈچۈن ئاڭلىشى ۋە ئۆگىنىشى بولۇپ، ئۇلارنىڭ قارشىدا، بۇنداق مەقسەتتە «قۇرئان» ئوقۇشنى ئۆگىنىدىغانلارغا ئۆگىتىشكە بولمايدۇ. ــ ت.

يۇيۇپ كېسەلگە سۈينى ئىچۈرۈشتە پەرقلىق كۆزقاراشلار بار.

ھەسەن بەسرىي، مۇجاھىد، ئەبۇ قىلابە، ئەۋزائىيلەر: «جائىز» دېسە، ئىبراھىم نەخەئىي: «مەكرۇھ» دەيدۇ[1].

شافئىي ئۇستازلىرىمىزدىن قازى ھۈسەيىن ۋە بەغەۋىي قاتارلىقلار: «تاتلىق - تۇرۇم دېگەندەك يېمەكلىكلەرگە ‹قۇرئان› ئايەتلىرىنى يېزىپ يېسە بولىدۇ» دەيدۇ. قازى ھۈسەيىن: «ئايەت يېزىلغان ياغاچنى كۆيدۈرۈش مەكرۇھ» دېگەن.

تام ۋە كىيىم - كېچەكلەرگە ئايەتلەرنى نەقىش قىلىپ ئويۇشنىڭ ۋە ئايەتلەردىن تىلتۇمار پۈتۈشنىڭ ھۆكمى

بىزنىڭ (شافئىي) مەزھەبىمىزدە ئايەتلەرنى ۋە ئاللاھنىڭ ئىسىملىرىنى تامغا نەقىش قىلىپ ئويۇش، كىيىم - كېچەكلەرگە كەشتىلەش مەكرۇھتۇر[2].

ئەتائ رەھىمەھۇللاھ: «مەسجىدنىڭ قىبلىسە تەرىپىگە ‹قۇرئان›نى يازسا بولىدۇ» دەيدۇ[3].

ئايەتلەردىن تىلتۇمار پۈتۈشنىڭ ھۆكمىگە كەلسەك، ئىمام مالىك: «قومۇش ياكى تېرىگە ‹قۇرئان› ئايەتلىرىنى يېزىپ تىكىپ تىلتۇمار پۈتسە بولىدۇ» دەيدۇ[4].

بەزى شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «تىلتۇمارغا باشقا نەرسىلەر بىلەن بىللە ‹قۇرئان› ئايەتلىرىنىمۇ يازسا ھارام ئەمەس، لېكىن تاھارەتسىز ھالدىمۇ كۆتۈرۈپ يۈرۈيدىغانلىقى ئۈچۈن،

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 382 - بەت؛ «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 434/5.
(2) «ئەلمەجمۇئ»، 88/2.
(3) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 497/1.
(4) «مەۋاھىبۇل جەلىل»، 304/1.

ئۇنداق قىلمىغىنى ياخشى. ئايەتلەرنى يازغان بولسا ئىمام مالىك دېگەندەك تىكىپ ئاسراش ئارقىلىق ساقلاش لازىم» دەيدۇ. شەيخ ئەبۇ ئەمر ئىبنۇسسالاھ شۇنداق پەتۋا بەرگەن[1].

دەمدە قىلىش ئۈچۈن ئايەت ئوقۇپ سۇفلەشنىڭ ھۆكمى

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ساھابىلەردىن ئەبۇ جۇھەيفە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ (ئىسمى ۋەھب ئىبنى ئابدۇللاھ، ئۇنداق ئەمەس دېگۈچىلەرمۇ بار) نىڭ ۋە تابىئىنلاردىن ھەسەن ئەلبەسرىي، ئىبراھىم ئەننەخەئىي قاتارلىقلارنىڭ بۇنداق قىلىشنى مەكرۇھ دەپ قارايدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان[2].

تاللانغان قاراش شۇكى، «قۇرئان» ئوقۇپ، ھۆرۈپ دەم سېلىش مەكرۇھ ئەمەس، بەلكى سۈننەت ۋە مۇستەھەبتۇر.

سەھىھ ھەدىستە ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ھەر كېچە ياتىدىغان چېغىدا ئالىقانلىرىنى جۇپلەپ تۈرۈپ ‹ئىخلاس›، ‹فەلەق›، ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇپ، ‹سۈف› دەپ ھۆرۈپ ئىككى قولى بىلەن بېشى، يۈزى ۋە بەدىنىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن باشلاپ بەدىنىنى قولى يەتكەن يەرگىچە ئۈچ قېتىم سىلايتتى». بۇ ھەدىسنى ئىمام بۇخارىي (5017) بىلەن ئىمام مۇسلىم (2192) «سەھىھەين»دە رىۋايەت قىلغان.

«سەھىھەين»نىڭ بۇنىڭدىن باشقا بەزى رىۋايەتلىرى («بۇخارىي»، 5748) دە كېلىشىچە، ئائىشە رەزىيەللاھۇ

(1) «ئىبنۇسسەلاھ پەتۋالىرى»، 251/1.
(2) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 441/5.

ئەنھا: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئاغرىپ قالسا مېنى بۇيرۇيتتى، مەن مەزكۇر سۈرىلەرنى ئوقۇپ ھۆرۈپ قويۇاتتىم» دېگەن. يەنە بەزى رىۋايەتلىرى («بۇخارىي»، 5735) دە ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ۋاپات بولغان كېسىلدە ‹فەلەق›، ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇپ، ئۆزىگە ھۆرگەن ئىدى. رەسۇلۇللاھنىڭ كېسىلى ئېغىرلاشقان چاغدا، مەن مەزكۇر سۈرىلەرنى ئوقۇپ، بەرىكەتلىك بولغاچقا ئۆز قولى بىلەن بەدىنىنى سىلىتىپ ھۆرۈپ قويۇاتتىم» دېگەن. يەنە بەزى رىۋايەتلىرى («مۇسلىم»، 2192) دە: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئاغرىپ قالسا، ‹فەلەق›، ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇپ ئۆزىگە ھۆرەتتى» دېگەن.

لۇغەت ئالىملىرى: «النفث (‹سۈف› دېيىش) دېگەن تۈكۈرۈكسىز يېنىك پۈۈلەشتۇر» دېگەن.

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

سەككىزىنچى باب

مەلۇم ۋاقىت ۋە ئەھۋاللاردا ئوقۇش مۇستەھەب بولغان ئايەت ۋە سۈرىلەر

بۇ بابنىڭ دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، بۇ ھەقتە كەلگەن ھەدىسلەر ۋە سەلەفلەرنىڭ ئىش - ئىزلىرى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ھەممىسىنى بايان قىلىپ بولۇش قىيىندۇر. لېكىن، بۇ بابتىكى كۆپىنچە مەسىلىلەر ئاۋام - خاس ھەممىگە تونۇشلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، كۆپىنچە مەسىلىلەرگە دەلىللىرىنى بايان قىلماستىن قىسقا ئىبارىلەر بىلەن ئىشارە قىلىپ ئۆتىمىز.

شۇ مەسىلىلەرنىڭ بىرى رامازان ئېيىدا، بولۇپمۇ رامازاننىڭ ئاخىرقى ئون كۈنىدە، ئاخىرقى ئون كۈننىڭمۇ تاق كېچىلىرىدە، يەنە زۇلھەججەنىڭ ئاۋۋالقى ئون كۈنىدە، ئەرافات كۈنىدە، جۈمە كۈنىدە، بامداتتىن كېيىن ۋە كېچىلەردە قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش سۈننەتتۇر. «ياسىن»، «ۋاقىئە» ۋە «مۇلك» سۈرىلىرىنى ئوقۇپ تۇرۇش لازىم.

ئىمام جۈمە نامىزى ۋە ئىككى ھېيت نامازىدا ئوقۇيدىغان سۈرىلەر

جۈمە كۈنى بامدات نامىزىدا بىرىنچى رەكئەتتە «فاتىھە»دىن كېيىن «سەجدە» سۈرىسىنى تولۇق ئوقۇش، ئىككىنچى رەكئەتتە «ئىنسان» سۈرىسىنى تولۇق ئوقۇش سۈننەتتۇر. مەسجىدلەردە

ئىماملارنىڭ كۆپىنچىسى قىلىپ كېلىۋاتقان ھەر ئىككى سۈرىدىن بىرنەچچە ئايەتنى سوزۇپ قىرائەت قىلىپ ئوقۇپ قويۇش بىلەنلا بولىدى قىلىدىغان ئىشنى قىلماسلىق، تەرتىل بىلەن دانمۇدانە، ئوچۇق، نورمال سۈرئەتتە قىرائەت قىلىپ ھەر ئىككى سۈرىنى كامىل ئوقۇش لازىم.

جۈمە نامىزىدا بىرىنچى رەكئەتتە «جۈمۇئە» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتتە «مۇنافىقۇن» سۈرىسىنى تولۇق ئوقۇش سۈننەتتۇر. خاھلىسا بىرىنچى رەكئەتتە «ئەئلا» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتتە «غاشىيە» سۈرىسىنى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. ئىككىلىسى رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن سەھىھ يوللار بىلەن رىۋايەت قىلىنغان[1]. بىز باشتا دەپ ئۆتكەندەك، بۇ سۈرىلەردىن بىرنەچچە ئايەتلەرنى ئوقۇپلا بولىدى قىلماي، تولۇق ئوقۇش لازىم.

ھېيت نامىزىنىڭ بىرىنچى رەكئەتىدە «قاف» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتىدە «قەلەم» سۈرىسىنى ئوقۇش ھەم سۈننەتتۇر. خاھلىسا «ئەئلا» سۈرىسى بىلەن «غاشىيە» سۈرىسىنى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. ئىككىلىسى رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن سەھىھ يوللار بىلەن رىۋايەت قىلىنغان[2]. بۇ سۈرىلەردىن بىرنەچچە ئايەتنى ئوقۇپلا بولىدى قىلىشتىن ساقلىنىش لازىم.

بامدات بىلەن شامنىڭ ئىككى رەكئەت سۈننىتى، ئىستىخارە نامىزى ۋە ھېيت نامازلىرىدا ئوقۇلىدىغان سۈرىلەر

بامداتنىڭ سۈننىتىنىڭ بىرىنچى رەكئەتىدە «فاتىھە»دىن كېيىن «كافىرۇن» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتىدە «ئىخلاس» سۈرىسىنى ئوقۇيدۇ. ئەگەر خاھلىسا بىرىنچى رەكئەتىدە ﴿قُولُوٓاْ

(1) «مۇسلىم»، (878، 879).
(2) «مۇسلىم»، (891).

﴿ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبۡرَٰهِـۧمَ﴾(2/«بەقەرە»: 136) دېگەن ئايەتنى، ئىككىنچى رەكئەتتە ﴿قُلۡ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ كَلِمَةٖ سَوَآءِۭ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكُمۡ﴾(3/«ئال ئىمران»: 64) دېگەن ئايەتنى ئوقۇسىمۇ بولىدۇ. ئىككىلىسىنى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئوقۇغانلىقى سەھىھ يوللار بىلەن رىۋايەت قىلىنغان[1].

شامنىڭ سۈننىتى[2]، تاۋاپ نامىزى[3] ۋە ئىستىخارە نامازىنىڭ[4] بىرىنچى رەكئەتتە «كافرۇن» سۈرىسىنى، ئىككىنچى رەكئەتتە

---

(1) «مۇسلىم»، (726، 727، 100).
(2) «ئەھمەد»، 24/2؛ «نەسائي»، 170/2؛ «سۇنەنى بەيھەقي»، 43/3.
(3) «مۇسلىم»، (1218)؛ «تىرمىزي»، (869).
(4) ھافىز ئىراقي دەيدۇكى: «ئىستىخارە نامىزىدا مۇئەييەن سۈرە ئوقۇش ھەققىدە ھەدىس كىتابلىرىدا ھېچبىر رىۋايەت ئۇچراتمىدىم، لېكىن ئىمام نەۋەۋي تىلغا ئالغان سۈرىلەر ئىستىخارە نامىزىغا مۇناسىپ سۈرىلەردۇر. ‹كافرۇن› ۋە ‹ئىخلاس› سۈرىلىرى چىن نىيەتنى ئىپادىلەيدىغان سۈرىلەر بولغاچقا، چىن ئارزۇ، بارلىق ئىشلىرىنى ئاللاھقا ھەقىقي تاپشۇرۇش، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى ئىزھار قىلىش كۆزدە تۇتۇلغان بۇ ئىستىخارە نامىزىدا ئوقۇش مۇناسىپتۇر. ئىمام نەۋەۋىيدىن بۇرۇن ئىمام غەززالي (‹ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن›، 353/1) ئىستىخارە نامىزىدا بۇ سۈرىلەرنى ئوقۇشنى سۆزلەپ ئۆتكەن. ناۋادا ‹قەسەس› سۈرىسىنىڭ 68 - ئايىتى، ‹ئەھزاب› سۈرىسىنىڭ 36 - ئايىتىگە ئوخشاش تاللاش ھوقۇقىنىڭ ئاللاھنىڭ قولىدا ئىكەنلىكى سۆزلەنگەن ئايەتلەرنى ئوقۇسا ياخشى». ھافىز ئىبنى ھەجەر دەيدۇكى: «ئەڭ ياخشىسى بىرىنچى رەكئەتتە ‹كافرۇن› سۈرىسىدىن بۇرۇن ‹قەسەس› سۈرىسىنىڭ ﴿وَرَبُّكَ يَخۡلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخۡتَارُ﴾ دېگەن ئايەتتىن ﴿لَهُ ٱلۡحُكۡمُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ﴾ دېگەن يېرىگىچە، ئىككىنچى رەكئەتتە ‹ئىخلاس› سۈرىسىدىن بۇرۇن ‹ئەھزاب› سۈرىسىنىڭ ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٖ وَلَا مُؤۡمِنَةٍ﴾ دېگەن ئايەتتىن ﴿فَقَدِ ٱحۡتَمَلُواْ بُهۡتَٰنٗا وَإِثۡمٗا مُّبِينٗا﴾ دېگەن يېرىگىچە ئوقۇشتۇر. گەرچە بۇ ھەدىسلەردە كەلمىگەن بولسىمۇ، بۇ ئايەتلەرمۇ ‹كافرۇن› ۋە ‹ئىخلاس› سۈرىلىرىگە ئوخشاشلا ئىستىخارە نامىزىدا ئوقۇشقا مۇناسىپتۇر». قاراڭ: «ئەلفۇتۇھاتۇررابانىييە»، 354/3.

«ئىخلاس» سۈرىسىنى ئوقۇيدۇ.

ۋېتىر نامىزىنىڭ بىرىنچى رەكئەتىدە «ئەئلا» سۈرىسى، ئىككىنچى رەكئەتىدە «كافىرۇن» سۈرىسى، ئۈچىنچى رەكئەتىدە «ئىخلاس»، «فەلەق» ۋە «ناس» سۈرىلىرى ئوقۇلىدۇ.

جۈمە كۈنى ئوقۇش مۇستەھەب بولغان سۈرىلەر

جۈمە كۈنى «كەھف» سۈرىسىنى ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. ئىمام شافىئىي رەھىمەھۇللاھ «ئەلئۇم» (2/432) دا: «‹كەھف سۈرىسى›نى جۈمە كېچىسى ئوقۇشمۇ مۇستەھەبتۇر» دېگەن.

ئىمام ئەبۇ مۇھەممەد دارىمىي (2450) ئۆز سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلغان ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنڭ مۇنۇ سۆزى بۇنىڭ دەلىلىدۇر: «كىمكى جۈمە كېچىسى ‹كەھف سۈرىسى›نى ئوقۇسا (قىيامەت كۈنى) ئۇنىڭ بىلەن بەيتۇللاھ ئارىسىدىكى ئارىلىق نۇر بىلەن يورۇتۇپ بېرىلىدۇ».

دارىمىي (3446) جۈمە كۈنى «ھۇد» سۈرىسىنى ئوقۇشنىڭ «مۇستەھەب»لىكى ھەققىدە بىر ھەدىس رىۋايەت قىلغان (كەئىب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم : «جۈمە كۈنى ‹ھۇد› سۈرىسىنى ئوقۇڭلار» دېگەن).

كاتتاتابىئىن مەكھۇل رەھىمەھۇللاھتىن جۈمە كۈنى «ئال ئىمران» سۈرىسىنى ئوقۇشنىڭ «مۇستەھەب»لىكى رىۋايەت قىلىنغان[1].

(1) دارىمىي (3440) مەكھۇل رەھىمەھۇللاھتىن ئۇنىڭ: «كىمكى جۈمە كۈنى ‹ئال ئىمران› سۈرىسىنى ئوقۇسا، پەرىشتىلەر ئۇنىڭغا كېچىگە قەدەر رەھمەت تىلەيدۇ» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان.

«ئايەتۇلكۇرسىي»نى، «فەلەق» ۋە «ناس» سۈرىلىرىنى ئوقۇشنىڭ مۇستەھەبلىكى

«ئايەتۇلكۇرسىي»نى ھەر كېچە ياتىدىغان چاغدا ۋە باشقا ۋاقىتلاردىمۇ كۆپ ئوقۇش، ھەر نامازنىڭ ئارقىسىدىن «فەلەق» ۋە «ناس» سۈرىلىرىنى ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. سەھىھ ھەدىستە ئۇقبە ئىبنى ئامىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مېنى ھەر نامازنىڭ كەينىدىن ‹فەلەق› ۋە ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇشقا بۇيرۇغان». بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (1523)، تىرمىزىي (2903) ۋە نەسائىي رىۋايەت قىلغان. تىرمىزىي: «ھەسەن، سەھىھ» دېگەن.

ئۇخلايدىغان چاغدا ئوقۇيدىغان ئايەت ۋە سۈرىلەر

ئۇخلايدىغان چاغدا «ئايەتۇلكۇرسىي»نى، «ئىخلاس»، «فەلەق»، «ناس» سۈرىلىرىنى، «بەقەرە» سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتىنى ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. بۇنىڭغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش ۋە كۆڭۈل بۆلۈش لازىم. بۇ ھەقتە نۇرغۇن سەھىھ ھەدىسلەر كەلگەن.

«سەھىھەين» («بۇخارىي»، 5009؛ «مۇسلىم»، 807) دە ئەبۇ مەسئۇد بەدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «كىمكى كېچىدە ‹بەقەرە› سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئىككى ئايەتىنى ئوقۇيدىكەن، ئۇ ئايەتلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن كۇپايىدۇر» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان.

بىر قىسىم ئۆلىمالار: «ئۇ ئىككى ئايەت كېچە نامىزىغا كۇپايە» دېسە، بەزىلەر: «شۇ كېچە كۆڭۈلسىزلىكلەردىن ساقلاشقا كۇپايە» دەيدۇ.

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا رىۋايەت قىلىدۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ھەر كېچىسى «ئىخلاس»،

«فەلەق»، «ناس» سۈرىلىرىنى ئوقۇيتتى[1]. بىز بۇنى يۇقىرىدا «دەمىدە قىلىش ئۈچۈن ئايەت ئوقۇپ سۈفلەشنىڭ ھۆكمى» دېگەن تېمىدا بايان قىلىپ ئۆتتۇق.

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد ئۆز سەنەدى بىلەن ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ: «ئىسلامغا كىرگەن ھەرقانداق ئاقىلنى ‹ئايەتۈلكۇرسىي›نى ئوقۇماستىن ئۇخلايدۇ دەپ ئويلىمايمەن» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان[2].

ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «مەن ھېچبىر ئاقىلنى ‹بەقەرە› سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئۈچ ئايەتىنى ئوقۇماستىن ئۇخلايدۇ دەپ ئويلاپ باقمىدىم» دېگەن. بۇ ھەدىسنىڭ سەنەدى بۇخارىي ۋە مۇسلىمنىڭ شەرتى بويىچە سەھىھتۇر[3].

ئۇقبە ئىبنى ئامىر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەيدۇكى: «رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ماڭا: ‹ھېچبىر كېچىنى ئىخلاس، فەلەق، ناس سۈرىلىرىنى ئوقۇماي ئۇتكۇزمىگىن› دېگەن ئىدى. مەن ئۇلارنى ئوقۇماي ھېچبىر كېچىنى ئۆتكۈزۈپ باقمىدىم»[4].

ئىبراھىم نەخەئىي رەھىمەھۇللاھ: «ئۇلار (يەنى ساھابىلەر) ھەر كېچىسى ‹ئىخلاس›، ‹فەلەق›، ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئۈچ قېتىم ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى» دەيدۇ. بۇ رىۋايەتنىڭ سەنەدى مۇسلىمنىڭ شەرتىگە ئاساسەن سەھىھتۇر. يەنە ئىبراھىم نەخەئىينىڭ: «ئۇلار ياتىدىغان چاغدا ‹فەلەق›، ‹ناس› سۈرىلىرىنى ئوقۇش ھەققىدە باشقىلارغا تەلىم بېرەتتى»

(1) بىرلىككە كېلىنگەن ھەدىس: «بۇخارىي»، (5017)؛ «مۇسلىم»، (2192).
(2) «ئىبنى ئەبى شەيبە»، 47/7؛ ھافىز ئىبنى ھەجەر («نەتائىجۈل ئەفكار»، 91/3) بۇنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان ۋە: «ھەسەن» دېگەن.
(3) «دارىمي»، (3427)؛ «نەتائىجۈل ئەفكار»، 90/3.
(4) «ئەھمەد»، 158/4؛ «تارىخى ئىبنى ئەساكىر»، 101/9.

دېگەنلىكىمۇ رىۋايەت قىلىنىدۇ[1].

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ‹زۇمەر› ۋە ‹بەنى ئىسرائىل› سۈرىلىرىنى ئوقۇمايلا ئۇخلىمايتتى» دەيدۇ. بۇ ھەدىسنى تىرمىزىي (2920) رىۋايەت قىلغان ۋە: «ھەسەن ھەدىس» دېگەن.

ئۇيقۇدىن ئويغانغاندىن كېيىن ئوقۇيدىغان ئايەتلەر

ھەر كېچە ئۇيقۇدىن ئويغانغاندا «ئال ئىمران» سۈرىسىنىڭ ئاخىرىدىكى ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَأَيَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ﴾ دېگەن ئايەتتىن باشلاپ سۈرىنىڭ ئاخىرغىچە ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. «سەھىھەين» («بۇخارىي»، 4569؛ «مۇسلىم»، 763) دە رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئۇيقۇدىن ئويغانغاندا «ئال ئىمران» سۈرىسىنىڭ ئاخىرقى ئايەتلىرىنى ئوقۇيدىغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان.

كېسەل كىشىنىڭ يېنىدا ئوقۇيدىغان ئايەت ۋە سۈرىلەر

كېسەلنىڭ يېنىدا «فاتىھە»نى ئوقۇش مۇستەھەبتۇر. بۇنىڭ دەللىلى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ سەھىھ ھەدىس («بۇخارىي»، 5736؛ «مۇسلىم»، 763) تىكى: «ئۇ (يەنى «فاتىھە») نىڭ شىپا ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىڭ؟»

(1) بۇ ئىككى رىۋايەتنى ھافىز ئىبنى ھەجەر «نەتائىجۇل ئەفكار»دا ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇدقا مەنسۇپ قىلغان ۋە بۇ رىۋايەتلەرنىڭ رىۋايەت قىلغۇچىلىرىنى بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن: «ھەر ئىككى رىۋايەت بارلىق رىۋايەتچىلىرى بىلەن بىرگە ھەسەن» دېگەن ۋە ئىمام نەۋەۋىينىڭ: «بۇ رىۋايەتلەر مۇسلىمنىڭ شەرتى بويىچە سەھىھ» دەپلا بولدى قىلغانلىقىغا ھەيران قالغانلىقىنى ئېيتقان.

دېگەن سۆزىدۇر.

كېسەلنىڭ يېنىدا يەنە «ئىخلاس»، «فەلەق»، «ناس» سۈرىلىرىنى ئىككى قولىغا ھۆرۈپ ئوقۇش ھەم مۇستەھەبتۇر. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ شۇنداق قىلغانلىقى رىۋايەت قىلىنغان. بىز بۇنى يۇقىرىدا «دەمسىدە قىلىش ئۈچۈن ئايەت ئوقۇپ سۈفلەش»تە بايان قىلىپ ئۆتتۇق.

تەلھە ئىبنى مۇسەررىف رەھمەھۇللاھ دەيدۇكى: «‹كېسەل كىشىنىڭ يېنىدا قۇرئان ئوقۇسا كېسىلى يەڭگىللەيدۇ› دەپ قارىلاتتى. مەن خەيسەمەنىڭ يېنىغا كىرىپ (ئۇ كېسەل ئىدى): ‹بۇگۈن كېسىلىڭ ياخشى بولۇپ قالغانىدەك تۇرىدۇ› دېسەم، ئۇ: ‹شۇنداق، چۈنكى مېنىڭ يېنىمدا قۇرئان ئوقۇلدى› دېدى»[1].

خەتتاب باغدادىي رەھمەھۇللاھ ئۆز سەنەدى بىلەن رىۋايەت قىلىپ دەيدۇكى: «مۇھەددىس رەمادىي رەھمەھۇللاھ بىرەر كېسەلگە مۇپتىلا بولسا: ‹مۇھەددىسلەرنى چاقىرىپ كېلىڭلار› دەيتتى. ئۇلار كەلسە، ئۇلارغا: ‹ماڭا ھەدىس ئوقۇپ بېرىڭلار› دەيتتى»[2]. بۇ كېسەلگە ھەدىس ئوقۇشنىڭ گېپى، كېسەلگە «قۇرئان» ئوقۇش تېخىمۇ ئەۋزەل.

مېيىتنىڭ يېنىدا ئوقۇلىدىغان سۈرىلەر

شافىئىي مەزھەبىدىكى ئۇستازلىرىمىز ۋە باشقا مەزھەبتىكى ئۆلىمالار: «مېيىتنىڭ يېنىدا ‹ياسىن›نى ئوقۇش مۇستەھەب» دېگەن. ئۇلار بۇ سۆزىگە مەئقىل ئىبنى يەسار رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رىۋايەت قىلغان مۇنۇ ھەدىسنى دەلىل قىلىدۇ: پەيغەمبەر

(1) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 384 - بەت؛ «ئىمان شاخلىرى»، (2343).
(2)«ئەھلى ھەدىسلەرنىڭ پەزىلىتى»، 86 - بەت.

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «مېيىتلىرىڭلارغا ‹ياسىن›نى ئوقۇڭلار» دېگەن. بۇ ھەدىسنى ئەبۇ داۋۇد (3121) ۋە نەسائىي («كېچە ۋە كۈندۈز ئەمەللىرى»، 1082) رىۋايەت قىلغان. بۇ ھەدىسنى يەنە ئىبنى ماجە (1448) مۇ زەئىف سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلغان.

مۇجالىد شەئبىنىڭ: «ئەنسارلار مېيىتنىڭ يېنىدا ‹بەقەرە› سۈرىسىنى ئوقۇيتتى» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلغان. مۇجالىد ھەدىس رىۋايەت قىلىشتا ئىشەنچسىز كىشىدۇر[1].

(1) «ئىبنى ئەبى شەيبە» 123/2.

الوسيط

سابیه
ئەسلاد تەقنیات مەکنە،

توققۇزىنچى باب

«قۇرئان»نىڭ يېزىلىشى ۋە مۇسھەفنىڭ ھۆرمەتلىنىدىغانلىقى

بىلگىنىكى، «قۇرئان كەرىم» پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دەۋرىدىلا بۇگۈنكىدەك رەتلىنىپ بولغان. ئەمما، بىر كىتاب ھالىتىدە ئەمەس، كىشىلەرنىڭ دىللىرىدا ئىدى. بەزى ساھابىلەر تولۇق يادلىغان بولسا، يەنە بەزىلىرى مەلۇم قىسمىنى يادلىغان.

ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە، كۆپلىگەن قارىيلار شەھىد بولۇپ كەتكەنلىكتىن، ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قارىي ساھابىلەرنىڭ تۇغۇپ كېتىشى بىلەن كېينكىلەر ئارىسىدا «قۇرئان» ھەققىدە ئىختىلاپ پەيدا بولۇشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنى بىر كىتاب ھالىتىگە ئەكىلىش توغرىسىدا ساھابىلەرگە مەسلىھەت سالدۇ. ساھابىلەر بۇ پىكىرگە قوشۇلدۇ. شۇنىڭ بىلەن «قۇرئان كەرىم»نى بىر كىتابقا يېزىپ توپلاپ، ئۇنى مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى ھەفسە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئۆيىدە ساقلايدۇ[1].

ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە، ئىسلام دۇنياسى يۇرت - يۇرتلارغا تارقىلىدۇ. ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ «قۇرئان» ھەققىدە ئىختىلاپ پەيدا بولۇپ، بەزى

(1) «بۇخارىي»، (4986).

ئايەتلەرنىڭ تاشلىنىپ قېلىشى ياكى بەزى سۆزلەرنىڭ قوشۇلۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ساھابىلەر بىرلىككە كەلگەن، ھەمدە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ يېنىدا ساقلانغان «قۇرئان»دىن بىرنەچچە نۇسخا كۆچۈرتۈپ، شەھەر - شەھەرلەرگە ئەۋەتىدۇ ۋە باشقا نۇسخىلارنى يوقىتىشقا بۇيرۇيدۇ. ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بۇ ئىشىغا ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قاتارلىق بارلىق ساھابىلەر بىردەك قوشۇلغان.

رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «قۇرئان»نى بىر كىتاب ھالىتىگە ئەكەلمىگەن ئىدى. چۈنكى، ئايەتلەر يەنە چۈشۈشى ۋە بەزى ئايەتلەرنىڭ ئوقۇلۇشى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى مۇمكىن ئىدى. رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ۋاپات بولغانغا قەدەر بۇ ئېھتىماللىق داۋاملىق مەۋجۇد ئىدى. رەسۇلۇللاھ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەبۇبەكرى ۋە باشقا ساھابىلەر بۇ ئېھتىماللىقنىڭ يوقىغانلىقىدىن خاتىرجەم بولدى. دەۋر ئېھتىياجى ھەم ئۇنى جۇغلاشنى تەقەززا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ساھابىلەر «قۇرئان»نى بىر كىتابقا جۇغلىدى.

ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ شەھەر - شەھەرلەرگە ئەۋەتكەن «قۇرئان»لارنىڭ سانى مەسلىسىدە ئۆلىمالار ئارىسىدا ھەرخىل قاراشلار بار.

ئىمام ئەبۇ ئەمر ئەددانىي: «كۆپچىلىك ئۆلىمالار: ‹ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ قۇرئاننى تۆت نۇسخا كۆچۈرتۈپ، بىرنى بەسرەگە، بىرنى كۇفەگە، بىرنى شامغا ئەۋەتكەن، يەنە بىرنى بولسا ئۆز يېنىدا ئېلىپ قالغان› دەپ قارايدۇ»دەيدۇ[1]، ئەبۇ ھاتىم سجستانىي: «ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ

(1) «ئەلمۇقنىئ فى مەئرىفەتى مەرسۇمى مەساھىفى ئەھلىل ئەمسار»، 9 - بەت.

‹قۇرئان›نى يەتتە نۇسخا كۆچۈرۈپ، بىرىنى مەككىگە، بىرىنى شامغا، بىرىنى يەمەنگە، بىرىنى بەھرەينگە، بىرىنى بەسرەگە، بىرىنى كۇفەگە ئەۋەتكەن، يەنە بىرىنى بولسا مەدىنىدە ئېلىپ قالغان» دەيدۇ[1].

بۇ «قۇرئان كەرىم»نىڭ دەسلەپ توپلىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرنىڭ قىسقىچە بايانىدۇر. بۇ ھەقتە «سەھىھۇل-بۇخارىي»دا نۇرغۇن ھەدىسلەر بار.

«المصحف (مۇسھەف)» كەلىمەسىدىكى «ميم» ھەرپىنى پەش ئوقۇش، زەۋەر ئوقۇش ۋە زىر ئوقۇشتىن ئىبارەت ئۈچ خىل ئوقۇش شەكلى بار. پەش ۋە زىر ئوقۇش مەشھۇر ئوقۇش شەكىللىرىدۇر. زەۋەر ئوقۇشنى بولسا، ئەبۇ جەئفەر نەھھاس قاتارلىقلار تىلغا ئالغان.

«قۇرئان كەرىم»نى يېزىش ۋە ئۇنىڭغا چېكىت، زىر، زەۋەر ۋە پەش قاتارلىق بەلگىلەرنى قويۇشنىڭ ھۆكمى

ئۆلىمالار «قۇرئان كەرىم»نى چىرايلىق، ھەرپلىرى ئوچۇق، دانىمۇدانە، ئالدىرىماي، ھەرپلەرنى بىر - بىرىگە كىرىشتۇرۇۋەتمەي يېزىشنىڭ «مۇستەھەب»لىكىدە بىرلىككە كەلگەن.

ئۆلىمالار: «‹قۇرئان›غا چېكىت ۋە ھەرىكەلەر (زىر، زەۋەر، پەش) نى قويۇش مۇستەھەب، چۈنكى بۇ ‹قۇرئان› ئوقۇغاندا خاتالىشىپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ» دەيدۇ.

شەئبىي ۋە ئىبراھىم نەخەئىينىڭ چېكىت قويۇشنى مەكرۇھ دەپ قارىغانلىقىغا كەلسەك، بۇ ئۇلارنىڭ ئۆز زامانىسىدا «قۇرئان»غا ئۆزگەرتىش كىرىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەنلىكى

(1) ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «ئەلمەساھىف»، (116).

ئۇچۇن ئىدى. ھازىر ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولغانلىقىمىز ئۇچۇن چېكىت قويۇش چەكلەنمەيدۇ ۋە «بىدئەت» دەپمۇ توسۇلمايدۇ. چۇنكى، ئۇ ئىلمىي كىتابلارنى يېزىش، مەدرەسە، رابات ۋە كارۋانسارايلارنى بىنا قىلىشقا ئوخشاش «ياخشى ىېڭىلىقلار» قاتارىدىندۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

«قۇرئان»نى ناپاك نەرسىلەر بىلەن يېزىش ۋە تامغا يېزىدىغان ھۆكمى

«قۇرئان»نى ناپاك نەرسىلەر بىلەن يېزىش جائىز ئەمەستۇر.

تاملارغا ئايەت يېزىش بىزنىڭ مەزھەبىمىزدە مەكرۇھتۇر. بۇ ھەقتە ئەتائ رەھىمەھۇللاھنىڭ بىز يۇقىرىدا («تام ۋە كىيىم - كېچەكلەرگە ئايەتلەرنى نەقىش قىلىپ ئويۇشنىڭ ۋە ئايەتلەردىن تىلتۇمار پۈتۈشنىڭ ھۆكمى» تېمىسىدا) بايان قىلىپ ئۆتكەن «جائىزدۇر» دېگەن قارىشى بار[1].

بىز يۇقىرىدا («دەمسىدە قىلىش ئۇچۇن ‹قۇرئان› ئايەتلىرىنى يېزىشنىڭ ھۆكمى» تېمىسىدا) يەنە: «ئايەت يېزىلغان يېمەكلىكلەرنى يېسە بولىدۇ، ئايەت يېزىلغان ياغاچنى كۆيدۇرۇش مەكرۇھ» دېگەنىدۇق[2].

---

(1) ئەتائ («ئىبنى ئەبى شەيبە»، 497/1): «مەسجىدنىڭ قىبلە تەرىپىگە ‹قۇرئان›نى يازسا بولىدۇ» دەيدۇ.

(2) ئايەت يېزىلغان نەرسىلەرنى دەسسىلىپ خارلىنىشتىن ساقلاش نىيىتىدە كۆيدۇرۇش مەكرۇھ ئەمەس. بەلكى قوغداش ئۇچۇن كۆيدۇرۇش زۆرۇر بولسا، كۆيدۇرۇش ۋاجىبتۇر. ئۇستازلىرىمىزنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق قاراشلىرىغا ئاساسەن، كۆيدۇرۇۋېتىشتىن يۇيۇۋېتىش ئەۋزەل. قاراڭ: ئىبنى ھەجەر: «تۇھفەتۇل موھتاج»، 155/1.

«قۇرئان»نى ھۆرمەتلەش ۋە قوغداشنىڭ ۋاجىبلىقى

بارلىق مۇسۇلمانلار «قۇرئان»نى قوغداش ۋە ھۆرمەتلەشنىڭ «ۋاجىب»لىقىدا بىرلىككە كەلگەن. شافىئىي ئۇستازلىرىمىز ۋە باشقا مەزھەب ئالىملىرى: «ناۋادا مۇسۇلمان كىشى ‹قۇرئان كەرىم›نى ئەخلەتكە تاشلىسا (ئاللاھ ساقلىسۇن!) كافىر بولىدۇ» دېگەن.

ئۆلىمالار: «‹قۇرئان›نى ياستۇق قىلىپ يېتىش ھارامدۇر. ‹قۇرئان›نىلا ئەمەس، بەلكى باشقا ئىلىم كىتابلىرىنى بېشىغا قويۇپ يېتىشمۇ ھارام، ‹قۇرئان› ئېلىپ كېلىنسە ئورنىدىن تۇرۇش مۇستەھەب» دېگەن. چۈنكى، پەزىلەت ئەھلى بولغان ئۆلىمالار ۋە سالىھلارغا ئورنىدىن تۇرۇش «مۇستەھەب» بولغان ئىكەن، «قۇرئان»غا ئورنىدىن تۇرۇش ئەلبەتتە مۇستەھەبتۇر. پەزىلەتلىك كىشىلەرگە ئورنىدىن تۇرۇشنىڭ «مۇستەھەب»لىكىنىڭ دەلىللىرىنى بۇ تېمىدا مەخسۇس يازغان رىسالەمدە[1] بايان قىلدىم.

بىز يەنە ئىمام داربىمىنىڭ «مۇسنەد» (3393) ناملىق كىتابىدا سەھىھ سەنەد بىلەن رىۋايەت قىلدۇقكى، ئىبنى ئەبى مۇلەيكە: «ئىكرىمە ئىبنى ئەبى جەھىل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ‹قۇرئان›نى يۈزىگە يېقىپ: ‹پەرۋەردىگارىمنىڭ كىتابى، پەرۋەردىگارىمنىڭ كىتابى› دەيتتى» دېگەن.

«قۇرئان»نى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ دۇشمەن زېمىنىغا سەپەر قىلىش، زىممىي[2]گە «قۇرئان» سېتىش، سارىڭ كىشـ

(1) ئىمام نەۋەۋىي: «مۇسۇلمانلار ئىچىدىكى پەزىلەتلىك، يۇز - ئابرۇيلۇق كىشىلەرگە ئورنىدىن تۇرۇش رۇخسەت»، 34 – 54 - بەتلىرى.

(2) زىممىي: مۇسۇلمان دۆلىتىدە ياشىغۇچى مۇسۇلمان ئەمەس پۇقرا. ــ ت.

نىڭ ۋە كىچىك بالىنىڭ «قۇرئان»نى كۆتۈرۈشىنىڭ ھۆكمى

«قۇرئان»نىڭ دۇشمەنلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىش ئېھتىماللىقى بولسا، «قۇرئان»نى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ دۇشمەن زېمىنىغا سەپەر قىلىش ھارامدۇر. «سەھىھەين»دىكى مەشھۇر ھەدىس («بۇخارىي»، 2990؛ «مۇسلىم»، 1869) تە، «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم يېنىدا ‹قۇرئان› ئېلىپ دۇشمەن زېمىنىغا سەپەر قىلىشتىن توسقان».

زېممىلەرگە «قۇرئان» سېتىش ھارامدۇر. سودىنىڭ دۇرۇس بولۇش - بولماسلىقىدا ئىمام شافىئىيدىن ئىككى خىل رىۋايەت كەلگەن: بىرى، دۇرۇس ئەمەس. بۇ توغرىراق رىۋايەت؛ يەنە بىرى، دۇرۇس، لېكىن زېممىي «قۇرئان»نى دەرھال قولىدىن چىقىرىۋېتىشكە بۇيرۇلىدۇ.

سارىڭ كىشى ۋە ئاق - قارىنى ئايرىيالمايدىغان كىچىك بالىنىڭ «قۇرئان»نىڭ ھۆرمىتىنى ساقلىيالماسلىق ئېھتىماللىقى بولغاچقا، «قۇرئان»نى كۆتۈرۈشى چەكلىنىدۇ. بۇ چەكلەش ئۇلارنىڭ ھامىيلىرىغا (يەنى ئىگىلىرىگە) ۋە ئۇلارنىڭ «قۇرئان»نى كۆتۈرۈشكە تەمشەلگەنلىكىنى كۆرگەن ھەرقانداق كىشىگە ۋاجىب.

تاھارەتسىز كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشى ۋە كۆتۈرۈشىنىڭ ھۆكمى

تاھارەتسىز كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشى ۋە كۆتۈرۈشى مەيلى بىرەر نەرسە بىلەن كۆتۈرسۇن ياكى بىۋاستە كۆتۈرسۇن، ئايەتلەرنىڭ ئۆزىنى تۇتسۇن، ياكى چۆرىسىدىكى ئىزاھاتلارنى تۇتسۇن، ياكى مۇقاۋىسىنى تۇتسۇن ئوخشاشلا ھارامدۇر. «قۇرئان» سېلىنغان ساندۇق، قاچا ۋە خالتىلارنى تاھارەتسىز تۇتۇش ۋە كۆتۈرۈشمۇ ھارامدۇر. بۇ شافىئىي مەزھەبىدىكى

ئىشەنچلىك ۋە تاللانغان قاراشتۇر. «‹قۇرئان› سۆزىنىڭ ساندۇق، قاچا ۋە خالتىلارنى تۇتۇش ۋە كۆتۈرۈش ھارام ئەمەس» دېگەن قاراشمۇ بار، لېكىن بۇ زەئىف قاراشتۇر[1].

ئايەت يېزىلغان تاختايمۇ يېزىلغان ئايەت ئاز بولسۇن ياكى كۆپ بولسۇن، ئوخشاشلا «قۇرئان»نىڭ ھۆكمىدە. ئۆگىنىش ئۈچۈن ئايەتنىڭ بىر قىسمىنى يازغان تاختاينىمۇ تاھارەتسىز تۇتۇش ھارامدۇر[2].

«قۇرئان»نى بىۋاستە قول تەگكۈزمەي بىرەر نەرسە بىلەن ۋاراقلاشنىڭ ھۆكمى

تاھارەتسىز ياكى جۇنۇب كىشى، ياكى ھەيزدار «قۇرئان» بەتلىرىنى خەتكۈش دېگەندەك نەرسىلەر بىلەن ئۆرۈگەن بولسا، بۇنىڭ دۇرۇس ياكى ئەمەسلىكىدە شافئىي ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا ئىككى خىل قاراش بار:

بىرىنچى خىل قاراش: جائىز؛ بۇ ئىراقلىق ئۇستازلىرىمىزنىڭ

---

(1) «قۇرئان»نى تاھارەتسىز تۇتماسلىق ئەۋزەل. تاھارەتسىز تۇتۇشنى كۆپچىلىك ئالىملار چەكلەيدۇ. بەزى سەلەفلەر چەكلىمەيدۇ («تەفسىرۇ قۇرتۇبىي»، 227/17). شۇڭا، «قۇرئان»نى تۇتقاندا تاھارەتلىك بولۇشقا ئەھمىيەت بېرىش لازىم. تاھارەت ئېلىش ئەپسىز بولغان چاغلاردا قۇرئان ئوقۇشتىن ئۆزىنى مەھرۇم قىلماسلىق ئۈچۈن: «تاھارەتسىز تۇتسا بولىدۇ» دېگەن قاراش بويىچە ئەمەل قىلسىمۇ بولىدۇ. قاپچۇق بىلەن تۇتۇش مەسلىسىدىمۇ ھەنەفىي مەزھەب قارىشىدا تاھارىتى يوق كىشى، «قۇرئان كەرىم»نى ئايرىلىدىغان، يەملۇپتىلمىگەن قاپچۇقى بىلەن ياكى يېڭى بىلەن تۇتسا بولىدۇ. بەزىلەر بۇنداق تۇتۇشنىمۇ مەكرۇھ دەپ قارىغان. قاراڭ: «ئەلئىختىيار»، 62/1. ــ ت.

(2) تۇمار ۋە پۇلغا ئوخشاش نەرسىلەردىكى ئايەتلەر ئۆگىنىش نىيىتىدە يېزىلمىغانلىقى ئۈچۈن بۇنىڭغا كىرمەيدۇ.

كېسىپ ئېيتقان سۆزى بولۇپ، بۇ كۆچلۈكرەك قاراشتۇر.

ئىككىنچى خىل قاراش: ھارام. چۈنكى، ئۇ «قۇرئان»نىڭ بىر ۋارىقىنى كۆتۈرگەن بولىدۇ. «قۇرئان»نىڭ بىر ۋارىقىمۇ (ھۆكۈمدە) ھەممىسىگە ئوخشاشتۇر.

قولىنى يېڭىدا يۆگەپ تۇرۇپ ۋاراق ئۆرۈگەن بولسا، ھەممە ئۇستازلىرىمىزنىڭ قارىشىدا بىردەك ھارامدۇر. «بۇ مەسىلىدىمۇ ئىككى خىل قاراش بار» دېگەن ئۇستازلىرىمىز خاتالاشقان. توغرىسى، يېڭى ئارقىلىق بەت ئۆرۈش كەسكىن ھارامدۇر. چۈنكى، بەتنى ئۆرگەن يەڭ ئەمەس قولدۇر.

تاھارەتسىز كىشىنىڭ «قۇرئان»نى يېزىشىنىڭ ھۆكمى

تاھارەتسىز ياكى جۇنۇب كىشى «قۇرئان»نى يازغان بولسا، يېزىۋېتىپ قەغەزنى تۆتسا ياكى كۆتۈرسە ھارام. ئەگەر تۆتمىسا ياكى كۆتۈرمىسە بۇنىڭدا شافئىي ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا ئۇچ خىل قاراش بار:

1 ـ قاراش: جائىز؛ بۇ شافئىي مەزھەبىدىكى توغرا قاراشتۇر.

2 ـ قاراش: ھارام؛

3 ـ قاراش: تاھارەتسىز كىشىگە دۇرۇس، جۇنۇب كىشىگە ھارام.

تەفسىر، فىقھ، ھەدىس كىتابلىرىدىكى «قۇرئان» ئايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىتابلارنى تۆتۈشنىڭ ھۆكمى

تاھارەتسىز ياكى جۇنۇب، ياكى ھەيزدار فىقھ كىتابلىرى قاتارلىق «قۇرئان» ئايەتلىرى بار كىتاب، ئايەت كەشتىلەنگەن كىيىم، ئايەت بېسىلغان تەڭگە، تىللا قاتارلىق نەرسىلەرنى تۆتسا، كۆتۈرسە ياكى ئىچىدە «قۇرئان» بار يۇك ـ تاقلارنى

كۆتۈرسە، ياكى ئايەت ئويۇلغان نان، تاتلىق - تۇرۇم، تام... قاتارلىقلارغا قول سۈرسە، شافئىي مەزھەبدىكى كۆچلۈك قاراشتا بۇلارنىڭ ھەممىسى «جائىز»دۇر. چۈنكى، بۇ نەرسىلەر «قۇرئان» ئەمەس. بۇ مەسىلىدە بەزى ئۇستازلىرىمىزدىن «ھارام» دەيدىغان قاراشمۇ كەلگەن.

قازىكالان ئەبۇلھەسەن ماۋەردىي «ئەلھاۋىي» ئاتلىق كىتابىدا (176/1): «ئايەت كەشتىلەنگەن رەختلەرنى تۆتۈش جائىز، ئەمما ئۇنى كىيىم قىلىپ كىيىش بەردەك جائىز ئەمەس. چۈنكى، بۇنداق كىيىملەرنى كىيىشتىكى مەقسەت قۇرئان بىلەن بەرىكەت تىلەشتۇر» دەيدۇ. ئۇنىڭ بۇ قارىشى زەئىف بولۇپ، بۇنىڭغا بىرەرسىنىڭ قوشۇلغانلىقىنى كۆرمىدىم. ئەكسىچە، شەيخ ئەبۇ مۇھەممەد جۇۋەينىي ۋە باشقىلار بۇ كىيىملەرنى كىيىشنىڭ دۇرۇسلۇقىنى ئوچۇق بايان قىلغان. مانا بۇ شافئىي مەزھەبدىكى توغرا قاراشتۇر. ئاللاھ ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

تەفسىر كىتابلىرىنىڭ ھۆكمىگە كەلسەك، ئەگەر تەفسىردىن ئايەت كۆپ بولسا، تۆتۈش ۋە كۆتۈرۈش ھارام. ئەمما، تەفسىر ئايەتتىن كۆپ بولسا (ئادەتتە كۆپىنچە شۇنداق بولىدۇ) بۇنداق ئەھۋال ھەققىدە ئۇچ خىل قاراش بار:

بىرىنچى: ھارام ئەمەس[1]؛ بۇ ئەڭ توغرا قاراش.

ئىككىنچى: ھارام؛

ئۈچىنچى: ئايەتلەر چوڭ خەت بىلەن ياكى قىزىل ۋە باشقا رەڭلەر بىلەن ئايرىلغان بولسا، بۇنداق تەفسىرلەرنى تۆتۈش ۋە كۆتۈرۈش ھارام، ئايرىلمىغان بولسا ھارام ئەمەس.

(1) لېكىن، مەكرۇھتۇر. قارا: «تۇھفەتۇل موھتاج»، 151/1. ئەگەر ئايەتلەر تەفسىرى بىلەن باراۋەر بولسا، يەنىلا تۆتۈش ۋە كۆتۈرۈش ھارام ئەمەس.

شافئىي ئۇلىمالىرىدىن «ئەتتەممە» ئاتالىق كىتابنىڭ مۇئەللىفى: «‹هارام›، ‹هارام ئەمەس› دېگەن تەقدىردىمۇ ‹مەكرۇھ› دەيمىز» دەيدۇ.

رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھەدىسلىرى يېزىلغان كىتابلارنىڭ ھۆكمىگە كەلسەك، ئەگەر ئۇنىڭدا ئايەت بولمىسا، تۆتۈشمۇ هارام بولمايدۇ. شۇنداقتىمۇ تاھارەتسىز تۇتمىغان ياخشى. ئەگەر ئۇنىڭدا ئايەت بولسا، بىزنىڭ مەزھەبىمىزگە ۋەكىللىك قىلىدىغان قاراشتا يەنىلا هارام ئەمەس، بەلكى مەكرۇھتۇر. بەزى ئۇستازلىرىمىزدىن «هارام» دەيدىغان قاراشمۇ كەلگەن. فىقھ كىتابلىرىدا كېيىنكى مۇشۇ قاراش كۆپرەك ئۇچرايدۇ.

ئەممە، ﴿**الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ** / قېرى ئەر، قېرى ئايال زىنا قىلسا، ئۇلارنى چالما - كېسەك قىلىڭلار﴾ دېگەن ئايەتكە ئوخشاش تىلاۋىتى مەنسۇخ قىلىنغان (يەنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان) ئايەتلەرنى تۇتۇش ۋە كۆتۈرۈش هارام ئەمەس.

شافئىي ئۇستازلىرىمىز: «تەۋرات ۋە ئىنجىلنى تۇتۇش ۋە كۆتۈرۈشمۇ شۇنداق (يەنى هارام ئەمەس)» دەيدۇ[1].

ئۇستىدە نىجاسەت بار كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشنىڭ ھۆكمى

تاھارەتلىك كىشىنىڭ ئۇستىبېشىنىڭ مەلۇم بىر يېرىدە پاكىزلىمىسا بولمايدىغان نىجاسەت بولسا، نىجاسەت بار يېرىنى

(1) چۈنكى بۇ كىتابلار ئۆزگەرتىۋېتىلگەن. نەۋەۋىي («ئەلمەجمۇئ»، (87/2): «‹ئەگەر تەۋرات ۋە ئىنجىلدا ئۆزگەرتىۋېتىلمىگەن نەرسىلەرمۇ بار› دەپ قارىسا، تاھارەتسىز تۇتۇش مەكرۇھ، لېكىن هارام ئەمەس» دېگەن.

«قۇرئان»غا تەگكۈزۈش ھارامدۇر. بۇنىڭدا ئۆلىمالار ئارىسىدا ئىختىلاپ يوق. نىجاسەت بار يەردىن باشقا يېرى بىلەن تۇتسا، شافئىي ئۇستازلىرىمىزنىڭ ۋە باشقا مەزھەبتىكى ئۆلىمالارنىڭ كۆپچىلىكى تاللىغان سەھىھ، مەشھۇر قاراشقا ئاساسلانغاندا «ھارام» ئەمەس.

شافئىي ئۇستازلىرىمىزدىن ئەبۇلقاسىم سەيمەرىي «ھارام» دېگەنىدە، باشقا ئۇستازلىرىمىز ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى خاتا دەپ باھالىغان. قازى ئەبۇتتەييىب: «ئۇنىڭ بۇ پىكرى بىردەك رەت قىلىنىدۇ» دېگەن.

يۇقىرىقى «ھارام ئەمەس» دېگەن مەشھۇر قاراشقا ئاساسەن، بەزى ئۇستازلىرىمىز «مەكرۇھ» دېگەن. توغرىسى، «مەكرۇھ» ئەمەس.

سۇ تاپالمىغان كىشىنىڭ «قۇرئان»نى تۇتۇشنىڭ ھۆكمى

سۇ تاپالمىغان كىشى تەيەممۇم قىلىش جائىز بولىدىغان ئەھۋاللاردا ــ نامراز ئوقۇش ئۈچۈن تەيەممۇم قىلسۇن ياكى باشقا تەيەممۇم قىلىش دۇرۇس بولىدىغان ئىشلار ئۈچۈن تەيەممۇم قىلسۇن ــ تەيەممۇم قىلىپ «قۇرئان» تۇتسا بولىدۇ. ئەممە، سۈنىمۇ، تۇپراقنىمۇ تاپالمىغان كىشى ھالىغا يارىشا نامراز ئوقۇيدۇ، لېكىن «قۇرئان»نى تۇتۇشى دۇرۇس بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇ تاھارەتسىزدۇر. ئۇنىڭ نامراز ئوقۇشىنى «زۆرۈرىيەت يۇزىسىدىن دۇرۇس» دەيمىز.

ناۋادا يېنىدا «قۇرئان» بولۇپ، ئۇنى ئامانەتكە قويىدىغان كىشى تاپالمىغان ۋە تاھارەت ئېلىشقىمۇ قادىر بولالمىغان بولسا، زۆرۈرىيەت يۇزىسىدىن، «قۇرئان»نى ئۆزى بىلەن بىللە كۆتۈرۈپ يۈرۈشى دۇرۇستۇر. قازى ئەبۇتتەييىب: «تەيەممۇم قىلىشمۇ

زۆرۈر ئەمەس» دەيدۇ. لېكىن، بۇ گەپتە مەسىلە بار. (توغرىسى) ئۇ كىشى تەيەممۇم قىلىشى لازىم.

ئەگەر «قۇرئان كەرىم»نىڭ ئوتتا كۆيۈپ كېتىشىدىن ياكى سۇدا غەرق بولۇپ كېتىشىدىن، ياكى نىجاسەتكە چۈشۈپ كېتىشىدىن، ياكى كافىرلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرىسە، زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن، تاھارەتسىز بولسىمۇ ئۇنى بىللە ئېلىشى لازىم.

كىچىك بالىنىڭ «قۇرئان» تۇتۇش ئۇچۇن تاھارەت ئېلىشنىڭ ھۆكمى

مۇئەللىم ۋە ئاتا - ئانىلارنىڭ ئاق - قارىنى ئايرىيالايدىغان كىچىك بالىنى ئوقۇۋاتقان «قۇرئان» ۋە ئايەت يېزىلغان تاختايلارنى تۇتۇش ئۇچۇن تاھارەت ئېلىشقا بۇيرۇشى ۋاجىبمۇ؟

بۇ مەسىلىدە شافىئىي ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا مەشھۇر ئىككى خىل قاراش بار، ئۇستازلىرىمىزنىڭ نەزەرىدىكى توغرا قاراش: ئۇنداق قىلىش قېيىن بولغانلىقى ئۇچۇن، «ۋاجىب» ئەمەس[1].

«قۇرئان»نى سېتىش ۋە سېتىۋېلىشنىڭ ھۆكمى

(1) يەنى ئاق - قارىنى ئايرىيالايدىغان كىچىك بالا «قۇرئان»نى يادلاش ۋە ئۆگىنىشكە موھتاج بولغانلىقى ئۇچۇن، «قۇرئان» ياكى ئايەت يېزىلغان تاختايلارنى تۇتسا ياكى كۆتۈرۈپ قارىيخانىغا ياكى مۇئەللىملەرنىڭ يېنىغا ئۆگىنىش ئۇچۇن ئېلىپ بارسا بولىدۇ. چۇنكى، كىچىك بالىنىڭ داۋاملىق تاھارەت بىلەن يۈرۈشى قىيىندۇر. قاراڭ: ھافىز ئىبنى ھەجەر: «تۇھفە»، 153/1.

«قۇرئان»نى سېتىش ۋە سېتىۋېلىش تىجارەت نوقتىسىدىن توغرا. «قۇرئان»نى سېتىۋېلىش «مەكرۇھ» ئەمەس، ئەمما ئۇنى سېتىشنىڭ «مەكرۇھ»لىقىدا ئۇستازلىرىمىز ئارىسىدا ئىككى خىل قاراش بار. توغرىراقى، ئېھتىياج يوق ئەھۋالدا سېتىش مەكرۇھ. ئىمام شافئىي بۇنى ئوچۇق ئېيتقان.

«قۇرئان»نى سېتىش ۋە سېتىۋېلىش «مەكرۇھ ئەمەس» دەپ قارىغانلار قاتاردا سەلەف سالىھلاردىن ھەسەن بەسرىي، ئىكرىمە، ھەكەم ئىبنى ئۇتەيبە قاتارلىقلار بار. بۇ قاراش ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىنمۇ رىۋايەت قىلىنغان[1].

يەنە بىر قىسىم ئۆلىمالار: «‹قۇرئان كەرىم›نى سېتىشمۇ، سېتىۋېلىشمۇ مەكرۇھ» دەپ قارىغان. بۇ قاراشنى ئىبنۇلمۇنزىر ئەلقەمە، ئىبنى سىرىن، ئىبراھىم ئەننەخەئىي، قازى شۇرەيھ، مەسرۇق، ئابدۇللاھ ئىبنى زەيد قاتارلىقلاردىن رىۋايەت قىلغان. ئىبنى ئۆمەر ۋە ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلارنىڭ «قۇرئان»نى سېتىشنى توغرا كۆرمەي قىلغان قاتتىق گەپلىرى رىۋايەت قىلىنغان[2].

يەنە بىرقىسىم ئۆلىمالار: «قۇرئاننى سېتىۋېلىشقا رۇخسەت، سېتىش مەكرۇھ» دەپ قارىغان. بۇ قاراشنى ئىبنۇلمۇنزىر ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس، سەئىد ئىبنى جۇبەير، ئەھمەد ئىبنى ھەنبەل، ئىسھاق ئىبنى راھەۋەيھ قاتارلىقلاردىن رىۋايەت قىلغان[3].

---

(1) «سۇنەن بەيھەقىي»، 17/6؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، 391 ـ بەت. ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «ئەلمەساھىف»، (646، 652، 653، 676).

(2) «ئەبۇ ئۇبەيد»، 390 ـ بەت. «سۇنەنى بەيھەقىي» 16/6 ـ ھەدىستە ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ: «‹قۇرئان› ساتقان قوللار كېسىپ تاشلانسىكەن دەيمەن» دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىنغان.

(3) «سۇنەنى بەيھەقىي»، 16/6؛ «ئەبۇ ئۇبەيد»، 389 ـ بەت؛ ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد: «ئەلمەساھىف»، (621، 641).

الفتاح

سابیه
ئیسلام تەکنیکات مەرکەزی

ئونىنچى باب

كىتابنىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدا كەلگەن بىر قىسىم ئىسىم ۋە سۆزلۈكلەرنىڭ توغرا ئوقۇلۇشى ۋە مەنالىرى

كىتابنىڭ ئەرەبچە نۇسخىسىدا نۇرغۇن ئىسىم ۋە سۆزلۈكلەر كەلگەن بولۇپ، ئەگەردە ھەربىرىنىڭ توغرا ئوقۇلۇشىنى بېكىتىش، مەنالىرىنى تۇراقلاشتۇرۇش ۋە تەپسىلىي ئىزاھلاشقا توغرا كەلسە، بەلكىم چوڭ بىر تومۇق كىتاب بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، مەن بۇ يەردە پەقەت بۇلارنىڭ بىر قىسمىنى تىلغا ئالمەن ۋە مەنالىرى ئىچىدە كۆپ ھاللاردا ئىشلىتىلگەن ۋە توغرا بولغانلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىش بىلەن كۇپايىلىنىمەن.

«مۇقەددىمە»دىن باشلايدىغان بولساق:

1. «الْحَمْدُ»: گۈزەل سۈپەتلەر مۇجەسسەملىگەن مەدھىيە.

2. «الْكَرِيمُ»: ئاللاھ تائالانىڭ سۈپىتى بولۇپ كەلسە، «خەير-ئېھسان قىلغۇچى» دېمەكتۇر. باشقا مەنىدە ئىزاھلىغانلارمۇ بار.

3. «الْمَنَّانُ»: ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن بىزگە يېتىپ كەلگەن رىۋايەتكە ئاساسەن، «سوراشتىن بۇرۇن بېرىدىغان زات» دېمەكتۇر.

4. «الطَّوْلُ»: بايلىق، بایاشاتلىق.

5. «الهِدَايَةُ»: مۇۋەففەق قىلماق، قولايلاشتۇرۇپ بەرمەك. «هَدَانَا لِلْإِيْمَانِ، وَهَدَانَا بِالْإِيْمَانِ، وَهَدَانَا إِلَى الإِيْمَانِ» دېيىلىدۇ، مەنىسى: «بىزنى ئىمانغا مۇۋەففەق قىلدى، بىزنى ئىمان ئارقىلىق

هدايەت قىلدى، بىزنى ئىمانغا يېتەكلىدى» دېمەكتۇر.

6. «سَائِرٌ»: «قالغىنى» دېمەكتۇر.

7. «لَدَيْهِ»: ئۇنىڭ يېنىدا، ئۇنىڭ قارىشىدا.

8. «مُحَمَّدٌ»: پەيغەمبىرىمىز سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مەدھىيەلىنىشكە تېگىشلىك خىسلەتلىرى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن «مۇھەممەد» (كۆپ مەدھىيەلەنگۈچى) دەپ ئاتالغان. بۇ ئىبنى فارىس ۋە باشقىلارنىڭ قارىشىدۇر. يەنى، ئاللاھ تائالا ئۇ زاتنىڭ ئېسىل سۈپەت، گۈزەل ئەخلاقلىرىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، شۇ ئىسىمنى ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ دىلىغا سالغان.

9. «تَحَدَّى»: «تىلشۇناسلار: ‹فُلَانٌ يَتَحدَّى فُلَانًا› دېيىلىدۇ، مەنىسى: ‹مۇسابىقىلەشتى، ئۇستۇنلۇك تالاشتى› دېمەكتۇر» دەيدۇ.

10. «بِأَجْمُعِهِم»: «م» ھەرپىنىڭ پەش ۋە زەۋەر ئوقۇشقا بولىدۇ. ئىككىلا خىل ئوقۇش مەشھۇردۇر. مەنىسى: «ئۇلارنىڭ ھەممىسى» دېمەكتۇر.

11. «أَفْحَمَ»: كەستى، مەغلۇپ قىلدى.

12. «لاَ يَخْلُقُ»: «ل» ھەرپىنى پەش ئوقۇيمىز. زەۋەر ئوقۇ-ساقمۇ بولىدۇ. ئىككىلا ھالەتتە «ي» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «ي» ھەرپىنى پەش، «ل» ھەرپىنى زىر ئوقۇساقمۇ بولىدۇ. «خَلَقَ الشَّيْءُ، وَخَلُقَ، وَخَلِقَ وَأَخْلَقَ» دېيىلىدۇ. مەنىسى: «چىرىپ كەتتى، كونىراپ كەتتى» دېمەكتۇر. «لَا يَخْلَقُ (القرآن)» دېگەن جۈملىدە: «ئۇلۇغلۇقى ۋە ھالاۋىتى كېتىپ قالمايدۇ» دېمەكتۇر.

13. «اسْتَظْهَرَهُ»: يادلىدى.

14. «الْوُلْدَانُ»: كىچىك بالىلار.

15. «الْحَدَثَانُ»: «ح» ۋە «د» ھەرپلىرى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «الْحَدَثُ و الْحَادِثَةُ والحَدْثَى» ئوخشاش مەنىدە. يەنى، ئىلگىرى

يۇز بەرمىگەن بىر ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

16. «الْمَلَوَانِ»: كېچە - كۈندۈز.

17. «الرِّضْوَانُ»: «ر» ھەرپىنى زىر ۋە پەش ئوقۇشقا بولىدۇ.

18. «الْأَنَامُ»: تاللانغان قاراشقا ئاساسەن، بۇ سۆز «مەخـلۇقلار» دېگەن مەنىدە. بۇ سۆزنىڭ يەنە «الْأَنِيْمُ» دېگەن شەكلىمۇ بار.

19. «الدَّامِغَاتُ»: تارمار قىلغۇچى، كۈچلۈك.

20. «الطَّغَامُ» «ط» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ ۋە «غ» ھەرپى بىلەن كېلىدۇ. «چاكنا، پەس ئادەملەر» دېمەكتۇر.

21. «الْأَمَاثِلُ»: ئېسىل كىشىلەر. بىرلىكى «أَمْثَلُ». «مَثُلَ الرَّجُلُ» ــ «الثَّاءُ» ھەرپى پەش ئوقۇلىدۇ ــ مەنىسى: «ئېسىل، پەزىلەتلىك ئادەم بولدى» دېمەكتۇر.

22. «الأَعْلَامُ»: «عَلَمٌ» سۆزىنىڭ كۆپلۈكى. يول ئۈستىدىكى تاغ دېگەندەك بەلگىلەر. يېتىشكەن ئالىملار «عَلَمٌ» دەپ ئاتالغان. چۈنكى، كىشىلەر ئۇلار ئارقىلىق توغرا يول تاپىدۇ.

23. «النُّهَى»: «ئەقىللەر» دېمەك بولۇپ، بىرلىكى «نُهْيَةٌ» (ئەسلى مەنىسى «توسماق»). چۈنكى ئەقىل ئۆز ئىگىسىنى چاكنا ئىشلاردىن توسىدۇ. «ئەقىل ساھىبى ئەقلى ۋە پىكرىگە قايتۇرۇلىدۇ» دەپمۇ ئىزاھلانغان. ئەبۇ ئەلى فارسىي (مەشھۇر گراممماتىك. ــ ت) مۇنداق دەيدۇ: «‹النُّهَى› دېگەن بۇ سۆز ‹المَصْدَرُ (تۇپ سۆز)› بولۇشىمۇ، ‹غُرَفٌ (ھۈجرىلار دېگەن مەنىدە)› سۆزىگە ئوخشاش كۆپلۈك بولۇشىمۇ جايىز».

24. «دِمَشْقُ»: «د» ھەرپىنى زىر، «م» ھەرپىنى زەۋەر ئوقۇش مەشھۇر. «مَطَالِعُ الأَنْوَارِ» ناملىق كىتابنىڭ مۇئەللىفى «م» ھەرپىنى زىر ئوقۇشنىڭمۇ بارلىقىنى نەقىل قىلغان.

25. «الْمُخْتَصَرُ»: ئىخچاملاشتۇرۇلغان.

26. «الْعَتِيْدَةُ»: تەييار، هازىر.

27. «أَبْتَهِلُ»: يالۋۇرىمەن، يېلىنىمەن.

28. «التَّوْفِيْقُ»: تائەت ـ ئىبادەت قىلىشىڭ قابىلىيىتىنى يارىتىش.

29. «حَسْبُنَا اللهُ»: ئاللاھ بىزگە كۇپايەدۇر.

30. «الْوَكِيْلُ»: تاپشۇرۇلغۇچى. «مەخلۇقاتنىڭ ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش تاپشۇرۇلغۇچى دېمەكتۇر» دېگۈچىلەرمۇ، «مەخلۇقاتنىڭ مەنپەئەتىگە مەسئۇل بولغۇچى دېمەكتۇر» دېگۈچىلەرمۇ، «مۇھاپىزەت قىلغۇچى، ئاسرىغۇچى دېگەن مەنىدە» دېگۈچىلەرمۇ بار.

31. «آنَاءُ اللَّيلِ»: كېچە سائەتلىرى. «آنَاءُ» سۆزنىڭ بىرلىكى تۆت خىل شەكىلدە كېلىدۇ: «إِنًى» ۋە «أَنًى» ھەمزە ھەرپىي زىر ۋە زەۋەر شەكىلدە، «إِنْيٌ» ۋە «إِنْوٌ» دەپ «ي» ۋە «و» ھەرپلىرى بىلەن كېلىدۇ. كېيىنكى ئىككى شەكىلدە ھەمزە ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ. «آلَاءٌ» سۆزىمۇ يۇقىرىقى سۆزگە ئوخشاش بولۇپ، «نېئىمەتلەر» دېمەكتۇر. ئۇنىڭ بىرلىك شەكلىمۇ «إِلًى»، «أَلًى»، «إِلْيٌ» ۋە «إِلْوٌ» دەپ تۆت خىل ئوقۇلىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىمام ۋاھىدىي رىۋايەت قىلغان.

32. «الإِنْفَاقُ الْمَمْدُوحُ فِيْ الشَّرْعِ» (شەرىئەتتە مەدھىيەلەنگەن چىقىم قىلىش): پۇل ـ مالنى ئاللاھ بۇيرۇغان ئىشلارغا سەرپ قىلىش.

33. «تِجَارَةٌ لَنْ تَبُورَ»: ۋەيران بولمايدىغان، كاساتلاشمايدىغان تىجارەت.

34. «السَّفَرَةُ»: پۈتۈكچى مالائىكىلەر.

35. «الْبَرَرَةُ»: «بَارٌّ»نىڭ كۆپلۈك شەكلى. «ئىتائەتچان» دېمەك.

36. «يَتَتَعْتَعُ»: ئېغىر كېلىدۇ، قىيىن كېلىدۇ.

37. «أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيّ»: ئەبۇ مۇسا ئەلئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ. ئىسمى ئابدۇللاھ ئىبنى قەيس. قەبىلە ئاقساقلى «ئەشئەر»گە نىسبەت قىلىنغان.

38. «الأُتْرُجَّةُ»: «ء (ھەمزە)» ۋە «ر» ھەرپلىرى پەش ئوقۇ-لىدۇ. تونۇشلۇق بىر خىل مېۋە. جەۋھەرىي مۇنداق دەيدۇ: «ئەبۇ زەيد: ‹تُرُنْجَةٌ› دېيىلىدۇ، دەيدۇ. ‹سەھىۋلىۋخارىي›نىڭ ‹يېمەكلىكلەر بۆلۈمى›دىكى ھەدىستە: ‹مَثَلُ الأُتْرُنْجَةِ› دەپ كەلگەن».

39. «أَبُو أُمَامَةَ الْبَاهِلِيّ»: ئەسلى ئىسمى سۇدەي ئىبنى ئەجلان. «باھىلە» قەبىلىسىدىن. بۇ مەشھۇر قەبىللەردىندۇر.

40. «الحَسَدُ»: باشقىلاردىن نېئمەتنىڭ يوقىلىشىنى ئارزۇ قىلىش. «الغِبْطَةُ» بولسا: نېئمەتنىڭ باشقىلاردىن يوقىلىشىنى ئارزۇ قىلماستىن، ئۆزىگىمۇ ئوخشاش نېئمەت بېرىلىشىنى ئارزۇ قىلىشتۇر. «ھەسەت» ھارام. «الغِبْطَةُ فِي الخَيرِ (ياخشى ئىشلارغا ھەۋەس قىلىش)» مەدھىيەگە سازاۋەر، ياخشى ئىشتۇر. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ: «ئىككى ئىشتىن باشقىسىدا ھەسەت قىلىشقا بولمايدۇ» دېگەن سۆزى «ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك، ئالقىشقا سازاۋەر ھەۋەس پەقەت ئىككىلا نەرسىدە بولىدۇ» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

41. «التِّرْمِذِيّ»: تىرمىزشەھىرىدىن. ئەبۇ سەئىد سەمئانىي مۇنداق دەيدۇ: تىرمىز جەيھۇن دەرياسى دەپ ئاتىلىدىغان بەلىخ دەرياسىنىڭ قىرغىقىغا جايلاشقان قەدىمىي شەھەر. بۇ شەھەرگە مەنسۇپ قىلىنغاندا، «تىرمىزىي» دېيىلىدۇ. سەمئانىي بۇ سۆزنىڭ «ت» ۋە «م» ھەرپلىرىنىڭ ھەر ئىككىلىسىنى زىرلىك، ھەر ئىككىلىسىنى پەشلىك، «ت» ھەرپىنى زەۋەر، «م» ھەرپىنى پەشلىك ھالەتتە قىلىپ جەمئىي ئۈچ خىل ئوقۇشقا

بولىدىغانلىقىنى رىۋايەت قىلغان.

42. «أَبُو سَعِيد الْخُدْرِيّ رضي الله عنه»: ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ. ئىسمى سەئد ئىبنى مالىك. «بەنى خۇدرە» قەبىلىسىدىن.

43. «أبو دَاوُدَ السِّجِسْتَانِيّ»: ئەبۇ داۋۇد سجستانىي. ئىسمى سۇلايمان ئىبنى ئەشئەس.

44. «النَّسَائِيّ»: ئىمام نەسائىي. ئەبۇ ئابدۇررااھمان ئەھمەد ئىبنى شۇئەيب.

45. «أَبُو مسعود الْبَدْرِيّ»: ئەبۇ مەسئۇد بەدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ. ئىسمى ئۇقبە ئىبنى ئەمر. كۆپچىلىك ئۆلىمالار: «‹بەدر›دە ئولتۇراقلاشقان، ئەممۇ ‹بەدر› غازىتىغا قاتناشمىغان» دەيدۇ. زۇھرىي، بۇخارىي قاتارلىق ئالىملار: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن بىللە ‹بەدر› غازىتىغا قاتناشقان» دەيدۇ.

46. «الدَّارِمِيّ»: دارىمىي. ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇررااھمان. قەبىلە ئاقساقلى «دارىم»غا مەنسۇپ قىلىنىپ شۇنداق ئاتالغان.

47. «شَعَائِرُ اللهِ تَعَالَى»: ئاللاھنىڭ دىنىنىڭ بەلگىلىرى. «شَعَائِرُ» سۆزىنىڭ بىرلىكى «شَعِيْرَةٌ»دۇر. جەۋھەرىي: «بىرلىك شەكلى ‹شِعَارَةٌ› دەپمۇ كېلىدۇ» دەيدۇ.

48. «الْبَزَّارُ»: بەززار. ئاخىرقى ھەرپى «ر». ھەدىس كىتابىنىڭ مۇئەللىفى.

49. «لَحْدُ القَبْرِ»: «ل» ھەرپى پەشمۇ، زەۋەرمۇ ئوقۇلىدۇ. ھەر ئىككىلىسى مەشھۇر. زەۋەر ئوقۇش ئەدەبىي تىلغا بەكرەك يېقىن. لەھەد/لەھەت، يەنى قەبرىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى جەسەت قويۇلىدىغان جاي. «لَحَدْتُ الْمَيِّتَ، وَأَلْحَدْتُهُ»: دەپ كەلسە، «مېيتنى ئىچ گۆرگە ئەكىردىم» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

50. «أَبُو هُرَيْرَةَ»: ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ. ئوتتۇز نەچچە خىل قاراش ئىچىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك قاراشقا ئاساسلانغاندا، ئۇنىڭ ئىسمى ئابدۇررااھمان ئىبنى سەخر بولۇپ، كىچىك ۋاقتىدا بىر مۇشۇكى بولغانلىقى ئۈچۈن «ئەبۇ ھۇرەيرە (قولىدىن ئاسلان چۈشمەيدىغان)» دەپ لەقەم قويۇلغان. ئۇ مۇشۇ تەخەللۇس بىلەن ئاتالغان تۇنجى كىشى.

51. «آذَنَنِيْ بِالحَرْبِ»: ماڭا جەڭ ئېلان قىلدى.

52. «أَبُو حَنِيْفَةَ»: ئىسمى نۇئمان ئىبنى سابىت ئىبنى زۇتا.

53. «الشَّافِعِيّ»: ئىمام شافىئىي. تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئىدرىس ئىبنى ئاببباس ئىبنى ئوسمان ئىبنى شافىئ ئىبنى سائىب ئىبنى ئۇبەيد ئىبنى ئابدۇ يەزىد ئىبنى ھاشىم ئىبنى مۇتەللىپ ئىبنى ئابدۇمانا ف ئىبنى قۇسەي.

54. «الثَّلْبُ»: ــ «ث» ھەرپى زەۋەر، «ل» ھەرپى ساكىن ــ «ئەيىب» دېگەن مەنىدە.

55. «حُنَفَاءُ»: «حَنِيْفُ» سۆزىنىڭ كۆپلۈكى. «ھەققانىي، دۇرۇس ئادەم» دېگەن مەنىدە. «‹ھەققە مايىل، باتىلدىن يۈز ئۆرۈگۈچى› دېگەن مەنىدە» دەيدىغان قاراشمۇ بار.

56. «المَرْعَشِيُّ»: «م» ھەرپى زەۋەر، «ر» ھەرپى ساكىن، «ع» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ، ئاخرقى ھەرپى «ش».

57. «التُّسْتَرِيّ»: بىرىنچى «ت» پەش، ئىككىنچى «ت» زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئىككى «ت» ئارىسىدا ساكىنلىق «س» بار. ھەممىگە تونۇشلۇق «تۇستەر» شەھرىگە مەنسۇپ.

58. «المُحَاسِبِيّ»: «م» ھەرپى پەش ئوقۇلىدۇ. سەمئانىي: «ئۇ ئۆزىدىن ھېساب ئېلىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ‹المُحَاسِبِي (ھېساب ئالغۇچى)› دەپ ئاتالغان. ئۇ زاھىر (ئاشكارا) ۋە باتىن (يوشۇرۇن) ئىلىملەرنى بىلگەن ئالىملارنىڭ بىرى» دېگەن.

59. «عَـرْفُ الْجَنَّـةِ»: «ع» هەرپـى زەۋەر، «ر» هەرپـى ساكىن، ئاخىرقـى هەرپـى «ف» جەننەتنىڭ پۇرىقـى.

60. «فَلْيَتَبَـوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»: «دوزاخقا چۈشسـۇن، دوزاخنى ئورۇن تۇتسـۇن» دېگەن مەنىدە دېگۈچىلەرمـۇ بار. بەزىلەر: «دۇئا، مەنسـىدە» دېسـە، يەنە بەزىلەر: «خـەۋەر، مەنسـىدە» دەيدۇ.

61. «الدَّلَالَـةِ»: «د» هەرپـى زەۋەر هـەم زىـر ئوقۇلـدۇ. «دُلُولَـةٌ» دەپ «د» ۋە «ل» هەرپلىرىنـى پـەش ئوقۇشـقا بولـدۇ.

62. «الطَّوِيّـةُ»: «ط» هەرپى زەۋەر، «و» هەرپى زىر ئوقۇلىدۇ. تىلشۇناسـلار: «ۋىجـدان، قەلـب» دېگـەن مەنـىدە دەيـدۇ.

63. «الـتَّرَاقِي»: «تَرْقُـوةٌ» سـۆزىنىڭ كۆپلۈكى. كۆكـرەك قەپىزى بىلـەن مـۇرە ئارىسـىدىكى سـۆڭەك (ئوقـرەك سـۆڭىكى).

64. «يَجْلِسُـونَ حِلَقًـا»: «ح» هەرپىنـى زەۋەر هـەم زىـر ئوقـۇش شـەكلى بـار.

65. «ابـنُ مَاجَـه»: ئىبنـى ماجـه. ئەبـۇ ئابدۇلـلاھ مۇھەممەد ئىبنـى يەزىد.

66. «أَبُـو الدَّرْدَاءِ»: ئەبـۇدەردائ رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ. ئىسـمى ئۇۋەيمـر. «ئامـر» دېگۈچىلەرمـۇ بـار.

67. «يَحْنُـو عَلى الطَّالِـبِ»: ئوقۇغۇچىغا كۆيۈنىدۇ، ھېسداشـلىق قىلىدۇ.

68. «أَيُّـوبُ السَّـخْتِيَانِيّ»: ئەييـۇب ئەسسـەختىيانىي. «س» هەرپـى زەۋەر، «ت» هەرپـى زىـر ئوقۇلـدۇ. ئەبـۇ ئۆمـەر ئىبنـى ئابدۇلبـەر: «ئەييـۇب بەسـرە شـەھىردە تېـرە سـاتاتتى، شـۇنىڭ ئۈچـۈن سـەختىيانىي (تېرىچـى) دەپ ئاتالغـان» دەيـدۇ.

69. «الْبَرَاعَـة»: «ب» هەرپـى زەۋەر ئوقۇلـدۇ. «بَـرَعَ الرَّجُـلُ وَبَـرُعَ» («ر» هەرپىنـى زەۋەر هـەم پـەش ئوقۇشـقا بولـدۇ)

دېگەن پېئىلنىڭ سۆز تومۇرى. «ھەمراھلىرىنى بېسىپ چۈشتى» دېگەن مەنىدە.

70. «حَلْقَةُ العِلْمِ وَنَحْوِهَا»: «ل» ھەرپى ساكىن. بۇ مەشھۇر، پاساھەتلىك ئوقۇش شەكلىدۇر. «ل» ھەرپىنى زەۋەر ئوقۇشمۇ ئاز ئۇچرايدۇ. بۇلارنى سەئلەب، جەۋھەرىي قاتارلىقلار رىۋايەت قىلغان.

71. «الرِّفْقَةُ»: «ر» ھەرپى پەش ھەم زىر ئوقۇلىدۇ.

72. «قِعْدَةُ الْمُتَعَلِّمِينَ»: «ق» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ.

73. «يُنْفِذُونَهَا بِالنَّهَارِ»: كۈندۈزى ئۈنىڭدىكى ھۆكۈملەرگە ئەمەل قىلىدۇ.

74. «أَبُو سُلَيْمَان الْخَطَّابِي»: ئەبۇ سۇلايمان ئەلخەتتابىي. ئەجدادلىرىدىن خەتتاب ئىسىملىك بىرىگە مەنسۇپ. ئەبۇ سۇلايماننىڭ ئىسمى ھەمد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى خەتتاب. «ئىسمى ئەھمەد» دېگەن قاراشمۇ بار.

75. «الزُّهْرِيّ»: ئەبۇبەكرى مۇھەممەد ئىبنى مۇسلىم ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى شىھاب ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ھارىس ئىبنى زۇھرە ئىبنى كىلاب ئىبنى مۇررە ئىبنى كەئب.

76. «الْبَصْرِيّ»: «ب» ھەرپىنى ھەم زەۋەر، ھەم زىر ئوقۇشقا بولىدۇ.

77. «الشَّعْبِيّ»: «ش» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئىسمى ئامىر ئىبنى شەراھىيل (شَرَاحِيْلُ نىڭ «ش» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ).

78. «تَمِيْمُ الدَّارِيّ»: ئەجدادلىرىدىن دار ئىسىملىك بىرىگە نىسبەت بېرىلىدۇ. «دېگىز قىرغىقىدىكى ‹داريىن› دېگەن يەرگە مەنسۇپ قىلىنغان» دېگەن قاراشمۇ بار. تەمىيم ئىبادەت قىلىدىغان «دەير (ئىبادەتخانا)» گە نىسبەت بىلەن «تەمىيم دەيرىي»مۇ دېيىلىدۇ. يەنە باشقا قاراشلارمۇ بار. مەن بۇ

ھەقتىكى ئىختىلاپلارنى «سەھىھ مۇسلىمنىڭ شەرھى»نىڭ بېشىدا بايان قىلدىم[1].

79. «سُلَيْمُ بنُ عِتْرٍ»: «ع» ھەرپى زىر، «ت» ھەرپى ساكىن ئوقۇلىدۇ.

80. «الدَّوْرَقِيّ»: زەۋەرلىك «د»، ئۇنىڭدىن كېيىن ساكىنلىق «و»، ئۇنىڭدىن كېيىن زەۋەرلىك «ر»، ئۇنىڭدىن كېيىن «ق»، ئۇنىڭدىن كېيىن تەۋەلىك قوشۇمچىسى «ي». ئۇ «‹دەۋرەقىيە› دەپ ئاتىلىدىغان ئۇزۇن بۆك (باش كېيىمى) كە نىسبەت بىلەن ‹دەۋرەقي› دەپ ئاتالغان» دېگەن قاراشمۇ، «ئاتىسى ئابىد (ئىبادەتگۈي) كىشى بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان، كىشىلەر ئۇ زامانلاردا ئابىد كىشىنى ‹دەۋرەقي› دەپ ئاتايتتى» دېگەن قاراشمۇ، «پارس شەھەرلىرىدىن ‹دەۋرەق› دېگەن يەرگە مەنسۇپ قىلىنىپ ‹دەۋرەقي› دەپ ئاتالغان» دېگەن قاراشمۇ ۋە يەنە باشقا قاراشلارمۇ بار.

81. «مَنْصُورُ بنُ زَاذَانَ»: «ز» ۋە «ذ» ھەرپلىرى بىلەن.

82. «يَحْتَبِيْ»: ئىككى پاچىقنى تىكلەپ پاچىقى بىلەن ئىككى يوتىسى بىرلەشكەن يەرنى (تىزنى) ئىككى قولى ياكى كىيىم بىلەن يېغىپ ئولتۇرىدۇ.

83. «الْحُبْوَةُ»: «ح» ھەرپىنى پەش ھەم زىر ئوقۇشقا بولىدۇ. ھەر ئىككىلىسى ئوخشاش مەنىدە. يەنى، يۇقىرىقى ھەرىكەتنى كۆرسىتىدۇ.

84. «الهَذْرَمَةُ»: «ذ» ھەرپى بىلەن كېلىدۇ. «پەس ئاۋازدا تېز گەپ قىلىش» دېگەن مەنىدە.

85. «الغَزَّالِيّ»: مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد

(1)«‹سەھىھۇ مۇسلىم›نىڭ شەرھىسى»، 1/142.

ئىبنى ئەھمەد. «الغَزّالِيّ» دەپ «ز» ھەرپى تەشدىد بىلەن ئوقۇلىدۇ. ئىمام غەززالىينىڭ بۇنداق تەلەپپۇز قىلىنىشىنى توغرا تاپماي: «مەن غەزالي مەن» دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىنغان. بۇنىڭدا «ز» ھەرپى تەشدىدسىز ئوقۇلىدۇ. «غەزالي» تۈس (ئىران) نىڭ «غەزالە» يېزىسىدىن، دېگەنلىك بولىدۇ.

86. «طَلْحَةُ بنُ مُصَرِّفٍ»: «م» ھەرپى پەش، «ص» ھەرپى زەۋەر، «ر» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ. بەزىلەر: «ر» ھەرپىنى زەۋەر ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ» دېگەن. بۇ توغرا ئەمەس.

87. «أَبُو الأَحْوَصِ»: ئەبۇلئەھۋەس ئەۋف ئىبنى مالىك ئەلجۇشەمي (أَبُو الأَحْوَصِ عَوْفُ بْنُ مَالِكٍ الْجُشَمِيُّ، ھ. ؟ – 90 - يىللىرى / م. ؟ – 709 - يىللىرى) – تابىئىنلەرنىڭ چوڭلىرىدىن. ئىبنى مەسئۇد، ئەبۇ مۇسا، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن ئىلىم ئالغان ۋە ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

88. «الجُشَمِيّ»: «ج» ھەرپى پەش، «ش» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. قەبىلە ئاقساقلى «جۇشەم»گە نىسبەت بېرىلىدۇ.

89. «الفُسْطَاطُ»: بۇ سۆزنىڭ ئالتە خىل ئوقۇلۇش شەكلى بار. ئۇلار: «فُسْطَاطٌ»، «ط»نىڭ ئورنىغا «ت»نى ئالماشتۇرۇپ «فُسْتَاطٌ» دەپ ئوقۇش ۋە «فُسَّاطٌ» دەپ «س» ھەرپىنى تەشدىدلىك ئوقۇش. بۇلارنىڭ ھەممىسىدە «ف» ھەرپىنى پەش ئوقۇشقىمۇ، زىر ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ. «چېدىر، قونالغۇ» دېمەكتۇر.

90. «الدَّوِيّ»: «د» ھەرپى زەۋەر، «و» ھەرپى زىر، «ي» ھەرپى تەشدىدلىك. «چۇشىنكسىز ئاۋاز» دېمەكتۇر.

91. «النَّخَعِيّ»: ئىبراھىم نەخەئىي. «ن» ۋە «خ» ھەرپلىرى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. قەبىلە ئاقساقلى «نەخەئ» دېگەن كىشىگە نىسبەت بېرىلىدۇ.

92. «حَلَبُ شَاةٍ»: «ل» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ، زىر

ئوقۇلغان شەكلىمۇ ئاز - تولا ئۇچراپ قالىدۇ.

93. «الرَّقَاشِيّ»: رەقاشىي. «ر» ھەرپى زەۋەر، «ق» ھەرپى يەڭگىل ئوقۇلىدۇ.

94. «القَذَاةُ»: تەمەچ، ساپال پارچلىرى دېگەندەك مەسجىد تازىلىنىدىغان نەرسىلەر.

95. «سُلَيْمَانُ بنُ يَسَارٍ»: «ي» ھەرپىدىن كېيىن «س» ھەرپى بىلەن.

96. «أَبُو أُسَيْدٍ»: ئەبۇ ئۇسەيد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ. «ء (ھەمزە)» پەش، «س» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. ئىسمى مالىك ئىبنى رەبىئە. «بەدر» غازىتىغا قاتناشقان.

97. «تَنْطَحُنِي»: «ط» ھەرپىنى زىر ئوقۇشقىمۇ، زەۋەر ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ.

98. «مُنْتَشِرٌ جِدًّا»: «ج» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ. ئۇ «مَصْدَر» يەنى سۆز تومۇرىدۇر.

99. «الأُشْنَانُ»: «ء (ھەمزە)»نى پەش ۋە زىر ئوقۇشقا بولىدۇ. بۇنى ئەبۇ ئۇبەيدە ۋە ئىبنى جەۋالىقي تىلغا ئالغان. ئۇ ئەرەبچىلەشكەن پارسچە سۆز بولۇپ، ساپ ئەرەب تىلىدا «حُرْضٌ» دېيىلىدۇ. «أُشْنَانُ (كۆيۈك ياۋا ئوتى كۆيدۈرۈلۈپ ياسىلىدىغان بىر خىل سوپۇن)» سۆزىدىكى ھەمزە كەلىمەنىڭ ئەسلي ھەرپىدۇر.

100. «كَرَاسِيّ أَضْرَاسِه»: «ي» ھەرپىنى تەشىدىلىك ئوقۇشقىمۇ، يەڭگىل ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ. شۇنداقلا بىرلىك شەكلى تەشىدىلىك سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆپلۈكىنى تەشىدىلىك ئوقۇشقىمۇ، يەڭگىل ئوقۇشقىمۇ بولىدۇ.

101. «الرُّوْيَانِيّ»: ئىمام رويانىي. «ر» ھەرپى پەش، «و»

هەرپى ساكن. تونۇلغان «رويان» شەھىرىدىندۇر.

102. «عَلَى حَسَبِ حَالِهِ»: «س» هەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ، «قولدىن كېلىشچە، كۈچىنىڭ يېتىشچە» دېمەكتۇر.

103. «الْحَمَّامُ»: مەنسى هەممىگە ئايان «مۇنچا» دېگەن مەنىدە. بۇ تىلشۇناسلارنڭ قارىشىدا ئەرلىك ئسىم.

104. «الْحُشُوشُ»: چوڭ - كىچىك تەرەتنىڭ چۈشۈشى ئۈچۈن تەييارلانغان ئورەكلەر. بۇ سۆزنڭ بىرلىك شەكلىنى «حُشٌّ» دەپ «ح» هەرپىنى پەش ۋە زەۋەر ئوقۇشقا بولىدۇ.

105. «حَجْرُ الإِنْسَانِ»: «ح» هەرپىنى پەش ۋە زەۋەر ئوقۇش شەكلى بار.

106. «الْجَنَازَةُ»: «ج» هەرپىنى زىر ۋە زەۋەر ئوقۇشقا بولىدۇ. «جَنَزَ» دېگەن پېئىلدىن تۈرلىنىپ چىققان، «ياپتى، يوشۇردى» دېمەكتۇر.

107. «بَهْزُ بنُ حَكِيْمٍ»: بەھز ئىبنى ھەكىم. «ب» هەرپى زەۋەر، «ھ» ساكن، ئاخىرقى هەرپى «ز»دۇر.

108. «زُرَارَةُ»: «ز» هەرپى پەش ئوقۇلىدۇ.

109. «أَحْمَدُ بنُ أَبِيْ الحَوَارِيِّ»: «ح» هەرپى زەۋەر، «ر» هەرپى زىر؛ «ر» هەرپىنى زەۋەر ئوقۇيدىغانلارمۇ بار. بۇنى ئۈستازىمىز ئەبۇلبەقا خالىد ئەنناببۇلۇسىي رەھىمەھۇللاھ رىۋايەت قىلغان ئىدى. ئۇ بەلكىم شۇنداق ئوقۇشنى تاللىغان بولۇشى مۇمكىن. ئۈستازىمىز بۇ پەندە چوڭقۇر تەتقىقات ئېلىپ بارغان ئۆز دەۋرىنىڭ ئەللامىسى ئىدى. ئەبۇلھەۋارىينىڭ ئسمى ئابدۇللاھ ئىبنى مەيمۇن ئىبنى ئاببىاس ئىبنى ھارىس.

110. «الْجُوْعِيُّ»: «ج» هەرپى پەش ئوقۇلىدۇ.

111. «أَبُو الْجَوْزَاءِ»: «ج» ۋە «ز» هەرپلىرى زەۋەر ئوقۇلىدۇ.

ئىسمى ئەۋس ئىبنى ئابدۇللاھتۇر. ئەۋس ئىبنى خالىد دېگۈچىلەرمۇ بار.

112. «حَبْتَرٌ»: زەۋەرلىك «ح»، ئۇنىڭدىن كېيىن ساكىنلىق «ب»، ئۇنىڭدىن كېيىن زەۋەرلىك «ت»، ئۇنىڭدىن كېيىن «ر».

113. «الرَّجُلُ الصَّالِحُ»: ئاللاھنىڭ ۋە بەندىلەرنىڭ ھەقلىرىنى ئادا قىلغان كىشى. زەججاج، «المَطَالِع» ئاتلىق كىتابنىڭ مۇئەللىفى قاتارلىقلار شۇنداق تەبىر بەرگەن.

114. «أَبُو ذَرٍّ»: ئىسمى جۇندۇب، پەشلىك «ب»، تەكرار «ر» بىلەن «بۇرەير» دېگۈچىلەرمۇ بار.

115. «اجْتَرَحُوا السَّيِّاتِ»: «ياماننى ئىشلارنى قىلدى» دېگەن مەنىدە.

116.«الشِّعَارُ»: «ش» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ. «بەلگە (شىئار / شۇئار)» دېگەن مەنىدە.

117. «الشِّرَاكُ»: پۇتتىكى ئاياغقا ئۆتكۈزۈلگەن ئىنچىكە يىپ. (ئاياغ بوغقۇچ).

118. «أُمّ سَلَمَةَ»: ئۇممۇ سەلەمە رەزىيەللاھۇ ئەنھا. ئىسمى ھىند. «رەملە» دېگۈچىلەرمۇ بار، لېكىن بۇ ئانچە ئېتىبارغا ئېلىنمايدىغان قاراشتۇر.

119. «عَبْدُ اللهِ بنُ مُغَفَّلٍ»: ئابدۇللاھ ئىبنى مۇغەففەل رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما. «م» ھەرپى پەش، «غ» ھەرپى زەۋەر، ئۇنىڭدىن كېيىن «ف» ھەرپى كېلىدۇ.

120. «اللَّغَطُ»: «غ» ھەرپىنى زەۋەر ھەم ساكىن ئوقۇش شەكلى بار. ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلماق، غەلۋە قىلماق، دېمەكتۇر.

121. «الْجُمُعَةُ»: فەررا، ۋاھىدىيلارنىڭ دېيىشىچە، «م» ھەرپىنى پەش، ساكىن ۋە زەۋەر ئوقۇشقا بولىدۇ.

122. «الْمُعَوِّذَتَانِ»: «و» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ.

123. «الْأَوْزَاعِيّ»: ئىسمى ئابدۇررااھمان ئىبنى ئەمر. ئۆز دەۋرىدىكى شام شەھەرلىرىنىڭ ئالىمى. دەمەشق شەھىرى. دىكى «فەرادىيس» دەرۋازىسى يېنىغا جايلاشقان «ئەۋزائ» دېگەن يەردىن. «ئەۋزائ» ئاتلىق قەبىلىگە نىسبەت بېرىلگەن» دېگۈچىلەرمۇ ۋە باشقا قاراشتا بولغۇچىلارمۇ بار.

124. «عَرْزَبٌ»: زەۋەرلىك «ع»، ساكىنلىق «ر»، ئۇنىڭدىن كېيىن زەۋەرلىك «ز»، ئۇنىڭدىن كېيىن «ب» ھەرپى كېلىدۇ.

125. «بُرَيْدَةُ بْنُ الْحُصَيْبِ»: «ح» ھەرپى پەش، «ص» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ.

126. «فَضَالَةُ»: «ف» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ.

127. «لَلّٰهُ أَشَدُّ أَذَنًا»: ھەمزە ۋە «ذ» ھەرپلىرى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «قۇلاق سالماق» دېمەكتۇر.

128. «الْقَيْنَةُ»: «ق» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «ناخشىچى دېدەك» دېمەكتۇر.

129. «طُوبَى لَهُمْ»: «خەيرلىك بولسۇن» دېمەكتۇر. تىلشۇناسلار شۇنداق مەنا بەرگەن.

130. «الْأَعْمَشُ»: سۇلايمان ئىبنى يەسار.

131. «أبو العَالِيَة»: «ع» ھەرپى بىلەن. ئىسمى رۇفەيئ، «ر» ھەرپى پەش ئوقۇلىدۇ.

132. «أَبُو لُبَابَةَ الصَّحَابِيّ»: «ل» ھەرپى پەش ئوقۇلىدۇ. ئىسمى بەشىر. «رىفائە ئىبنۇلمۇنزىر» دېگۈچىلەرمۇ بار.

133. «الْغَشَمَةُ»: قاراڭغۇلۇق.

134. «عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ»: «ت» ھەرپى زەۋەر، «ر» ھەرپى زىر

ئوقۇلىدۇ. «ياشلىرى تۆكۈلىدۇ» دېمەكتۇر.

135. «مَا خَطْبُكُمْ»: «سىلەرگە نېمە بولدى» دېمەكتۇر.

136. «الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ (ساناقلىق كۈنلەر)»: قۇربان ھېيتىنىڭ 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ كۈنلىرى.

137. «تَشْمِيتُ الْعَاطِسِ»: «تَشْمِيتُ» سۆزى «ش» ھەرپى بىلەنمۇ، «س» ھەرپىي بىلەنمۇ كېلىدۇ. چۈشكۈرگۈچىگە «يَرْحَمُكَ الله (يەرھەمۇكەللاھ)» دېيىش، دېمەكتۇر.

138. «الْقَفَّالُ»: ئەسلىي ئىسمى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەھمەد مەرۋەزىي.

139. «يَقْرُنُ»: ئەدەبىي تىلدا «ر» ھەرپى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. زىر ئوقۇش شەكلىمۇ بار.

140. «الْبَغَوِيُّ»: ھىرات بىلەن مەرۋە ئارىسىدىكى «بەغ» شەھىرىگە نىسبەت بېرىلگەن. بۇ شەھەر «بەغشۇر شەھىرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بەغەۋىنىڭ ئىسمى ھۈسەين ئىبنى مەسئۇد.

141. «الآصَالُ»: «أَصِيْلٌ» سۆزىنىڭ كۆپلۈكى. كۈندۈزنىڭ ئاخىرقى قىسمى. «دىگەر بىلەن كۈن پېتىش ئارىسىدىكى ۋاقىت» دېگەن قاراشمۇ بار.

142. «زُبَيْدُ بنُ الْحَارِثِ»: «ز» ھەرپى پەش، ئۈنىڭدىن كېيىنكىسى زەۋەرلىك «ب».

143. «سَبُّوحٌ قُدُّوسٌ»: ھەر ئىككى سۆزنىڭ ئاۋۋالقى ھەرپىنى پەش ھەم زەۋەر ئوقۇشقا بولىدۇ. ھەر ئىككىلىسى مەشھۇر ئوقۇش شەكىللىرىدۇر.

144. «أَبُو قِلابَةِ»: «ق» ھەرپى زىر، «ل» ھەرپى يەڭگىل ئوقۇلىدۇ، ئۈنىڭدىن كېيىن «ب» ھەرپى كېلىدۇ. ئۆز ئىسمى ئابدۇللاھ ئىبنى زەيد.

145. «يَحْيَى بنُ وَثَّابٍ»: تەشدىدلىك «ث» ھەرپى بىلەن.

146. «مُعَاْنُ بنُ رِفَاعَةَ»: «م» ھەرپى پەش، ئۇنىڭدىن كېيىن «ع»، ئاخىرقى ھەرپى «ن».

147. «الشِّخِّيْرُ»: «ش» ۋە «خ» ھەرپلىرى زىر ئوقۇلىدۇ. «خ» ھەرپى تەشدىدلىك.

148. «الحَكَمُ بنُ عُتَيْبَةَ»: «ت» ھەرپىدىن كېيىن «ي»، ئۇنىڭدىن كېيىن «ب» ھەرپلىرى كېلىدۇ.

149. «المَحْيَا وَالمَمَاتُ»: ھاياتلىق ۋە ئۆلۈم.

150. «أَوْزِعْهُمْ»: ئۇلارغا ئىلھام قىلغىن.

151. «حَمْدًا يُوَافِيْ نِعَمَهُ»: (ئاللاھقا) ئۇنىڭ نېئمەتلىرىگە لايىق ھەمدۇسانالار بولسۇن!

152. «وَيُكَافِئُ مَزِيْدَهُ»: «يُكَافِئُ» سۆزى «ء (ھەمزە)» بىلەن ئاياغلىشىدۇ. ئۇنىڭ مەنىسى: (ئاللاھقا) بىزگە ئاتا قىلغان زىيادە نېئمەتلىرىنىڭ شۈكرىسىگە لايىق كېلىدىغان.

154. «مُجَالِدٌ»: شەئبىيدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغۇچى بولۇپ، «ج» ھەرپى بىلەن يېزىلىدۇ ۋە «ل» ھەرپى زىر ئوقۇلىدۇ.

154. «الصَّيْمَرِيُّ»: «ص» ۋە «م» ھەرپلىرى زەۋەر ئوقۇلىدۇ. «م» ھەرپى پەش ئوقۇلىدۇ» دېگەن قاراشمۇ بار بولۇپ، بۇ ناتوغرا قاراشتۇر.

قالغان تەپسىلاتلارنى «تەھزىبۇلئەسمائى ۋەللۇغات (تھذيب الأسماء واللغات)» ئاتلىق كىتابىمدا تەپسىلىي بايان قىلدىم.

يۇقىرىدا كەلتۈرگەنلىرىم كىتابتا كەلگەن بىر قىسىم قىيىن سۆزلۈكلەرنىڭ قىسقىچە ئىزاھاتى بولۇپ، مەنىسى ئېنىق بولغان بىر قىسىم سۆزلەرنى يازمىدىم. بۇ ئىزاھاتلارنى ئالىملار بىلەن كۆپ ئارىلاشمايدىغان كىشىلەر پايدىلىنىپ قالۇر دېگەن نىيەتتە

بەردىم. كىتابنىڭ ئاخىرىدا دەيدىغانلىرىم مۇشۇلاردىن ئىبارەت.

بۇ كىتاب قاريلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى ھەققىدە توختالغان رىسالىدۇر، خالاس. ئەلبەتتە، بۇ ھەقتە ئىخچام يېزىشمىنىڭ سەۋەبلىرىنى كىتابنىڭ باش قىسمىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم.

ئاللاھتىن بۇ كىتاب ئارقىلىق ماڭا، دوستلىرىمغا، كىتابنى ئوقۇغان ھەربىر كىشىگە ۋە بارلىق مۇسۇلمانلارغا ئىككىلا دۇنيادا كاتتا مەنپەئەت ئاتا قىلىشىنى سورايمەن.

بارلىق ماختاشلار ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاھقا خاستۇر. ئاللاھقا ئۇنىڭ نېئمەتلىرىگە ۋە كاتتا پەزلىگە لايىق رەۋىشتە ھەمدۇسانالار بولسۇن!

يولباشچىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە، ئۇ زاتنىڭ ئائىلە - تاۋابئاتلىرىغا ۋە بارلىق ساھابىلىرىگە سالام ۋە رەھمەتلەر بولسۇن!

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

خاتىمە

ئىمام نەۋەۋىي رەھىمەھۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: «پېقىر بۇ كىتابنىڭ ھ. 666 - يىلى رەبىيەلئەۋۋەلنىڭ 12 - كۈنى (م. 1267 - يىلى 1 - دېكابىر) پەيشەنبە يېزىشقا باشلاپ، شۇ يىلى رەبىيەلئاخىرنىڭ 13 - كۈنى (م. 1267 - يىلى 22 - دېكابىر) پەيشەنبە ئەتىگىنى تاماملىدىم».

سابىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

القرآن

سابیه
ئەسلاف تەقدیسات مەکەن

كىتابتا تىلغا ئېلىنغان شەخسلەر

1. **ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف** ئىبنى ئەبد ئەۋف ئەززۇھرىي ئەلقۇرەشىي (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بنُ عَوْفِ بنِ عَبْدِ عَوْفٍ الزُّهْرِيُّ، ھ. بۇرۇن 43 – ھ. 32 / م. 580 – 653) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ تۇنجى مۇسۇلمان بولغان سەككىز كىشىنىڭ ۋە «ئەشەرەئى مۇبەششەرە (جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون ساھابە)»نىڭ بىرى. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى خەلىفە تاللايدىغان ئالتە كىشىلىك «شۇرا ھەيئىتى»گە تاللىغان.

2. **ئابدۇرراھمان ئىبنى شىبل** ئەلئەنسارىي (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شِبْلٍ الْأَنْصَارِيُّ) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ساھابە، ئەۋس قەبىلىسىدىن. ئالىم ساھابىلەردىن بولۇپ، مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ دەۋرىدە شامدا ۋاپات بولغان.

3. ئەبۇ مۇھەممەد **ئابدۇرراھمان ئىبنى قاسىم** ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇبەكرى سىددىق (عَبْدُ الرَّحْمَنِ بنُ القَاسِمِ، ھ. 56 – 126 / 676 – 744) ــ تابىئىن. ھەدىس ئىمامىلىرىدىن بىرى. شۇئبە، سۇفيان ئەسسەۋرىي، ئەۋزائىي ۋە ئىمام مالىكلارنىڭ ئۇستازى.

4. **ئابدۇرراھمان ئىبنى يەزىد** ئىبنى قەيس ئەننەخەئىي (عبد الرَّحْمَن بن يزِيد بن قَيْسِ) ــ جاھىلىيەت دەۋرىدە يەمەنده تۇغۇلۇپ، ھ. 80 / م. 699 ياكى 700 ـ يىلى كۇفەدە ۋاپات بولغان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم دەۋرىدە مۇسۇلمان بولۇپ، پەيغەمبىرىمىز بىلەن كۆرۈشەلمىگەن تابىئىن، مۇھەددىس.

5. ئەبۇ ئابدۇرراھمان **ئابدۇللاھ ئىبنى ئەمر** ئىبنى ئەلئاس ئەلقۇرەشىي (عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ الْقُرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 27 – ھ. 63 ياكى 65 / م. 595 – 683 ياكى 685) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ـــ ئاتىسى ئەمر ئىبنى ئەلئاستىن بۇرۇن مۇسۇلمان بولۇپ مەدىنەگە ھىجرەت قىلغان ۋە غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئىجازىتى بىلەن ھەدىسلەرنى يېزىپ قالدۇرغان. ساھابىلەر ئىچىدە ئالىملىقى ۋە ئىبادەتگۈيلۈقى بىلەن تونۇلغان، 700 گە يېقىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

6. **ئەبۇ قىلابە** ئابدۇللاھ ئىبنى زەيد ئەلجەرمىي ئەلبەسرىي ئەلئەزدىي (أَبُو قِلابَةَ عَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ الْجَرْمِيُّ الْبَصْرِيُّ الْأَزْدِيُّ، ھ. ؟ – 104 /م. ؟ – 722) ـــ مەشھۇر تابىئىن. فەقىھ ۋە تونۇلغان ھەدىس راۋىيسى.

7. ئەبۇبەكرى **ئابدۇللاھ ئىبنى زۇبەير** ئىبنى ئەلئەۋۋام ئەلئەسەدىي (عَبْدُ اللهِ بنُ الزُّبَيْرِ بنِ العَوَّامِ الأَسَدِيُّ، ھ. 1 – 73 / م. 623 – 692) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ـــ ئانىسى ئەبۇبەكرى سىددىقنىڭ قىزى ئەسمائ خانىم، ئاتىسى جەننەت بىلەن خۇش بېشارەت بېرىلگەن ئون ساھابىدىن زۇبەير ئىبنى ئەۋۋامدۇر. ئىبادەتگۈيلىقىدىن «مەسجىد كەپتىرى» دەپ نام ئالغان ساھابە. 10 يېشىدا ئاتىسى بىلەن يەرمۇك غازىتىغا قاتناشقان. مىسىر فەتھىدە زور تۆھپە كۆرسەتكەن قەھرىمان، مۇجاھىد زات. زەيد ئىبنى سابىت رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن «قۇرئان»نى جەملەشكە قاتناشقان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغان. ھ. 64 – 73 / م. 683 – 692 ئارىلىقىدا ئۇمەۋىيلەرگە قارشى مەككەدە خەلىفە بولغان. مەككەدە ھەججاج تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

8. ئەبۇ ئابدۇرراھمان **ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد** ئەلھۇزەلىي

(عَبْـدُ اللهِ بنُ مَسْـعُوْدٍ الهُـذَلِيُّ، ھ. ؟ – 32 / م. ؟ – 653) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئەۋۋەل ھەبەشسىتانغا، كېيىن مەدىنەگە ھىجرەت قىلغان، ئۇزۇن مۇددەت پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ خىزمىتىدە بولغان ساھابە، تەفسىرشۇناس ۋە قىرائەتشۇناس ئالىم. ھەزرىتى ئۆمەر ۋە ئوسمان خىلافەتىدە كۇفەگە قازى بولغان.

9. ئەبۇ ئابدۇررااھمان **ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەك** ئىبنى ۋازىھ ئەلھەنزەلىي ئەلمەرۋەزىي (عَبْدُ اللهِ بـنُ المُبَارَكِ بنِ وَاضِحٍ الحَنْظَلِيُّ المَـرْوَزِيّ، ھ. 118 – 181 / م. 736 – 797) ــ تەقۋادارلىقى ۋە زاھىدلىقى بىلەن تونۇلغان تەبەئى تابىئىن، كاتتا ئالىم، فەقىھ، ھەدىسشۇناس ۋە تىلشۇناس. ئانىسى خارەزملىك، ئاتىسى تۈرك ئىدى. بۇگۈنكى تۈركمەنىستانىنىڭ مەرۋ شەھرىدە تۇغۇلغان. ئۆمرىنى ئىلىم تەھسىل قىلىش، تىجارەت ۋە جىھاد بىلەن ئۆتكۈزگەن غازى زات. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە، ئىمام مالىك ۋە ئىمام لەيس ئىبنى سەئد قاتارلىق نۇرغۇن كاتتا ئالىملاردىن ئىلىم ئالغان ۋە «جىھاد» ۋە «ئەززۇھد ۋەررەقائىق (الزھد والرقائق)» قاتارلىق ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

10. ئەبۇ يەھيا **ئابدۇلھەمىد** ئىبنى ئابدۇررااھمان ئىبنى مەيمۇن **ئەلھىممانىي** (عَبْـدُ الْحَمِيـدِ بـنُ عَبْـدِ الرَّحْمَنِ بْـنِ مَيْمُونٍ الْحِمَّانِيُّ ، ھ. 120 – 202 / م. 738 – 818) ــ تېگى خارەزملىك ئازادگەردە. تەخەللۇسى بەشمىن. مۇھەددىس. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە، ئەئمەش، ھەسەن ئىبنى ئۇمارە قاتارلىقلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. يەھيا ئىبنى مەئىن، ئىبنى ھىببان قاتارلىقلار: «رىۋايەتتە ئىشەنچلىك» دېگەن، بەزى مۇھەددىسلەر: «زەئىف» دېگەن.

11. ئەبۇبەكرى مۇھەممەد ئىبنى ھۇسەين ئىبنى ئابدۇللاھ **ئەلئاجۇررىي** ئەلباغدادىي (أَبُو بَكْـرٍ مُحَمَّدُ بنُ الحُسَـيْنِ بنِ عَبْدِ اللهِ الآجُرِّيُّ الْبَغْدَادِيُّ، ھ. 280 – 360 / م. 894 – 971) ــ ئەقىدە، قىرائەت، ھەدىس ۋە فىقھىتا تونۇلغان ئالىم. «سۇننەتتىكى

شەرئەت (الشريعة في السنة)»، «ئالىملارنڭ ئەدەب - ئەخلاقلىرى (آداب العلماء)» قاتارلىق ئەسەرلىرى مەشھۇر.

12. **ئەببات ئىبنى ھەمزە** ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى زۇبەير ئەلئەسەدىي (عَبَّادُ بْنُ حَمْزَةَ بنِ عَبْدِ اللهِ بنِ الزُّبَيْرِ الْأَسَدِيُّ، ھ. ؟ـ؟/ م. ؟ـ؟) ـــ تابىئىن. ئاتىسىدىن، شۇنداقلا ئاتىسىنىڭ مومىسى، ھەزرىتى ئەبۇبەكرنىڭ قىزى ئەسمائ، مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى ئائىشە، خەلىفە ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ۋە جابىر ئىبنى ئابدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. رىۋايەتتە ئىشەنچلىك. كېلىشكەن، سېخىي زات.

13. ئەبۇلقاسىم **ئەبدە ئىبنى ئەبى لۇبابە** ئەلئەسەدىي (عَبْدَةُ بنُ أَبِي لُبَابَةَ أَبُو القَاسِمِ الأَسَدِيُّ، ھ. ؟ – 127 / م. ؟ – 745) ـــ تابىئىن. ساخاۋەتپەرۋەر تىجارەتچى. ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنىڭ شاگىرتلىرىدىن، مۇھەددىس. ئىبنى ئۆمەر، سۇۋەيد ئىبنى غەفەلە، ئەبۇ ۋائىل، ئەلقەمە قاتارلىق زاتلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

14. **ئەبۇ ئابدۇررا ھمان** ئابدۇللاھ ئىبنى ھەبىب **ئەسسۇلەمي** ئەلكۇفي (أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيُّ عَبْدُ اللهِ بْنُ حَبِيْبٍ الكُوْفِيُّ، ھ. ؟ – 74 / م. ؟ – 694) ـــ رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام ھايات ۋاقتىدا تۇغۇلغان كاتتا تابىئىن. قىرائەتشۇناس ۋە مۇھەددىس. قىرائەتنى ھەزرىتى ئەلى ۋە باشقا ساھابىلەردىن ئۆگەنگەن. كۇفەدىكى چوڭ جامەدە قىرىق يىل ئىمام بولغان زات.

15. **ئەبۇ ئابدۇررا ھمان** مۇھەممەد ئىبنى ئەلھۇسەين ئىبنى مۇھەممەد **ئەسسۇلەمي ئەننىشاپۇرىي** (مُحَمَّدُ بنُ الحُسَيْنِ بنِ مُحَمَّدٍ السُّلَمِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. 325 – 412 / م. 937 – 1021) ـــ ئەقىدە، ھەدىس، تەفسىر ئالىمى. زامانىنىڭ نىشاپۇر ئىمامى. تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن. «ھەقائىقۇتتەفسىر»، «سوفىيلارنىڭ تەرجىمھاللىرى» قاتارلىق كۆپ ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

16. **ئەبـۇ ئەلـى** مۇھەممـەد ئىبنـى ئەلـى ئىبنى ئەلھۇسـەين **ئىبنـى مۇقلـە** ئەششـىرازىي (أَبُـو عَلِيٍّ مُحَمَّـدُ بـنُ عَلِيِّ بـنِ حسـين بـن مُقْلَـة، ھ. 272 – 328 / م. 886 – 940) ـــ شـائىر، ئەرەب يېزىقـى ھۆسـنىخەت سـەنئەتىگە ئاسـاس سـالغان خەتتاتلاردىـن بىـرى. ئاببـاسـيلار خەلىفەسـى مۇقتەدىـر بىللاھقـا ۋەزىـر بولغان.

17. **ئەبۇبەكـرى** مۇھەممـەد ئىبنـى ئۆمـەر ئەتتىرمىزىـي ئەلبەلخـي **ئەلـۇەررا‌ق** (أَبُـو بَكْـرٍ مُحَمَّـدُ بْـنُ عُمَـرَ الْـوَرَّاقُ التِّرْمِـذِيّ الْبَلْـخِيُّ، ھ. ؟ – 280 / م. ؟ – 893) ـــ «ھەكـىم» نامـى بىلـەن تونۇلغـان تەسـەۋۋۇف ئىملىرىدىـن بىـرى. سـەنەدى بىلـەن ھەدىسـمۇ رىۋايـەت قىلغـان. شـائىر. «ھېكمـەت ۋە تەسـەۋۋۇف رىسالىسـى» قاتارلـق ئەسـەرلىرى بـار.

18. **ئەبۇبەكـرى ئىبنـى ئەبـى داۋۇد** ئابدۇللاھ ئىبنـى سـۇلايمان ئىبنـى ئەلئەشـئەس **ئەسسىجىسـتانىي** (عَبْـدُ اللهِ بْنُ سُـلَيْمَانَ بْـنِ الأَشْـعَثِ السِّجِسْـتَانِيُّ، ھ. 230 – 316 / م. 844 – 928) ـــ ئاتاقلىـق ھەدىسشـۇناس ئىمـام ئەبـۇ داۋۇدنىـڭ ئوغلى. ئافغانىسـتانىنىڭ سىجىسـتان رايونىـدا تۇغۇلـۇپ، ئاتىسـى بىلـەن بىللـە ئـۆز ۋاقتىدىكـى پۈتۈن ئىسـلام دۇنياسـىنى كېزىـپ ھەدىس ئۆگەنگەن ۋە ئاتىسـىغا ئوخشـاش ھەدىسـتە يېتىشـكەن ئالىمدۇر. ئـۆز زامانىدىكـى باغدادتىكـى ھەدىسشـۇناس ئىمـام، ھەنبەلـي مەزھـەب فۇقاھالىرىنىڭ پېشۋاسـى. «ئەلمەسـاھىف (المصاحف)»، «فەزائىلۇلقۇرئـان (فضائـل القـرآن)»، «ئەسسـۇنەن (السـنن)»، «مۇسـنەدۇ ئائىشـە (مسـند عائشـة رضي الله عنها)»، «ئەلقىرائات (القـراآت)»، «نەزمـۇل قۇرئـان (نظـم القـرآن)» ۋە «ئەلبەئـس (البعـث والنشـور)» قاتارلـق ئەسـەرلەرنى قالدۇرغـان. باغدادتـا ۋاپـات بولغان.

19. ئەبۇبەكـرى مۇھەممـەد ئىبنـى ئىبراھـىم **ئىبنۇلمۇنزىـر** ئەننىشـاپۇرىي (أَبُـو بَكْـرٍ مُحَمَّـدُ بْنُ إِبْرَاهِيْـمَ بنِ الْمُنْذِرِ النَّيْسَـابُوْرِيُّ،

ھ. 241 – 318 / م. 855 – 930) ـ ئىران نىشاپۇر ـ لۇق مۇھەددىس ۋە مۇجتەھىد فەقىھ. فىقھىتا «ئەلئىجمائ (الإجماع)»، «ئەلئىشراف (الإشراف)» ۋە «ئەلمەبسۇت (السنن المبسوط)» قاتارلىق مىسلىسىز ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

20. **ئەبۇ تەلھە** زەيد ئىبنى سەھل ئەلئەنسارىي (أَبُو طَلْحَةَ زَيْدُ بْنُ سَهْلٍ الْأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 36 – ھ. 34 / م. 587 – 655) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئىككىنچى «ئەقەبە بەيئەتى» (م. 622) گە ۋە بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان شىجائەتلىك، مەرگەن ساھابە. ئۇھۇد ۋە ھۇنەين غازاتلىرىدا پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ يېنىدا سەباتلىق بىلەن تۇرغان زات.

21. **ئەبۇ جەئفەر نەھھاس** ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل (أَبُو جَعْفَرٍ النَّحَّاس أَحْمَدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ إِسْمَاعِيْلَ المِصْرِيُّ النَّحْوِيُّ، ھ. 241 – 338 / م. 855 – 949) ــ مىسرلىق تىلشۇناس، نەھۋىشۇناس (گراممماتىك)، مۇفەسسىر، مۇھەددىس. «ئىئرابۇل قۇرئان (إعراب القرآن)»، «تەفسىرۇل قۇرئان (تفسير القرآن)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

22. **ئەبۇددەردائ** ئۇۋەيمىر (ياكى ئامىر) ئىبنى زەيد ئىبنى قەيس ئەلئەنسارىي ئەلخەزرەجي (أَبُو الدَّرْدَاءِ عُوَيْمِرُ بنُ زَيْدِ بنِ قَيْسٍ الأَنْصَارِيُّ الخَزْرَجِيُّ، ھ. بۇرۇن 43 – ھ. 32 / م. 580 – 653) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ساھابە. فەقىھ ۋە قىرائەت ئۇستازى. خەلىفە ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دەۋرىدە دەمەشقكە قازى بولغان ۋە شۇ يەردە ۋاپات تاپقان.

23. **ئەبۇ رەجائ ئىمران ئىبنى ملھان** ئەلئۇتاردىي ئەتتەمىمىي (أَبُو رَجَاءٍ العُطَارِدِيُّ عِمْرَانُ بنُ مِلْحَانَ التَّمِيْمِيُّ، ؟ – ھ. 108 / م. ؟ – 726) ــ جاھىلىيەت دەۋرىدە تۇغۇلۇپ، مەككە فەتىھ قىلىنغان يىلى مۇسۇلمان بولغان، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن كۆرۈشەلمىگەن مۇخەدرەملەر

(جاھىلىيەت ۋە ئىسلام ئىككىسى دەۋردە ياشىغانلار) دىن بىرى. ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن قىرائەت ئۆگەنگەن ۋە كۆپ ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

24. **ئەبۇ سالىھ** زەكۋان ئىبنى ئابدۇللاھ **ئەسسەممان** (أَبُو صَالِحٍ ذَكْوَانُ بنُ عَبْدِ اللهِ السَّمَّانُ، ھ. 15 ئەتراپىدا – 101 / م. 636 ئەتراپىدا – 720) ــ كاتتا تابىئىن. مۇھەددىس. مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى جۇۋەيرىيە بىنتى ھارىس رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئازاد گەردىسى. ھەزرىتى سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

25. **ئەبۇ سەئد** ئابدۇلكەرىم ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مەنسۇر **ئەسسەمئانىي** ئەلمەرۋەزىي (عَبْدُ الكَرِيْم بنُ مُحَمَّدِ بنِ مَنْصُوْرٍ السَّمْعَانِيُّ الْمَرْوَزِيُّ، ھ. 506 – 562 / م. 1109 – 1166) ــ بۇگۇنكى تۈركمەنىستاننىڭ مەرۋ شەھرىدە تۇغۇلغان. تارىخشۇناس، ئەدىب، مۇھەددىس، فەقىھ، نەسەبشۇناس. «نەسەبلەر(الأنساب)»، «قەۋاتىئۇل ئەدىللە فىي ئۇسۇلۇلفىقھ (قواطع الأدلة في أصول الفقه)» قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلىرى بار.

26. **ئەبۇ سەۋر** ئىبراھىم ئىبنى خالىد ئەلكەلبىي ئەلباغدادىي (أَبُو ثَوْرٍ إِبْرَاهِيْمُ بنُ خَالِدٍ الْكَلْبِيُّ الْبَغْدَادِيُّ، ھ. 170 – 240 / م. 786 – 854) ــ مۇھەددىس ۋە مۇجتەھىد فەقىھ. ئۆز زامانىدىكى ئىراق مۇفتىسى. ئىمام مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ۋە ئىمام شافىئىيلاردىن تەلىم ئالغان. كېيىنچە ئۆز ئالدىغا ئىجتىھاد قىلىپ، ئازەربەيجان تەرەپلەردە كەڭ تارقالغان «ئەبۇ سەۋر مەزھەبى»نى قۇرغان، لېكىن مەزھەبى كېيىن يوقاپ كەتكەن. ئىلىم ۋە پەزىلەتتە ھەممە ئېتىراپ قىلغان، تەقۋادارلىقى بىلەن تونۇلغان زات. «مالىكىي ۋە شافىئىيلەرنىڭ ئىختىلاپى (اختلاف مالك والشافعي)» «قۇرئان ئەھكاملىرى (أحكام القرآن)» ۋە «ئەلمەبسۇت (المبسوط في الفقه) » قاتارلىق

ئەسەرلەرنى قالدۇرغان ئەممۇ بىزگە يېتىپ كەلمىگەن.

27. **ئەبۇ لۇبابە** بەشىر (رىفائە) ئىبنى ئابدۇلمۇنزىر **ئەلئەنسارىي** (أَبُو لُبَابَةَ بَشِيرُ بْنُ عَبْدِ الْمُنْذِرِ الْأَنْصَارِيُّ، ھ. ؟ – 40 / م. ؟ – 660) ــ ساھابە. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇنى بەدر ۋە سەۋىق غازاتلىرىدا ئۆزىنىڭ ئورۇنباسارى قىلىپ مەدىنىدە قالدۇرۇپ قويغان. ئۇھۇد ۋە ئۇندىن كېيىنكى بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان، مەككە فەتھى بولغان كۈنى ئەمر ئىبنى ئەۋف جەمەتىنىڭ تۇغنى كۆتۈرگەن قوماندان زات.

28. **ئەبۇ مەسئۇد** ئۇقبە ئىبنى ئەمر ئىبنى سەئلەبە ئەلبەدرىي **ئەلئەنسارىي** (أَبُو مَسْعُودٍ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرِو بْنِ ثَعْلَبَةَ الْبَدْرِيُّ الْأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 15 – ھ. 40 ياكى 60 / م. 607 – 662 ياكى 679) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئىككىنچى ئەقەبە بەيئەتىگە، بەدر غازىتىغا ۋە ئۇندىن كېيىنكى بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە.

29. **ئەبۇ مەيسەرە** ئەمر ئىبنى شۇرەھبىيل ئەلھەمدانىي ئەلكۇفىي (أَبُو مَيْسَرَةَ عُمَرُ بْنُ شُرَحْبِيْلَ الْهَمْدَانِي الْكُوْفِيُّ، ھ. ؟ – 63 / م. ؟ – 683) ــ كاتتا تابىئىنلاردىن. ھەزرىتى ئۆمەر، ئەلى، ئىبنى مەسئۇد قاتارلىق ساھابەلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

30. **ئەبۇ مۇسا** ئابدۇللاھ ئىبنى قەيس **ئەلئەشئەرىي** (أَبُو مُوْسَى عَبْدُ اللهِ بنُ قَيْسٍ الْأَشْعَرِيُّ، ھ. ؟ – 42 ياكى 44 / م. ؟ – 662 ياكى 665) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ۋەتىنى يەمەندىن ھەبەشىستانغا، كېيىن مەدىنىگە ھىجرەت قىلغان ساھابە، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بىلەن مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئوتتۇرىدا كېلىشىم ئۇچۇن ھەزرىتى ئەلى تەرىپىدىن ھەكەم تەيىنلەنگەن فەقىھ زات.

31. **ئەبۇ مۇھەممەد** ئابدۇللاھ **ئىبنى ئەبى زەيد** ئەلقەيرە ۋانىي **ئەلمالىكي** (أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللهِ بنُ أَبِي زَيْدٍ القَيْرَوَانِيُّ المَالِكِيُّ، ھ. 310 – 386 / م. 922 – 996) ــ تۇنسلىق. مالىكىي

مەزھەبىنىڭ كاتتا ئالىملىرىدىن بىرى. «كىچىك مالىك» دەپ نام ئالغان. ئىلمگە ئەمەل قىلىدىغان، ئوقۇغۇچىلارغا پۈل خەجلەيدىغان ساخاۋەتلىك زات. مۇھەددىس ۋە تەفسىرشۇناس. مەشھۇر ئەسەرلىرى: «ئەررىسالە (الرسالة)»، «مۇختەسەرۇ ئەلمۇدەۋۇنە (مختصر المدونة)» قاتارلىقلار.

32. **ئەبۇ نۇئەيم** ئەھمەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەھمەد ئەلئەسبەھانىي (أَبُو نُعَيْمٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَحْمَدَ الأَصْبَهَانِيُّ، ھ. 336 – 430 / م. 948 – 1038) ــــ ئىران ئىسفاھاندا تۇغۇلغان. مۇھەددىس، تارىخشۇناس. رىۋايىتى ئىشەنچلىك زات. مەشھۇر ئەسەرلىرى «ئەۋلىيالار زىننىتى (حلية الأولياء)» (10 تۇم)، «ئىسفاھان تارىخى (تاريخ أصبهان)»، «دەلائىلۇننۇبۇۋۋەت (دلائل النبوة)» ۋە باشقىلار.

33. **ئەبۇ ھاتىم** سەھل ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئوسمان **ئەسسىجىستانىي** (أَبُو حَاتِمٍ سَهْلُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ عُثْمَانَ السِّجِسْتَانِيُّ، ھ. 172 – 255 / م. 788 – 869) ــــ مۇھەددىس، تىلشۇناس، قىرائەتشۇناس ۋە تەفسىرشۇناس. «ئىئرابۇل قۇرئان (إعراب القرآن)»، «زىتلىقلار (الأضداد)»، «قىرائەت (القراءات)» ۋە باشقا ئەسەرلىرى بار.

34. **ئەبۇ ھارۇن** ئۇماره ئىبنى جۇۋەين **ئەلئەبدىي** (أَبُو هَارُون عمَارَة بن جُوَيْن الْعَبْدي، ھ. ؟ – 134 / م. ؟ – 751) ــــ ئەبۇ سەئىد ئەلخۇدرىي قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان تابىئىن. «ھەدىس رىۋايەت قىلىشتا زەئىف» دەپ قارىلىدۇ.

35. **ئەبۇ ھۇرەيرە** ئابدۇررا‌ھمان ئىبنى سەخر ئەددەۋسىي (أَبُو هُرَيْرَةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بنُ صَخْرٍ الدَّوْسِيُّ، ھ. بۇرۇن 19 – ھ. 59 / م. 603 – 678) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم خەيبەردىكى ۋاقتىدا يېنىغا كېلىپ

مۇسۇلمان بولغان ۋە 3 يىل بويىچە رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىدا مۇقىم تۇرغان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ دۇئاسى بەرىكىتىدىن ئەستە تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى ئىنتايىن يۇقىرى بولغان. 5374 ھەدىس بىلەن ئەڭ كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغان يەتتە ساھابىنىڭ تۇنجىسى. ھەزرىتى ئۆمەر دەۋرىدە بەھرەينگە ۋالىي بولغان.

36. **ئەبۇ ئوسمان** سەئىد ئىبنى سەللام **ئەلمەغرىبىي** ئەلقەيرەۋانىي (أَبُو عُثْمَانَ الْمَغْرِبِيُّ سَعِيْدُ بنُ سَلاَّمٍ القَيْرَوَانِيُّ، ھ. ؟ – 373/م. ؟ – 984) ــ تۇنىسلىق تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن بىرى، ھېكمەتلىك سۆزلىرى بىلەن مەشھۇر زات. نىشاپۇردا ۋاپات تاپقان.

37. ئەبۇ ئوسمان سەئىد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى سەبىيھ **ئىبنى ھەددات** ئەلغەسسانىي ئەلقەيراۋانىي (السَعِيْدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ صَبِيْحِ ابْنِ الحَدَّادِ الْمَغْرِبِيُّ، ھ. 219 – 302 / م. 834 – 915) ــ تۇنىسلىق تىلشۇناس، كەلامشۇناس، مۇجتەھىد فەقىھ. زامانىدىكى مالىكىي مەزھەب پېشۋاسى. سۇننەتنى قوغداپ شىئەلەر بىلەن قىلغان مۇنازىرىلىرى مەشھۇر. «شافىئىيغا رەددىيە (رد على الشافعي)»، «كىتابۇل ماقالات (كتاب المقالات)»، «تەۋزىھۇل مۇشكىلى فىل قۇرئان (توضيح المشكل في القرآن)» ۋە باشقا ئەسەرلىرى بار.

38. **ئەبۇ ئۇبەيد** قاسىم ئىبنى سەللام ئەلھەرەۋىي (أَبُو عُبَيْدٍ القَاسِمُ بنُ سَلاَّمِ بنِ عَبْدِ اللهِ الهَرَوِيّ، ھ. 157 – 224 / م. 774 – 838) ــ ئافغانىستاننىڭ ھىراتتا تۇغۇلغان. تىلشۇناس، مۇھەددىس، مۇجتەھىد فەقىھ. « كىتابۇل ئەمۋال (كتاب الأموال)»، «فەزائىلۇلقۇرئان (فضائل القرآن)» ۋە «ئەلغەرىب (الغريب)» قاتارلىق ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

39. **ئەبۇ ئۇسەيد** مالىك ئىبنى رەبىئە ئەلئەنساريي **ئەسسائىدىي** (أَبُو أُسَيْدٍ مَالِكُ بنُ رَبِيْعَةَ الأَنْصَارِيُّ السَّاعِدِيّ،

ھ. بۇرۇن 38 – ھ. 40/م. 585 – 661) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن بىللە بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە. مەككە فەتھ قىلىنغان كۈنى جەمەتى بەنى سائىدەنىڭ تۈغنى كۆتۈرگەن قوماندان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

40. **ئەبۇ ئۇمامە** سۇدەي ئىبنى ئەجلان ئەلباھىلىي (أَبُو أُمَامَة صُدَيُّ بنُ عَجْلاَنَ الْبَاهِلِيُّ، ھ. بۇرۇن 21 – ھ. 86 / م. 602 – 705) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ھۇدەيبىييەدىكى رىزۋان بەيئەتىگە قاتناشقان ساھابە. كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

41. **ئەبۇ ئۆمەر** مۇھەممەد ئىبنى يۈسۈف ئىبنى يەئقۇب **ئەلكىندىي** (أَبُو عُمَرَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ يَعْقُوبَ الكِنْدِيُّ، ھ. 283–355/م. 896–966) ــ مىسىردا ياشىغان تارىخشۇناس، مۇھەددىس، نەسەبشۇناس. مەشھۇر ئەسەرلىرى: «مىسىر قازىلىرى» ۋە «مىسىر ۋالىيلىرى».

42. **ئەبۇ يەئلا** ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ئەلمۇسەننا ئەتتەممىمىي ئەلمەۋسىلىي (أَبُو يَعْلَى أَحْمَدُ بنُ عَلِيِّ بنِ الْمُثَنَّى التَّمِيْمِيُّ الْمَوْصِلِيُّ، ھ. 210–307 / م. 826–919) ــ ئىشەنچلىك، پەزىلەتلىك، مەشھۇر ئالىم. ئىراق مۇسۇللۇق مۇھەددىس. «مۇسنەدۇ ئەبى يەئلا» ناملىق 13 تومۇق (نەشر قىلىنغان) ھەدىس كىتابىنىڭ مۇئەللىفى. باشقا ئەسەرلىرىمۇ بار.

43. **ئىبنى سۇرەيج ئەبۇلئاببىاس** ئەھمەد ئىبنى ئۆمەر ئەلباغدادىي (ابْنُ سُرَيْجٍ أَبُو العَبَّاسِ أَحْمَدُ بنُ عُمَرَ البَغْدَادِيّ، ھ. 249 – 306 / م. 864 – 919) ــ كاتتا شافئىي فەقىھ، قازى، مۇھەددىس. «مۇھەممەد ئىبنى ھەسەنگە رەددىيە (كتاب الرد على محمد بن الحسن)»، «ئىيسا ئىبنى ئەبانغا رەددىيە (كتاب الرد على عيسى بن أبان)» ۋە «ئەلەقسام ۋەلخىسال (الأقسام والخصال)» قاتارلىق كۆپ ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

44. **ئەبۇلئالىيە** رۇفەيئ ئىبنى مىھران ئەررياھىي ئەلبەسرىي (أَبُو العَالِيَةِ رُفَيْعُ بنُ مِهْرَانَ الرِّيَاحِيُّ البَصْرِيُّ، ھ. بۇرۇن ؟ – 93 / م. ؟ – 712) ــ جاھىلىيەت دەۋرىدە تۇغۇلۇپ، ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ دەۋرىدە مۇسۇلمان بولغان ئازادگەردە تابىئىن. ئۇبەي ئىبنى كەئەب، زەيد ئىبنى سابىت ۋە ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن قىرائەت ئۆگەنگەن ۋە كېيىن ئىلىم يايغان زات.

45. **ئەبۇلئەھۋەس** ئەۋف ئىبنى مالىك ئەلجۇشەمي (أَبُو الأَحْوَصِ عَوْفُ بْنُ مَالِكٍ الْجُشَمِيُّ، ھ. ؟ – 90 - يىللار / م. ؟ – 709 - يىللار) ــ تابىئىنلەرنىڭ چوڭلىرىدىن. ئىبنى مەسئۇد، ئەبۇ مۇسا، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن ئىلىم ئالغان ۋە ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

46. **ئەبۇلقاسىم** ئابدۇلۋاھىد ئىبنى ئەلھۇسەين ئىبنى مۇھەممەد **ئەسسەيمەرىي** (أَبُو القَاسِمِ عَبْدُ الوَاحِدِ بنُ الحُسَيْنِ الصَّيْمَرِيُّ، ھ. ؟ – 386 / م. ؟ – 996) ــ كاتتا شافئىي فەقىھ، قازى. «ئەلئىيزاھ فىلمەزھەب (الإيضاح في المذهب)»، «ئەلقىياس ۋەلئىلەل (القياس والعلل)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

47. ئەبۇلقاسىم سىقەتۇددىن ئەلى ئىبنى ئەلھەسەن ئىبنى ھىبەتۇللاھ **ئىبنى ئەساكىر** ئەددىمەشقىي (ثِقَةُ الدِّيْنِ أَبُو القَاسِمِ عَلِيُّ بنُ الحَسَنِ بْنِ هِبَةِ اللهِ ابْنِ عَسَاكِرَ الدِّمَشْقِيُّ، ھ. 499 – 571 / م. 1105 – 1176) ــ جاھان كەزگەن كاتتا مۇھەددىس، فەقىھ، تارىخشۇناس. «تارىخى ئىبنى ئەساكىر (تاريخ ابن عساكر)» نامى بىلەن مەشھۇر 80 تومۇق «دەمەشق تارىخى (تاريخ دمشق)»، «ئەلئىشراف ئەلا مەئرىفەتىل ئەتراف (الإشراف على معرفة الأطراف)»، «جىھادقا تەرغىب قىلىشقا دائىر قىرىق ھەدىس (الأربعون حديثًا في الحث على الجهاد)» ۋە «تەبىيىنۇ كىزبۇل مۇفتەرىي (تبيين كذب المفتري فيما نسب إلى الإمام أبي

الحسن الأشعري)» قاتارلىق نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغان.

48. **ئەبۇلجەۋزائ** ئەۋس ئىبنى ئابدۇللاھ ئەررەبەئىي ئەل-بەسرىي (أَبُو الجَوْزَاءِ أَوْسُ بنُ عَبْدِ اللهِ الرَّبَعِيُّ البَصْرِيُّ، ھ. ؟ – 83 / م. ؟ – 702) ــ ئائىشە، ئىبنى ئاببباس قاتارلىق ساھابە-لەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان تابىئىن. زالىم ھەججاجغا قارشى توپىلاڭغا قاتناشقان ئىبادەتگۈي زات.

49. ئەبۇلقاسىم **جۇنەيد** ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەلجۇنەيد ئەننەھاۋەندىي **ئەلباغدادىي** (أَبُو القَاسِمِ الجُنَيْدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ الجُنَيْدِ النَّهَاوَنْدِيُّ البَغْدَادِيُّ، ھ. 215–298/م. 830 – 910) ــ زامانداشلىرى «قۇرئان» ۋە ھەدىسنى تۇتقان تەسەۋۋۇف پېشۋاسى زات. مۇھەددىس. فىقھىدا ئىمام ئەبۇ سەۋرنىڭ شاگىرتى. ئىلىم، ئىبادەت ۋە زاھىدلىقى بىلەن تونۇلغان، تەسەۋۋۇفنى «قۇرئان» ۋە ھەدىسكە بويسۇندۇرۇشنى، جەمئىيەتكە ئارىلىشىپ پائال بولۇشنى تەشەببۇس قىلغان ئالىم. قالدۇرغان رىسالىلىرى 30 دىن كۆپ بولۇپ، «جۇنەيد رىسالىلىرى ۋە ھېكمەتلىك سۆزلىرى (رسائل الامام الجنيد واقواله الماثورة)» دېگەن نامدا نەشر قىلىنغان.

50. **ئەتائ ئىبنى ئەسسائىب** ئەسسەقەفي ئەلكۇفي (عَطَاءُ بنُ السَّائِبِ الثَّقَفِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. ؟ – 136 / م. ؟ – 754) ــ ئازادگەردە تابىئىن، كۇفە مۇھەددىسى.

51. ئەبۇ ئەمر **ئەلئەسۋەد** ئىبنى يەزىد ئىبنى قەيس ئەننەخەئىي (الأَسْوَدُ بنُ يَزِيْدَ بنِ قَيْسٍ أَبُو عَمْرٍو النَّخَعِيُّ، ھ. بۇرۇن؟ – ھ. 75 / م. ؟ – 694) ــ جاھلىيەت دەۋرىدە تۇغۇلۇپ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن كۆرۈشەلمىگەن تابىئىن. زامانداشلىرى كۇفە ئەللامەسى. فەقىھ، مۇھەددىس ۋە قىرائەتشۇناس. ھەزرىتى ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ شاگىرتى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى، ئۆمەر

قاتارلىق زاتلاردىنمۇ ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

52. ئەبۇلمەئالي ئابدۇلمەلىك ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى يۈسۈف **ئەلجۇۋەينىي** ئەننىشاپۇري (إِمَامُ الحَرَمَيْنِ عَبْدُ المَلِكِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُوْسُفَ الجُوَيْنِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. 419 – 478 / م. 1028 – 1085) ــ «ئىككى ھەرەمنىڭ ئىمامى» دەپ تونۇلغان شافئىي فەقىھ، كالامشۇناس، ئۇسۇلۇلفىقھشۇناس، تالانتلىق بۇيۇك ئالىم. ئىمام غەززالي، ئىمام قۇشەيرىيلەرنىڭ ئۇستازى. «ھىجرىيە 5 - ئەسىرنىڭ مۇجەددىدى» دەپ تەرىپلەنگەن زات. «غىياسۇل ئۇمەمى فىلتىياسىل زۇلەم (غياث الأمم في التياث الظلم)»، «ئەششاملۇ فى ئۇسۇلىددىن (الشامل في أصول الدين)»، «نىھايەتۇل مەتلەب (نهاية المطلب في دراية المذهب)»، «ئەلبۇرھان فى ئۇسۇللىلفىقھ (البرهان في أصول الفقه)» قاتارلىق بىباھا ئەسەرلىرى كۆپ.

53. ئەبۇ شىبل **ئەلقەمە ئىبنى قەيس** ئەننەخەئي (أَبُو شِبْلٍ عَلْقَمَةُ بْنُ قَيْسِ بْنِ عَبْدِ اللهِ النَّخَعِيُّ، ھ. بۇرۇن 28 – ھ. 62 / م. 591 – 681) ــ جاھلىيەت دەۋرىدە تۇغۇلۇپ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن كۆرۈشەلمىگەن تابىئىن. ھەزرىتى ئىبنى مەسئۇد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئەڭ چوڭ شاگىرتى. كۇفە ئەللامىسى. ئىلىم يايغان ۋە ئىلمىگە تەرغىب قىلغان رەببانىي ئالىم. ھەزرىتى ئىبنى مەسئۇد، ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن كېيىن پەتۋا ۋە ئىملىق ئەلقەمەگە قالغان. ئۇنىڭدىن ساھابەلەرمۇ پەتۋا سورايتتى.

54. ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئەلى** ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلبارىقى **ئەلئەزدىي** (عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ البارقي الْأَزْدِيّ، ھ. ؟ – ؟ / م. ؟ – ؟) ــ چوڭ تابىئىنلاردىن. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ، ئىبنى ئۆمەر قاتارلىق ساھابەلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

55. ئەبۇ مۇھەممەد سۇلايمان ئىبنى مىھران **ئەلئەمەش**

ئەلكاھىلىي (سُلَيْمَان بن مِهْرَان الْأَعْمَش الْكَاهِلِي، ھ. 61 – 148 / م. 680 – 765) ــ كۆفەدە ياشىغان تابىئىن. مۇھەددىسلەرنىڭ قارىيلارنىڭ چوڭى. ئەنەس ئىبنى مالىك قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. كۆزى ياشاڭغىراپ تۇرغانلىقتىن «ئەئمەش» دەپ تونۇلغان.

56. ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئەمر ئىبنى مەئرە** ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى تارىق ئەلمۇرادىي (عَمْرُو بنُ مُرَّةَ بنِ عَبْدِ اللهِ الْمُرَادِيُّ، ھ. ؟ – 116 ياكى 118 / م. ؟ – 734 ياكى 736) ــ كۆفەلىك تابىئىن. ئابدۇللاھ ئىبنى ئەبى ئەۋفا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

57. ئەبۇ ھەمزە **ئەنەس ئىبنى مالىك** ئىبنى نەزر ئىبنى زامزام ئەلئەنسارىي (أَنَسُ بنُ مَالِكِ بنِ النَّضْرِ بنِ ضَمْضَمٍ الأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 10 – ھ. 93 / م. 612 – 711) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ياشىلىقىدا پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ 10 يىل خىزمىتىنى قىلغان خىزمەتچىسى، ئەڭ كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغان (2286 ھەدىس) ساھابىلەردىن بىرى.

58. ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئەھمەد** ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى كەسىر ئىبنى زەيد **دەۋرەقىي** (أَحْمَدُ بنُ إِبْرَاهِيْمَ بنِ كَثِيْرٍ الدَّوْرَقِيُّ العَبْدِيُّ، ھ. 168 – 246 / م. 784 – 860) ــ مۇھەددىس، ئابىد. ئىمام مۇسلىم، ئەبۇ داۋۇد، تىرمىزىي قاتارلىق ئىمامىلار ئۇنىڭدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. بەزى ئەسەرلەرنى يازغان.

59. ئەبۇلھەسەن **ئەھمەد ئىبنى ئەبۇلھەۋارىي** ئابدۇللاھ ئىبنى مەيمۇن ئەسسەئلەبي (أَحْمَدُ بنُ أَبِي الحَوَارِيِّ عَبْدِ اللهِ بنِ مَيْمُوْنٍ الثَّعْلَبِيُّ، ھ. 164 – 230 / م. 781 – 845) ــ تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن. مۇھەددىس، زاھىد، ئابىد زات. «رەيھانەتۇششام (شام تۇتىياسى)» دەپ ئاتالغان. ئۇنىڭدىن ئەبۇ داۋۇد، ئىبنى ماجە قاتارلىق ئىمامىلار ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

60. شـهابۇددىن **ئەھمـەد ئىبنـى غۇنەيـم** (ياكـى غانـم) ئىبنـى سـالىم ئىبنـى مۇھاننـا ئەننەفراۋىـي (شِـهابُ الدِّيْـنِ أَحْمَـدُ بْـنُ غُنَيْـمٍ (أو غَانِـمٍ) بـن سَـالِمِ ابـنُ مُهَنَّـا النَّفْـرَاوِيُّ الْأَزْهَـرِيُّ الْمَالِكِيُّ، ھ. 1044 – 1126 / م. 1634 – 1714) ـــ مىسرلىق مالىكـــي فەقـــەھ. مەشـــھۇر ئەســـرى «ئەلفەۋاكىھۇددەۋانـــي (الفواكـه الدواني على رسـالة ابـن أبي زيـد القـيرواني)»دۇر.

61. ئەبۇبەكـرى **ئەييـــۇب** ئىبنى كەيسـان **ئەسســـختيانـي** ئەلئەنەزىـي (أَيُّـوْبُ بنُ كَيْسَـانَ السِّـخْتِيَانِيُّ العَـنَزِيُّ، ھ. 66 – 131 / م. 685 – 748) ـــ ئازادگـەردە تابىئىـن. بۇيـۇك مۇھەددىـس. نـام - ئاتاقتـــن قاچىدىغـان، ئىبادەتگـۇي، زاھـــد، ســۇننەتنى چـىڭ تۇتىدىغان زات. سـۇفيان سـەۋرىي، سـۇفيان ئىبنـى ئۇيەينە، ئىمـام مالـــك ۋە نۇرغـۇن ئالىمـلار ئـۇ زاتتـــن ئىلـم ئالغـان.

62. ئەبـۇ ئۇمـاره **بـــەرائ ئىبنـــى ئازىـــب** ئەلئەنسـارىي ئـەلـ ھارىســـي (الـبَرَاءُ بـنُ عَازِبِ بـنِ الحَـارِثِ الأَنْصَـارِيُّ الحَـارِثِيُّ، ھ. بـــۇرۇن 22 – ھ. 71 / م. 600 – 690) رەزىيەللاھـــۇ ئەنھۇمـــا ـــ نۇرغـۇن غازاتلارغـا قاتناشـقان ساھابە. ئاتىســـمۇ ئەنسـارىي ساھابە. كۇفـەدە يەرلىشـــپ كـــۆپ ھەدىـــس رىۋايەت قىلغـان زات.

63. ئەبۇبەكـرى ئەھمـــەد ئىبنـــى ئەمـر ئىبنـــى ئابدۇلخالـــق ئەلبەســـرىي **ئەلبـــەززار** (أَبُـو بَكْـرٍ أَحْمَـدُ بـنُ عَمْـرِو بـنِ عَبْـدِ الخَالِـقِ البَـصْرِيُّ الـبَزَّارُ، ھ. 210 – 292 / م. 826 – 905) ـــ كاتتـا مۇھەددىـس ئىمـام. «مۇسـنەدۇ بـەززار (مسـند الـبزار)» نامـى بىلـــەن تونۇلغـان چـــوڭ ھەجىملـــك ھەدىـــس توپلىمـــى «ئەلبەھرۇززەخخـار (البحـر الزخار)»نىـــڭ مۇئەللىفىـــدۇر.

64. ئەبـــۇ مۇھەممـــەد ھۇسـەين ئىبنـــى مەســـئۇد ئىبنـــى مۇھەممـــەد ئەلفـــەررا **ئەلبەغەۋىـــي** (الحُسَـيْن بـن مَسْـعُوْدِ بـنِ مُحَمَّـدٍ البَغَـوِيُّ، ھ. 433 ياكـى 436 – 516 / م. 1041 ياكـى 1044 – 1122) ـــ خۇراسـاننىڭ «بـەغ» دېگـەن يېرىدىـن.

«رۇكنۇددىن»، «مۇھىسسۇننە» ناملىرىغا لايىق بولغان كاتتا مۇھەددىس، شافئىي فەقىھ. «شەرھۇسسۇننە (شرح السنة)» ۋە «مەسابىيھۇسسۇننە (مصابيح السنة)»، «ئەتتەھزىب فى فىقھىل ئىمام ئەششافئىي (التهذيب في فقه الإمام الشافعي)» ۋە «تەفسىرۇ بەغەۋىي (تفسير البغوي)» نامى بىلەن مەشھۇر «مەئالىمۇتتەنزىل (معالم التنزيل)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

65. ئەبۇ ئابدۇلمەلىك **بەھز ئىبنى ھەكىم** ئىبنى مۇئاۋىيە ئىبنى ھەيدە ئەلقۇشەيرىي ئەلبەسرىي (بَهْزُ بْنُ حَكِيْمِ بْنِ مُعَاوِيَةَ بْن حَيْدَةَ القُشَيْرِيُّ البَصْرِيُّ، ھ. ؟ – 150 / م. ؟ – 767 - يىلدىن بۇرۇن) ــ ھەدىس راۋىيلىرىدىن بىرى. ئاتىسى ھەكىم تابىئىن. بوۋىسى مۇئاۋىيە ھەيدە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ساھابىلەردىندۇر.

66. ئەبۇ ئابدۇللاھ **بۇرەيدە ئىبنى ئەلھۇسايىب** ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلئەسلەمىي (بُرَيْدَةُ بْنُ الْحُصَيْبِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الأَسْلَمِيُّ، ھ. بۇرۇن ؟ – 62 / م. ؟ – 682) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ھىجرەت قىلىۋاتقاندا مۇسۇلمان بولغان ساھابە. رىزۋان بەيئەتىگە ۋە كېيىنكى غازاتلارغا قاتناشقان، خۇراسانغا جىھادقا ئاتلىنىپ بۇگۈنكى تۈركمەنىستاندا ۋاپات تاپقان زات. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن 150 ئەتراپىدا ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

67. ئەبۇ مۇھەممەد **تەلھە ئىبنى مۇسەررىف** ئەلياممي ئەلكۇفي (طَلْحَةُ بْنُ مُصَرِّفِ بْنِ عَمْرٍو اليَامِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. ؟ – 112 / م. ؟ – 730) ــ تابىئىن، قارىي، مۇھەددىس. ئالىملار ماختىغان پەزىلەتلىك زات.

68. ئەبۇ رۇقەييە **تەمىم** ئىبنى ئەۋس ئىبنى خارىجە **ئەددارىي** ئەلفەلەستىنىي (تَمِيْمُ بْنُ أَوْسِ بْنِ خَارِجَةَ الدَّارِيُّ الفِلَسْطِيْنِيّ، ھ. ؟ – 40 / م. ؟ – 660) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ھ. 9

/ م. 631 - يىلى مۇسۇلمان بولغان ۋە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە. خۇلەفائى راشىدىن دەۋرىدىمۇ غازاتلارغا قاتناشقان، قارىي، ئابىد، مەشھۇر ساھابىلەرنىڭ بىرىدۇر.

69. **جابىر** ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ئىبنى ئەمر ئىبنى ھەرام ئەسسەلىمي ئەلئەنساري (جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَرَامٍ السَّلِمِيُّ الْأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 16 – ھ. 78 / م. 607 – 697) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئەقەبە بەيئەتىگە ئاتىسى بىلەن قاتناشقان، كېيىن رىزۋان بەيئەتىگە ۋە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن 15 غازاتقا قاتناشقان كاتتا ساھابە. ئەڭ كۆپ ھەدىس رىۋايەت قىلغان (1540 ھەدىس) ئالىم زاتلاردىن.

70. ئەبۇ ئابدۇللاھ **جەئفەر سادىق** ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھۇسەين ئىبنى ئەلى ئىبنى ئەبى تالىب (جَعْفَرُ الصَّادِقُ بْنُ مُحَمَّدِ بنِ عَلِيِّ بنِ أَبِي طَالِبٍ، ھ. 80 – 148 / م. 699 – 765) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم ــ كاتتا ئالىم. يالغان سۆز قىلىپ باقمىغاچقا، «جەئفەر سادىق» دەپ تونۇلغان زات. شىئەلەرنىڭ ئېتىقادىدا 6 - ئىمام دەپ قارالغان بۇ زات نەقشىبەندىيە تەرىقىتىدىكىلەرنىڭمۇ ئالاھىدە ھۆرمىتىگە سازاۋەردۇر.

71. ئەبۇبەكرى **خەتىب** ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى سابىت **ئەلباغدادىي** (الخَطِيْبُ أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بنُ عَلِيِّ بنِ ثَابِتٍ البَغْدَادِيُّ، ھ. 392 – 463 / م. 1002 – 1071) ــ خەتىب باغدادىي نامى بىلەن مەشھۇردۇر. زامانىدىكى داڭلىق مۇھەددىس، تارىخشۇناس. مەشھۇر ئەسىرى «باغداد تارىخى (تاريخ بغداد)» (14 تۇم) بولۇپ، «ئەلكىفايەتۇ فى ئىلمىررىۋايەتى (الكفاية في علم الرواية)»، «ئەلفەقىھۇ ۋەلمۇتەفەققىھۇ (الفقيه والمتفقه)»، «ئەلجامىئۇ لىئەلاقرراۋىي ۋەئادابۇسسامىئ (الجامع لأخلاق

الـراوي وآداب الـسـامع)» ۋە «ئەلمۇتتەفىقـۇ ۋەلمۇتەرىقـۇ (المتفـق والمفترق)»قاتارلـىق كـۆپ ئەسـەرلىرى بـار.

72. ئەبـۇ ھەفـس **ئۆمەر ئىبنـى ئابدۇلئەزىـز** ئىبنى مـەرۋان ئىبنـى ئەلھەكـەم ئەلئۇمەۋىـي ئەلقۇرەشـي (عُمَرُ بـنُ عَبْـدِ العَزِيْزِ بـنِ مَـرْوَانَ الأُمَوِيُّ القُـرَشِيُّ، ھ. 61 – 101 / م. 681 – 720) ــ تابىئىن. ئۇمەۋىيلەرنىڭ 8 - خەلىفەسى (ھ. 99 – 101 / م. 717 – 720). خەلىفـە ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ ئوغلى ئاسـمىنىڭ قىزى لەيلانـىڭ ئوغلـدۇر. ئادالەتنـى تىكلـەپ، شـۇرانى بەرپـا قىلغـان، ئىلـىم - مەرىپـەت يېيىشـقا، ھەدىسـلەرنى توپلاشـقا ئەھمىيـەت بەرگـەن زات. ئىككـى يىل بەش ئايغـا يېقىن خەلىفەلـىك دەۋرىدە ئىسـلامغا قىلغان خىزمتـى ۋە تۇتقان ئادالەتلىـك ھاكىمىيەت يولى بىلەن «راشـىد خەلىفەلەرنىڭ بەشىنچىسـى» دەپمـۇ تەرىپلىنىدۇ. زەھەرلىنـىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكـى ھەققىـدە رىۋايەتلەر بار.

73. ئەبـۇ مۇھەممـەد **رەبىئ ئىبنـى سـۇلايمان** ئىبنـى ئابدۇلجەببار ئەلمۇرادي (الرَّبِيْعُ بنُ سُـلَيْمَانَ بنِ عَبْدِ الجَبَّارِ الْمُرَادِيُّ، ھ. 174 – 270 / م. 791 – 884) ــ مۇھەددىس، فەقىھ. ئىمام شـافىئىينىڭ شـاگىرتى، كىتابلىرىنـى يادقـا ئېلىـپ تەلىـم بەرگـەن زات، شـافىئي مەزھەبىنىـڭ ئاساسـلىق تارقاتقۇچىلىرىدىـن بىرى.

74. ئەبۇلمەھاسـىن ئابدۇلۋاھـىد ئىبنـى ئىسـمائىل ئىبنـى ئەھمـەد ئەر**رويانـي** (عَبْـدُ الوَاحِدِ بنُ إِسْـمَاعِيْلَ بنِ أَحْمَـدَ الرُّوِيَانِيُّ، ھ. 415 – 502 / م. 1025 – 1108) ــ ئىرانىنـىڭ تەبەرىسـتان ۋىلايىتـى رويان ناھىيىسـىدىن. ئـۆز زامانىدىكى شـافىئي ئۆلىمالار پېشۋاسـى. بۇخـارادا ئوقـۇپ، يۇرت كېزىـپ ئىلىم تەھسـىل قىلغان ھەدىسشـۇناس فەقـىھ. قـازى، ۋەزىـر نىزامۇلمۇلـك (م. 1018 – 1092) ئۇنـى قاتتـىق ھۆرمەتلەيتتـى. جۇمـە كۈنـى جامـەدە رافىزىيـلار تەرىپىدىـن ئۆلتۈرۈلگـەن. شـافىئي فىقـھ كىتابلىرىنىڭ ئـەڭ چوڭـى بولغـان «ئەلبەھـر فىلمەزھەبىششـافىئي (شـافىئي

مەزھەبىنىڭ دېڭىزى)»نىڭ مۇئەللىپىدۇر.

75. ئەبۇ سەئىد **زەيد ئىبنى سابىت** ئىبنى زەھھاك ئىبنى زەيد ئەلئەنسارىي (زَيْدُ بْنُ ثَابِتِ بنِ الضَّحَّاكِ بنِ زَيْدٍ الأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 12 – ھ. 45 / م. 610 – 665) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ قىرائەت ۋە مىراس ئىلمىدە پېشۋا كاتتا ساھابە. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ۋەھيى كاتىبلىرىدىن بىرى. خەلىفە ئەبۇبەكرى ۋە خەلىفە ئوسمانلار ئۇنى «قۇرئان»نى جەملەپ كىتاب ھالىغا كەلتۈرۈش بىلەن ۋەزىپىلەندۈرگەن.

76. ئەبۇ ھاجىب **زۇرارە** ئىبنى (ئەبى) ئەۋفا ئەلھەرەشىي ئەلئامىرىي (زُرَارَةُ بْنُ أَوْفَى الْحَرَشِيُّ، ھ. ؟ – 93 / م. ؟ – 712) ــ تابىئىن. بەسرەنىڭ قازىسى. ئەبۇ ھۇرەيرە، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. سەجدە قىلغان ھالەتتە ۋاپات بولغان.

77. ئەبۇلھۇزەيل **زۇفەر** ئىبنى ھۇزەيل ئىبنى قەيس ئەلئەنبەرىي ئەتتەممىي (زُفَرُ بْنُ الهُذَيْلِ بنِ قَيْسِ بنِ سَلْمٍ العَنْبَرِيُّ، ھ. 110 – 158 / م. 728 – 775) ــ ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭ چوڭ شاگىرتى ۋە ئورۇنباسارى. قىياس ئۇسۇلىدا مۇجتەھىد، ئىلمگە ئەمەل قىلىدىغان ئابىد، زاھىد ۋە ھەدىس رىۋايىتىدە ئىشەنچلىك، ئۇستازىغا ئوخشاش قازىلىق مەنسىپىنى رەت قىلغان زات. دۇنياغا بېرىلمەي، مەنسەپ قوغلاشماي، ئىلىم ئۆگىتىش بىلەن 48 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

78. ئەبۇلفەيز **زۇننۇن** سەۋبان ئىبنى ئىبراھىم **ئەلمىسرىي** (أَبُو الفَيْضِ ذُوْ النُّوْنِ ثَوْبَانُ بنُ إِبْرَاهِيْمَ المِصْرِيُّ، ھ. 155 – 245 / م. 771 – 859) ــ مۇھەددىس، فەقىھ، تەسەۋۋۇف پېشۋاسى. زامانىدىكى مىسىر دىيارىنىڭ شەيخى. ئىمام مالىكتا ئوقۇپ «ئەلمۇۋەتتا»نى رىۋايەت قىلغان. ئىمام لەيس، ئىبنى لەھىيئە قاتارلىق كاتتا ئىماملاردىنمۇ ئىلىم ئالغان.

كىمياگەرلىك ۋە تېبابەتتىمۇ ئوقۇپ يېتىشكەن ۋە « ئەررۇكنۇل ئەكبەر (الركن الأكبر)»، «ئەسسىقەتۇ فىسسەنئەتى (الثقة في الصنعة)» ۋە «ئەلئەجائىبۇ (العجائب)» قاتارلىق ئەسەرلەرنى قالدۇرغان. جاھان كېزىپ زاھىدلىقنى ۋە تەسەۋۋۇفنى يايغان. مىسىر قەدىمى يېزىقى ھىيروگلوفىي يازمىلىرىنى ئوقۇغان ۋە شىفىرلىرىنى يەشكەن شۇنداقلا بۇ ھەقتە «ھەللۇررۇمۇزى (حل الرموز وبرء الأرقام في كشف أصول اللغات والأقلام)» ناملىق ئەسىرنى يازغان.

79. ئەبۇ ئابدۇللاھ **سالمان ئەلفارسىي** (سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ، ھ. بۇرۇن 44 – ھ. 36 / م. 578 – 656) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئەسىل ئىسمى روزبە ئىبنى خۇشبۇزان بولۇپ، تېگى پارس. مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنى «سالمان ئىبنۇل ئىسلام (ئىسلام ئوغلى سالمان)» دەپ تونۇشتۇرغان مەشھۇر ساھابە. «خەندەك غازىتى» ۋە ئۇندىن كېيىنكى بارلىق غازاتلارغا، شۇنداقلا ئىراق فەتھىگە قاتناشقان ساھابە.

80. ئەبۇ ئۆمەر **سالىم ئىبنى ئابدۇللاھ** ئىبنى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئەلئەدەۋىي ئەلقۇرەشىي (سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ العَدَوِيُّ القُرَشِيُّ، ھ. ؟ – 106 / م. ؟ – 728) ــ خەلىفە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ نەۋرىسى. ئوسمان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ خەلىفەلىك دەۋرىدە تۇغۇلغان. تابىئىن، مۇھەددىس، تابىئىنلار دەۋرىدىكى مەدىنەنىڭ يەتتە فەقىھىنىڭ بىرى ۋە مەدىنە مۇفتىسى.

81. ئەبۇ ئىسھاق **سەئد ئىبنى ئەبى ۋەققاس** مالىك ئىبنى ئەھىيەب ئەلقۇرەشىي (سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ مَالِكِ بْنِ أَهْيَبَ القُرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 23 – ھ. 55 / م. 599 – 674) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ تۇنجى مۇسۇلمان بولغان يەتتە كىشىنىڭ ۋە جەننەت بىلەن خۇش بىشارەت بېرىلگەن ئون ساھابىنىڭ بىرى.

تۇنجى بولۇپ ئاللاھ يولىدا ئوق ئاتقان زات. قادىسىيە ئۇرۇشىدا ۋە ئىراق فەتھىدە زەپەر قۇچقان باھادىر قوماندان. ھەزرىتى ئۆمەر ئۇنى خەلىفە تاللايدىغان ئالتە كىشىلىك شۇرا ھەيئىتىگە تاللىغان.

82. **سەئد ئىبنۇلمۇنزىر** ئىبنى ئۇمەير ئەسسائىدىي ئەلـ ئەنسارىي (سَعْدُ بْنُ الْمُنْذِرِ بْنِ عُمَيْرٍ السَّاعِدِيُّ الْأَنْصَارِيُّ، ھ. ؟ – ؟ / م. ؟ – ؟) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئەبۇ ھۇمەيد سائىدىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئاتىسى. ئەقەبە بەيئەتىگە، بەدر غازىتىغا ۋە ئۇندىن كېيىنكى غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

83. ئەبۇ ئىبراھىم / ئەبۇ ئىسھاق سەئد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئابدۇررامان **ئىبنى ئەۋف ئەززۇھرىي** (سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ الزُّهْرِيُّ، ھ. 55 – 127 / م. 675 – 745) ــ تابىئىن. مۇھەددىس، فەقىھ، مەدىنە قازىسى. ئەنەس ئىبنى مالىك، ئەبۇ ئۇمامە قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

84. ئەبۇلھەسەن **سەرىي** ئىبنى مۇغەللىس **ئەسسەقەتىي** ئەلباغدادىي (السَّرِيُّ بْنُ الْمُغَلِّسِ السَّقَطِيُّ الْبَغْدَادِيُّ، ھ. 160 – 251 / م. 777 – 865) ــ مۇھەددىس. زامانىدىكى تەقۋادار، ئىبادەتگۈي، زاھىد زات. تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن. جۇنەيد ئەلباغدادىينىڭ ئانا تەرەپ تاغىسى ۋە ئۇستازى.

85. **ئەبۇ ئىسھاق** ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم **ئەسسەئلەبىي** ئەننىشاپۇرىي (أَبُو إِسْحَاقَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيْمَ الثَّعْلَبِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. ؟ – 427 / م. ؟ – 1035) ــ مەشھۇر تەفسىرشۇناس، مۇھەددىس، تارىخشۇناس. مەشھۇر ئەسىرى «سەئلەبىي تەفسىرى (تفسير ثعلبى)»دۇر.

86. ئەبۇ مۇھەممەد **سەھل** ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى

يۇنـۇس **ئەتتۆســـتەرىي** (سَـهْلُ بـنُ عَبْـدِ اللهِ بـنِ يُوْنُـسَ التُّسْـتَرِيُّ، ھ. 200 – 283 / م. 818 – 896) ـــ ئىرانىـك خۇزىسـتان ۋىلايىتـى تۆسـتەر شـەھرىدىن. مەشـھۇر ئابـد، زاھىد. تەفسىرشـۇناس، ۋەز - نەسـىھەتچى. مەشـھۇر ئەسـەرلىرى «قۇرئـان تەفسـىرى (تفسـير القـرآن)»، «رەقائىقـۇل مۇھىببىيـن (رقائـق المحبـين)» ۋە « جاۋاباتـۇ ئەھلىـل يەقـىن (جوابـات أهـل اليقـين)» قاتارلىقـلار.

87. ئەبۇلئابـباس **ســـەھل ئىبنـــى ســـەئد** ئىبنـى مالـك ئەسسـائىدىي **ئەلئەنسـارىي** (سَـهْلُ بنُ سَـعْدِ بـنِ مَالِكٍ السَّـاعِدِيُّ الْأَنْصَـارِيُّ، ھ. ؟ – 88 ياكـى 91 / م. ؟ – 707 ياكـى 710) رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇمـا ـــ 15 يېشـدا پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسـەللەمنى كۆرگەن ساھابە. ئاتىسـى سـەئدمۇ ساھابە. سـاھابەلەردىن مەدىنـەدە ئـەڭ ئاخىرىـدا ۋاپـات تاپقـان زات.

88. ئەبـۇ مۇھەممـەد / ئەبـۇ ئابدۇلـلاھ **ســەئد ئىبنى جۇبەير** ئىبنى ھىشـام ئەلۋالىبىي ئەلكۇفي (سَـعِيْدُ بنُ جُبَيْرِ بنِ هِشَـامٍ الوَالِبِيُّ الكُـوْفِيُّ، ھ. 46 – 95 / م. 665 – 714) ـــ ئازادگـەردە تابىئـىن. ھەدىـس ۋە تەفسـىر ھەققىدىكـى رىۋايەتلىرى بىلـەن تونۇلغان كاتتا زات. ئۇمەۋىـي ھاكىمىيىتىگـە قارشـى قوزغىلاڭغـا قاتناشـقانلىقى ئۈچـۈن، زالـىم ھەججـاج تەرىپىدىن شـەھىد قىلىنغان.

89. ئەبۇلئەئـۋەر **ســەئد ئىبنـــى زەيـد** ئىبنـى ئەمـر ئىبنـى نۇفەيـل ئەلئەدەۋىـي ئەلقۇرەشـي (سَـعِيْدُ بـنُ زَيْـدِ بـنِ عَمْـرِو بـنِ نُفَيْـلٍ العَدَوِيُّ القُـرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 22 – ھ. 51 / م. 600 – 671) رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ ـــ جەننـەت بىلەن خۇش بېشـارەت بېرىلگەن ئـون سـاھابەنـڭ بـىرى. ئىسـلامنىڭ دەسـلەپكى دەۋرىدىـلا مۇسـۇلمان بولغـان ۋە نۇرغـۇن غازاتلارغـا قاتناشـقان كاتتـا زات.

90. ئەبـۇ سـابىت / ئەبـۇ قەيـس **ســەئد ئىبنـــى ئۇبـــادە** ئىبنـى دۇلەيـم ئەسسـائىدي ئەلخەزرەجـي ئەلئەنسـاري (سَـعْدُ

بـنُ عُبَـادَةَ بـنِ دُلَيْمِ الأَنْصَـارِيُّ الخَـزْرَجِيُّ السَّـاعِدِيُّ، ھ. بـۇرۇن؟ – ھ. 14 ياكـى 13 م. ؟ – 635) رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ ـــ خـەزرەج قەبىلىسـىنىڭ ئاقسـاقىلى. ئەقەبـە بەيئەتـى، بـەدر ۋە باشـقا غازاتلارغـا قاتناشـقان مۇجاھـىد، سـېخىي، ئېسـىل زات.

91. ئەبۇبەكـرى مۇھەممـەد ئىبنـى داۋۇد ئىبنـى مۇھەممـەد داۋۇدىـي **ئەسسـەيدەلانىي** (مُحَمَّـدُ بـنُ دَاوُدَ بْـنِ مُحَمَّـدٍ الداودي الصَّيْـدَلانِيّ، ھ. ؟–437 / م. ؟ – 1046 ئەتراپـى) ـــ مەشـھۇر شـافئىي فەقـىھ. ئەبۇبەكـرى قەففـال شاشـىنىڭ شـاگىرتى. «شـەرھۇ مۇختەسـەربل مۇزەنـي (شرح مختصر المزني)»، «شەرھۇل مۇھەززەبـى (شرح المهـذب)» قاتارلـق ئەسـەرلەرنى يازغـان.

92. ئەبـۇ ئىسـھاق **ئىبراھىـم** ئىبنـى ئەھمـەد ئىبنـى ئىسـمائىل **ئەلخـەۋزاس** (إِبْرَاهِيـمُ بْـنُ أَحْمَـدَ بْـنِ إِسْـمَاعِيْلَ الخَـوَاص، ھ. 184 – 291 / م. 800 – 904) ـــ ئىرانلىـق مۇتەسـەۋۋىف شـائىر. زامانىدىكـى تەسـەۋۋۇف پېشـۋالىرىدىن. چـۆل - باياۋانلارنـى كەزگـەن سـەييا‌ھ. ھېكمەتلىـك سـۆزلەر ۋە بـەزى ئەسـەرلەرنى قالدۇرغـان زاھـىد.

93. ئەبـۇ ئابدۇلـلاھ **سـۇفيان** ئىبنـى سـەئىد ئىبنى مەسـرۇق **ئەسسـەۋرىي** ئەلكۇفـي (سُـفْيَانُ بـنُ سَـعِيْدِ بـنِ مَـسْرُوْقٍ الثَّـوْرِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. 97 – 161 / م. 715 – 778) ـــ خۇراساندا تۇغۇلۇپ، بەسـرەدە ۋاپات بولغان. شەيخۇلئىسـلام، مۇھەددىسـلەر پېشۋاسى، مۇجتەھىد، مۇسـتەقىل مەزھەب ساھىبى بولۇپ، مەزھەبى ھ. 7 / م. 14 - ئەسـرلەردىن كېيىن يوقالغان. تەقۋادارلىقى ۋە زاھىدلىقى بىلـەن تونۇلغـان زات. ھەقنـى سـۆزلىگەنلىكتىن خەلىفـە مەھدىي (م. 775 – 785) دىـن قېچـىپ يوشـۇرۇنغان ھالـدا ئالەمدىـن ئۆتكـەن. «ئەلجامىئۇلكەبىر (الجمع الكبير)»، «ئەلجامىئۇسسـەغىر (الجامـع الصغـير)» قاتارلـق ھەدىـس توپلاملىرىنـى قالدۇرغـان.

94. ئەبـۇ ئەييـۇب **سـۇلايمان ئىبنـى يەسـار** ئەلمەدەنـي

(سُلَيْمَانُ بنُ يَسَارٍ الْمَدَنِيُّ، ھ. 34 – 107 / م. 655 – 725) ــ مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى مەيمۇنە رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ ئازادگەردىسى. مۇھەددىس، تابىئىنلار دەۋرىدىكى مەدىنەدىكى يەتتە فەقىھنىڭ بىرى ۋە مەدىنەنىڭ مۇفتىسى.

95. ئەبۇ سەلەمە **سۇلەيم ئىبنى ئىتىر** ئەتتۇجىيبىي ئەلمىسرىي (سُلَيْمُ بنُ عِتْرٍ التُّجِيْبِيُّ المِصْرِيُّ، ھ. ؟ – 75 / م. ؟ – 694) ــ تابىئىنلارنىڭ چوڭلىرىدىن. ئابىد زات. ھەزرىتى ئۆمەر، ئەلى قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. فەقىھ، ۋائىز، مىسىرغا قازى بولغان ۋە ھۆكۈملىرى يېزىپ قالدۇرۇلۇپ، ئابباسىيلار دەۋرىدە فىقھىي قائىدىگە ئايلاندۇرۇلغان.

96. ئەبۇ ئەمىر ئامىر ئىبنى شەراھىيل ئىبنى ئەبد **ئەششەئبىي** (عَامِرُ بنُ شَرَاحِيْلَ بْنِ عَبْدٍ الشَّعْبِيُّ، ھ. 21 – 104 / م. 641 – 723) ــ تابىئىنلارنىڭ چوڭلىرىدىن. كۈفەلىك مۇھەددىس، فەقىھ، قازى. ئىمام ئەبۇ ھەنىفە قاتارلىق كۆپ ئىمامىلارنىڭ ئۇستازلىرىدىن بىرى. خەلىفە ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز تەرىپىدىن قازى بولۇپ تەينىلەنگەن ئالىم. ئۇمەۋىي خەلىفە ئابدۇلمەلىك ئۇنى ۋىزانتىيەگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن.

97. **ئەبۇ مۇھەممەد** ئابدۇللاھ ئىبنى يۈسۈف ئىبنى ئابدۇللاھ ھەييۇۋەيھ **ئەلجۇۋەينىي** ئەننىشاپۇرىي (عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ بن عبد الله حَيُّوَيَه الجُوَيْنِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. ؟ – 438 / م. ؟ – 1047) ــ «ئىككى ھەرەمنىڭ ئىمامى» دەپ تونۇلغان ئەبۇلمەئالىي جۇۋەينىنىڭ ئاتىسى. تەفسىرشۇناس، فەقىھ، كالامشۇناس، تىلشۇناس، ئەدىب. شافىئىي مەزھەبىدىكى كاتتا ئالىم. «تەفسىرى كەبىر (التفسير الاكبير)»، «ئەتتەبسىرە (التبصرة)»، «ئەتتەزكىرە (التذكرة)»، «ئەلجەمئۇ ۋەلفۇرۇق (الجمع والفروق)» قاتارلىق كۆپ ئەسەرلىرى بار.

98. ئەبۇ مۇھەممەد **فەزالە ئىبنى ئۇبەيد** ئىبنى نافىز

ئەلئەنسارىي (فَضَالَةُ بنُ عُبَيْدِ بنِ نَافِذٍ الأَنْصَارِيُّ، ھ. ؟ – 53 / م. ؟ – 673) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ـــ رىزۋان بەيئەتىگە ۋە ئۇھۇد قاتارلىق غازاتلارغا قاتناشقان كاتتا ساھابە. ھەدىس رىۋايەت قىلغان ئالىم زات. مۇئاۋىيە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنى باش ھەربىي قوماندانلىققا ۋە دەمەشقنىڭ قازىلىقىغا تەينلىگەن.

99. **فۇزەيل ئىبنى ئەمىر** ئەلفۇقەيمىي (فُضَيْلُ بْنُ عَمْرو الْفُقَيْمِيُّ، ھ. ؟–110/ م. ؟– 728) ـــ كۇفەلىك مۇھەددىس. ئىبراھىم نەخەئىي، سەئىد ئىبنى جۇبەير قاتارلىق تابىئىن-لاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان ئىشەنچلىك زات.

100. ئەبۇ ئەلى **فۇزەيل ئىبنى ئىياز** (الْفُضَيْلُ بن عِيَاضٍ، ھ. 107 – 187 / م. 726 – 803 - يىلى ئەتراپىدا) ـــ تېڭى ئەرەبلەردىن بولۇپ، ياشلىقىدا ئۆزى تۇغۇلغان يۇرتى ئەبيۇرد / ئەبۋەرد (ئۆزبېكستان سەمەرقەند) بىلەن سەرەخس (تۈركمەنستان - ئىران چېگرىسىغا جايلاشقان قەدىم يۇرت) ئارىسىدىكى چۆلدە يول توسار قاراقچىلىق قىلغان. فۇزەيل ئىبنى ئىياز زالالەتتە يۈرگەن كۈنلىردە بىر قېتىم مەشۇقەسىنىڭ يېنىغا كېتىۋېتىپ، بىر كىشىنىڭ: ﴿مۇئمىنلەرگە ئۇلارنىڭ دىللىرى ئاللاھنىڭ زىكرىگە ۋە نازىل بولغان ھەقىقەتكە (يەنى قۇرئان ئايەتلىرىگە) ئېرىيدىغان ۋاقىت يەتمىدىمۇ؟﴾(ھەدىد: 16) دېگەن ئايەتنى ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدۇ. بۇ ئايەتنى ئاڭلىغان فۇزەيل: «شۇنداق، ئەي پەرۋەردىگارىم! دىللىرىمىزنىڭ ئېرىيدىغان ۋاقتى يېتىپ كەلدى!» دەۋېتىدۇ ۋە شۇنىدىن كېيىن ئىسلامغا ئۆزىنى ئاتاپ خۇراسان رايونىنىڭ بۇيۇك زاھىدلىرىدىن، ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس ئالىملىرىدىن بولۇپ قالدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ مەككەدە ۋاپات بولغان.

101. **قازى ئەبۇ تەييىب** تاھىر ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى تاھىر ئەتتەبەرىي (طَاهِرُ بنُ عَبْدِ اللهِ بنِ طَاهِرٍ الطَّبَرِيُّ، ھ.

348 – 450 / م. 960 – 1058) ـــ زامانىدىكى باغدادتىكى مەشھۇر شافئىي فەقىھ. قازى. «شەرھۇ مۇختەسەرىل مۇزەنىي (شرح مختصر المزني)»، «ئەتتەئلىقەتۇل كۇبرا (التعليقة الكبرى)» «جاۋابۇن فىسسمائى ۋەلغىنائى (جواب في السماع والغناء)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

102. **قازى شۇرەيھ** ئىبنى ھارىس ئىبنى قەيس ئەلكىندىي (شُرَيْحُ بنُ الحَارِثِ بنِ قَيْسٍ الكِنْدِيُّ، ھ. بۇرۇن 30 – ھ. 78 / م. 593 – 697) ـــ يەمەنلىك كاتتا تابىئىن. ئاتاقلىق ئىسلام قازىسى. ھ. 5 / م. 626 - يىلى مۇسۇلمان بولغان، لېكىن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى كۆرەلمىگەن. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ تەرىپىدىن كۇفەنىڭ قازىلىققا تەينىلەنگەن ۋە ئاتمىش يىل قازىلىق قىلغان. ئەلى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: «شۇرەيھ ئەرەبلەردىن چىققان ئەڭ ياراملىق قازى» دېگەن.

103. ئەبۇ مۇھەممەد / ئەبۇ ئەلى **قازى ھۇسەين** ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئەلمەرۋەررۇزىي (الْحُسَيْن بنُ مُحَمَّد بْن أَحْمَد المَرْوَرُّوْذِيّ، ھ. – 462 / م. – 1058) ـــ تۇركمەنىستانلىق مەشھۇر شافئىي فەقىھ، مۇفتى، قازى. «ئەتتەئلىقە (التعليقة الكبرى)» ۋە «پەتۋالار (الفتاوى)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

104. **ئەبۇ ئابدۇلمەلىك** قاسىم ئىبنى ئوسمان ئەلئەبدىي **ئەلجۇۋەئىي** (القَاسِمُ بنُ عُثْمَانَ العَبْدِيُّ الجُوْعِيُّ الدِّمَشْقِيُّ، ھ. ؟ – 248 / م. ؟ – 862) ـــ دەمەشقلىق مۇھەددىس، ئىبادەتگۇي شەيخ، زامانىدىكى تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن بىرى. سۇفيان ئىبنى ئۇيەينە قاتارلىقلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. ئۇنىڭدىن ئەبۇ ھاتەم، ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبى داۋۇد قاتارلىق مۇھەددىسلەر ھەدىس رىۋايەت قىلغان راستچىل زات.

105. ئەبۇ سەئىد **قەبىسە ئىبنى زۇئەيب** ئىبنى ئەلھەلھەلە

ئەلخوزائىي (قَبِيْصَةُ بنُ ذُؤَيْبِ بنِ حَلْحَلَةَ الخُزَاعِيُّ الْمَدَنِيُّ، ھ. 8 – 86 / م. 629 – 705) ــ تابىئىن. ئاتىسى ئۇنى بوۋاق ۋاقتىدا پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ھوزۇرىغا ئېلىپ كېلىپ دۇئاسىنى ئالدۇرغان زات. ساھابىلەردىن خەلىفە ئۆمەر، خەلىفە ئوسمان، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. ئۇمەۋىي خەلىفە ئابدۇلمەلىك ئىبنى مەرۋان تەرىپىدىن كاتىبات ۋە پوچتا ئىشلىرى ۋەزىرى بولغان.

106. ئەبۇلخەتتاب **قەتادە** ئىبنى دىئامە ئەسسەدۇسىي ئەلبەسرىي (قَتَادَةُ بنُ دِعَامَةَ السَّدُوْسِيُّ البَصْرِيُّ، ھ. 61 – 118 / م. 680 – 736) ــ تابىئىن، كاتتا مۇفەسسىر، فەقىھ، تىلشۇناس ۋە نەسەبشۇناس. تۇغما ئەما ئىدى.

107. ئەبۇلئاببىاس **شىھابۇددىن** ئەھمەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى سەلامە **ئەلقەلىيۇبىي** (شِهَابُ الدِّيْنِ أَحْمَدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ سَلَامَةَ القَلْيُوْبِيُّ، ھ. ؟ – 1069 / م. ؟ – 1659) ــ شافئىي فەقىھ ۋە مۇھەددىس. شەمسۇددىن رەملىينىڭ شاگىرتى. بەزى ئەسەرلەرگە ھاشىيە يازغان. مەشھۇر ئەسىرى «ھاشىيەتۇل قەلىيۇبىي (حاشيتا قليوبي على شرح المحلى على منهاج الطالبين)»دۇر. يەنە «تۇھفەتۇرراغىب (تحفة الراغب)» (ئەھلى بەيت تەرجىمەھاللىرى)، «تەزكىرەتۇل قەلىيۇبىي (تذكرة القليوبي)»(تېببابەت)، «فەزائىلۇمەككە ۋەلمەدىنە (فضائل مكة والمدينة وبيت المقدس وشئ من تاريخها)» ۋە «تەئبىرۇل مەنامات (تعبير المنامات)» قاتارلىق رىسالىلىرى بار.

108. **قەيىس ئىبنى ھەبتەر** ئەتتەمىيمىي ئەننەھشەلىي (قَيْسُ بْنُ حَبْتَرٍ التَّمِيمِيُّ النَّهْشَلِيُّ، ھ. ؟ – ؟ / م. ؟ – ؟) ــ كۇفەلىك تابىئىن. ئىبنى مەسئۇد، ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان ئىشەنچلىك زات.

109. ئەبۇ بەشىر **كەئىب ئىبنى مالىك** ئىبنى ئەمر

ئەلئەنسارىي (كَعْبُ بنُ مَالِكِ بنِ عَمْرٍو الأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 26 – ھ. 51 / م. 596 – 671) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ـــ ئەقەبە بەيئەتىگە ۋە ئۇھۇد قاتارلىق غازاتلارغا قاتناشقان ساھابە. تەبۈك غازىتىغا چىقماي، كېيىن تەۋبىسى قوبۇل قىلىنغان ئۈچ كىشىنىڭ بىرى. شۇنداقلا «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ شائىرى» دەپ نام ئالغان زاتلاردىن بىرى.

110. **ئىمام** ئەبۈلھەسەن ئەلى ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەبىب ئەلبەسرىي **ئەلماۋەردىي** (عَلِيُّ بنُ مُحَمَّدِ بنِ حَبِيْبٍ البَصْرِيُّ الْمَاوَرْدِيّ، ھ. 364 – 450 / م. 974 – 1058) ـــ مەشھۇر باش قازى، مۇفەسسىر، سىياسەتشۇناس، شافئىي فەقىھ، ئەلچى ۋە ئەدىب. 20 تومدا «ئەلھاۋىي ئەلكەبىر (الحاوي الكبير)» ناملىق شافئىي مەزھەب فىقھ ئېنسكلوپېدىيەسى، «ئەننۇكەت ۋەلئۇيۇنى (والنكت والعيون)» ناملىق تەفسىر، شۇنداقلا ھۆكۈمدارلىق سەنئىتى، سىياسەت ۋە ئەخلاقتا «ئەلئەھكامۇسسۇلتانىيە (الأحكام السلطانية)»، «نەسىھەتۇل مۇلۇك (نصيحة الملوك)»، «قانۇنۇل ۋەزارە (قانون الوزارة)» ۋە «ئەدەبۇددۇنيا ۋەددىن (أدب الدنيا والدين)» قاتارلىق مسلسلسىز ئەسەرلىرى بار.

111. **مەسرۇق** ئىبنى ئەلئەجدەئ ئىبنى مالىك ئەلۇادىئىي ئەلھەمدانىي ئەلكۇفىي (مَسْرُوْقُ بنُ الأَجْدَعِ بنِ مَالِكٍ الوَادِعِيُّ الهَمْدَانِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. ؟ – 62 / م. ؟ – 682) ـــ تابىئىن، كۇفەلىك مۇفتىي. ھەزرىتى ئۆمەر، ھەزرىتى ئەلى قاتارلىق زاتلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

112. ئەبۇ ئابدۇللاھ **مەكھۇل** ئىبنى ئەبى مۇسلىم شەھراب ئىبنى شازىل **ئەششامىي** ئەددىمەشقىي (مَكْحُولُ بْنُ شَهْرَابَ بنِ شَاذِلَ الشَّامِي الدِّمَشْقِيُّ، ھ. ؟ – 112 / م. ؟ – 730) ـ تېگىي كابۇللۇق ئازادگەردە تابىئىن ۋە كاتتا

فەقىھ. ئۆز ۋاقتىدىكى پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىنى كېزىپ، نۇرغۇن ساھابىلەردىن ئىلىم ئالغان ۋە بىر ئۆمۈر ئىلمىنىڭ، سۈننەتنىڭ خىزمىتىنى قىلغان شام دىيارىنىڭ كاتتا ئىمامى. تابىئىنلار دەۋرىدىكى تۆت چوڭ ئالىمنىڭ بىرى.

113. ئەبۇلمۇغىيرە **مەنسۇر ئىبنى زازان** ئەسسەقەفي ئەلۋاسىتي (مَنْصُورُ بْنُ زَاذَانَ الثَّقَفِيُّ الوَاسِطِيُّ، ھ. ؟ – 131 / م. ؟ – 749) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئازادگەردە تابىئىن. ئابىد، زاھىد، مۇھەددىس. ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان ئىشەنچلىك زات.

114. ئەبۇ سەھل **مۇئاز ئىبنى ئەنەس ئەلجۇھەنىي** (مُعَاذُ بْنُ أَنَسٍ الْجُهَنِيُّ) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ مىسىرغا جايلىشىپ قالغان ساھابە. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن غازاتقا قاتناشقان ۋە ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

115. ئەبۇ ئابدۇللاھ **مۇتەررىف** ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى ئەششىخخىر ئەلئامىرىي ئەلبەسرىي (مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الشِّخِّيرِ العَامِرِيُّ البَصْرِيُّ، ھ. 2 – 95 / م. 624 – 714) ــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم زامانىدا تۇغۇلغان كاتتا تابىئىن. نۇرغۇن ساھابىلەردىن ئىلىم ئالغان. مۇھەددىس، زاھىد ئالىملاردىن.

116. ئەبۇ ئەمر / ئەبۇ سەئىد **مۇجالىد** ئىبنى سەئىد ئەلھەمدانىي ئەلكۇفي (مُجَالِدُ بْنُ سَعِيْدِ بْنِ عُمَيْرِ بْنِ بِسْطَامَ الهَمْدَانِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. 48 – 144 / م. 663 – 762) ــ مۇھەددىس. ئۇنىڭدىن سۇفيان سەۋرىي، شۇئبە قاتارلىق ئىمامىلار ھەدىس رىۋايەت قىلغان ۋە «ئىشەنچلىك» دەپ قارىغان. يەھيا ئىبنى مەئىن ۋە ئىمام ئەھمەد قاتارلىقلار: «زەئىف» دېگەن.

117. ئەبۇلھەججاج **مۇجاھىد** ئىبنى جەبر ئەلمەككىي (مُجَاهِدُ بْنُ جَبْرٍ الْمَكِّيُّ الأَسْوَدُ، ھ. 21 – 103 / م. 642 –

721) ـ ئازادگەردە تابىئىن، ھەزرىتى ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباسنىڭ شاگىرتى. كاتتا فەقىھ ۋە مەككە مۇفەسسىرى.

118. ئەبۇلفەتھ**نەسىر** ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى نەسرئەنـ ـنابۇلسىي **ئەلمەقدىسىي** (أَبُو الفَتْحِ نَصْرُ بنُ إِبْرَاهِيْمَ بنِ نَصْرٍ النَّابُلُسِيُّ الْمَقْدِسِيُّ، ھ. 377 – 490 / م. 987 – 1096) ـــ فەقىھ، مۇھەددىس، زاھىد، ئابىد. مەشھۇر ئەسەرلىرى «ئەلھۇججە ئەلا تاركىل مەھەججە (الحجة على تارك المحجة)»، «ئەلئەمالىي (الأمالي)»، «ئەتتەھزىب (التهذيب)» (10 تۇم)، «ئەلكافىي (الكافي)»، «ئەتتەقرىب (التقريب)» ۋە «ئەلفۇسۇل (الفصول)» قاتارلىقلار.

119. **ھارىس** ئىبنى ئەسەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلئەنەزىي **ئەلمۇھاسىبي** (الحَارِثُ بنُ أَسَدٍ البَغْدَادِيُّ الْعَنَزِيُّ الْمُحَاسِبِيُّ، ھ. 170 – 243 / م. 781 – 857) ـــ ئەقىدە ئالىمى، مۇھەددىس، فەقىھ، تەفسىرشۇناس. تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن. مەشھۇر ئەسەرلىرى «رىسالەتۇل مۇستەرشىدىن (رسالة المسترشدين)»، «ئادابۇننۇفۇس (آداب النفوس)»، «ئەررىئايە لىھۇقۇقىللاھى ئەززە ۋەجەلله (الرعاية لحقوق الله عزوجل)»، «ماھىيەتۇل ئەقلى (ماهية العقل ومعناه واختلاف الناس فيه)»، «ئەلمەسائىلۇ فى ئەئمالىل قۇلۇبى ۋەلجاۋارىھى (المسائل في أعمال القلوب والجوارح)» ۋە «شەرھۇل مەئرىفە (شرح المعرفة)» قاتارلىقلار.

120. ھافىز شىھابۇددىن ئەبۇلفەزل ئەھمەد ئىبنى ئەلى **ئىبنى ھەجەر ئەلئەسقەلانىي** (شِهَابُ الدِّيْنِ أَحْمَدُ بنُ عَلِيِّ بنِ حَجَرٍ العَسقَلانِيُّ، ھ. 773 – 852 / م. 1371 – 1449) ـــ ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس، كاتتا شافئىي فەقىھ ۋە تارىخچى. «فەتھۇل بارىي (فتح الباري شرح صحيح البخاري)»، «بۇلۇغۇل مەرام (بلوغ المرام من أدلة الأحكام)»، «تەھزىبۇتتەھزىب (تهذيب التّهذيب)»، «ئەددۇرەرۇل كامنە (الدّرر الكامنة في

أعيان المائة الثّامنة)»، «لسان الميزان (لسان الميزان)»، «ئەلئىسابە (الإصابة في تمييز الصحابة)»، «نۇخبەتۇل فىكرى (نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر)» ۋە «ئەتتەلخىسۇل ھەببر (التلخيص الحبير في تخريج أحاديث الرافعي الكبير)» قاتارلىق كۆپلىگەن قىممەتلىك ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپىدۇر.

121. **ھافىز** زەينۇددىن ئەبۇلفەزل ئابدۇرراھىم ئىبنى ئەلھۇسەين ئىبنى ئابدۇرراھمان **ئەلئىراقىي** (زَيْنُ الدِين عَبْدُ الرَحِيم بنُ الحُسَيْنِ بنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ العِرَاقِيُّ، ھ. 725 – 806 / م. 1325 – 1403) ــ ئاتاقلىق مۇھەددىس. كاتتا شافئىي فەقىھ. قازى. ھافىز ئىبنى ھەجەرنىڭ ئۇستازى. «ئەلفىيەتۇل ئىراقىي (لفية العراقي)»، «ئەلئەھكامۇل كۇبرا (الأحكام الكبرى)»، «ئەلئەھكامۇسسۇبرا (الأحكام الصغرى)»، «شەرھۇتتىرمىزىي (شرح الترمذي)» (10 تۇم) ۋە «تەخرىيجۇ ئەھادىيسى ئىھيائى ئۇلۇمىددىن (تخريج أحاديث إحياء علوم الدين)» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىپى.

122. ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئەلھاكىم** مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەمدەۋەيھ **ئەننىشاپۇرىي** (الحاكم مُحَمَّدُ بنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حَمدَوَيه النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. 321 – 405 / م. 933 – 1014) ــ ئاتاقلىق ھەدىس ئالىمى، ئەڭ ئىشەنچلىك سەھىھ ھەدىسلەر توپلىمى «سەھىھۇلبۇخارىي» بىلەن «سەھىھۇ مۇسلىم»گە تولۇقلىما قىلىپ «ئەلمۇستەدرەك (المستدرك)» ناملىق ئەسىرنى يازغان بولسىمۇ، ئۇ ئەسەردە سەھىھ بولمىغان بەزى ھەدىسلەرمۇ يەر ئالغان. ئۇندىن باشقا «تارىخۇ نىشاپۇر (تاريخ نيسابور)» قاتارلىق بىرقانچىلىغان ئەسەرلىرى بار. نىشاپۇرغا بىرنەچچە قېتىم ھاكىم (قازى) بولغانلىقتىن «ھاكىم» دەپ نام ئالغان.

123. ئەبۇ يەھيا **ھەببب ئىبنى ئەبى سابىت** قەيس

ئىبنى دىنار (حَبِيْبُ بنُ أَبِي ثَابِتٍ قَيْسِ القُـرَشِيُّ، ھ. ؟ – 119 / م. ؟ – 737) ــــ ئازادگەردە تابىئىن، مۇھەددىس، فەقىھ، كۈفەنىڭ مۇفتىسى. ئىبنى ئۆمەر ۋە ئىبنى ئىببىاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان ئىشەنچلىك زات.

124. **ھەزرىتى ئائىشە** بىنتى ئەبۇبەكرى سىددىق (أُمُّ المُؤْمِنِيْنَ عَائِشَةُ بِنْتُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، ھ. بۇرۇن 6 – ھ. 58 / م. 615 – 678) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ــــ مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى ۋە پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئۇچىنچى ئايالى. ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ناھايىتى ئۇستۇن بولۇپ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى تەپسىلىي رىۋايەت قىلغان فەقىھە، نەسەبشۇناس، تىلشۇناس زات.

125. **ھەزرىتى ئەلى** ئىبنى ئەبى تالىب ئىبنى ئابدۇل - مۇتتەلىب (عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبِ بنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ھ. بۇرۇن 27 – ھ. 23 – ھ. 40 / م. 599 – 661) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ تاغىسى ۋە ھامىيسى ئەبۇ تالىبنىڭ ئوغلى شۇنداقلا پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ قىزى ھەزرىتى فاتىمە (ئۆ. م. 632) نىڭ كۈيۈسى. راشىد خەلىپەلەرنىڭ تۆتىنچىسى (م. 656 – 661). ئابدۇررەھمان ئىبنى مۇلجەم تەرىپىدىن كۈفە مەسجىدىدە يارىلاندۇرۇلۇپ، بىر كۈندىن كېيىن ۋاپات بولغان.

126. **ھەزرىتى** ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئوسمان** ئىبنى ئەففان ئەلئۇمەۋي ئەلقۇرەشىي (عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ الأُمَوِيُّ القُرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 47 – ھ. 35 / م. 576 – 656) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــــ پەيغەمبەر سەللەللا- لاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئەڭ كاتتا ساھابىلىردىن بولۇپ، راشىد خەلىپەلەرنىڭ ئۈچىنچىسى (م. 644 – 656). پەيغەمبەرنىمزنىڭ ئىككى قىزىغا ئۆيلەنگەنلىكى ئۈچۈن، «زۇننۇرەين (ئىككى نۇر ئىگىسى)» دەپ نام ئالغان.

ساھابىلەردىن تۇنجى بولۇپ ھەبەشىستانغا ھىجرەت قىلغان، ئادەتتىن تاشقىرى ھاياسى ۋە ئىسلام ئۈچۈن بارلىقىنى ئاتىغانلىقى بىلەن تونۇلغان زات. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن 146 ھەدىس رىۋايەت قىلغان. 80 يېشىدا، ھ. 35 - يىلى 18 - زۇلھەججە / م. 656 - يىلى 17 - ئىيۇلدا ئۆيىدە «قۇرئان» ئوقۇۋاتقاندا شەھىد قىلىنغان.

127. **ھەزرىتى** ئەبۇ ھەفس **ئۆمەر** ئىبنى ئەلخەتتاب ئەلئەدەۋىي ئەلقۇرەشىي (عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ العَدَوِيُّ القُرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 40 – ھ. 23 / م. 583 – 644) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ئەڭ كاتتا ساھابىلىرىدىن بىرى ۋە راشىد خەلىپەلەرنىڭ ئىككىنچىسى (م. 634 – 644). ئىسلام تارىخىدا زور تەسىر قالدۇرغان زات. «ئەلفارۇق» نامى بىلەن مەشھۇردۇر. ھ. 23 - يىلى 23 - زۇلھەججە بامدات نامىز ئوقۇۋاتقان پەيتىدە كەينىدىن خەنجەر سېلىنغان، 26 - زۇلھەججە / م. 644 - يىلى 3 - نويابىردا ۋاپات بولغان.

128. ئەبۇ سەئىد **ئەلھەسەن** ئىبنى يەسار **ئەلبەسرىي** ئەلئەنسارىي (الحَسَنُ بنُ أَبِي الحَسَنِ يَسَارٍ البَصْرِيُّ الأَنْصَارِيُّ، ھ. 21 – 110 / م. 642 – 728) ــ كاتتا تابئىن. بەسرە مۇفتىسى بولغان ھەدىسشۇناس ئالىم. تابئىنلار دەۋرىدە كۆزگە كۆرۈنگەن زاتلاردىن بىرى.

129. **ھەزرىتى ھەفسە** بىنتى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب ئەلئەدەۋىيە (أُمُّ المُؤْمِنِيْنَ حَفْصَةُ بِنْتُ عُمَرَ بنِ الخَطَّابِ العَدَوِيَّةُ، ھ. بۇرۇن 18 – ھ. 41 / م. 605 – 661) ــ ھەزرىتى ئۆمەرنىڭ قىزى ۋە مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى. مەككەدە مۇسۇلمان بولۇپ، مەدىنەگە ھىجرەت قىلغان. يولدىشى خۇنەيس ئىبنى ھۇزافە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇھۇد غازىتىدا شەھىد بولغاندىن كېيىن، پەيغەمبەر

سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇنى نىكاھىغا ئالغان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان. ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ زامانىدا جەملەنگەن «قۇرئان»نى ئامانەت ساقلىغان بولغاچقا، «قۇرئان مۇھاپىزەتچىسى» دەپ نام ئالغان.

130. ئەبۇ مۇھەممەد **ھەكەم ئىبنى ئۇتەيبە** ئەلكىندىي (الحَكَمُ بنُ عُتَيْبَةَ الكِنْدِيُّ، ھ. 50 – 115 / م. 650 – 733) — كۇفەلىك ئازادگەردە، كاتتا تابىئىن. فەقىھ، مۇھەددىس. ئىبادەتگۈيلۈقى ۋە پەزىلىتى بىلەن تونۇلغان زات.

131. ئەبۇ خالىد **ھەكەم ئىبنى ھىزام** ئىبنى خۇۋەيلىد ئىبنى ئەسەد ئەلقۇرەشىي (حَكِيمُ بْنُ حِزَامِ بْنِ خُوَيْلِدِ بنِ أَسَدٍ القُرَشِيُّ، ھ. بۇرۇن 65 – ھ. 54 / م. 558 – 674) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ — ساھابە. قۇرەيشنىڭ ئېسىل زاتلىرىدىن ۋە مۇئمىنلەرنىڭ ئانىسى خەدىجە بىنت خۇۋەيلىد رەزىيەللاھۇ ئەنھانىڭ جىيەنى. مەككە فەتھ قىلىنغان كۈنى مۇسۇلمان بولغان ۋە كېيىن مەدىنىدە ياشىغان، 120 ياشتا ۋاپات بولغان.

132. ئەبۇ ئابدۇللاھ **ھۇزەيفە** ئىبنى ئەلىيمان ھىسىل ئىبنى جابىر ئەلئەبسىي ئەلغەتافانىي (حُذَيْفَةُ بنُ اليَمَانِ حِسْلِ بنِ جَابِرٍ العَبْسِيُّ الْغَطَفَانِيُّ، ھ. ؟ – 36 / م. ؟ – 656) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما — ئۆزىمۇ، ئاتىسىمۇ ساھابە. بەدرىدىن باشقا بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان، ئىراق ۋە شام فەتھىدە تۆھپە كۆرسەتكەن قەيسەر قوماندان. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۇنىڭغا مۇناپىقلارنىڭ تىزىملىكى ۋە كېيىن يۈز بېرىدىغان فىتنىلەرگە ئالاقىدار مەخپىيەتلىكنى سۆزلەپ بەرگەن بولغاچقا، «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلىغۇچى زات» دەپ ئاتالغان.

133. **ھۇزەيفە** ئىبنى قەتادە **ئەلمەرئەشىي** (حُذَيْفَةُ بنُ قَتَادَةَ

الْمَرْعَشِيُّ)،ھ. ؟–207/م. ؟–763)ــ بۇگۈنكى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قەھرىمانماراش (Kahramanmaraş) ۋىلايىتىدىن. زاھىد، ئابىد زاتتۇر. سۇفيان ئەسسەۋرِي قاتارلىقلاردىن تەلىم ئالغان.

134. ئەبۇ تەھيا **ھۇكەيىم** (ھەكىيم دېگۈچىلەرمۇ بار) **ئىبنى سەئد** ئىبنى تەھيا ئەلھەنەفي ئەلكۈفي (حُكَيْمُ بْنُ سَعْدٍ بْنِ تحيا الحَنَفِي الكُوْفِيُّ، ھ. ؟– 90 ئەتراپى/ م.؟ – 710 ئەتراپى) ــ كۈفەلىك تابىئىن. ھەزرىتى ئەلى، ئەبۇ ھۇرەيرە قاتارلىق ساھابىلەردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان زات.

135. **ھۇمەيد** ئىبنى قەيس **ئەلئەئرەج** (حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ الأَعْرَجُ، ھ. ؟ – 130 / م. ؟ – 748) ــ تابىئىن قارىي، مۇھەددىس.

136. ئەبۇلمۇنزىر **ھىشام ئىبنى ئۇرۋە** ئىبنى ئەززۇبەير ئىبنى ئەلئەۋۋام ئەلئەسەدي (ھِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ الأَسَدِيُّ، ھ. 61 – 146 / م. 680 – 763) ــ تابىئىن. فەقىھ ۋە مۇھەددىس.

137. **ئەبۇلقاسىم** زەينۇلئىسلام ئابدۇلكەرىم ئىبنى ھەۋازىن ئىبنى ئابدۇلمەلىك **ئەلقۇشەيرِي** ئەننىشاپۇرِي (زَيْنُ الإِسْلامِ عَبْدُ الكَرِيْمِ بنُ هَوَازِنَ بنِ عَبْدِ المَلِكِ القُشَيْرِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. 376 – 465 / م. 986 – 1074) ــ تەسەۋۋۇپ پېشۋاسى، شائىر، تىلشۇناس، مۇھەددىس، مۇفەسسىر، كالامشۇناس، فەقىھ. «قۇشەيرى رىسالىسى (الرسالة القشيرية)»، «ئەتتەفسىرۇل كەبىر (التفسير الكبير / التيسير في علم التفسير)»، «لەتائىفۇل ئىشارات (لطائف الإشارات)»، «ئادابۇسسۇفىيە (آداب الصوفية)»، «ئەلجەۋاھىر (الجواهر وعيون الْأَجْوِبَة فِي فنون الأسئلة)» ۋە «نۇكەتۇ ئۇلىننۇھا (نكت أولى النها)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

138. ئەبۇلۇەلىد **ئۇبادە ئىبنى سامىت** ئىبنى قەيس ئەلئەنسارِي (عُبَادَةُ بنُ الصَّامِتِ بنِ قَيْسٍ الأَنْصَارِيُّ، ھ. بۇرۇن 38 – ھ. 34 / م. 558 – 674) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئىككى

قېتىملىق ئەقەبە بەيئەتىگە ۋە بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان قوماندان ساھابە. ساھابىلەر ئارىسىدىكى مەشھۇر قارىيلارنىڭ بىرى. خەلىفە ئۆمەر دەۋرىدە فەلەستىن قازىسى بولغان.

139. ئەبۇلمۇنزىر / ئەبۇتتۇفەيل **ئۇبەي ئىبنى كەئب** ئىبنى قەيس ئەلئەنسارىي (أُبَيُّ بْنُ كَعْبِ بْنِ قَيْسٍ الأَنْصَارِيُّ، ھ. ؟ – 30 / م. ؟ – 653) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ ئىككىنچى ئەقەبە بەيئەتىگە ۋە بارلىق غازاتلارغا قاتناشقان زات. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ ۋەھيى كاتىبلىرىدىن بىرى، ساھابە قارىيلارنىڭ پېشۋاسى.

140. **ئۇرۋە** ئىبنى ئەززۇبەير ئىبنى ئەلئەۋۋام ئەلئەسەدىي (عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ الأَسَدِيُّ، ھ. 23 – 94 / م. 643 – 713) ــ كاتتا تابىئىن. ھاممىسى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن كۆپ ھەدىسلەرنى رىۋايەت قىلغان. مەدىنەنىڭ يەتتە چوڭ فەقىھىنىڭ بىرى ئىدى.

141. ئەبۇ ھەممات **ئۇقبە ئىبنى ئامىر** ئەلجۇھەنىي ئەلمىسرىي (عُقْبَةُ بن عَامِرٍ الجُهَنِيُّ المِصْرِيُّ، ھ. بۇرۇن 15 – ھ. 58 / م. 608 – 678) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ــ قىرائەت پېشۋاسى، فەقىھ ساھابە. شام ۋە مىسىر فەتھىدە كاتتا تۆھپىلەرنى قوشقان قوماندان زات. مىسىرغا ۋالىي بولغان.

142. **ۋاسىل ئىبنى سۇلايمان** / سۇلەيم ئەتتەيمىي ئەلكۇفىي (وَاصِلُ بْنُ سُلَيْمَانَ-سُلَيْمَ - التَّيْمِيُّ الْكُوفِيُّ، ھ. ؟–؟/م. ؟–؟) ــ مۇھەددىس. ئۇنىڭدىن سۇفيان سەۋرىي ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

143. ئەبۇ ئىمران **ئىبراھىم** ئىبنى يەزىد **ئەننەخەئىي** ئەلكۇفىي (إِبْرَاهِيمُ بنُ يَزِيْدَ بنِ قَيْسٍ النَّخَعِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. 39 ياكى 47 – 96 / م. 659 ياكى 667 – 715) ــ تابىئىن. قىرائەت ئالىمى ۋە كاتتا فەقىھ.

144. ئەبـۇ ئىسـھاق **ئىبراھىـم ئىبنى سـەئد** ئىبنـى ئىبراھىم ئىبنـى ئابدۇررەھمـان ئىبنـى ئـەۋف ئەززۇھرىـي (إِبْرَاهِيْـمُ بنُ سَـعْدِ بـنِ إِبْرَاهِيْـمَ بـنِ عَبْـدِ الرَّحْمَـنِ بـنِ عَـوْفٍ القُـرَشِيُّ الزُّهْـرِيُّ، ھ. 108 – 183 / م. 726 – 799) ــ مۇھەددىـس تەبەئـى تابىئـىن. مەشـھۇر سـاھابە ئابدۇررەھمان ئىبنـى ئەۋف رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇنىڭ ئەۋرىسـى. كـۆپ ھەدىـس رىۋايـەت قىلغـان ئىشـەنچلىك زات.

145. ئەبـۇ ئابـباس **ئابدۇلـلاھ ئىبنـى ئابـباس** ئىبنـى ئابدۇلمۇتتەلىب ئەلھاشـمىي (عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ھ. بـۇرۇن 3 – ھ. 68 / م. 618 – 687) رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇمـا ــ پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەمنىڭ تاغىسـى ئابـباس رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇنـىڭ ئوغلـى. تەفسىرشـۇناس، نەسەبشـۇناس ۋە فەقـىھ سـاھابە، «ئۇممەتنـىڭ ئەللامىسـى» ۋە «قۇرئاننـىڭ تەرجمانـى» دەپ نـام ئالغان، كۆپ ھەدىس رىۋايـەت قىلغان زات.

146. **ئىمـام** ئەبـۇ ئۆمـەر يۈسـۈف ئىبنـى ئابدۇلـلاھ ئىبنـى مۇھەممـەد **ئىبنـى ئابدۇلبەر** ئەننەمرىي ئەلئەندەلۇسـي (يُوْسُـفُ بـنُ عَبْـدِ اللهِ بـنِ مُحَمَّدِ بنِ عَبْـدِ البَرِّ النَّمَـرِيُّ الأَنْدَلُـسِيُّ، ھ. 368 – 463 / م. 978 – 1071) ــ ئەندەلۇسـلۇق كاتتـا مالىكـي فەقـىھ، مۇھەددىـس، تارىخشـۇناس بۇيـۇك ئالـىم. ھـەر سـاھەدە مەشـھۇر «ئەلئىسـتىيئاب فـي مەئرىفەتىل ئەسـھاب (الاسـتيعاب في معرفة الأصحـاب)»، «ئەتتەمھيـد (التمهيـد لمـا في المؤطـأ مـن المعـاني والأسـانيد)»، «بۇھجەتـۇل مەجالـس (بهجـة المجالـس وأنـس المجالـس)»، «ئەلئەقلۇ ۋەلئۇقەلائى (العقـل والعقلاء)»، «ئەلكافي (الـكافي في فقه أهل المدينة)» ۋە «ئەلئىسـتىزكار (الاسـتذكار في شرح مذاهـب علمـاء الأمصـار)» قاتارلـىق قىممەتلىك ئەسـەرلىرى بار.

147. ئەبۇبەكـرى ئابدۇلـلاھ **ئىبنى** مۇھەممـەد ئىبنى ئىبراھىم **ئەبى شـەيبە** ئەلئەبسىي (عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيْمَ العَبْسِيُّ، ھ. 159 – 235 / م. 776 – 850) ــ مەشھۇر مۇھەددىس، مۇفەسسىر.

«مۇسەننەفۇ ئىبنى ئەبى شەيبە (المصنف ابن ابي شيبة)» (15 توم) ناملىق ھەدىس ۋە سەلەف سالىھلەرنىڭ سۆزلىرى توپلانغان چوڭ ھەجملىك كىتابنىڭ ۋە باشقا ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

148. ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ **ئىبنى ئەبى مۇلەيكە** ئەتتەيمي (عَبْدُ اللهِ بنُ عُبَيْدِ اللهِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ التَّيْمِيُّ، ھ. 35 ياكى 41 – 117 / م. 656 ياكى 661 – 735) ــ تابىئىن، مۇھەددىس، مۇئەززىن. تائىف شەھرىگە قازى بولغان زات.

149. ئەبۇبەكرى **ئىبنى ئەبىددۇنيا** ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئۇبەيد ئەلباغدادي (عَبْدُ اللهِ بنُ مُحَمَّدِ بنِ عُبَيْدٍ القُرَشِيُّ مَوْلاَهُمُ، البَغْدَادِيُّ، ھ. 208 – 281 / م. 823 – 894) ــ ئازادگەردە. باغدادلىق مۇھەددىس، تارىخشۇناس، پىداگوگ، ۋائىز. «ئەسسامت (الصمت)»، «مەكائىدۇششەيتان (مكائد الشيطان)» «مەكارىمۇل ئەخلاق (مكارم الأخلاق)»، «زەممۇل مەلاھي (ذم الملاهي)» ۋە «ئەلئەزەمە (العظمة)» قاتارلىق 164 رىسالەنى يازغان.

150. ئەبۇلھەسەن ئەلى **ئىبنى جەئد** ئىبنى ئۇبەيد ئەلجەۋھەرىي ئەلباغدادي (عَلِيُّ بنُ الْجَعْدِ بْنِ عُبَيْدٍ الجَوْهَرِيُّ البَغْدَادِيُّ، ھ. 133 – 230 / م. 750 – 845) ــ ئازادگەردە. تەبەئى تابىئىن، مۇھەددىس. ئىمام بۇخارىنىڭ ئۇستازلىرىدىن بىرى. ئۇنىڭ رىۋايەت قىلغان ھەدىسلىرىنى ئۇنىڭ شاگىرتى ئەبۇلقاسىم ئەلبەغەۋي «مۇسنەدۇ ئىبنىل جەئد (المسند بن الجعد)» نامىدا توپلىغان.

151. ئەبۇبەكرى مۇھەممەد **ئىبنى سىرىن** ئەلبەسرىي (مُحَمَّدُ بنُ سِيْرِيْنَ البَصْرِيُّ، ھ. 32 – 110 / م. 653 – 729) ــ ھەزرىتى ئەنەسنىڭ ئازادگەردىسى. كاتتا تابىئىن. تەفسىر، ھەدىس، فىقھ ۋە چۈش تەبىرىدە تونۇلغان زات.

152. ئەبۇلھەسەن مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئەييۇب

ئىبنىي سەلت **ئىبنى شەنبۇز** (ابْنُ شَنْبُوْذَ مُحَمَّدُ بنُ أَحْمَدَ بنِ أَيُّوْبَ، ھ. ؟ – 328 / م. ؟ – 940) ــ باغدادلىق مەشھۇر قرائەتشۇناس ئىمام. مۇھەددىس. ئەمەن ۋە راستچىل زات.

153. ئەبۇ ئەلى **ئىبنى كاتىب** ھەسەن ئىبنى ئەھمەد (أبو عَلِيّ بن الْكَاتِب الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ، ھ. ؟ – 343 / م. ؟ – 955) ــ تەسەۋۋۇف پېشۋالىرىدىن بىرى.

154. ئەبۇبەكرى ئەھمەد ئىبنى مۇسا ئىبنى ئاببىاس **ئىبنى مۇجاھىد** ئەتتەممىي ئەلباغدادىي (أَحْمَدُ بنُ مُوْسَى بنِ العَبَّاسِ بنِ مُجَاهِدٍ البَغْدَادِيُّ، ھ. 245 – 324 / م. 859 – 935) ــ زامانىسىدىكى قاريلارنىڭ پېشۋاسى. «ئەسسەبئە فىل قرائات (السبعة في القراءات)»، «يائلار (اليآت)»، «ھائلار (الھآآت)» ۋە «ئەششەۋازۇ فىل قرائات (الشواذ في القراءات)» قاتارلىق كىتابلارنىڭ مۇئەللىفى.

155. ئەبۇ زىياد ئابدۇللاھ **ئىبنى مۇغەففەل** ئەلمۇزەنىي (عَبْدُ اللهِ بنُ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيّ، ھ. ؟ – 59 / م. ؟ – 679) رەزىيەللاھۇ ئەنھۇما ــ ھۇدەيبىييەدىكى رىزۋان بەيئەتىگە قاتناشقان ساھابىلەردىن. ئاتىسىمۇ ساھابە. خەلىفە ئۆمەر تەرىپىدىن دىن ئۆگىتىش ئۈچۈن بەسرەگە ئەۋەتىلگەن ئون فەقىھ ساھابىنىڭ بىرى.

156. شەمسۇددىن ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد **ئىبنى مۇفلىھ ئەلمەقدىسىي** (شَمْسُ الدِّيْنِ مُحَمَّدُ بنُ مُفْلِحٍ الْمَقْدِسِيُّ، ھ. 708 – 763 / م. 1308 – 1362) ــ ھەنبەلىي مەزھەب ئالىملىرىدىن. ئىمام ئىبنى تەيمىييەنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن شاگىرتلىرىدىن بىرى. «ئەلفۇرۇئ (الفروع)»، «ئەننۇكەتۇ ۋەلفەۋائىدۇ (النكت والفوائد السنية على مشكل المحرر لابن تيمية)»، «ئۇسۇلۇلفىقھ (أصول الفقه)»، «ھاشىيەتۇل مۇقنىئ (حاشية المقنع)» ۋە «ئەلئادا-بۇششەرئىييە (الآداب الشرعية الكبرى)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

157. ئەبۇ ئابدۇررااھمان ئابدۇللاھ **ئىبنى ئۆمەر** ئىبنى

ئەلخەتتاب ئەلئەدەۋي ئەلقۇرەشـي (عَبْدُ اللهِ بْـنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ العَـدَوِيُّ القُـرَشِيُّ، ھ. بـۇرۇن 10 – ھ. 73 / م. 612 – 694) رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇمـا ـ فەقـىھ ساھابە، راشـىد خەلىفەلەرنـىڭ ئىككىنچىسـى ھەزرىتـى ئۆمەرنـىڭ ئوغلـى. خەنـدەك غازىتىدىـن كېيىنكـى غازاتلارغـا قاتناشـقان زات.

158. ئەبـۇ مۇھەممـەد ئابدۇلـلاھ **ئىبنـى ۋەھـب** ئىبنـى مۇسـلىم ئەلفىھرىـي (عَبْـدُ اللهِ بـنُ وَهْـبِ بـنِ مُسْـلِمٍ الفِهْـرِيُّ، ھ. 125 – 197 / م. 743 – 812) ـــ فەقـىھ، مۇھەددىـس. ئىمـام مالىكنـىڭ ئـەڭ چوڭ شـاگىرتى. «ئەلمۇۋەتتا» (موطـأ ابن وهب)نى رىۋايـەت قىلغـان. مالىكـي مەزھەبىنـى تارقاتقۇچىلىرىدىـن بىرى. «ئەلجامـئ (الجامـع)» ۋە «تەفسـىرۇل قۇرئـان (تفسـير القـرآن)» قاتارلـىق ئەسـەرلىرى بار.

159. **ئىكرىمـە** ئىبنـى ئابدۇلـلاھ ئەلبەربەرـي (عِكْرِمَـةُ بْـنُ عَبْـدِ اللهِ البَرْبَـرِيُّ، ھ. 21 – 105 / م. 642 – 723) ـــ كاتتـا تابىئىـن. ھەزرىتـى ئىبنى ئابباسـنىڭ ئازادگەردىسـى ۋە شـاگىرتى، مۇفەسسـىر ۋە فەقـىھ زات.

160. **ئەبـۇ ئەمـر** ئوسـمان ئىبنـى سـەئىد ئىبنـى ئوسـمان ئەلئەندەلۇسـي ئەلقۇرتۇبـي **ئەددانـي** (أَبُـو عَمْـرٍو عُثْمَـانُ بـنُ سَـعِيْدِ بـنِ عُثْمَـانَ الأَنْدَلُـسِيُّ القُرْطُـبِيُّ الدَّانِي، ھ. 371 – 444 / م. 981 – 1053) ـــ قۇرتۇبەلىـك مەشـھۇر قىرائـەت ئالىمـى. مۇھەددىـس. قىرائـەت ئىلمىگـە ئائىـت «جامىئـۇل بايـان (جامـع البيان في السـبع)»، «ئەلئىشـارە (الإشـارة)» ۋە «ئەتتەيسىر (التيسير في القـراءات السـبع)» قاتارلـىق كـۆپ ئەسـەرلەرنى يازغـان.

161. **ئەبـۇ داۋۇد** سـۇلايمان ئىبنـى ئەلئەشـئەس ئىبنـى شـەددات **ئەسسىجسـتانـي** (أَبُـو دَاوُدَ سُـلَيْمَانُ بـنُ الأَشْـعَثِ بـنِ شَـدَّادٍ السِّجِسْـتَانِيُّ، ھ. 202 – 275 / م. 817 – 888) ـــ مەشـھۇرھەدىـس ئالىملىرىدىـن. مەشـھۇر «ئالتـە كتـاب (الكتب

الستة)» ئىچىدىكى «تۆت سۈنەن (السنن الأربعة)» ھەدىس كىتابلىرىنىڭ بىرى «سۈنەنۇ ئەبى داۋۇد (سنن أبي داود)» دەپ تونۇلغان «ئەسسۈنەن (السنن)»نىڭ، يەنە «ئەلمەراسىيل (المراسيل /مۇرسەل ھەدىسلەر توپلىمى)» ۋە «ئەززۇھد» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

162. **ئەبۇللەيس** نەسىر ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم **ئەسسەمەرقەندىي** ئەلفەقىھ ئەلھەنەفىي (الفَقِيْهُ أَبُو اللَّيْثِ نَصْرُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ إِبْرَاهِيْمَ السَّمَرْقَنْدِيُّ الحَنَفِيُّ، ھ. ؟ – 375 / م. ؟ – 985) ــ «ئەلفەقىھ»، «ئىمامۇل ھۇدا» ۋە «زاھىد» دەپ نام ئالغان سەمەرقەندلىك كاتتا ھەنەفىي ئالىم. ئىمام ئەبۇ مەنسۇر ئەلماتۇرىدىينىڭ شاگىرتى. «ئىلىم دېڭىزى (بحر العلوم / بەھرۇلئۇلۇم)» ناملىق تەفسىر، «ئەننەۋازىل (النوازل)»، «ئۇيۇنۇل مەسائىل (عيون المسائل)»، «خىزانەتۇل فىقھ (خزانة الفقه)»، «بۇستانۇل ئارىفىن (بستان العارفين)» («تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى» تەرىپىدىن ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغان)، «تەنبىھۇل غافلىن (تنبيه الغافلين)» ۋە «شەرھۇل فىقھىل ئەكبەر (شرح فقه الاكبر)» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

163. **ئىمام ئەبۇ ھەنىفە** نۇئمان ئىبنى سابىت ئىبنى زۇتا ئەتتەيمىي ئەلكۇفىي (الإمَامُ أَبُو حنيفةَ النُّعْمَانُ بنُ ثَابِتِ بنِ زُوْطَى التَّيْمِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. 80 – 150 / م. 699 – 767) ــ مەشھۇر «تۆت مەزھەب»نىڭ بىرى بولغان ھەنەفىي مەزھەبىنىڭ ئىمامى، مۇجتەھىد ئىمامىلار ئىچىدە «ئىمامى ئەزەم (بۇيۇك ئىمام)» دەپ تونۇلغان زات. باغدادتا قازىلىق مەنسىپىنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، تۈرمىگە تاشلانغان ۋە تۈرمىدە ۋاپات تاپقان. «زەھەرلىنىپ شەھىد قىلىنغان» دېگەن قاراشمۇ بار.

164. **ئىمام ئەبۇ يۈسۇف** يەئقۇب ئىبنى ئىبراھىم ئەلئەنسارىي ئەلكۇفىي (الإمَامُ أَبُو يُوسُف يَعْقُوب بْن إِبْرَاهِيمَ الأَنْصَارِيُّ الكُوْفِيُّ،

ھ. 113 – 182 / م. 731 – 798) ــ مۇھەددىس ۋە مۇجتەھىد فەقىھ. ئىمام ئەبۇ ھەنىفەنىڭ شاگىرتى ۋە ھەنەفىي مەزھەبىنىڭ ئىككىنچى ئىمامى. ئاببا‌سىي خەلىفىسى ھارۇن رەشىد دەۋرىدە (م. 786 ـ 809) تۇنجى بولۇپ «قازىلىقۇزات (قاضي القضاة / باش قازى)» ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. دۆلەت مالىيەسىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن «ئەلخەراج (كتاب الخراج)» ناملىق كىتابىنى يازغان. يەنە فىقھ ۋە ھەدىس ساھەسىدە باشقا ئەسەرلەرنى قالدۇرغان.

165. **ئەبۇلقاسىم** ئابدۇلكەرىم ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلكەرىم ئىبنى پەزل **ئەررافئىي** ئەلقەزۋىنىي (عَبْدُ الكَرِيْمِ بنُ مُحَمَّدِ بنِ عَبْدِ الكَرِيْمِ الرَّافِعِيُّ القَزْوِيْنِيُّ، ھ. 557 – 623 / م. 1162 – 1226) ــ كاتتا شافئىي فەقىھ، مۇھەددىس، تارىخشۇناس، مۇفەسسىر. ئەسەرلىرى: «ئەلمۇھەررەر (المحرر في فقه)»، «ئەتتەدۋىن (التدوين في أخبار قزوين)»، «فەتھۇل ئەزىز (فتح العزيز)»، «شەرھۇ مۇسنەدىششافئىي (شرح مسند الشافعي)» ۋە باشقىلار.

166. **ئىمام** ئەبۇ ئابدۇللاھ **ئەھمەد** ئىبنى مۇھەممەد **ئىبنى ھەنبەل** ئەششەيبانىي ئەلمەرۋەزىي (الإمَامُ أَحْمَدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ حَنْبَلٍ الشَّيْبَانِيُّ الْمَرْوَزِيُّ، ھ. 164 – 241 / م. 780 – 855) ــ باغدادتا ياشاپ ئۆتكەن بۇيۇك مۇھەددىس، فەقىھ. مەشھۇر تۆت مەزھەبنىڭ بىرى بولغان ھەنبەلىي مەزھەبنىڭ ئىمامى. «مۇسنەدۇ ئەھمەد (المسند)» (چوڭ ھەجملىك ھەدىسلەر توپلىمى)، «ئەززۇھد (الزھد)»، «ئەززۇھد («ئەننا‌سىخۇ ۋەلمەنسۇخۇ (الناسخ والمنسوخ)»، «ئەلمەسائىل (المسائل)» ۋە «ئەلئىلەل (العلل والرجال) قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ ئىمامى.

167. **ئىمام** ئەبۇبەكرى ئەھمەد ئىبنى ھۈسەين ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇسا ئەلخۇسرەۋجىردىي ئەلخۇراسانىي **ئەلبەيھەقي** (أَحْمَدُ بنُ الحُسَيْنِ بنِ عَلِيِّ بنِ مُوسَى الخُسْرَوْجِرْدِيُّ الخُرَاسَانِيُّ البَيْهَقِيُّ، ھ.

384 – 458 / م. 994 – 1066) ــــ بۇيۇك مۇھەددىس، شافئىي فەقىھ. ئەسەرلىرى: «ئەسسۇنەنۇل كۇبرا (السنن الكبرى)»، «شۇئەبۇل ئىمان (شعب الايمان)»، «مەئرىفەتۇسسۇنەن (معرفة السنن والآثار)»، «ئەلمەبسۇت (المبسوط في نصوص الشافعي)»، «ئەلبەئسۇ ۋەننۇشۇر (البعث والنشور)»، «مەناقىبۇششافئىي (مناقب الشافعي المطلبي)»، «ئەلخىلافىيىات (الخلافيات)» ۋە باشقىلار .

168. **ئىمام** ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئەلمۇغىرە ئەلجۇئفىي **ئەلبۇخارىي** (الإمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ بَرْدِزْبَهْ الجُعْفِي البُخَارِيُّ، ھ. 194 – 256 / م. 810 – 870) ــــ ئەڭ مەشھۇر ھەدىس ئالىمى. ھەدىس ئىلمىدە «ھەدىس ئىللەتلىرىنىڭ دوختۇرى»، «ئەمرۇلمۇئمىنىن» دەپ نام ئالغان مۇھەددىسلەر سەردارى. «سەھىھۇلبۇخارىي (صحيح البخاري)» نامى بىلەن مەشھۇر، ئەڭ ئىشەنچلىك سەھىھ ھەدىسلەر تويلىمى «ئەلجامىئۇسسەھىھ (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم مع حاشية السهارنفوري وحاشية السندي)»نىڭ مۇئەللىفى. ئۇندىن باشقا «ئەلئەدەبۇل مۇفرەد (الأدب المفرد ـ جزء في الأدب)»، (التاريخ الكبير)»، «ئەتتارىخۇسسەغىر (التاريخ الصغير)»، «ئەتتارىخۇل ئەۋسەت (التاريخ الأوسط)»، «خەلقۇ ئەفئالىل ئىباد (خلق أفعال العباد)» ۋە «ئەززۇئەفائ (الضعفاء)» قاتارلىق قىممەتلىك كىتابلارنى قالدۇرغان. سەمەرقەندتە روزا ھېيىت كېچىسى ھىجرىيە ھېسابىدا 62 يېشىدا ۋاپات بولغان.

169. **ئىمام** شىھابۇددىن ئەبۇلقاسىم سۇلايمان ئىبنى ئەھمەد **ئەتتەبەرانىي** (الإمَامُ شِهَابُ الدِّيْنِ سُلَيْمَانُ بنُ أَحْمَدَ الطَّبَرَانِيُّ، ھ. 260 – 360 / م. 821 – 918) ــــ ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس. «ئەلمۇئجەمۇل كەبىر (المعجم الكبير)»، «ئەلمۇئجەمۇل ئەۋسەت

(المعجم الأوسط)»، «ئەلمۇئجەم ئەسسىسەغىر (المعجم الصغير)»، «ئەلئەۋائىل (الأوائل)» ۋە «مۇسنەدۇششامىيىين (مسند الشاميين)» قاتارلىق ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

170. ئەبۇ جەئفەر **مۇھەممەد ئىبنى جەرىر** ئىبنى يەزىد **ئەتتەبەرىي** (الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ جَرِيْرِ بْنِ يَزِيْدَ الطَّبَرِيُّ، ھ. 224 – 310 / م. 839 – 923) ــ فەقىھ، مۇھەددىس، تارىخشۇناس، مۇجتەھىد ۋە كاتتا مۇفەسسىر. داڭلىق ئەسەرلىرى: 30 تومدا «جامئۇل بايان (جامع البيان عن تأويل آي القرآن ـ تفسير الطبري)»، 11 تومدا «ئەخبارۇررۇسۇل ۋەلمۇلۇك (تاريخ الأمم والملوك أو تاريخ الرسل والملوك ـ تاريخ الطبري)»، «ئىختىلافۇل فۇقاھائ (اختلاف الفقهاء)»، «تەھزىبۇل ئاسار (تهذيب الآثار)» ۋە باشقىلار.

171. **ئىمام** ئەبۇ جەئفەر ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى سەلامە ئەلئەزدىي **ئەتتاھاۋىي** ئەلمىسرىي (الإِمَامُ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بنِ سَلاَمَةَ الطَّحَاوِيُّ المِصْرِيُّ، ھ. 239 – 321 / م. 853 – 933) ــ مەشھۇر مۇھەددىس ۋە فەقىھ، ئۆز زامانىدىكى ھەنەفىي مەزھەب پېشۋالىرىدىن بىرى. مەشھۇر «ئەقىدە تاھاۋىييە (بيان عقيدة أهل السنة والجماعة / ھەنەفىي مەزھەب ئىمامىلىرىنىڭ ئېتىقادى بويىچە ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە ئەقىدىسىنىڭ بايانى)» نىڭ ۋە «شەرھۇ مەئانىل ئاسار (شرح معاني الآثار)» (5 توم)، «شەرھۇ مۇشكىلىل ئاسار (شرح مشكل الآثار)» (15 توم)، «ئىختىلافۇل ئۆلەمائ (ختلاف العلماء)»، «ئەلمۇختەسەر (المختصر)»، «ئەھكامۇل قۇرئان (أحكام القرآن)» قاتارلىق ھەدىس ۋە فىقھ كىتابلىرىنىڭ مۇئەللىفى.

172. **ئىمام** ئەبۇ ئىيسا مۇھەممەد ئىبنى ئىيسا ئىبنى سەۋرە ئىبنى مۇسا **ئەتتىرمىزىي** (الإِمَامُ مُحَمَّدُ بنُ عِيسَى بن سَوْرة بنِ مُوْسَى التِّرْمِذِيّ، ھ. 209 – 279 / م. 824 – 892)

ـــ ئاتاقلىق ھەدىس ئىمامىلىرىدىن. بۇگۈنكى ئۆزبېكىستاننىڭ تىرمىز شەھىرىدە تۇغۇلغان. «ئالتە كىتاب (الكتب الستة)»نىڭ بىرى بولغان «ئەلجامىئۇل كەبىر (الجامع الكبير)»نى توپلىغان. يەنە «ئەششەمائىلۇلمۇھەممەدىيە (الشمائل المحمدية)» ۋە «ئەلئىلەل (العلل)» قاتارلىق ھەدىس كىتابلىرىنىڭ مۇئەللىفى.

173. **ئىمام** ھەمەد ئىبنى مۇھەممەد **ئەلخەتتابىي** ئەلبۇستىي (الإمام حَمْدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ إِبْرَاهِيْمَ الخَطَّابِيُّ البُسْتِيُّ، ھ. 319 – 388 / م. 931 – 998) ـــ ئافغانىستاندا تۇغۇلغان كاتتا فەقىھ، مۇھەددىس ۋە لۇغەتشۇناس. «مەئالىمۇسسۇنەن (معالم السنن)» (سۇنەنۇ ئەبى داۋۇدنىڭ شەرھى)، «ئەئلامۇسسۇنەن (أعلام السنن في شرح صحيح البخاري)» (سەھىھۇلبۇخارىنىڭ شەرھى)، «ئىسلاھۇ خاتائىل مۇھەددىسىن (إصلاح غلط المحدثين)»، «غەرىبۇل ھەدىس (غريب الحديث)» ۋە «شەرھۇ ئەسمائۇللاھىل ھۇسنا (شرح أسماء الله الحسنى)» قاتارلىق كۆپلىگەن ئەسەرلىرى بار.

174. **ئىمام** ئەبۇلھەسەن ئەلى ئىبنى ئۆمەر **ئەددارەقۇتنىي** ئەلباغدادىي (الإمَامُ عَلِيُّ بنُ عُمَرَ بنِ أَحْمَدَ الدَّارَقُطْنِيُّ البَغْدَادِيُّ، ھ. 306 – 385 / م. 918 – 995) ـــ ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس، قىرائەتشۇناس، شافىئىي فەقىھ. ھەدىس ئىلىملىرىدە «ئەلئىلزاماتۇ ۋەتتەتەببۇئ (الإلزامات والتتبع)»، «سۇنەنۇددارەقۇتنىي (السنن)»، «ئەلئىلەل (العلل الواردة في الأحاديث النبويّة)»، «ئەززۇئەفائ (الضعفاء)» ۋە «ئەلمۇئتەلەفۇ ۋەلمۇختەلەف (المؤتلف والمختلف)» قاتارلىق كۆپلىگەن ئەسەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

175. **ئىمام** ئەبۇ مۇھەممەد ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇررامان **ئەددارىمىي** ئەسسەمەرقەندىي (الإمَامُ عَبْدُ اللهِ بنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بنِ الفَضلِ الدَّارِمِيُّ السَّمَرْقَنْدِيُّ، ھ. 181 – 255 / م. 797 ياكى 798 – 869) ـــ سەمەرقەندلىك مەشھۇر ھەدىس ئالىملىرىدىن.

مەشھۇر «ئالته كتاب (الكتب الستة)» ئىچىدىكى «تۆت سۈنەن (السنن الأربعة)» ھەدىس كىتابلىرىنىڭ بىرى «سۈنەنۇددارىمىي (سنن الدرمي)» (بەزىلەر ئۇنىڭ ئورنىغا «سۈنەنۇ ئىبنى ماجە (سنن ابن ماجه)»نى ياكى «ئەلمۇۋەتتا (الموطأ)»نى قويىدۇ) نىڭ مۇئەللىفى.

176. **ئىمام** شەمسۇددىن ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئوسمان ئىبنى قايماز **ئەززەھەبىي** (الإمَامُ شَمْسُ الدِّيْنِ مُحَمَّدُ بنُ أَحْمَدَ بنِ عُثْمَانَ بنِ قَايْمَازَ الذَهَبِيُّ، ھ. 673 – 748 / م. 1274 – 1348) ــ دەمەشقىتە تۇغۇلغان تۈركمەن، زەرگەر زات. ئاتاقلىق ھەدىسشۇناس، قىرائەت ئالىمى ۋە تارىخچى ئالىم. ھەدىس، تارىخ، تەرجىمھال ساھەلىرىدە «سىيەرۇ ئەئلامىن نۇبەلائ (سير إعلام النبلاء)» (25 تۇم)، «تارىخۇل ئىسلام (تاريخ الإسلام)»، «مىزانۇل ئىئتىدال (ميزان الاعتدال فى نقد الرجال)»، «مۇختەسەرۇل مۇستەدرەك (مختصر المستدرك)» ۋە «تاباقاتۇل ھۇففاز (طبقات الحفاظ)» قاتارلىق قىممەتلىك ئەسەرلەرنى يازغان. نامى تارىخ بەتلىرىگە ئالتۇن ھەل بىلەن نەقىشلەنگەن مەشھۇر ئالىم.

177. ئەبۇبەكرى مۇھەممەد ئىبنى مۇسلىم ئىبنى ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى ئابدۇللاھ ئىبنى شىھاب ئەزز**ۇھرىي** (مُحَمَّد بنُ مُسلِمِ بنِ عُبَيْدِ اللهِ بنِ عَبْدِ اللهِ بنِ شِهَابٍ الزُّهْرِيُّ، ھ. 51 – 124 / م. 671 – 742) ــ تابىئىن، ئۇمەۋىيلەر خەلىفەسى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ ئەمرى بىلەن ھەدىسلەرنى رەسمىي توپلىغان ئالىم ۋە فەقىھ. **ئىبنى شىھاب** دەپمۇ تونۇلغان كاتتا زات.

178. ئىمام جالالۇددىن ئەبۇلفەزل ئابدۇررا ھمان ئىبنى ئەبۇبەكرى ئىبنى مۇھەممەد ئەلخۇزەيرى **ئەسسۇيۇتى** (جَلاَلُ الدِّينِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بنُ أَبِي بَكْرِ بنِ مُحَمَّدٍ الخُضَيرِي السُّيُوطي، ھ. 849 – 911 / م. 1445 – 1505) ــ ئانىسى

تـۈرك. مسـسـرلىق ئېنسـسكلوپېدىك ئالـىـم. شـافـئـي فەقـەه، مۇھەددىـس، مۇفەسسـر، تاريخشـۇناس، تىلشـۇناس. «ئەلئىتقان فـى ئۇلۇمىلقۇرئـان (الاتقـان في علـوم القـرآن)»، «تەفسـرۇل جەلالەيـن (تفسـير الجلالـين)»، «ئەلئەشـباھۇ ۋەننەزائـر (الأشـباه والنظائـر)»، «تارىخـۇل خۇلەفـائ (تاريـخ الخلفـاء)»، «ئەلجامىئۇسسـەغىر (الجامـع الصغـير)»، «ئەلمىزھـەر (المزهـر)» ۋە «ئـەددۇررۇل مەنسـۇر (الدر المنثـور في التفسـير بالمأثـور)» قاتارلـىق چـوڭ ۋە كىچـىك ئەسـەرلىرى ئالتە يـۈز پارچىغـا يېتىدۇ.

179. **ئىمـام** ئەبـۇ ئابدۇررەھمـان ئەھمـەد ئىبنـى شـۇئەيب ئىبنـى ئەلـى ئىبنـى سـىنان **ئەننەسـائـي** (أَحْمَـدُ بـنُ شُـعَيْبِ بنِ عَلِيِّ بـنِ سِـنَانٍ النَّسَـائِيُّ، ھ. 215 – 303 / م. 830 – 915) ـــ بۇگۇنكـى تۈركمەنسـتاننىڭ پايتەختى ئاشـخاباتتىن 18 كىلومېتىر يىراقلىقتىكـى قەدىمىي نەسـا شـەھىرىدە تۇغۇلغان. قازى، مەشـھۇر مۇھەددىـس. مەشـھۇر «ئالتـە كـتاب (الكتب السـتة)» ئىچىدىكى «تـۆت سـۇنەن (السـنن الأربعـة)» ھەدىـس كـتابلىرىنىـڭ بـرى «سـۇنەنۇ نەسـائىي (سـنن النسـائي)» دەپ تونۇلغـان «ئەلمۇجتەبا / ئەسسۇنەنۇسسـۇغرا (المُجتـبَى / السـنن الصغرى)»نـىڭ، يەنـە «ئەسسـۇنەنۇل كۇبرا (السـنن الكبرى)»، «ئەززۇئەفـائ ۋەلمەتروكۇن (الضعفاء والمتروكون)»، «مۇسـنەدۇئەلى (مسـند علي)» ۋە «تەفسـىر (التفسـير)» قاتارلـىق ئەسـەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

180. **ئىمـام** ئەبـۇ ئابدۇلـلاھ مۇھەممـەد ئىبنـى ئىدرىـس ئىبنـى ئەلئابـباس **ئەششـافـئـي** ئەلمۇتتەلىبـي (الإمَـامُ مُحَمَّـدُ بْـنُ إِدْرِيـسَ بـنِ الْعَبَّـاسِ بْـنِ عُثْمَـانَ بْـنِ الشَّـافِعِ الشَّـافِعِيُّ الْمُطَّلِبِيُّ، ھ. 150 / م. 767، غـەززە – ھ. 204 / م. 820، مسـىر) ـــ مەشـھۇر تۆت مەزھەبنىڭ بـرى بولغان «شـافـئـي مەزھەبى»نىڭ ئىمامـى. بۇيـۇك مۇجتەھـىد ئالىم. «ئەلئـۇم (الأُمُّ)»، «ئەررىسـالە (الرسـالة)»، «ئەھكامـۇل قۇرئـان (أحـكام القـرآن)»، «جىمائـۇل ئىلـم (جماع العلـم)»، «ئەلمۇسـنەدۇ (المسـند)»، «ئەسسـۇنەنۇ

(السنن)»، «فەزائىل قۇرەيش (فضائل قريش)» ۋە «ئىختىلافۇل ھەدىس (اختلاف الحديث)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

181. ئىمام ھۇججەتۇل ئىسلام ئەبۇ ھامىد مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد **ئەلغەززالىي** (الإمَامُ حجَّةُ الإِسْلاَم مُحَمَّدُ بنُ مُحَمَّدِ بنِ مُحَمَّدٍ الغَزَّالِيُّ، ھ. 450 – 505 / م. 1058 – 1111) ـــ «ھۇججەتۇل ئىسلام» دەپ نام ئالغان ئەشئەرىي كەلامشۇناس، شافئىي فەقىھ، مۇتەسەۋۋىف. پەيلاسوپلارغا بەرگەن تەنقىدىي باھالىرى بىلەن داڭق قازانغان ئالىم. ئەسەرلىرىدىن «ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن (إحياء علوم الدين)»، «ئەلمۇستەسفا (المستصفى)»، «ئەلئىقتىساد فىل ئېئتىقاد (الاقتصادفي الاعتقاد)»، «تەھافۇتۇل فەلاسىفە (تهافت الفلاسفة)»، «ئەلمۇنقىزۇ مىنەززالال (المنقذ من الضلال)»، «ئەلقىستاسۇل مۇستەقىم (القسطاس المستقيم)»، «ئەلۇمۇست (الوسيط)»، «ئەلۇەجىز (الوجيز)»، «ئەلبەسىت (البسيط)»، «ئەلمەنخۇل (المنخول)»، «مىئيارۇل ئىلىم (معيار العلم)» ۋە «كىمىيائۇسسائادە (كيمياء السعادة)» قاتارلىقلار مەشھۇردۇر.

182. **ئىمام** ئەبۇ ئابدۇللاھ شەمسۇددىن مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئەلئەنساريي **ئەلقۇرتۇبىي** (الإمَامُ شَمْسُ الدِّيْنِ مُحَمَّدُ بنُ أَحْمَدَ الأَنْصَارِيُّ القُرْطُبِيُّ، ھ. 600 – 671 / م. 1204 – 1273) ـــ ئاتاقلىق مۇفەسسىر ۋە ھەدىسشۇناس، مالىكىي مەزھەب فەقىھى. «تەفسىرۇ قۇرتۇبىي / ئەلجامىئۇ لىئەھكامىل قۇرئان (الجامع لأحكام القرآن)» ناملىق تەفسىرىدىن باشقا «ئەتتەزكىرە (التذكرة بأحوال الموتى وأحوال الآخرة)»، «قەمئۇل ھرسى (قمع الحرص بالزهد والقناعة)»، «ئەتتەزكار (التذكار في أفضل الأذكار)»، «ئەلئەسنا (الأسنى في شرح أسماء الله الحسنى)» ۋە «ئەلئىئلام (الإعلام)» قاتارلىق ئەسەرلىرى مەشھۇردۇر.

183. ئىمام **كەمال ئىبنى ھۇمام** كەمالۇددىن مۇھەممەد

ئىبنى ئابدۇلھادى ئىبنى ئابدۇلھەمىد ئەسسىيۋاسىي ئەلقاھىرىي (كَمَالُ الدِّيْنِ مُحَمَّدُ بنُ عَبْدِ الوَاحِدِ بْنِ عَبْدِ الحَمِيْدِ السِّيْوَاسِيُّ القَاهِرِيُّ الحَنَفِيُّ، ھ. 790 – 861 / م. 1388 – 1457) ـــ كاتتا ھەنەفىي فەقىھ، مۇھەددىس، كالامشۇناس، مۇفەسسىر. ئەسەرلىرى: «فەتھۇل قەدىر (فتح القدير)» (ئەلھىدايەنىڭ شەرھى)، «ئەتتەھرىر (التحرير)»، «زادۇل فەقىر (زاد الفقير)» ۋە «ئەلمۇسايەرە (المسايرة في العقائد المنجية في الآخرة)» قاتارلىقلار.

184. ئىمام ئەبۇ ئابدۇللاھ **مۇھەممەد ئىبنى ئەلھەسەن** ئىبنى فەرقەد ئەششەيبانىي ئەلكۇفىي (مُحَمَّدُ بنُ الحَسَنِ بنِ فَرْقَدٍ الشَّيْبَانِيُّ الكُوْفِيُّ، ھ. 131 – 189 / م. 749 – 805) ـــ ئىراق فەقىھى، تارىختىكى ئەڭ بۇيۇك فىقھىشۇناسلاردىن بىرى. ھەنەفىي مەزھەبىنىڭ ئۇچىنچى ئىمامى ۋە تارقاتقۇچىسى، ئىمام ئەبۇ ھەنىفە، ئىمام مالىك، ئىمام ئەبۇ يۇسۇف ۋە ئىمام ئەۋزائىي قاتارلىق زاتلارنىڭ شاگىرتى. ئىمام شافىئىينىڭ ئۇستازى. مۇھەددىس، تىلشۇناس، قازى. زەكاۋەتتە، فاساھەتتە مسلسلسز زات. ئەسەرلىرىدىن «ئەلمەبسۇت (المبسوط)»، «ئەسسىيەرۇسسەغىر (السير الصغير)»، «ئەسسىيەرۇلكەبىر (السير الكبير)»، «ئەززىيادات (الزيادات)»، «ئەلجامئۇسسەغىر (الجامع الصغير)»، «ئەلجامئۇلكەبىر (الجامع الكبير)»، «ئەلمۇۋەتتا (الموطأ)»، «ئەلئەمالىي (الأمالي)»، «ئەلئەسل (الأصل)»، «ئەلمەخارىجۇ (المخارج في الحيل)»، ۋە «ئەلھۇججە ئەلە ئەھلىل مەدىنە (الحجة على أهل المدينة)» قاتارلىقلار مەشھۇردۇر.

185.**ئىمام** ئەبۇ ئابدۇللاھ **مالىك** ئىبنى ئەنەس ئىبنى مالىك ئەلئەسبەھىي ئەلمەدەنىي (الإمَامُ مَالِكُ بْنُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ الأَصبَحِيُّ الْمَدَنِيُّ، ھ. 93 – 179 / م. 712 – 795) ـــ مەدىنەدە ياشاپ ئۆتكەن بۇيۇك مۇھەددىس، تەبەئى تابىئىن. مەشھۇر تۆت مەزھەبنىڭ بىرى بولغان «مالىكىي مەزھەبى»نىڭ ئىمامى. «ئەلمۇۋەتتا (الموطأ)» ئاتلىق مەشھۇر ھەدىس كىتابى باردۇر.

186. **ئىمام** ئەبۇلھەسەن بۇرھانۇددىن ئەلى ئىبنى ئەبۇبەكرى ئىبنى ئابدۇلجەلىل ئەلفەرغانىي **ئەلمەرغىنانىي** (عَلِيُّ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الجَلِيْلِ الفَرْغَانِي الْمَرْغِينَانِيُّ الحَنَفِيُّ، ھ. 511 – 593 / م. 1135 – 1197) ــ پەرغانەلىك ھەنەفىي مەزھىبىدىكى بۈيۈك ئىمام. مەشھۇر ھەنەفىي فىقھ كىتابى «ھىدايە (الهداية في شرح البداية)»نىڭ مۇئەللىفى ۋە «بىدايەتۇل مۇبتەدىي (بداية المبتدي)»، «مۇختاراتۇننەۋازىل (مختارات النوازل)»، «شەرھۇل جامىئۇل كەبىر (شرح الجامع الكبير)»، «ئەتتەجنىسۇ ۋەلمەزىد (التجنيس والمزيد)»، «كىفايەتۇل مۇنتەھىي (كفاية المنتهي)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

187. **ئىمام** ئەبۇلھۇسەين مۇسلىم ئىبنى ئەلھەججاج ئىبنى **مۇسلىم** ئەلقۇشەيرىي ئەننىشاپۇرىي (الإمَامُ مُسْلِمُ بْنُ الحَجَّاجِ بْنِ مُسْلِمٍ القُشَيْرِيُّ النَّيْسَابُوْرِيُّ، ھ. 206 – 261 / م. 821 – 875) ــ ئاتاقلىق ھەدىس ئالىمى، «سەھىھۇلبۇخارىي (صحيح البخاري)»دىن قالسا، ئەڭ ئىشەنچلىك سەھىھ ھەدىسلەر توپلىمى «سەھىھۇ مۇسلىم (صحيح مسلم)» دەپ مەشھۇر بولغان «ئەلمۇسنەدۇسسەھىھ (المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم)»نىڭ ۋە «ئەتتەمىيز (التمييز)»، «ئەلكۇنە ۋەلئەسمائۇ (الكنى والأسماء)»، «ئەلئەقرانۇ (الأقران)»، «ئەلئەفرادۇ ۋەلۋىھدان (الأفراد والوحدان)» ۋە «ئەتتەبەقات (الطبقات)» قاتارلىق باشقا بىرنەچچە قىممەتلىك كىتابنىڭ مۇئەللىفى. نىشاپۇردا ۋاپات بولغان.

188. **ئىمام** ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى يەزىد **ئىبنى ماجە** ئەلقەزۋىنىي (الإمَامُ ابْنُ مَاجَهْ مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيْدَ بْنِ مَاجَهْ القَزْوِيْنِيُّ، ھ. 209 – 273 / م. 824 – 886) ــ مەشھۇر «ئالتە كىتاب (الكتب الستة)» ئىچىدىكى «تۆت سۇنەن (السنن الأربعة)» ھەدىس كىتابلىرىنىڭ بىرى «سۇنەنۇ ئىبنى ماجە

(سـنن ابـن ماجـه)» دەپ تونۇلغان «ئەسسـۇنەن (السـنن)»نىڭ ۋە «تەفسـىرۇل قۇرئـان (تفسـير القـرآن)»، «تارىخـۇ قەزۋىـن (تاريخ قزويـن)» قاتارلـىق ئەسـەرلەرنىڭ مۇئەللىفى.

189. ئەبـۇ نۇجەيـد **ئىمـران ئىبنى ھۇسـاين** ئىبنـى ئۇبەيد ئەلخۇزائـي (عِمْـرَانُ بـنُ حُصَـيْنِ بـنِ عُبَيْـدِ بـنِ خَلَـفٍ الْخُـزَاعِيُّ، ھ. ؟ – 53 / م. ؟ – 674) رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇمـا ـــ پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم بىلـەن غازاتلارغـا قاتناشـقان سـاھابە. ئاتىسـى بىلـەن بىللـە مۇسـۇلمان بولغـان. دۇئاسـى ئىجابـەت بولىدىغـان پەزىلەتلىـك زات ئـىدى. خەلىفـە ئۆمـەر ئۇنـى بەسـرە ئاھالىسـىگە دىـن ئۆگىتىـش ئۈچـۈن ئەۋەتكـەن.

190. ئەبـۇ ئەمر **يەزىد** ئىبنى ئەبان **ئەررەقاشـي** ئەلبەسـرىي (يَزِيـدُ بْـنُ أَبَـانَ الرَّقَـاشِيُّ الْبَـصْرِيُّ، ھ.؟ – 119 / م.؟ – 737) ـــ كىچىـك تابىئىنلاردىـن. ئىبادەتگـۈي زاھـد. ساھابە ئەنـەس رەزىيەللاھـۇ ئەنھـۇ، تابىئىـن ھەسـەن بەسـرىيلەردىن ھەدىـس رىۋايـەت قىلغـان. لېكـىن مۇھەددىسـلەرنىڭ نەزەرىـدە «ھەدىـس رىۋايەتـىدە زەئـىف كىشـى» دەپ قارالغـان.

191. ئەبـۇ خالـد **يەزىـد ئىبنـى ئەبـى سـۇفيان** (سـەخر) ئىبنـى ھـەرب ئەلئۇمەۋىـي (يَزِيْـدُ بـنُ أَبِي سُـفْيَانَ بـنِ حَـرْبِ بـنِ أُمَيَّـةَ الأُمَـوِيُّ، ھ. ؟ – ھ. 18 / م. ؟ – 639) رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇما ـــ مۇئاۋىيـە رەزىيەللاھـۇ ئەنھۇنـىڭ قېرىندىشـى. پەيغەمبـەر سـەللەللاھۇ ئەلەيھـى ۋەسـەللەم ۋە خەلىفەلـرى دەۋرىـدە ئەمەل تۇتقـان قوماندان ساھابە.

192. ئەبـۇ ئىسـھاق **يەئقـۇب ئىبنـى يۈسـۇف** ئىبنـى زىيـاد ئەددەببـي ئەلكۇفـي (يَعْقُـوْبُ بنُ يُوْسُـفَ بـن زِيَـادٍ الضَّـبِّيُّ الْكُوْفِيُّ) ـــ ھىجرىيـە 3 / مىلادىيە 9 ئەسـىردە ياشـىغان ئىبادەتگـۈي زاھىد. ئـۇ ئەبـۇ زەكەرىيـا يەھيـا ئىبنـى يەھيـا ئەسـلەمي، ئەبـۇ جۇنـادە

قاتارلىق زەئىف راۋىيلاردىن ھەدىس رىۋايەت قىلغان.

193. ئىمام ئەبۇ نەسر ئىسمائىل ئىبنى ھەممات **جەۋھەرىي** (أَبُو نَصْرٍ إِسْمَاعِيْلُ بنُ حَمَّاد الجَوهَري التركي الفَارَابي الأترارِي، ھ. ؟ – 393 / م. ؟ – 1003) ــ ئەرەب تىلىنىڭ پېشۋاسى، فاراب (ئوترار) لىق تۈرك ئەدىب، شائىر، تىلشۇناس ۋە مەشھۇر خەتتات. ئىراقتا ئەبۇ ئەلى ئەلفارىسىي ۋە ئەبۇ سەئىد سىيرافىيلەردىن، يۇرتىدا تاغىسى ئەبۇ ئىبراھىم ئىسھاق ئىبنى ئىبراھىم ئەلفارابىيدىن ئىلىم ئالغان. ئەرەب تىلىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن ئەرەب دىيارلىرىنى كېزىپ، رەبىئە ۋە مۇزەر قەبىلىلىرى ئارىسىدا تۇرغان. ئاندىن نىشاپۇرغا قايتىپ مۇدەررىسلىك، پەزىلەتچىلىق، خۇشخەت تەلىمى، «قۇرئان» ۋە كىتاب كۆچۈرۈش قاتارلىق ئىشلار بىلەن بولغان. جەۋھەرىينىڭ ئەڭ داڭلىق شاگىرتلىرى: ئەبۇ ئەلى ھۇسەين ئىبنى ئەلى، ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم ئىبنى سالىھ ئەلۋەرراقدۇر. ئۇنىڭ «ئەسسىھاھ (الصحاح)» دەپ مەشھۇر بولغان ئەرەب تىلىنىڭ تاجى ۋە سەھىھ سۆزلۈكلىرى قامۇسى «تاجۇللۇغە ۋە سىھا ھۇل ئەرەبىيە (تاج اللغة وصحاح العربية)» دېگەن كىتابى ئۇنى ئەرەب تىلىنىڭ پېشۋاسى بولۇشقا لايىق قىلغان. ئۇنىڭ يەنە ئارۇز ئىلمىدە «ئارۇزۇلۇەرەقە (عروض الورقة)»، گراممماتىكادا «مۇقەددىمە فىننەھۇ (مقدمة في النحو)» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. جەۋھەرىي ئىشىكنىڭ ئىككى قانىتىنى ئىككى يېقىنغا ئارغامچا بىلەن تېڭىپ، نىشاپۇردىكى كونا بىر جامەنىڭ ئۆگزىسىگە چىققان ۋە ئۈچۈشقا ئۇرۇنۇپ، يېقىلىپ ئۆلگەن.

سابىيە
تىسلام تەتقىقات مەركىزى

القاموس

سابيه

مؤئەللىف پايدىلانغان ئەسەرلەر تىزىملىكى

غەززالي دىن ئىلىملىرىنى ياشارتىش / إِحْيَاءُ عُلُوْمِ الدِّيْنِ : 48، 67
ئىبنۇلمۇنزىر ئەلئىشراف / الإِشْرَافُ فِي اخْتِلاَفِ العُلَمَاءِ : 70
شافئىي ئەلئۇم (ئانا) / الأُمُّ : 20
ئىمرانىي ئەلبەيان / البَيَانُ فِي مَذْهَبِ الْإِمَامِ الشَّافِعِيِّ : 139
شەتتەنەۋفي بەھجەتۇل ئەسرار / بَهْجَةُ الْأَسرَارِ : 58
مۇتەۋەللي تەتىممە / تَتِمَّةُ الإِبَانَةِ فِي الفقه الشَّافِعِيِّ : 149، 199
زەررىي ئەلكىفايە / الْكِفَايَةُ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ: 136
بەغەۋي ئەتتەھزىب / التَّهذِيبُ فِي فِقْهِ الْإِمَامِ الشَّافِعِيِّ : 255
نەۋەۋي تۇزىتىش / تَهْذِيبُ الْأَسْمَاءِ وَاللُّغَاتِ : 130
نەۋەۋي سەھىھ مۇسلىم شەرھى / شَرْحُ صَحِيْحِ مُسْلِمٍ :
نەۋەۋي ئەلمەجمۇئ / الْمَجْمُوعُ شَرْحُ المهذَّبِ : 289
ئەلماۋەردىي چوڭ توپلام / الْحَاوِي الْكَبِيرُ: 253
ئەبۇ داۋۇد ئەسسۇنەن / سُنَنُ أَبِي دَاوُدَ: 229، 266، 268
بۇخارىي سەھىھۇلبۇخارىي / صَحِيحُ الْبُخَارِيِّ : 18، 87، 268
مۇسلىم سەھىھۇ مۇسلىم / صَحِيحُ مُسْلِمٍ : 256، 275، 289
تەبەرىي ئەلئۇددە / العُدَّةُ : 143
ھاكىم ھەدىس ئىلىملىرىنى بىلىش / مَعْرِفَة عُلُومِ الْحَدِيث : 289
نەسائىي كىچە ۋە كۈندۈزنىڭ ئەمەللىرى / عَمَلُ الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ : 272
نەسائىي كىچىك سۇنەن / السُّنَنُ الصُّغْرَى: 272
ئىبنى قۇتەيبە ھەدىسلەردىكى يات كەلىمىلەر / غَرِيبُ الْحَدِيثِ : 175
ئەلكىندىي مىسىر قازىلىرى / قُضَاةُ مِصْرَ : 51
ئەبدەرىي ئەلكىفايە / الْكِفَايَةُ فِي اخْتِلَافِ الْفُقَهَاءِ: 136
بەززار تولغان دېڭىز / الْبَحْرُ الزَّخَارُ يا كى مُسْنَدُ الْبَزَّارِ: 16
ئەددارىمىي ئەسسۇنەن / سُنَنُ الدَّارِمِيِّ: 270
ئەلمۇزەنىي ئەلمۇختەسەر / مُخْتَصَرٌ: 264
ئىبنى قۇرقۇل نۇر تېگەر جاي / مَطَالِعُ الأَنْوَارِ على صحاح الأثار:

ئىسلام ئەقىدىسى مەركىزى

الملك

سابیه
ئیسلام تەقنیات مەرکەزی

پايدىلىنىلغان مەنبەلەر

ئۇيغۇرچە مەنبەلەر

1. مۇھەممەد سالىھ داموللام، ***«قۇرئان كەرىم» نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى***، پادىشاھ فەھدنىڭ مۇسھەف شەرىف بېسىش كۆللىيەسى، مەدىنە، 1415.

2. ***ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى***، خەلق نەشرىياتى، 1990-1998.

3. ئىمام يۈسۈف قەرەداۋي: ***ئىسلامدا ھالال ۋە ھارام***، (ئۇيغۇرچە) ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى، ئىستانبۇل، 2022.

تۈركچە مەنبەلەر

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis, s

ئەرەبچە مەنبەلەر

1. ئىبنى ئەبى شەيبە، ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد: ***ئەلمۇسەننەف*** (المصنّف)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: سەئىد مۇھەممەد لەھھام، دارۇل فىكر نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1994.

2. ئاجۇرىي، مۇھەممەد ئىبنى ھۇسەين: ***قارىيلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى*** (أخلاق حملة القرآن)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: فەۋاز ئەھمەد زەمرەلىي، دارۇل كىتابىل ئەرەبىي نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1987.

3. ئەتەكىي بەززار، ئەھمەد ئىبنى ئەمر: ***ئەلمۇسنەد*** (البحر الزخّار / مسند البزّار)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مەھفۇزۇررراھمان زەينۇللاھ، مەكتەبەتۇل ئۇلۇم ۋەلھىكەم نەشرى، مەدىنە مۇنەۋۋەرە، م. 1988.

4. ئەسبەھانىي، ئەبۇ نۇئەيم ئەھمەد ئىبنى ئابدۇللاھ: ***ئەسبەھان تارىخى*** (تاريخ أصبهان)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: سەييد كىسرەۋي ھەسەن، بېيرۇت، م. 1990.

5. ـــــــــــ ***ئەۋلىيالار زىننىتى*** (حلية الأولياء)، دارۇررەييان نەشرىياتى، قاھىرە؛ دارۇل كىتابىل ئەرەبىي نەشرىياتى، بېيرۇت، م.

.1987[5]

6. ئەسەبەهي، مالىك ئىبنى ئەنەس: ***ئەلمۇۋەتتا*** (الموطأ)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي، دارۇ ئىهيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىييە نەشرياتى، قاهىرە.

7. ئەسقەلانىي، ئەھمەد ئىبنى ئەلى ئىبنى ھەجەر: ***فەتھۇلبارىي بىشەرھى سەھىھ ئەلبۇخارىي*** (فتح الباري بشرح صحيح البخاري)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي ۋە مۇھىببۇددىن خەتىب، مەكتەبەتۇل غەززالىي نەشرى، دەمەشق، نەشر يىلى يوق.

8. ------ ***نەتائىجۇل ئەفكار فىي تەخرىجى ئەھادىيسىل ئەزكار*** (نتائج الأفكار في تخريج أحاديث الأذكار)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھەمدىي ئابدۇلمەجىد سەلەفي، دارۇ ئىبنى كەسىر نەشرياتى، دەمەشق، م. 2000.

9. ئەلائۇددىن ئىبنى ئەتتار: ***ئىمام نەۋەۋىينىڭ پەتۋالىرى*** (فتاوى الإمام النووي المسماة المسائل المنثورة)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: شەيخ مۇھەممەد ھەججار، دارۇل بەشائىرىل ئىسلامىيە نەشرياتى، بېيرۇت، م. 1996[6].

10. بەجەلىي، مۇھەممەد ئىبنى ئەييۇب زەرىس: ***فەزائىلۇل قۇرئان*** (فضائل القرآن)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: غەزۋە بەدىر، دارۇلفىكىر نەشرياتى، دەمەشق، م. 1988.

11. بەسرىي، مۇھەممەد ئىبنى سەئد ئىبنى مەنىئ: ***ئەتتەبەقاتۇل كۇبرا*** (الطبقات الكبرى)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئىھسان ئاببىاس، دارۇ سادىر نەشرياتى، بېيرۇت.

12. بەھۇتىي، مەنسۇر ئىبنى يۇنۇس: ***كەششافۇل قىنائ ئەلا مەتنىل ئىقناع*** (كشاف القناع عن الإقناع)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھىلال مۇسەيلىھي مۇستافا ھىلال، دارۇل فىكىر نەشرياتى، بېيرۇت، ھ. 1402، م. 1982.

13. بەيھەقي، ئەھمەد ئىبنى ھۇسەين: ***ئەسسۇنەنۇل كۇبرا*** (السنن الكبرى)، دائىرەتۇل مەئاريف ئەننىزامىيە نەشرياتى، ھەيدەر ئاباد، ھ. 1344.

14. ------ ***ئىمام شافئىينىڭ پەزىلەتلىرى*** (مناقب الإمام الشافعي)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەھمەد سەقەر، دارۇتتۇراس نەشرياتى،

قاهره. م. 1971.

15. ------ ***ئەززۇھدۇل كەبىر*** (الزهد الكبير)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئامىر ئەھمەد ھەيدەر، مۇئەسسەسەتۇل كۆتۈبىس سەقافىيە نەشرى، بېيرۇت، م. 1996[3].

16. ------ ***ئەلمەدخەل ئىلەسسۇنەنىل كۇبرا*** (المدخل إلى السنن الكبرى)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد زىيائۇرراھمان ئەزەمي، دارۇل خۇلەفائىل كىتاب نەشرياتى، كۇۋەيت، ھ. 1404.

17. ------ ***ئىمانىك شاخلىرى*** (شعب الإيمان)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئابدۇلئەلي ئابدۇلھەمىد ھامىد، دوكتور مۇختار نەدۋي، مەكتەبەتۇررۇشد نەشرى، رياد، م. 2004[2].

18. ------ ***سۇننەت ۋە ئەسەرلەرنى بىلىش*** (معرفة السنن والآثار - السنن الوسطى)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئابدۇلمۇئتي ئەمىن قەلئەجي، دارۇل قۇتەيبە نەشرياتى، دەمەشق؛ دارۇل ۋەئي نەشرياتى، دارۇل ۋەفائ نەشرياتى، ئىسكەندەريە، م. 1991.

19. بۇخاري، مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل: ***ئەلئەدەبۇل مۇفرەد*** (جزء في الأدب ـــ الأدب المفرد)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي، دارۇل بەشائىرىل ئىسلامىيە نەشرياتى، بېيرۇت، م. 1997[4].

20. ------ ***جامىئۇسسەھىھ*** (صحيح البخاري الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم)، دارۇششەئب نەشرياتى، قاھىرە، ھ. 1407 / م. 1987.

21. بۇستي، ئەبۇ ھاتىم مۇھەممەد ئىبنى ھىببان: ***ئەسسەھىھ*** (المسند الصحيح على التقاسيم والانواع، من غير وجود قطع في سندها ولا ثبوت جرح في ناقليها)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: شۇئەيب ئەلئارنائۇت، مۇئەسسەسەتۇررىسالە نەشرى، بېيرۇت، م. 1988.

22. تەبەرانىي، سۇلايمان ئىبنى ئەھمەد: ***ئەلمۇئجەمۇلكەبىر*** (المعجم الكبير)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھەمدي ئابدۇلمەجىد سەلەفي، دارۇل ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرياتى، بېيرۇت.

23. ------ ***ئەلمۇئجەمۇئلەۋسەت*** (المعجم الأوسط)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مەھمۇد تەھھان، مەكتەبەتۇل مەئارىف نەشرى، رياد، م. 1985.

ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

24. تەبەرىي، مۇھەممەد ئىبنى جەرىر: ***تەھزىبۇلئاسار*** (تهذيب الآثار)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھمۇد مۇھەممەد شاكىر، مەتبەئەتۇل مەدەنىي نەشرى، قاھىرە.

25. تىرمىزىي، مۇھەممەد ئىبنى ئىيسا: ***سۇنەنى تىرمىزى / ئەلجامىئۇل كەبىر*** (رەسۇلۇللاھنىڭ سۇننەتلىرىدىن ئىخچاملانغان سەھىھ سەنەدلىك ھەدىسلەر توپلىمى ۋە ئۇنىڭ سەھىھ ۋە ئىللەتلىكلىرىنى، ئەمەل قىلىنىدىغانلىرىنى بىلدۈرۈش / سنن الترمذي / الجامع المختصر من السنن عن النبي صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وما عليه العملُ)، نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: ئەھمەد شاكىر، مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي، ئىبراھىم ئەتۋە، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرياتى، بېيرۇت.

26. جەۋھەرىي باغدادىي، ئەلى ئىبنى جەئىد ئىبنى ئۇبەيد: ***ئەلمۇسنەدۇ*** (ئىبنى جەئدنىڭ ھەربىر ساھابەنىڭ رىۋايەتلىرى بويىچە تۈزگەن چوڭ ھەجملىك ھەدىسلەر توپلىمى / مسند ابن الجعد)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھۇسەين سەلىم ئەسەد دارانىي، دارۇل مەئمۇن لىتتۇراس نەشرياتى، دەمەشق، 1989[2].

27. خەتتابىي، ھەمد ئىبنى مۇھەممەد: ***مەئالىمۇسسۇنەن شەرھۇ سۇنەنى ئەبى داۋۇد*** (سۇنەنۇ ئەبى داۋۇدنىڭ شەرھى: سۇننەتلەرنىڭ يول بەلگىلىرى / معالم السنن شرح سنن أبي داود)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىززەت ئەبىد، ئادىل سەييىد، دارۇ ئىبنى ھەزم نەشرياتى، بېيرۇت، م. 1997.

28. خەتىب باغدادىي، ئەھمەد ئىبنى ئەلى: ***راۋىيلەرنىڭ ئەخلاقى توپلىمى*** (الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئابدۇلئەلىي ئابدۇلھەمىد ھامىد، مەكتەبەتۇررۇشد نەشرى، رىياد، م. 2004[2].

29. ------ ***ئەلفەقىھ ۋەلمۇتەفەققىھ*** (الفقيه والمتفقه / فەقىھ ۋە فىقھ ئۇگەنگۈچى)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئادىل يۇسۇف ئەزازىي، دارۇ ئىبنىل جەۋزىي نەشرياتى، دەممام، ھ.1421[2].

30. ------ ***راۋىيلەر ئەخلاقى توپلىمى*** (الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مۇھەممەد ئەججاج ئەلخەتىب، مۇئەسسەسەتۇررىسالە نەشرى، بېيرۇت، م. 1991.

31. خۇرەشىي، مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ: ***شەرھۇ مۇختەسەرى خەلىل*** (شرح الخرشي على مختصر خليل)، دارۇلفىكر نەشرياتى، بېيرۇت.

32. داريمي، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابدۇررەھمان ئىبنى بەھرام: ***ئەسسۇنەن*** (مسند الدارمي ياكى بسنن الدارمي)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھۈسەين سەلىم ئەسەد دارانى، دارۇل مۇغنى نەشرىياتى، رىياد، م. 2000.

33. دانى، ئەبۇ ئەمر ئوسمان ئىبنى سەئىد: ***ئەلمۇقنىئ ۇ فى مەئرىفەتى مەرسۇمى مەساھىفى ئەھلىل ئەمسار*** (المقنع في معرفة مرسوم مصاحف أهل الأمصار)، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، دەمەشق، م. 1983[2].

34. دەۋرەقى، ئەھمەد ئىبنى ئىبراھىم: ***مۇسنەدۇ سەئىد*** (مسند سعد بن أبي وقاص)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئامىر ھەسەن سەبرىي، دارۇ بەشائىرىل ئىسلامىيە نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ.1407.

35. دەيلەمى ھەمەزانى، شىيرەۋىيھ ئىبنى شەھىردار: ***ئەلفىردەۋس بىمەئسۇرىلخىتاب*** (الفردوس بمأثور الخطاب)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: سەئىد ئىبنى بەسيۇنى زەغلۇل، بېيرۇت، م. 1986.

36. در. ئەھمەد مۇختار ئۆمەر، در. ئابدۇلئال سالىم مەكرەم: ***قۇرئانى قىرائەتلەر قامۇسى*** (معجم القراءات القرآنية)، كۇۋەيت ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، كۇۋەيت، ھ. 1408 / م. 1988.

37. دىردىير، ئەبۇلبەرەكات ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئەلئەدەۋى: ***ئەششەرھۇل كەبىر*** (الشرح الكبير)، دارۇ ئىھيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىيە نەشرىياتى، قاھىرە.

38. رويانى، ئابدۇلۋاھىد ئىبنى ئىسمائىل: ***بەھرۇلمەزھەب فى فۇرۇئى مەزھەبىل ئىمام ئەششافئىي*** (بحر المذهب في فروع المذهب الشافعي)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەھمەد ئەزۇ ئىنايە، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبى نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 2000.

39. رۇھەيبانى، مۇستافا سۇيۇتى: ***مەتالىبۇ ئۇلىننۇھا*** (مطالب أولي النهى في شرح غاية المنتهى)، ئەلمەكتەبۇل ئىسلامى نەشرى، بېيرۇت، م. 1961.

40. زەھەبى، مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد ئىبنى ئوسمان: ***سىيەرۇ ئەئلامىن نۇبەلائ*** (سير أعلام النبلاء)، نازارەت قىلغۇچى: شۇئەيب ئەرنائۇت، مۇئەسسەسەتۇررىسالە نەشرى، بېيرۇت، م. 1996.

41. ------- ***مەئرىفەتۇل قۇررائىل كىبار*** (معرفة القراء الكبار

على الطبقات والأعصار)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: در. تەييار ئالتى كۆلاج، مەركەزۇل بۇھۇۋسىل ئىسلامىيە نەشرى، ئىستانبۇل. م. 1995.

42. زۇرقانىي: ***مەناھىلۇل ئىرفان فى ئۇلۇمىل قۇرئان*** (مناهل العرفان في علوم القرآن)»، ئىيسا ئەلبابىي نەشرياتى، قاھىرە، ھ. 1362 / م. 1943[3].

43. سەئلەبىي، ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد: ***ئەلكەشفۇ ۋەلبەيان = تەفسىرۇ سەئلەبىي*** (الكشف والبيان عن تفسير القرآن / تفسير الثعلبي)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەبۇ مۇھەممەد ئىبنى ئاشۇر، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرياتى، بەيرۇت، م. 2002.

44. سەخاۋي، ئەلەمۇددىن ئەلى ئىبنى مۇھەممەد: ***جەمالۇلقۇررائى ۋەكەمالۇل ئىقرائى*** (جمال القرآء وكمال الإقراء)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئەلى ھۇسەين بەۋۋاب، مەكتەبەتۇتتۇراس نەشرى، خەمىس مەشىت، ھ. 1408.

45. سەنئانىي، ئابدۇررازاق ئىبنى ھۇمام: ***ئەلمۇسەننەف*** (المصنّف)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھەبىبۇررراھمان ئەئزەمىي، ئەلمەكتەبۇل ئىسلامي نەشرياتى، بەيرۇت، ھ. 1403.

46. سۇيۇتىي، جالالۇددىن ئەبۇلفەزل ئابدۇررراھمان ئەلخۇزەيرىي: ***ئەلئىتقان*** (الإتقان في علوم القرآن)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇستافا شەيخ، شۇئەيب ئەلئارنائۇت، مۇئەسسەسەتۇررسالە نەشرى، بەيرۇت، م. 2008.

47. ------ ***چىچىلغان ئۇنچە - مارجانلار*** (الدر المنثور في التفسير المأثور)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي، دارۇ ئىھيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىيە نەشرياتى، قاھىرە. نەشر يىلى يوق.

48. سجىستانىي، ئەبۇ داۋۇد سۇلايمان ئىبنى ئەشئەس: ***ئەسسۇنەن*** (سنن أبي داود)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد مۇھيىددىن ئابدۇلھەمىد، ئەلمەكتەبەتۇل ئەسرىيە نەشرى، بەيرۇت.

49. شافئىي، مۇھەممەد ئىبنى ئىدرىس: ***ئەلئۇم*** (الأم)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور رەفئەت فەۋزىي ئابدۇلمۇتتەلىب، دارۇل ۋەفائ نەشرياتى، ئىسكەندەرىيە، م. 2001.

50. شەرىف مۇھەممەد ئىبنى ھەسەن ۋاستىي: ***ئەلمەتالىبۇل***

ئەلىيە فى تاباقاتۇششافئىيە (المطالب العلية في مناقب الشافعية)، قولىيازما.

51. شەھرەزۇرىي، ئوسمان ئىبنى ئابدۇررەھمان: ***ئىبنى سەلاھ پەتۋالىرى*** (فتاوى ابن الصلاح)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇلمۇئتىي ئەمىن قەلئەجىي، دارۇلمەئرىفە نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1996.

52. ئىبنى ھەنبەل، ئەبۇ ئابدۇللاھ ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد: ***مۇسنەدۇئەھمەد*** (مسند الإمام أحمد بن حنبل)، مۇئەسسەسەتۇ قۇرتۇبە نەشرىياتى، قاھىرە، م. 1998.

53. ئىبنى ھەنبەل: ***ئەززۇھىد*** (الزهد)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇسسالام شاھىن، دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىيىە نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1999.

54. غەززالىي، مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد: ***ئەلۋەسىت فىلمەزھەب*** (الوسيط في المذهب)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەھمەد مەھمۇد ئىبراھىم ۋە مۇھەممەد مۇھەممەد تامىر، دارۇسسالام نەشرىياتى، قاھىرە، م. 1997.

55. ------ ***ئىھيائۇ ئۇلۇمىددىن*** (إحياء علوم الدين / دىن ئىلملىرىنى ياشارتىش)، دارۇل مەئرىفە نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1982.

56. فاكىھىي، مۇھەممەد ئىبنى ئىسھاق ئەلمەككىي: ***ئەخبارۇمەككە*** (أخبار مكة)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئابدۇلمەلىك ئابدۇللاھ دۇھەيىش، دارۇخىزىر نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1990[2].

57. قەرەداۋىي، يۈسۇف ئابدۇللاھ: ***ئىسلامدىكى ھالال ۋە ھارام*** (الحلال والحرام في الإسلام)، مەكتەبەتۇ ۋەھبە نەشرى، قاھىرە، م. 2014.

58. قەزۋىنىي، مۇھەممەد ئىبنى يەزىد ئىبنى ماجە: ***ئەسسۇنەن*** (السنن)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقىي، دارۇ ئىھيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىيىە نەشرىياتى، قاھىرە.

59. قەلئەجىي، دوكتور مۇھەممەد رەۋۋاس: ***قۇئەھائىلار لۇغىتى قامۇسى*** (معجم لغة الفقهاء)، دارۇننەفائىس نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ. 1408 / م. 1988.

60. قۇرتۇبىي، مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد: ***ئەلجامىئ لىئەھكامىل قۇرئان*** (الجامع لأحكام القرآن)، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1985.

61. قۇزائىي، مۇھەممەد ئىبنى سەلامە: ***مۇسنەدۇششىھاب*** (مسند الشهاب)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ھەمدىي ئابدۇلمەجىد سەلەفي، مۇئەسسەسەتۇررىسالە نەشرى، بېيرۇت، م. 1995.

62. قۇشەيرىي، ئابدۇلكەرىم ئىبنى ھاۋازىن: ***ئەررىسالە*** (الرسالة القشيرية في علم التصوف)، دارۇ ئۇسامە نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1987.

63. كاسانىي، ئالائۇددىن ئەبۇبەكرى ئىبنى مەسئۇد: ***بەدائىئۇسسانائىئ*** (بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئەدنان دەرۋىش، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 2000[3].

64. مەرغىنانىي، ئەلى ئىبنى ئەبى بەكرى: ***ئەلھىدايە شەرھۇ بىدايەتىل مۇبتەدىي*** (الهداية في شرح بداية المبتدي)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد مۇھەممەد تامىر ۋە ھافىز ئاشۇر ھافىز، دارۇسسالام نەشرىياتى، قاھىرە، م. 2000.

65. مەرۋەزىي، ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەك ئىبنى ۋازىھ ئەلھەنزەلىي: ***ئەززۇھىد*** (الزهد)، ھەببۇررراھمان ئەئزەمىي، دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىيە نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ. 1425/ م. 2004[2].

66. مۇھەممەد ئىبنى ئىسھاق ئىبنى خۇزەيمە: ***ئەسسەھىھ*** (صحيح ابن خزيمة / مختصر المختصر من المسند الصحيح عن النبي صلى الله عليه وسلم)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مۇھەممەد مۇستافا ئەئزەمىي، ئەلمەكتۇبۇلئىسلامي نەشرى، بېيرۇت، م. 2003[3].

67. مۇۋسىلي، ئابدۇللاھ ئىبنى مەھمۇد: ***ئەلئىختىيار*** (الاختيار لتعليل المختار)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: شۇئەيب ئەلئارنائۇت، دارۇررىسالە ئەلئالەمىيە نەشرىياتى، دەمەشق، م. 2010[2].

68. مىززىي، يۈسۇف ئىبنى ئابدۇررراھمان: ***تەھزىبۇل كەمال فىي ئەسمائىررىجال*** (تهذيب الكمال في أسماء الرجال)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور بەششار ئەۋۋاد مەئرۇف، مۇئەسسەسەتۇررىسالە نەشرى، بېيرۇت، م. 1980.

69. نەفراۋىي مالىكي، ئەھمەد ئىبنى غۇنەيم: ***ئەلفەۋاكىھۇددەۋانىي ئەلا رىسالەتىئىبنى ئەبىي زەيىد ئەلقەيرەۋانىي*** (الفواكه الدواني على رسالة ابن أبي زيد القيرواني)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: گۈرۈپپا، دارۇلفىكر نەشرىياتى، بېيرۇت.

70. نەۋەۋي، يەھيا ئىبنى شەرەف: ***ئەلمەجمۇئ شەرھۇلمۇھەززەب*** (المجموع شرح المهذب)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مۇھەممەد مۇتربجي، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 1996.

71. ------- ***شەرھۇ سەھىھى مۇسلىم*** (شرح صحيح مسلم)، تەھقىقلانمىغان. مەكتەبەتۇل غەززالي نەشرى، ھەلەب، ھ.1349.

72. ------- ***مىنھاجۇتتالىبىن ۋە ئۇمدەتۇل مۇفتىين*** (منهاج الطالبين وعمدة المتقين)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد تاھىر شەئبان، دارۇلمىنھاج نەشرىياتى، بېيرۇت، م. 2005.

73. نۇئەيمي، ئابدۇلقادىر ئىبنى مۇھەممەد ئەددىمەشقي: ***ئەد-دارىسۇ فى تارىخىل مەدارىس*** (الدارس في تاريخ المدارس)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىبراھىم شەمسۇددىن، دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ. 1410/ م. 1990.

74. نىشاپۇرىي، ئەبۇ ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلھاكىم: ***ئەلمۇستەدرەك ئەلەسسەھىھەين*** (المستدرك على الصحيحين)، «دارۇل مەئرىفە» نەشرىياتى، بېيرۇت.

75. ------- ***مەئرىفەتۇ ئۇلۇمىل ھەدىس*** (معرفة علوم الحديث / ھەدىس ئىلملىرىنى بىلىش)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇئەززەم ھۇسەين، دارۇل كۇتۇبىل ئىلمىييە نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ.1397/ م. 19772.

76. نىشاپۇرىي، مۇھەممەد ئىبنى ئىبراھىم ئىبنى ئەلمۇنزىر: ***ئەلئەۋسەت*** (الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور ئەبۇھەممەد سەغىر، دارۇ تايبە نەشرىياتى، رىياد، م. 1993.

77. نىشاپۇرىي، مۇسلىم ئىبنى ھەججاج: ***سەھىھۇ مۇسلىم*** (صحيح مسلم / المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقي، دارۇ ئىھيائىل كۇتۇبىل ئەرەبىييە نەشرىياتى، قاھىرە، م. 1954.

78. ھەتتاب، مۇھەممەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇررامان رۇئەينى: ***مەۋاھىبۇل جەلىل*** (مواهب الجليل في شرح مختصر خليل)، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، بېيرۇت، ھ. 1398[2].

79. ھەرەۋي، ئەبۇ ئۇبەيد ئىبنى سالام: قۇرئان پەزىلەتلىرى (فضائل

القرآن ومعالمه وآدابه)، نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: مەرژان ئەتىيىە، مۇھسىن خەرابە، ۋەفائ تەقىيۇددىن، دارۇ ئىبنى كەسىر نەشرىياتى، دەمەشق، م. 1999.

80. ئىبنۇلجەۋزىي، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەلى ئىبنى مۇھەممەد ئەل-باغدادىي: ***ئەلمۇنتەزەم فى تارىخىل مۇلۇكى ۋەلئۇمەم*** (المنتظم في تاريخ الملوك والأمم / پادىشاھلار ۋە ئۇممەتلەر تارىخى ھەققىدە تىزىق)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: سۇھەيل زەككار، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، بەيرۇت، م. 1995.

81. ---------- ***ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ تارىخى*** (تاريخ عمر بن الخطاب رضي الله عنه)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئۇسامە ئابدۇلكەرىم رىفائىي، دارۇ ئىھيائى ئۇلۇمىددىن نەشرىياتى، دەمەشق. نەشر يىلى يوق.

82. ئىبنۇلقاسىم: ***ئەلمۇدەۋۋەنەتۇل كۇبرا*** (المدونة الكبرى)، دارۇ سادەر نەشرىياتى، بەيرۇت. م. 1900.

83. ئىبنۇلھۇمام، كامالۇددىن مۇھەممەد سىۋاسىي: ***فەتھۇلقەدىر*** (فتح القدير للعاجز الفقير)، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، بەيرۇت.

84. ئىبنى ئابدۇلبەر، يۇسۇف ئىبنى ئابدۇللاھ ئەننەمرىي ئەلئەندەلۇسىي: ***ئەلئىستىزكار*** (الاستذكار الجامع لمذاھب فقھاء الأمصار وعلماء الأقطار فيما تضمنه الموطأ من معاني الرأي والآثار وشرح ذلك كله بالإيجاز والإختصار)، ئۇسۇل - قائىدىلىرىنى تەۋسىق قىلغۇچى: دوكتور ئابدۇلمۇئتىي ئەمىن قەلئەجىي، دارۇل قۇتەيبە ۋە دارۇل ۋەئىي نەشرىياتى، دەمەشق، م. 1993.

85. -------- ***ئىلىم ۋە ئۇنىڭ پەزىلەتلىرى توپلىمى*** (جامع بيان العلم وفضله)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئەبۇلئەشبال زۇھەيرىي، دارۇ ئىبنۇلجەۋزىي نەشرىياتى، دەممام، م. 1994.

86. ئىبنى ئابدىن، مۇھەممەد ئەمىن ئىبنى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز: ***ھاشىيەتۇ ئىبنى ئابدىن*** (حاشية ابن عابدين رد المحتار على الدر المختار)، دارۇلفىكىر نەشرىياتى، بەيرۇت، ھ.1421.

87. ئىبنى ئەبى داۋۇد، ئابدۇللاھ ئىبنى سۇلايمان: ***ئەلمەساھىف*** (المصاحف)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: دوكتور مۇھىببۇددىن ئابدۇسسەبھان ۋائىز، دارۇ بەشائىرىل ئىسلامىيە نەشرىياتى، بەيرۇت، م. 2002[2].

88. ئىبنى ئەبىددۇنيا، ئابدۇللاھ ئىبنى مۇھەممەد: ***ئەتتەھەججۇد***

ۆەقىيامۇللەيل (التهجد وقيام الليل)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇسلىم ئىبنى جەزائ ئەلھاربىسي، مەكتەبەتۇررۇشد نەشرى، رياد، م. 2000[2].

89. ــــــــــ **مەنامات** (المنامات)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەجدي سەييد ئىبراھىم، مەكتەبەتۇل قۇرئان نەشرى، قاھىرە، م. 1989.

90. ئىبنى ئەساكىر، ئەبۇلقاسىم سىقەتۇددىن ئەلى ئىبنى ئەلھەسەن ئىبنى ھىبەتۇللاھ ئەددىمەشقي: **تارىخى ئىبنى ئەساكىر** (تاريخ مدينة دمشق / تاريخ ابن عساكر)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئۆمەر ئىبنى غەرامە، دارۇلفىكىر نەشرياتى، بەيرۇت، م. 1995.

91. ئىبنى ئەساكىر، ئەلى ئىبنى ھەسەن ئىبنى ھىبەتۇللاھ: **تەبيينۇكىزبىل مۇفتەرىي** (تبيين كذب المفترى فيما نسب إلى الإمام أبي الحسن الأشعري)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد زاھىد كەۋسەرىي، دارۇل كىتابىل ئەرەبىي نەشرياتى، بەيرۇت، م. 1991[4].

92. ئىبنى ئەللان، مۇھەممەد ئىبنى ئەللان ئەششافئىي: **ئەلفۇتۇھاتۇر-رابباننييە** (الفتوحات الربانية على الأذكار النواوية)، دارۇ ئىھيائىتتۇراسىل ئەرەبىي نەشرياتى، بەيرۇت.

93. ئىبنى نۇجەيم، زەينۇددىن ئىبنى ئىبراھىم: **ئەلبەھرۇررائىق** (لبحر الرائق شرح كنز الدقائق)، دارۇل مەئرىفە نەشرياتى، بەيرۇت.

94. ئىبنى ھەجەر، ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئەلھەيتەمىي: **تۇھفەتۇل موھتاج** (تحفة المحتاج بشرح المنهاج)، نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇللاھ ئىبنى سەئئاف ئەللەھياني، دارۇ ھىراۋ نەشرياتى، م. 1986.

95. ئىلمىي گۇرۇپپا: **كۇۋەيت فىقھىي ئىنسىكلوپىدىيەسى** (الموسوعة الفقهية الكويتية)، كۇۋەيت ئەۋقاف (ۋەقفلەر) مىنىستىرلىكى نەشرى. ھ. 1404 – 1427.

96. ئىلمىي گۇرۇپپا: **ئۇمۇمىي ئىسلام ئىنسىكلوپىدىيەسى** (الموسوعة الإسلامية العامة)، مىسىر ئەۋقاف (ۋەقفلەر) مىنىستىرلىكى نەشرى. قاھىرە، م. 2003

ساپىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ساغلام ئىسلام چۈشەنچىسىنى قانات يايدۇرۇش ۋە قاريىلىقتىن ئىبارەت پەزىلەتلىك مەرتىۋە ۋە ۋەزىپىنى توغرا يۆنىلىشتە جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق بولۇشىنى كۆزلەپ، ئىمام نەۋەۋىي رەھىمەھۇللاھنىڭ «قاريىلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى» ناملىق ئەسىرىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى نەشرگە تەييارلاپ ئوقۇرمەنلەرگە سۇندۇق.

بۇ ئەسەر «قۇرئان كەرىم»دىن ئىبارەت ئىلاھىي كىتابقا مۇھەببەت باغلىغان، ئۇنى نازىل بولغىنىدەك تىلاۋەت ۋە تەپەككۇر قىلىش ئارزۇسىدا بولغان ھەربىر قارىي ۋە قۇرئان ئەھلى ئۈچۈن مۇھىم قوللانمىلاردىن بىرى. جانابىي ئاللاھ بۇ ئەسەرنى خەلقىمىزنىڭ قۇرئانىي روھقا قايتىشىغا، قۇرئان ئەخلاقى بىلەن ئەخلاقلىنىشىغا ياردەمچى ۋە يېتەكچى قىلىپ بەرسۇن، ئامىن!

«ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى»

التبيان في آداب حملة القرآن هو كتاب يحوي ما يجب على حامل القرآن الكريم من آداب، وأوصاف حفظته، وطلبته، وآداب معلم القرآن، وفضل تلاوته، وما أعد الله لأهل القرآن من إكرام.

ISBN 978-1-959-397-34-2
9 781959 397342
ساجىيە
ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

ئىمام نەۋەۋي

قاريىلارنىڭ ئەدەب - قائىدىلىرى

ساجىيە ئىسلام تەتقىقات مەركىزى